Ex. 3
762
STOCKHOLMS HÖGSKOLAS
JURIDISKA BIBLIOTEK

STUDIER I
SVENSK JORDRÄTT

av

JAN ERIC ALMQUIST
1894–1976

1. *Det norrländska avvittringsverket*
2. *Skogskommissionerna under det karolinska enväldet*
3. *Rågång, administrativ gräns och riksgräns*

P. A. Norstedt & Söner
Stockholm 1928

716/59

Särtryck ur

»Svenska lantmäteriet 1628—1928»

Juridikbok.se

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

• Kopiera och vidaredistribuera materialet oavsett medium eller format

• Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

• Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.

• Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.

• Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att gör något som licensen tillåter.

Se även information på
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv

http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:juridikbokse-f44ea

DET NORRLÄNDSKA AVVITTRINGSVERKET

INNEHÅLLSÖVERSIKT

Sid.

Förkortningar 4

Inledning 5

Det äldre avvittringsväsendet.

1. Avvittring såsom ren gränsbestämning.
   Ångermanland 1742—1801 19
   Jämtland 1752—1780 34
2. Avvittring såsom form för ny skattläggning.
   Västerbotten 1780—1801 52
   Jämtland 1780—86 69
   1801 års kungliga brev 77

Det yngre avvittringsverket.

1. Avvittringen i Norrland med undantag av lappmarkerna.
   Jämtlands län 1820—71 82
   Gävleborgs och Västernorrlands län samt Västerbottens och Norrbottens läns kustland 98
   De yngre avvittringsförfattningarnes tillämpning och konsekvenser före 1873 106
2. Avvittringen i lappmarkerna 111

Bilagor 129

FÖRKORTNINGAR

BJÖRCK = Samling af alla gällande k. förordningar, instruktioner, författningar och reskripter m. m. samt kammarkollegii och direktörsembetets vid landtmäteriet och justeringsverket i riket utfärdade cirkulärbref och föreskrifter rörande landtmäteriet och dermed sammanhang egande ämnen, utg. af *T. Björck.* Sthlm 1851.

EDMAN = Samling af k. bref och författningar ang. storskiftes- och afvittringsverken [samt krononybyggen i rikets norra län] (1872—79), utg. af *C. G. Edman.* Sthlm 1880. Ny följd (1880—95) utg. af densamma. Sthlm 1895.

EKSTRAND = Samling af k. bref och författningar ang. storskiftes- och afvittringsverken samt krononybyggen i rikets norra län (1880—94), utg. af *V. Ekstrand.* Umeå 1895.

EKSTRÖM = Samling af k. bref och författningar ang. storskiftes- och afvittringsverken samt krononybyggen i rikets norra län (1820—61), utg. af *C. R. Ekström.* Sthlm 1862.

ENAGRIUS = Samling af landtmäteriförfattningar, innehållande så väl Kongl. Maj:ts nådiga förordningar, resolutioner, reskripter och instruktioner samt af Kongl. Maj:t fastställde delningsgrunder och skattläggningsmethoder, som ock Kongl. Kamar-Collegii och Kongl. Landtmäteri-Contoirets kungörelser och circulairer rörande landtmäteriet och justeringen i Swerige och Finland ifrån 1763 åhrs början til 1807 års slut, utg. af *C. E. Enagrius.* Sthlm 1808.

GL = Göteborgs landsarkiv.

GYLDÉN = Samling af författningar rörande landtmäteriet, forstväsendet och justeringen af mått, mål och vigt i Finland, utg. af *C. W. Gyldén.* D. 1. Hfors 1836.

VAN DER HAGEN = Samling af k. bref och författningar ang. storskiftes- och afvittringsverken samt krononybyggen i rikets norra län (1862—71), utg. af *A. L. van der Hagen.* Sthlm 1872.

KA = Kammararkivet, Stockholm.

LILIENBERG = Svensk lagsamling, utg. af *G. R. Lilienberg.* D. 2. Sthlm 1875.

MODÉE = Utdrag utur alla ... publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer, som riksens styrsel samt invärtes hushållning och författningar i gemen, jämväl ock Stockholms stad i synnerhet angå. D. 1—15. (1718—94). [D. 1—4 utarb. af *R. G. Modée*]. Sthlm 1742—1829.

RA = Riksarkivet, Stockholm.

SCHMEDEMAN = Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner ifrån åhr 1528 in till 1701 ang. justitiæ- och executionsährender, samlade af *J. Schmedeman.* Sthlm 1706.

UB = Uppsala universitetsbibliotek.

UL = Uppsala landsarkiv.

INLEDNING

ALLMÄNNINGSJORDEN i Norrland har sedan gammalt intagit en särställning i rättsligt avseende. Medan allmänningarne i södra och mellersta Sverige redan voro föremål för en samhällelig äganderätt, vilket förhållande bl. a. tog sig uttryck däri, att nybyggarne å dessa — åtminstone i Götaland, där utvecklingen nått längst, — erhöllo endast ärftlig besittningsrätt,[1] betraktades motsvarande områden i Norrland såsom *res nullius* (herrelöst land). Härav följde dock icke, att de norrländska nybyggarne med äganderätt fingo slå under sig hur stora jordområden som helst. Av Hälsingelagens bestämmelser framgår det nämligen, att samhället förbehållit sig en dispositionsrätt över allmänningen genom att ordna odlingens fortgång, så att alla hälsingars rätt måtte bliva bevarad.[2] Bl. a. fick det av nybyggaren ockuperade skogsområdet i bägge riktningarne icke sträcka sig vidare, än en man kunde hinna, om han vid vintersolståndet åkte hemifrån vid solens uppgång, högg ett lass stör och återvände till utgångspunkten vid middagstiden. En odlare fick ej heller inkräkta på något område inom allmänningen, som en annan tidigare under laga former intagit, såvida den senare icke låtit jorden ligga obrukad under tre års tid, i vilket fall han ansågs hava förlorat sin äganderätt.[3] Hälsingelagen föreskrev också vilka områden, som skulle anses för allmänning. För att förstå detta stadgande måste man hava klart för sig, att den norrländska odlingen successivt framskred uppför älvdalarne. Vid bergsryggen gick gränsen för »byamännens egen skog»; storskogen åter, som låg på andra sidan härom, hörde till »allmänningen». Oaktat Hälsingelagen här talar om allmänning som ett jämförelsevis obestämt begrepp, får man dock icke föreställa sig, att denna ägde en dylik karaktär ännu vid tiden för lagens tillkomst i dess nu tillgängliga form. Stadgandet hade nämligen vid denna tid (1320-talet) redan hunnit överleva sig självt och kvarstod i lagen endast såsom ett minnesmärke från ett äldre mera primitivt rättstillstånd. Liksom i det övriga Sverige hade

[1] Se den yngre Västgötalagens bestämmelser härom. Jfr f. ö. Magnus Erikssons landslag, BB 24.
[2] P. E. Bergfalk: Om svenska jordens beskattning (1832), s. 10.
[3] Se härom närmare Å. Holmbäck: De svenska allmänningarnas historia I (1920), s. 15.

allmänningsjorden i Hälsingland småningom uppdelats i mindre områden därigenom, att byar och socknar tillagt sig ett slags företrädesrätt till dem närmast omgivande allmänningsdelar. Åtminstone från 1302 finnas sålunda belägg för att kommunerna i detta landskap ansetts kunna disponera över den kringliggande skogen.[1] Denna uppdelning av allmänningsjorden hade också till följd, att de olika samhällenas dispositionsrätt växte sig allt starkare, och redan vid 1300-talets början synes sockenallmänningen hava betraktats såsom kommunens gemensamma tillhörighet. Huruvida detta nya betraktelsesätt haft någon inverkan på den dittills fria intäktsrätten, är icke med säkerhet känt, men förefaller ganska sannolikt.[2]

Ännu vid 1300-talets början gällde likväl Hälsingelagen icke i hela Norrland. I lagen omtalas sålunda Umeå och Bygdeå (i Västerbotten) såsom de nordligaste egentliga bygderna, och även dessa anses icke hava varit fullt införlivade med Hälsingland, emedan de ej deltogo i den allmänna ledingsskyldigheten.[3] Inom större delen av nuvarande Västerbottens samt hela Norrbottens län borde alltså en fri intäktsrätt å de stora obygderna varit gällande. Detsamma borde även hava varit förhållandet med det inre av Finland, vilket till största delen bestod av fullkomlig ödemark och endast tidtals besöktes av kustborna för jakt och fiske.[4] Redan under 1200-talet hade emellertid konungamakten begynt rikta sin uppmärksamhet å dessa obygder, vilka den ville utnyttja i fiskaliskt intresse. I anslutning härtill gjorde konungamakten gällande, att nybyggarne måste erhålla regeringens tillåtelse, innan de kunde göra intagor i obygderna. En dylik föreskrift bottnade säkerligen i den uppfattningen, att konungen i första hand ägde rätt att förfoga över ödemarkerna. Något legalt stöd för en dylik dispositions- eller höghetsrätt förefanns dock givetvis icke i den inhemska rätten. Däremot funnos i grannländernas lagar flera stadganden, som måhända i viss mån tjänat den svenska regeringen till förebild härutinnan. I detta sammanhang kan exempelvis erinras om stadgandet i Jydske lov (III: 61), där det heter, att förut såsom herrelös ansedd jord skulle tillkomma konungen.

Att regeringens tillstånd till nybyggens upprättande i obygderna fordrats redan under 1200-talet, framgår bl. a. av konung Birgers brev till hövitsmannen Nils Andersson i Finland den 1 juni 1303, vari omtalas, att invånarne under den tid hertigdömet direkt lydt under konungen (1291—1302) fått göra intagor på skogarne i Tavastland »ex speciale concessione et licentia». Tillståndet hade emellertid upphävts av hövitsmannen, och bönderna hade däröver genom ombud anfört klagomål hos konungen. Denne ville icke avgöra saken på egen hand, då brodern Valdemar sedan 1302 innehade landet i förläning såsom hertigdöme, men sedan han rådgjort med brodern och bl. a. framhållit den fördel denne hade av att hans län (terra sua) odlades

[1] Se t. ex. Diplomatarium suecanum, D. 2, s. 371 (1302), och D. 3, s. 642 (1324).

[2] En intressant sentida parallell till den vid början av 1300-talet framträdande nya uppfattningen beträffande rätten till allmänningarne i Hälsingland återfinnes i P. Schisslers arbete om »Hälsinga hushåldning» (1749). Denne författare berättar, att man i Hälsingland ännu under 1700-talets förra hälft kunde urskilja dels den *byskog*, som byamännen med andras uteslutande samfällt brukade, dels längre bort en s. k. *fjärdingsskog*, där fyra till sex byar hämtade timmer, gärdsel m. m., och dels slutligen *sockenallmänningen*, vilken de hålla »före sig äga alla, som i socknen gemensamt bo».

[3] C. G. Styffe: Framställning af de så kallade grundregalernas uppkomst och tillämpning i Sverige (1860), s. 241. Jfr dock numera N. Ahnlund: Oljoberget och Ladugårdsgärde (1924), s. 111 ff.

[4] C. G. Styffe: Skandinavien under unionstiden (1911), s. 401.

i stället för att ligga öde, samtyckte hertigen, varefter konungen i det anförda brevet befallde hövitsmannen att lämna bönderna i fred.[1]

Invånarne i Hälsingland sökte under början av 1300-talet överskrida sin ovan omtalade norra gräns i koloniseringssyfte. Härvid kommo de i konflikt med lappar och birkarlar, vilka förut slagit sig ned i landet. För att sätta en damm för hälsingarnes ensidiga anspråk på jorden gjorde Magnus Erikssons förmyndarstyrelse bruk av den kungliga höghetsrätten över obygderna och stadgade i ett numera förkommet påbud, att landet mellan Skellefte och Ule älvar skulle stå öppet för alla, som där ville bosätta sig. För att uppmuntra till kolonisation erbjöds i samma påbud skattefrihet under konungens minderårighet.[2] I koloniseringen av Norrbotten deltogo åtskilliga av rikets förnämsta män, bland vilka ärkebiskop Olof och fogden över Hälsingland Johan Ingemarsson jämte två andra läto tilldela sig Lule älvs omgivningar och riddaren (sedermera riksdrotsen) Niklis Abjörnsson (Sparre) ett område omkring Pite älv, varå han sedermera den 9 april 1335 av konung Magnus Eriksson erhöll formligt gåvobrev, emedan han, som det däri heter, använt betydliga kostnader på byggnader och bosättningar.[3]

Hälsingarne motsatte sig emellertid regeringens enligt deras påståenden olagliga dispositioner på den grund, att deras land skulle sträcka sig ända till Ule träsk i Finland, men dessa anspråk blevo på mötet i Tälje 1328 ogillade av statsmaktens representanter. De senares rättsgrund framgår av det vid samma tillfälle givna förordnandet, att domsrätten över nybyggarne i den omtvistade delen av landet icke skulle utövas av lagmannen över Hälsingland utan genom konungens fogdar. Området i fråga ansågs m. a. o. av regeringen icke höra till nämnda landskap och stod därför på grund av den kungliga höghetsrätten under regeringens omedelbara disposition. Detta bestyrkes ytterligare genom kungliga brevet den 16 mars 1340, vari den nu myndige konungen bekräftade förmyndarstyrelsens påbud, att nybyggarne i Lappmarken skulle hava full äganderätt till sina lagliga intagor, samt vidare stadgade, att Hälsingelagen skulle tillämpas även därstädes.[4]

Ungefär samtidigt kom den kungliga höghetsrätten till synes även i andra stadganden. Den 29 april 1334 utgick sålunda ett kungligt brev till invånarne i Egentliga Finland, Nyland, Tavastland, Satakunda och på Åland, vari bl. a. påbjöds, att envar i dessa landsändar, vilken anmälde sig hos fogdarne, fick taga i besittning och uppodla samt därefter till arv och eget behålla sådana avbrända, öde liggande men till odling lämpliga skogsmarker, som deras lagliga innehavare icke vidare kunde eller ville uppodla. Förutsättning härför var endast, att nybyggarne förbundo sig att erlägga skatt efter åtnjutandet av vissa frihetsår.[5]

---

[1] Diplomatarium suecanum, D. 2, s. 325. Jfr H. Hildebrand: Sveriges medeltid, D. 2, s. 31—32. — Styffe: Grundregalerna, s. 244, och G. Broomé: Om skogsregalet i Sverige (1859), s. 79, m. fl. uppgiva felaktigt brevet vara utfärdat 1300 $^{30}/_{5}$. Ang. brevets rätta datering, se K. G. Westman: Svenska rådets historia (1904), s. 156.

[2] Styffe: Grundregalerna, s. 241; C. M. Kjellberg: Till frågan om vattenregalet (1911), s. 33; Holmbäck, a. a., s. 32.

[3] Diplomatarium suecanum, D. 4, s. 8, 214 och 435. Jfr Styffe: Grundregalerna, s. 241, samt samme förf.: Skandinavien under unionstiden, s. 396; Kjellberg, a. a., s. 33; Holmbäck, a. a., s. 32—33.

[4] Styffe: Grundregalerna, s. 242.

[5] R. Hausen: Åbo domkyrkas Svartbok, s. 46; A. G. Fontell i Finlands kulturhistoria, medeltiden (1908), s. 87; B. Ekeberg: Ett och annat om det svenska vattenregalet (1914), s. 10.

Genom en rad av beslut under 1300-talet hade konungamakten sålunda i koloniseringssyfte tillagt sig dispositionsrätten till allt herrelöst land i Finland och Norrland. I början av 1400-talet gick emellertid regeringen ett steg längre, i det att den gjorde anspråk på höghetsrätt jämväl till sådana allmänningar, som ostridigt lågo inom de olika landskapens råmärken. Det är därvid betecknande, att anspråken först gjordes gällande i Finland, som i alla tider av den svenska regeringen användts såsom ett slags experimentalfält för nya jordbruksekonomiska idéer.[1] De »forna ägarne» tillerkändes endast, vad en tolvmannanämnd funnit för deras behov tillräckligt, men f. ö. skulle konungens allmänningar, »var de helst ligga», enligt kungliga brevet till fogden i Åbo den 16 januari 1411 skiftas och utdelas till personer, som voro villiga att bruka dem och därför betala skatt till kronan.[2] I ett senare kungligt brev den 28 augusti s. å. gjordes det förbehållet, att de gamla byalagen, som jorden förut tillhört, ej genom nybyggesväsendet finge lida för mycken skada, men i övrigt stadfästes de upplåtelser, som fogden redan gjort till intäkter å skogarne i Tavastland, och denna stadfästelse förnyades sedermera av konung Karl Knutsson genom ett brev av den 23 mars 1452.[3]

Ovan har nämnts, att de kungliga anspråken på dispositionsrätten till de stora obygderna hade sin grund i det intresse, regeringen hyste för landets kolonisering. Detta intresse stod i intimt samband med de principer, som under medeltiden gällde för jordbeskattningen eller rättare sagt beskattningen i dess helhet. Skatterna utgingo nämligen efter bondetal eller mantal, varvid skattskyldigheten ansågs vila både på person och egendom. Jordbesittningen var sålunda villkor för skattskyldigheten endast på det sättet, att skatten oberoende av jordens storlek utgick med lika belopp för var och en, som kunde anses som bonde, d. v. s. var fullsutten. Om sålunda en bonde lade mer jord under odling, än han behövde för att däråt vara fullsutten, förändrade detta icke storleken av den skatt, han i varje fall hade att erlägga till kronan.[4] Möjligheten för regeringen att erhålla ökade inkomster i form av skatt var därför beroende på tillkomsten av nya bondehemman, och sådana borde enligt regeringens plan bildas genom upptagandet av nybyggen å de stora skogarne i Norrland och Finland. Då uppmuntran med frihetsår och andra förmåner ej syntes vara tillräckliga för att frambringa nödigt antal nybyggare, tillgrep man under 1400-talet bl. a. den åtgärden att förbjuda bönderna att genom köp slå under sig mera jord, än varå de kunde anses fullsuttna. Avsikten härmed var sannolikt att genom förbudet tvinga bönderna att bilda nya skattepliktiga hushåll, då ett fullsuttet hemman endast beräknades kunna föda en familj. Initiativet till förbudet togs redan 1437 på herredagen i Strängnäs, omedelbart sedan folkpartiet lidit sitt stora nederlag. »Ingen skattebonde köpe mera gods», heter det i den på samma herredag utfärdade stadgan, »än han kan vara fullboa på och själv kan fara». Samma bestämmelse, om än till formen något olika, intogs därefter i Kristoffers landslag 1442 (KgB 30), men detta hade mindre betydelse för samtiden, då denna lag faktiskt icke kom att tillämpas i någon större utsträckning förrän in emot

[1] Jfr B. Lesch: Gustaf III:s finländska jordbrukspolitik (Finsk tidskrift 1917), s. 319. — [2] Åbo domkyrkas Svartbok, s. 242. Jfr Styffe: Grundregalerna, s. 244. — [3] Styffe: Grundregalerna, s. 244—45. — [4] A. Thomson: Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809—1866, D. 1 (1923), s. 11; G. Thulin: Om mantalet, D. 1 (1890), s. 13.

1500-talets midt, då den på sedvanerättslig väg småningom lyckades utränga den äldre landslagen.[1] Av större vikt blev, att förbudet genom ett plakat av år 1459 ytterligare skärptes. Bönderna förbjödos nu att även på annat sätt än genom köp slå under sig mer jord, än vad tolv oväldiga män i häradet ansågo tillräckligt för att vara fullsutten. Enligt 1474 års recess, där förbudet förnyades, skulle dock 1459 års plakat icke tillämpas vid arv, under förutsättning att bönderna betalade full skatt även för arvejorden. Men då det visade sig, att allmogen hade svårt att sköta flera hemman, särskilt för det fall att dessa lågo långt avlägsna från varandra, stadgades redan 1483, att undantagsbestämmelsen i 1474 års recess endast fick komma till användning, för så vidt bonden ägde fullvuxna barn eller arvingar, åt vilka han kunde överlåta skötseln av det nya hemmanet. Denna sistnämnda föreskrift ansågs innebära en garanti för att skatten till kronan jämväl från detta hemman ordentligt erlades.[2]

Det är mot denna bakgrund, som Gustaf Vasas åtgärder beträffande nybyggesväsendet i Norrland böra betraktas för att kunna rätt bedömas. Denne konung följde därvid i stort sett endast samma principer, som alltifrån 1200-talet varit utmärkande för den svenska statsmakten. Även Gustaf Vasa hyste sålunda den uppfattningen, att nyodlingar borde anläggas i så stort antal som möjligt och därefter snarast möjligt skattläggas för att öka kronans inkomster, varvid ingen tilläts att genom olagliga äganderättsanspråk på utrymme i skog och mark söka lägga hinder i vägen för nybyggarnes verksamhet. Å andra sidan fingo ej heller nyodlingar anläggas så nära förut uppodlade hemman, att det kunde befaras, att nybyggarne gjorde intrång på hemmansägarnes lagliga rättigheter och sålunda minskade deras skatteförmåga.[3] Det nya momentet i Gustaf Vasas politik bestod i själva verket endast däri, att konungen av sitt intresse för nybyggesväsendet och måhända även i medvetandet om sin makt lät förleda sig till att i en del svenska landskap införa samma grundsatser, som under medeltiden praktiserats i de norr om Hälsingland belägna obygderna och i Finland. Åtgärden innebar måhända endast en följdriktig konsekvens av det förhållandet, att landskapslagarne numera upphört att gälla. Så länge Hälsingland hade sin särskilda lag, föreföll det tämligen naturligt, att endast dess invånare ägde rätt att göra intagor å allmänningarne. Men sedan riksenheten fullbordats, kunde det ej dröja alltför länge, innan dess representant, konungen, tillförsäkrade alla sina undersåtar samma rättigheter, som förut

[1] Jfr K. G. Westman: De svenska rättskällornas historia (1912), s. 43, samt J. E. Almquist: Den s. k. mellersta lagens bestämmelser om istadarätt (1924), s. 4 ff., och Tidelagsbrottet (1926), s. 15.

[2] Ovannämnda stadganden äro tryckta hos J. Hadorph: Biärköa-rätten (1687). Jfr f. ö. Thulin, a. a., D. 1, s. 13; Styffe: Bidrag till Skandinaviens historia, D. 2, s. CXIV; D. 3, s. CXXXVIII; D. 4, s. XCVII och CXXVI, samt H. Schück: Svenska folkets historia, D. 1: 2 (1915), s. 216. — C. W. U. Kuylenstierna: Rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta hemman (1916), s. 2, låter felaktigt straffbestämmelsen i 1459 års plakat stödja sig på Kristoffers landslag (KgB 30). Samma fel med avseende på 1483 års stadga återfinnes hos Hadorph, a. a. Att Hadorphs version på denna punkt ej överensstämmer med det numera förlorade originalet, framgår vid en jämförelse mellan olika hithörande handskrifter, särskilt B. 39 och N. 327 (UB). Kuylenstierna betvivlar emellertid på goda grunder, att Hadorph rätt återgivit de delar av 1459 års plakat, vilka handla om påföljd för den, som genom köp drog under sig mera jord, än han var berättigad till. — Förbudet för skattebonde att slå mera jord under sig, än han kunde »fika och fara», upprepades flerfaldiga gånger under 1500-talet, t. ex. i 1563 års instruktion för fogdarne. Se härom vidare C. J. Wahlberg: Lega af jord å landet (1870), s. 76.

[3] Kuylenstierna, a. a., s. 24.

ensidigt kommit landskapets invånare till godo. Huru som helst utgick konungen ifrån den i 1542 års brev förekommande allbekanta satsen, »att sådana ägor, som obyggde ligga, höre Gud, Oss och Sveriges krona till, och ingen annan». Den, som tagit del av den föregående utvecklingen, lär icke kunna betvivla, att denna sats utgjorde ett troget uttryck för samtidens rättsuppfattning. Det är endast om det berättigade i konungens tillämpning av satsen, som meningarne kunna vara delade. Frågan blir då med vilken rätt, som Gustaf Vasa ansåg sig kunna i koloniseringssyfte disponera över allmänningarne i de norrländska landskapen.

Motivet för konungens handlingssätt framgår tydligt av flera brev, som han tid efter annan utfärdade till »Nordlanden» eller delar därav.[1] Det visar sig av dessa brev, hur konungen med missnöje förnummit, att när några fattiga ville uppodla ödemark till hemman, satte invånarne i de närgränsande byarne sig däremot och ville det ingalunda tillstädja, »utan tillägna sig hela skogen och marken på några mil omkring, så att det under deras hemman och byar lyda skall, *ändock de det själva icke bruka kunna*».[2] Mot byamännens anspråk påvisade nu Gustaf Vasa, att det uti Sveriges lag vore förbjudet att hägna mer jord under sig, än bonden själv förmådde »fika och fara».[3] Och på det att bönderna icke skulle kunna påstå, att nybyggen anlades »på deras egna bolstäder, ängar eller fäbeten», var det konungens vilja, att varje intaga skulle besiktigas av kronans fogde »med tolv oväldige och därtill besvurna män».[4] Byamännens behov av större områden ansåg konungen vara beroende på det förhållandet, att den jord, som nu brukades, vore för liten för att kunna föda alla de människor, som levde hopträngda på hemmanen — »i samma gårdar åtta eller tio starka unga drängar och kvinnfolk, somligstädes mera och somligstädes mindre». Men för detta missförhållande var det lätt att råda bot, då det »mångenstädes» funnos »goda lägligheter till att röja skogen och göra goda hemman». Och lovade konungen, att vad nybyggarne i så måtto upptogo och bebyggde, skulle de utan »någon sone eller gunst» till de gamla byarne »under rätt och skälig skatt njuta, bruka och behålla». Men den som olagligen sökte förhindra någon att göra uppodlingar, skulle vara saker till 40 marks böter.[5] För att lugna bönderna och visa, att han icke ville införa några nya påfund, berättade konungen i ett av sina brev, hur Hälsingland, Medelpad, Ångermanland och Norrbotten redan förut koloniserats på ungefär liknande sätt, »på det I måge höra och veta», heter det i brevet, »huru i gamla tider riksens lägligheter sig i sådana saker begivit hava».[6]

Som synes var det Sveriges lag, som Gustaf Vasa åberopade som stöd för sin dispositionsrätt till allmänningarne i Norrland. Visserligen är det föga sannolikt,

[1] Med uttrycket »Nordlanden» förstods vid denna tid Dalarne, Gästrikland, Hälsingland, Ångermanland, Medelpad samt Öster- och Västerbotten. (Gustaf I:s registratur 1546 $^{4}/_{4}$.)

[2] Kurs. av förf.

[3] Gustaf I:s registratur 1545 ($^{24}/_{12}$?). Jfr Ibid. 1546 $^{4}/_{4}$ och 1555 $^{19}/_{4}$. — Uttrycket »fika», som är synonymt med »fara», betyder bruka (jord).

[4] Enligt ett senare brev (1546 $^{4}/_{4}$) skulle »några goda, skäliga och oväldiga män med fogden, häradshövdingen eller domaren rannsaka och mäta», huruvida nybyggena kunde bliva till skada för de gamla byarne. — I vissa fall har konungen personligen stadfäst nybyggares rätt till intagor å de norrländska obygderna, se härom t. ex. Gustaf I:s registratur 1545 $^{18}/_{3}$ och 1547 $^{27}/_{1}$.

[5] Jfr Gustaf I:s registratur 1535 $^{4}/_{3}$, 1542 $^{20}/_{4}$, 1546 $^{4}/_{4}$ och 1555 $^{19}/_{4}$.

[6] Gustaf I:s registratur 1555 $^{19}/_{4}$.

att lagstiftaren avsett, att stadgandet om fullsuttenhet såsom maximigräns för jordäganderätten skulle tillämpas även med hänsyn till byalagens rätt till sina allmänningar, men å andra sidan måste framhållas, att konungens »lagförklaring» på intet sätt avvek från de synpunkter, som legat till grund för stadgandet vid dess tillkomst, utan snarare är att anse som ett nödvändigt komplement till detsamma. Att det emellertid icke varit konungens mening att tillägna sig eller kronan någon privat äganderätt till allmänningsjorden i Norrland, framgår i viss mån av det betydelsefulla faktum, att nybyggarne liksom i äldre tid utan vidare efter frihetsårens utgång erhöllo skattemannarätt till sina intagor.[1] Till jämförelse må nämnas, att de nybyggen, som samtidigt upptogos å kronans ek- och bokskogar i södra Sverige, vilka obestridligt lågo under kronans privata äganderätt, istället såsom regel tilldelades krono natur.[2] Denna omständighet gör det mer än sannolikt, att Gustaf Vasas åtgärder för att påskynda Norrlands kolonisation och uppodling endast voro ett uttryck för den sedan gammalt gällande höghetsrätten, men ingalunda åsyftade att göra intrång i någon lagligt grundad äganderätt till allmänningarne. De norrländska byalagens rätt till de stora obygderna hade åter enligt konungens mening endast karaktär av en tillfällig ockupation och måste därför giva vika, så snart en person, som kunde och ville uppodla marken, anmälde sig som nybyggare. De norrländska allmänningarne betraktades alltså av statsmakten fortfarande såsom *res nullius*.

Från senare delen av 1500-talet har man föga kännedom om hur nybyggesväsendet i Norrland gestaltat sig. Det är dock sannolikt, att en av kronan sanktionerad fri nyodlingsrätt existerat å allmänningarne, i den mån ej byalagen här och var förmått lägga hinder i vägen för en utveckling, som de med rätt eller orätt betraktade som ett intrång i sina vällovliga rättigheter. Ehuru något nytt initiativ i frågan beträffande Norrland icke kan påvisas från regeringens sida under denna tid, ser man dock av de liknande åtgärder, som hertig Karl vidtog i sitt hertigdöme under 1580-talet, att Gustaf Vasas principer där fortfarande tillämpades. Mest känd är hertigens skrivelse till Värmland den 2 november 1582. Hertig Karl försäkrade här, att nybyggarne efter åtnjutande av sex frihetsår skulle behålla sina »av ödes ör och mark» upptagna nyodlingar »lika som skatte arv och ägor», varjämte den gamla principen inskärptes på nytt, att ingen ägde rätt att hägna under sig mera skog än han behövde och därigenom hindra nybyggens upptagande.[3] Samma princip i än skarpare formulering kommer till uttryck i brevet till fogden Måns Clemetsson (Oliveblad) i Ångermanland den 10 januari 1596, vari hertigen bl. a. skriver: »Är det ock så, att några skattebyar hava enskilda egendomar opå i marken», då skulle ägarne låta sina söner och mågar uppodla dessa. Men ville de icke göra detta, gav hertigen tillstånd åt fogden att taga dessa ägor från bönderna och giva dem till andra, som kunde och ville bruka dem. Och skulle fogden därvid lova nybyggarne vissa frihetsår, »till dess de kunna komma sig för med byggning och brukning».[4]

[1] Jfr Gustaf I:s registratur 1545 $^{6}/_{3}$ och 1546 $^{20}/_{12}$, där det uttryckligen nämnes, att en intaga å »kronans allmänningsskog» i Hälsingland skulle bliva »skattehemman».

[2] Se härom KUYLENSTIERNA, a. a., s. 27. Jfr Gustaf I:s registratur 1538 $^{6}/_{3}$.

[3] KUYLENSTIERNA, a. a., s. 30.

[4] Hertig Karls registratur (RA). I hithörande del avtryckt hos EKEBERG, a. a., s. 9.

Ehuru det icke är fullt klart, vad som menades med uttrycket »enskilda egendomar opå i marken», utgör dock brevets innehåll ett tydligt uttryck för den gamla alltsedan medeltiden härskande upp attningen, att skattebonden ej ägde behålla mer jord, än han kunde göra fruktbärande.[1]

Rätten till de stora skogarne i Norrland har ej heller under 1600-talets förra hälft undergått någon genomgripande förändring. Visserligen uppkom under denna tid genom påverkan av utländsk doktrin den uppfattningen, att kronan vore den ursprungliga ägaren till all jord i Sverige, men det faktum, att nybyggen å de norrländska allmänningarne fortfarande fingo upptagas under skatte natur, visar, att de nya åsikterna icke nämnvärt influerat på frågan om ödemarkernas rättsliga ställning. Den närmast liggande anledningen härtill var dock sannolikt endast, att frågan härom ännu icke hunnit bliva aktuell, vilket bl. a. framgår av 1647 och 1664 årens skogsordningar, som blott i ringa mån och ur helt andra synpunkter beröra de norrländska allmänningsskogarne.[2] Större intresse för frågans behandling har givetvis förefunnits ute i orterna. Vid upprepade tillfällen sökte sålunda allmogen i Norrland att få ett auktoritativt uttalande av regeringen, hur långt byalagen hade rätt att utsträcka sina ägor. Den 10 juni 1626 förbjöd visserligen regeringen den norrländske bonden att försvara »konungs allmänningsskog» längre bort än halvannan mil från byn,[3] men då byalagen, som bodde närmast allmänningen, i anledning härav togo sig för att hindra de övriga från att erhålla del i skogen, anhöllo bönderna om utfärdandet av en förordning, som i detalj borde reglera rätten till allmänningarne i Norrland. I en den 3 mars 1660 utfärdad resolution svarade regeringen undvikande. Hela frågan betecknades såsom domstolssak, varför den ock hänsköts »till laga ting».[4] Behovet att bringa reda i de invecklade äganderättsförhållandena var emellertid numera hos den norrländska ortsbefolkningen så trängande, att ett avgörande måste träffas på det ena eller andra sättet. I anledning av regeringens anvisning upptogs också frågan på landstinget i Ångermanland,[5] varvid den 18 juni 1660 beslöts, att ingen by finge slå under sig mera än en halv mil av den till hemägorna angränsande skogen. Längre bort inåt skogen skulle alla sockenmän vara lika berättigade. Enskilda fäbodar finge dock anläggas på ett avstånd av en mil eller längre från bolbyn, men ej närmare, om »fjället så långt räcker».[6]

Det dröjde emellertid ej länge, förrän regeringen ånyo började intressera sig för de nordsvenska obygderna, ehuru motivet numera var ett annat. Under Vasakonungarnes tid hade intresset för nybyggesväsendets utveckling i Norrland varit dominerande. Under Karl XI:s regering uppstod istället en önskan att tillgodose det norrländska bergsbrukets behov av skogsfång. Först vid midten av 1600-talet hade järnbruk börjat anläggas i de sydligare delarne av Norrland, men sedan

[1] Jfr innehållet i 1483 års ovan anförda stadga, ävensom Gustaf I:s registratur 1549 $^{23}/_{8}$.

[2] Se härom närmare KUYLENSTIERNA, a. a., s. 30—35.

[3] En avskrift av detta kungliga brev finnes bland 1684 års skogskommissions i Skaraborgs län handlingar (GL) 1684, I, fol. 75—76. Jfr dessutom Kam.-koll. registratur (KA) 1652 $^{23}/_{9}$ fol. 1858, där förbudet bekräftas.

[4] Riksregistraturet (RA) 1660, fol. 625. — [5] Från övriga norrländska landskap saknas uppgifter.

[6] Se Riksdagstidningar 1755—56, s. 337. Jfr J. VON ENGESTRÖM: I Norrlandsfrågan (1903), s. 8, och B. BOËTHIUS: De stora skogarnas historia (1917), s. 25.

industrien väl en gång där fått fotfäste, hade den tagit allt starkare fart. Härigenom fingo skogarne ett förut oanat värde, och det blev snart endast en tidsfråga, innan samma ekonomiska principer infördes i Norrland, som förut tillämpats i bergslagen. Inom detta område hade nämligen kronan redan tidigt påstått och även tillägnat sig en verklig äganderätt till vissa skogar, som genom sin användbarhet för bergsbruk fått ett speciellt värde.[1] Riksintresset förmenades fordra, att i bergslagen allt underordnades de därvarande bergverken. Under kontroll av bergskollegium, som fick så godt som oinskränkt makt över kronans strömmar, skogar och allmänningar, fingo de enskilda bruken rätt att slå under sig så mycket skog, som de behövde. Redan under 1660-talet hade också skog i Gästrikland tilldelats bruk, varvid särskilda kommitterade utsändts för att konstatera vilka trakter, som bevisligen vore att räkna till byarnes skatteägor. Det övriga betraktades nämligen i enlighet med principerna i bergslagen[2] såsom kronans allmänning och ansågs därför utan vidare kunna anslås för bruksbehov. Ett dylikt förfarande förekom dock ännu så länge mera sällan i Norrland och i varje fall endast i dess sydligaste delar.[3]

Vid början av 1680-talet diskuterades frågan om de norrländska allmänningarne i bergskollegium. Under intrycket av den numera gängse åskådningen, att all jord, som icke bevisligen var föremål för privat äganderätt, tillhörde kronan,[4] gjorde man gällande, att dessa allmänningar i större utsträckning, än som dittills skett, borde utnyttjas för att tillgodose bergsbrukets behov. Innan detta kunde försiggå, måste emellertid kronans allmänningar skiljas eller avvittras från byägorna. Detta förfarande ansågs för tillfället vara så mycket angelägnare, som redan 1675 kollegiet erfarit, att skogarne i Norrland alltmer fördärvades på grund av enskildes svedjande och sågtimmerhygge, varigenom uppkomsten av nya järnbruk förhindrades. Genom skrivelser till generalguvernören i Gävle, Georg Sperling, den 1 februari och den 16 oktober 1682 anbefallde kollegiet denne att omedelbart vidtaga åtgärder, för att allmänningarne i Norrland liksom annorstädes komme att avsöndras från bolbyarne, på det att »sådana importante och Kungl. Maj:t med rätta tillhöriga orter och lägenheter av privatis icke måge så egenvilligt förödas och fördärvas».[5]

Bergskollegii uppfattning, att kronan hade uteslutande rätt till allmänningarne i Norrland, synes emellertid hava uppväckt en viss opposition. Av kollegii protokoll den 4 juli 1683 framgår nämligen, att den då tjänstgörande guvernören i Gävle, Åke Ulfsparre, funnit frågan om de norrländska allmänningarnes natur tvivelaktig och därför i skrivelse begärt kollegii yttrande, »huru mycken by-, härads- och kronoallmänning bör vara i Norrland».[6] Härigenom blev spörsmålet om del-

[1] KUYLENSTIERNA, a. a., s. 32.

[2] Jfr innehållet i 1649 års bergverksordning, p. 19 (tryckt bland Bergsordningar, 1736, s. 161).

[3] Se t. ex. Tryckta rättegångshandlingar rörande Lanforsen (1913—16), D. 1, s. 288—91 och D. 3, s. 171.

[4] Denna nya uppfattning hade uppstått delvis genom inflytande av svensk doktrin, som med stöd av det förfalskade Helgeandsholmsbeslutet sökt göra gällande, att konungen tillerkänts dispositionsrätt över all herrelös jord, vilken därför rätteligen borde kallas *konungsallmänning*. Se t. ex. J. STIERNHÖÖK: De jure Sveonum et Gothorum vetusto (1672), s. 264.

[5] Breven äro tryckta hos M. CARLSON: Den värmländska afvittringsfrågan (1915), s. 88—89. Jfr B. BOËTHIUS: De stora skogarnas historia, s. 88 och 92, samt KUYLENSTIERNA, a. a., s. 38.

[6] Protokollsutdraget är tryckt hos M. CARLSON, a. a., s. 89.

ningsgrunden aktuellt. Presidenten Sten Bielke framkom därvid i den påföljande diskussionen inom kollegiet med det betydelsefulla uppslaget, att man till »fundament» skulle taga Gustaf Vasas brev, och bönderna således, så framt ej råmärken funnos, tilldelas så mycket skog, att de kunde anses fullsuttna; det övriga borde tillkomma kronan. Den lagliga privata jordäganderätten, som kunde styrkas med råmärken, skulle m. a. o. lämnas oförkränkt, även om gränsen för fullsuttenheten därigenom överskredes. Det var sålunda endast fråga om avvittring av sådan skogsmark, som bönderna enligt presidentens förmenande slagit under sig »utav det, dem intet tillhörer». Bielkes uppslag lades sedermera till grund för den kungliga förordning, som i ämnet utfärdades den 19 december 1683, och som på goda skäl kan sägas bilda utgångspunkten för hela det stora norrländska avvittringsverket.[1]

1683 års förordning,[2] som i förarbetena uttryckligen angavs utgöra endast ett förnyande av 1542 års kungliga brev, framhöll till en början det oberättigade i att byalagen bl. a. i Norrland[3] »på de orter, där stora och vidlyftiga skogar finnas», slagit under sig skogarne »ofta många mil bortåt, ja, ibland allt till fjällen». Redan Gustaf Vasa hade på sin tid till följd av detta missbruk funnit nödigt förklara, att »alla sådana ägor, som således obyggde ligga fjärran från ägoskillnaden och bygdelagerna», hörde »överheten och Sveriges krona till och ingen annan». Denna förklaring, vars ordalag man såsom synes medvetet sökt giva en tidsenligare form, tolkades i 1683 års förordning utan vidare så, att »allt vad av slika stora skogar ligger obrukat, och allt vad som icke med goda skäl kan fulltygas att höra någon gård, by, socken eller härad till», vore »ofelbart Vår och kronans rätta och enskilda egendom». För att urskilja kronans skogar från allmogens anbefalldes guvernörerna, landshövdingarne och kronobetjänterna i orterna att föranstalta om *avvittringar*. Befanns därvid, att by eller hemman hade laga rågång, skulle denna respekteras, och om dylik saknades, skulle varje hemman erhålla så stort skogsanslag, »som finnes skäligt», d. v. s. så att bonden kunde anses vara fullsutten. Allt det övriga skulle tillfalla kronan. Kontrollen över förordningens efterlevnad överlämnades åt bergskollegium, som dessutom skulle tillse, att kronoskogarne så vidt möjligt användes för att tillgodose bergsbrukets behov.

Nyssnämnda förordning bildar slutstenen i den utveckling, som alltsedan 1200-talet sakta men säkert strävat efter att göra de öde skogarne i Norrland fruktbringande för statsmakten. Det var ingalunda någon tillfällighet, att detta genomfördes först vid slutet av 1600-talet. I äldre tid skulle ödemarkerna hava saknat så godt som allt värde i kronans hand, så länge enda möjligheten att erhålla någon inkomst från dessa trakter berodde av nybyggesväsendets fortgång. Kronan nöjde sig därför med att på allt sätt uppmuntra nybyggarne till att upptaga nya skattehem-

[1] B. Boëthius: De stora skogarnas historia, s. 93.

[2] Tryckt hos Schmedeman.

[3] 1683 års förordning skulle enligt sin ordalydelse gälla i »Värmland, Gästrikland, Dalarne, Norrland, Finland och flerstädes». Då jag i detta sammanhang endast har för avsikt att skildra det norrländska avvittringsverket, bortses här liksom i det följande från förhållandena i Finland, Värmland och Dalarne. Att ifrågavarande förordning förutom i Norrland faktiskt kom att tillämpas i åtminstone det sistnämnda landskapet, framgår emellertid av kungliga breven 1694 $^{10}/_{5}$, 1695 $^{12}/_{3}$, 1696 $^{16}/_{12}$ och speciellt 1698 $^{26}/_{10}$. (Falu länsstyrelses arkiv, UL, Kansliet, D. 1, n:is 9—10).

man. Något intresse att för egen del slå under sig ödemarkerna, hade kronan så mycket mindre, som nybyggarne därigenom skulle hava betagits möjligheten att förvärva sina nyodlingar med äganderätt, vilken förmån städse visat sig som den bästa hävstång vid främjandet av landets uppodling.[1] Först sedan bergverksrörelsen vid midten av 1600-talet hunnit vinna insteg i Norrland, kom frågan i ett annat läge. Att bergsbruksintresset, som för sina behov fordrade tilldelning av stora skogstrakter, ur statssynpunkt skulle gälla vida mer än de ofta osäkra tillgångar, som kronan kunde påräkna i form av skatt från nybyggarne, ligger med kännedom om dåtidens allmänna ekonomiska principer i öppen dag. Därvid spelade säkerligen möjligheten för kronan att av bruken erhålla pekuniär ersättning för skogarnes nyttjande en underordnad roll. Däremot voro statsmaktens representanter besjälade av den övertygelsen, att de även genom ett ensidigt understödjande av industrien på ett kraftigt sätt bidrogo till hela landets förkovran och välstånd. Dessutom får ej förglömmas, att beskattningen av bergverken såsom sådana även medförde en betydande inkomst för kronan. Under intryck av samtidens lära, att staten var den ursprungliga ägaren till all jord, är det f. ö. naturligt, att Karl XI och hans män tolkade Gustaf Vasas brev 1542 såsom innebärande ett direkt stöd för deras önskemål att under privat äganderätt tillförsäkra kronan de obygder, vilka ingen annan kunde försvara med lagliga bevismedel.

På grundval av 1683 års förordning företogos avvittringsarbeten till en början i Hälsingland, Gästrikland och Jämtland, i vilka landskap behovet av skogar för bergsbrukens räkning i första rummet varit trängande. Allmänningsskogarne i Söderala socken i södra Hälsingland avvittrades sålunda redan den 12 juni 1689, varefter de genom bergskollegii resolution den 20 december 1690 mot rekognition tillerkändes Ljusne och Sunnäs bruk. Under sistnämnda år var en »allmänningsutbrytningskommission» sysselsatt med att kartlägga Forsa och Njutångers socknars allmänningstrakter i norra Hälsingland samt avvittra dem från kringliggande skatteägor. Den direkta anledningen till att dessa senare allmänningstrakter avvittrades, berodde på att Iggesunds bruk behövde skog för gruvdriften, och sedan avvittringsförrättningen avslutats, erhöll också bruket genom bergskollegii resolution den 13 oktober 1694 ett skogsanslag av den sålunda frigjorda kronoallmänningen.[2] I Gästrikland pågingo avvittringar i Ockelbo, Valbo, Torsåkers, Hille, Hamrånge, Österfärnebo, Årsunda, Ovansjö och Hedesunda socknar under åren 1695—1704 huvudsakligen i enahanda syfte, nämligen att understödja industrien i dessa

[1] I detta sammanhang måste dock betonas, att skattemannarätten under 1600-talet blivit betydligt mera inskränkt, än vad som är fallet i våra dagar. Belysande för den härskande uppfattningen om skattebondens rättsliga ställning under ifrågavarande tid är ett yttrande av generalguvernören över Norrland Georg Sperling. Skatterättigheten, säger han bl. a. i ett memorial till Kungl. Maj:t 1683, bör icke innebära mera, »än att skattebonden man efter man får sitta odriven vid hemmanet; dock icke längre än han tillfyllest och riktigt betalar sin skatt och utlagor». (1683 års kungliga brevbok, KA, fol. 516.) Denna uppfattning står också i full överensstämmelse med den dåtida lagstiftningen i ämnet, enligt vilken skattemannarätten förklarades vara synonym med »bördsrätt», vilket uttryck egentligen betydde detsamma som ärftlig nyttjanderätt.

[2] M. 5, n:o 86 (Lantmäteristyrelsens arkiv). Redan 1691 $^{7}/_{2}$ hade bergskollegium anvisat bergmästaren att från »de avvittrade kronoallmänningarne» lämna skogsanslag till Iggesunds bruk. Jfr f. ö. Bergskollegii registratur (RA) 1688 $^{13}/_{9}$.

trakter.[1] Allmänningsutbrytningskommissionen utgjordes i båda landskapen av ordinarie häradshövding med nämnd, varjämte kronobefallningsmannen och en tillförordnad lantmätare voro närvarande vid förrättningen.[2]

Slutligen är att anteckna det enda kända fallet av avvittring i Jämtland på grundval av 1683 års förordning, nämligen utbrytningen av den sedermera s. k. Ljusnedals allmänning i Tännäs socken. Rörande denna förrättning må nämnas, att bergskollegium genom skrivelser den 1 juni 1687 och den 6 december 1688 anbefallt landshövdingen i länet att låta avvittra vissa skogstrakter, vilka sedermera skulle tilldelas Mässlinge (Ljusnedals) kopparverk.[3] Att avvittringen också verkligen ägde rum, framgår i viss mån av kammarkollegii brev till Kungl. Maj:t den 27 mars 1693, ävensom av förhållandet att ifrågavarande allmänning kort tid därefter kom att användas för kopparverkets behov.

Till följd av det stora nordiska kriget avbröts därefter tills vidare all tillämpning av 1683 års förordning. I de bygder, där frånvaron av avvittring dittills vållat olägenheter för bergskollegium vid tilldelandet av skogsanslag åt bruken, hade dock allmänningarne vid denna tid till största delen hunnit avskiljas från enskildas ägor.[4] Detta förklarar till en del, varför avvittringsarbetet ej efter krigets slut omedelbart kom att fortsättas i berörda landskap.

I Medelpad började 1683 års förordning tillämpas först 1723.[5] Visserligen hade landshövdingen redan den 3 juli 1699 givit order om upprättandet av geometriska kartor över åtskilliga allmänningar såsom en förberedande åtgärd till avvittring, vilka kartor sedermera 1703—04 även upprättats av lantmätaren Nils Spole, men sannolikt på grund av kriget kom man att stanna vid denna ansats. Avvittringen i Medelpad fick emellertid redan från början en annan karaktär än motsvarande förrättning i Gästrikland och Hälsingland. Initiativet till avvittringen togs nämligen i det förstnämnda landskapet som regel icke av bergskollegium utan av bönder, som hos K. Bfhde anhöllo om tilldelning av skog från de olika allmänningarne. Landshövdingen i sin tur begärde därefter hos häradshövdingen i orten, att han med utsocknes nämndemän i kronobefallningsmannens och lantmätarens närvaro »likmätigt 1683 års förordning» ville tilldela bönderna så mycket skog, som de efter skatten kunde vara berättigade att erhålla. Sedan domstolens utslag häröver vunnit laga kraft, skulle det utstakade området behörigen rörläggas och rörläggningsinstrumentet till rättelse för framtiden vid nästa ting intagas i häradsrättens pro-

[1] Se P. 3, n:is 16 och 25; P. 4, n:is 21 och 53; P. 6, n:o 46, samt P. 55, n:is 21, 24, 30, 35 och 46. (Lantmäteristyrelsens arkiv); ävensom Gävle landskanslis arkiv (UL), 1700—09 årens handlingar. Jfr D. TILAS: Om recognitionsallmenningarne (mskr. i Westinska saml., UB), fol. 701—74; J. P. ALMGRENS samling av anteckningar om svenska bergverken, n:o 74 (mskr. i Bergskollegii arkiv, RA); Åbokommitténs betänkanden, II, utredning angående rekognitionsskogarna (1919), s. 191 ff.; och B. BOËTHIUS i Svenskt biografiskt lexikon, D. 6 (1926), s. 625. — Genom Bergskollegii resolutioner 1702 $^{16}/_{12}$, 1706 $^{21}/_{4}$, 1710 $^{6}/_{5}$, 1717 $^{13}/_{6}$ och $^{30}/_{12}$ samt 1722 $^{12}/_{10}$ tilldelades industrien i Gästrikland delar av hithörande allmänningar att nyttjas mot erläggande av rekognitionsavgift. De i samband med avvittringarne tillkomna allmänningskartorna äro i regel upprättade av lantmätaren Kristoffer Stenklyft.

[2] Jfr Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna (1917), s. 751.

[3] Jfr Åbokommitténs utredning ang. rekognitionsskogarna (1919), s. 373.

[4] Jfr VON ENGESTRÖM, a. a., s. 6.

[5] Jfr Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1723 $^{18}/_{6}$ samt Landshövdingämbetets i Gävle skr. 1723 $^{22}/_{6}$ och $^{4}/_{4}$ (A III b, n:o 27, UL).

tokoll. Domstolen, som i Medelpad vanligen kallades allmänningsavvittringskommissionen, stundom häradssynerätten, företog i anledning härav syn på stället, granskade parternas vid rätten ingivna skäl och bevis, ävensom den av lantmätaren upprättade kartan jämte avvittringsinstrumentet, och meddelade slutligen dom, varigenom gränsen mellan allmänningen och böndernas skatteägor noggrant fastställdes. Den med domen missnöjde kunde på vanligt sätt överklaga densamma i högre instans. Mellan åren 1723—34 verkställdes på detta sätt åtskilliga avvittringar i Medelpad, särskilt i Indals, Torps och Tuna socknar.[1]

Det livaktiga ekonomiska arbete, som efterträdde näringslivets nödtvungna stillestånd under Karl XII:s krigsår, anknöt till en början i viss mån vid samma principer, som gällt under Karl XI:s regering. De industriella intressena sattes ånyo i högsätet. För deras behov fingo övriga hänsyn vika. Industrien jämte handeln betecknades i litteraturen som de enda näringar, vilka kunde bidraga till landets förkovran, och jordbruket värderades blott i den mån det ansågs kunna understödja de förra. Man befann sig vid frihetstidens början under inflytande av de s. k. merkantilistiska idéerna, enligt vilka penningen var den enda mätaren av landets rikedom. Och då den odlade jordens alster icke i särskilt hög grad lämpade sig för export, blev den naturliga följden, att jordbrukets betydelse underskattades.[2] Dessa grundsatser kommo också till uttryck i 1734 års skogsordning, som ur avvittringssynpunkt avsåg att ersätta 1683 års förordning, men som huvudsakligen besjälades av samma intresse, nämligen att i första hand tillgodose bergsbrukens behov av skogsmarker. Sedan emellertid 1738 hattpartiet kommit till makten, skedde småningom en förändring i den gängse uppfattningen. Visserligen blev jordbruket fortfarande tillbakasatt för industrien, men den stora spannmålsimporten, som vid denna tid alltmera hotade att förrycka den svenska handelsbalansen, gjorde snart de makthavande betänksamma. Ett allmänt önskemål att jordbruket måtte upphjälpas, gick plötsligt hand i hand med intresset för folkökningens befrämjande genom inre kolonisation.[3] Redan i 1739 års förklaring över skogsordningen anbefalldes landshövdingarne tillse, att de stora skogarne och ödemarkerna »på det görligaste» blevo bebyggda och uppodlade till åker och äng för att sedermera kunna skattläggas till nya hemmantal. Härigenom trädde nybyggespolitiken åter i förgrunden på ett sätt, som påminde om de äldre Vasakonungarnes tid.[4] Dock var det numera icke skattesynpunkten, som kom i första rummet, utan snarare hoppet att på detta sätt kunna upphjälpa folkbristen och inom egna gränser tillgodose landets behov av spannmål. Detta framgår bl. a. av kungliga kungörelsen den 20 november 1741 angående ödeslands upptagande i Västerbotten samt av punkt 24 i kungliga resolutionen på allmogens allmänna besvär vid 1743 års riksdag. Upp-

[1] Se t. ex. P. 2, n:is 139, 166, 175 och 177; P. 4, n:o 108, samt P. 55, n:is 62—68 och 91 (Lantmäteristyrelsens arkiv). Vidare »Torp n:is 11—12» och »Tuna n:o 1» i Västernorrlands läns lantmäterikontor, Härnösand. De lantmätare, som vid dessa förrättningar togos i anspråk, voro P. Yckenberg, N. Spole, P. Bessing och G. Esping. — En avvittring av Storrote allmänning från angränsande skatteskogar i Ljustorps och Hässjö socknar, som påbörjades 1725, avslutades ej förrän 1749 $^{27}/_{9}$ »å Lögdö bruk». (P. 55, n:o 63, Lantmäteristyrelsens arkiv.)

[2] B. Lesch: Gustaf III:s finländska jordbrukspolitik (Finsk tidskrift 1917), s. 315 ff.

[3] Jfr G. Schauman: Studier i frihetstidens nationalekonomiska litteratur (1910), s. 27, och K. Petander: De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige 1718—1765 (1912), s. 114.

[4] B. Boëthius: De stora skogarnas historia, s. 95.

STOCKHOLMS HÖGSKOLAS
JURIDISKA BIBLIOTEK

odling av ödesland skulle nämligen enligt dessa författningar medföra 50 frihetsår från all hemmansränta samt därefter frälsefrihet och för adelsmän delvis säterifrihet.[1] Den nya uppskattningen av jordbrukets betydelse betingades emellertid i viss mån av den politiska situationen. Bondeståndet hade efter hattarnes olyckliga krig betydligt gått framåt i styrka och anseende, och det intresse för lantbrukets behov, som är utmärkande för vissa förordningar under 1740-talet, måste därför delvis förklaras som av politiska hänsyn framtvungna eftergifter från regeringens sida. Emellertid vann ungefär samtidigt jordbruksintresset seger även inom teorien. Efter en livlig diskussion i litteraturen ansågs lantbruket allmänt redan under 1740-talet vara jämbördigt med övriga näringar,[2] och sedan dröjde det ej länge, förrän under inflytandet av de franska fysiokraternas läror jordbruksnäringen kom att tillvälla sig samma intresse, som förut ensidigt kommit industrien till del. Detta intresse visar sig tydligt redan i 1752 års riksdagsbeslut,[3] i vars 11 § de allmänna riktlinjer uppdrogos, som ständerna under den följande tiden skulle söka att tillämpa. »Genom invärtes god hushållning», heter det här, »kommer riket säkrast till styrka och vinner den förmögenhet, som rätteligen ökar dess anseende. Den tid och rådrum, som under nuvarande fredslugn dem är lämnad att härpå arbeta, hava de fördenskull på det högsta varit omtänkta riket till fördel att nyttja och vid denna sin allmänna sammankomst sökt vidtaga de mått och försiktiga anstalter, som snarast härtill kunna leda. Landets avmätning och riktiga delning är ansedd som grunden till dess uppodling. Folkets förmering och tillväxt är främjad genom nödig omsorg att förekomma deras vanskötsel i spädare åren, och den anvisning, dem sedan bliver till nya boställens upptagande i de vidsträcktare rikets provinser, dels ock till ödelands uppodlande, emot större friheter, än härtills i allmänhet varit förlänta.»

Kännedomen om de nationalekonomiska idéer, som influerade på de makthavandes åskådning under frihetstiden, och vilka nu i korthet berörts, är givetvis nödvändig för att ernå en tillfredsställande förklaring till det norrländska avvittringsverkets uppkomst och utveckling. De olika förutsättningar, som under 1700-talet voro för handen inom de särskilda landskapen för vinnandet av det åsyftade ändamålet, stodo nämligen i intimt samband med de ekonomiska strömningar, som vid skilda tidpunkter kommo att tjänstgöra såsom drivkrafter till ändamålets förverkligande. I den närmast följande framställningen komma därför också de särskilda landskapen — i den mån de varit föremål för speciell avvittringslagstiftning[4] — att behandlas vart för sig.

[1] KUYLENSTIERNA, a. a., s. 49. — [2] Se t. ex. J. FAGGOT: Svenska landtbrukets hinder och hjälp (1746), s. 53. — [3] Tryckt hos MODÉE. — [4] I Medelpad och Hälsingland förekommo under senare hälften av 1700-talet enstaka avvittringar på grundval av den allmänna skogsordningen. Ang. Medelpad, se härom P. 55, n:o 60 (Lantmäteristyrelsens arkiv) och »Sättna n:o 19» (Västernorrlands läns lantmäterikontor, Härnösand). — Ang. Hälsingland må nämnas, att kommissionslantmätarne Magnus Bessing och Johan Holmberg 1764 $^{9}/_{2}$ och $^{6}/_{8}$ erhållit kammarkollegii förordnande att förbereda en allmän avvittring i detta landskap. Men sedan ständerna uttalat den åsikten, att storskiftet borde föregå avvittringen i Hälsingland, inställdes avvittringsverket därstädes helt och hållet redan genom kungliga brevet 1766 $^{31}/_{10}$. Se vidare M. 6, n:o 83 (Lantmäteristyrelsens arkiv); Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1763, s. 204; Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1765 $^{11}/_{8}$ och 1779 $^{1}/_{11}$; Bergskollegii registratur (RA) 1765 $^{21}/_{2}$; Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1765 $^{9}/_{9}$ och 1766 $^{31}/_{10}$; Riksens ständers skr. till Kungl. Maj:t 1766 $^{15}/_{10}$ (tryckt bl. a. i Riksdagstidningar 1766, s. 757) samt Landshövdingarnes riksdagsrelationer i Utskottsakter (RA) 1760—62, vol. 61, 1765, vol. 75, och 1769, vol. 47.

DET ÄLDRE AVVITTRINGSVERKET

1. AVVITTRING SÅSOM REN GRÄNSBESTÄMNING

Ångermanland 1742—1801

REDAN UNDER 1600-talets senare hälft hade järnbruk anlagts i Ångermanland. I de privilegier, med vilka bruksägarne begåvats, funnos emellertid ännu icke några direkta bestämmelser om att bruken fingo begagna den omkringliggande skogsmarken. I praxis hade dock den uppfattningen trängt igenom, att bruken framför andra hade rätt att tillgodogöra sig skogen å de närgränsande allmänningarne. Bruksägarne talade därför gärna om »den allmänning, på vilket bruket är funderad». Någon dylik företrädesrätt kunde dock icke lagligen styrkas. Då därtill kom, att någon avgift för nyttjandet av skogarne i Ångermanland tills vidare ej ifrågasattes från kronans sida,[1] vill det synas, som om förhållandena utvecklat sig till att bliva så gynnsamma för bruksägarne som möjligt. Så var likväl icke händelsen. Brukens självtagna rätt till skogarne var nämligen en nagel i ögat för den kringboende allmogen, vilket föranledde ofta upprepade stridigheter mellan bruksägare och bönder.[2] Böndernas anspråk kunde så mycket mindre utan vidare avvisas, som några bestämda gränser sällan förekommo mellan skattehemmanen och allmänningarne och man därför i allmänhet ej kunde avgöra, huru långt böndernas rätt till skogen i själva verket sträckte sig. Ett medel att förekomma dessa ständigt återkommande tvister med allmogen funno bruksägarne i 1734 års skogsordnings påbud om avvittring. Redan i början av 1735 vände de sig genom sina ombud, brukspatronerna Johan Clason och Jakob Pollack, till Svea hovrätt med begäran om förordnande av domare för att verkställa utbrytning av bruksallmänningarne från privatorum ägor. Sedan den ordinarie domaren i orten, häradshövdingen Christian Wallensten, förklarat sig sakna tid härtill, utfärdade hovrätten den 12 juni 1735 konstitutorial för auskultanten Haqvin Huss att företaga den begärda avvittringen. Arbetet härmed kom visserligen i gång, men måste snart avbrytas på den grund, att ännu icke någon metod fastställts eller någon instruktion utfärdats i ämnet. Det visade sig för övrigt omöjligt att utbryta bruksskogarne ensamma för sig, då

[1] En avvittring måste nämligen föregå allmänningarnes beläggande med rekognition eller skogsören, då dessa avgifter alltid beräknades med hänsyn till den upplåtna skogens storlek och årliga avkastning. Jfr KUYLENSTIERNA, a. a., s. 54.

[2] I den följande framställningen har jag beträffande stridigheterna mellan bruksägare och bönder i Ångermanland huvudsakligen stödt mig på J. A. ALMQUISTS arbete om Graningeverken (1909), s. 83 ff.

dessa så godt som alltid befunnos ligga i ett sammanhang med andra oavvittrade kronoallmänningar. Skulle något kunna uträttas härutinnan, måste tydligen en allmän avvittring för hela landskapet äga rum. För att åstadkomma detta vände sig bruksägarne till landshövdingen i länet, vilken lovade att frambära deras önskemål till Svea hovrätt, som borde utfärda ett vidsträcktare förordnande för avvittringsdomaren. Hovrätten ansåg sig emellertid icke kunna avgöra ärendet på egen hand endast med anledning av landshövdingens framställning, utan hemställde i skrivelse den 11 februari 1736 till Kungl. Maj:ts omprövande, om icke den förutnämnde Huss kunde anbefallas och förordnas »att avsöndra och utbryta alla krono- och bruksallmänningar uti Ångermanland ifrån privatorum ägor».[1] Härigenom hade avvittringsfrågan i sin helhet kommit att upprullas.

I anledning av hovrättens skrivelse underrättades genom kungliga brevet den 30 juni 1736 kammarkollegium, att, innan Kungl. Maj:t kunde fatta något beslut om allmän avvittring i Ångermanland, en utredning erfordrades om sättet för verkställigheten liksom också en beskrivning av krono- och bruksallmänningarnes läge och gränser därstädes, varom allt kollegiet hade att inkomma till Kungl. Maj:t med underdånigt betänkande. Kammarkollegii utredning drog emellertid ut på tiden. Visserligen kunde kollegiet redan den 10 juli 1736 meddela Kungl. Maj:t, att det icke hade något att erinra mot att en särskild extra ordinarie domare förordnades till att förrätta en allmän avvittring i Ångermanland, »helst som en slik utbrytning och avvittring icke allenast är kungl. förordningarne enlig, utan ock både för landet som ock för bergverken nyttig», men då kollegiet ej bland kammarhandlingarne funnit någon underrättelse om bruksallmänningarnes rågångar i denna landsända, hade ärendet remitterats vidare till överdirektören vid lantmäteriet, som likväl ännu ej inkommit med yttrande häröver. Då riksdagen 1740 sammanträdde, befanns ärendet fortfarande vara outredt. Inom bergsdeputationen, där frågan i maj 1741 diskuterades, trodde man sig hava funnit anledningen till dröjsmålet vara den, att kammarkollegium blivit oense med Svea hovrätt angående vissa till ärendet hörande detaljer. Kammarkollegium skulle sålunda hava dragit i betänkande, huruvida kronan borde bestå lönen åt en särskild avvittringsdomare, då den ordinarie domaren enligt gällande författningar var skyldig att på egen bekostnad verkställa dylika förrättningar. För att ärendet till följd av denna principdiskussion icke vidare skulle kunna förhalas, erbjödo sig bruksägarne Clason och Pollack inför deputationen att personligen bestrida kostnaderna för avvittring av dem tillkommande bruksallmänningar, ifall någon extra ordinarie domare därtill förordnades. Bergskollegium beslöt i anledning härav att genom extractum protocolli notificera vederbörande bemälda brukspatroners erbjudande för att därigenom påskynda ärendets handläggning.[2]

Bruksägarnes iver vid detta tillfälle att snarast möjligt få avvittringsverket i Ångermanland till stånd hade sin grund i det förhållandet, att stridigheterna med allmogen ånyo tagit fart. Den förnämsta orsaken till förvecklingarne var »allmogens släta hushållning med skogen». Bönderna hade här och var låtit inrätta såg-

[1] Jfr innehållet i Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t 1742 $^{22}/_{6}$ (tryckt i Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 749).

[2] Bergsdeputationens protokoll (RA) 1741 $^{7}/_{5}$.

STOCKHOLMS HÖGSKOLAS
JURIDISKA BIBLIOTEK

byggnader, och sedan vidtog ett omättligt sågande, som snart påstods ödelägga skogen å allmänningarne. Bruksägarne, som till följd härav befarade minskning i kolningen till bruken, protesterade häremot och lyckades också på grund av bestämmelserna i 1734 års skogsordning få kvarstad fastställd på den ena sågen efter den andra. Men det var ej endast genom sågande, som skogarne föröddes. Svedjandet praktiserades samtidigt av allmogen med sådant eftertryck, att åtminstone efter bruksägarnes utsago »därpå sedan aldrig i evärdliga tider någon duglig skog kan tillväxa». Liknande uttalanden återfinnas även i officiella ämbetsskrivelser, såsom t. ex. i den relation, som bergmästaren 1740 avlät till bergskollegium.[1] Denne framhöll däri, huru allmogen ofta frivilligt släppte lös skogseldar endast för att erhålla bättre mulbete, och han hade vid sådana tillfällen funnit bönderna sakna all håg att hjälpa till vid släckningen. Om kronobetjäningen ej i tid erhållit kunskap därom, hade skogen fått brinna »flera dagar, ja, veckor och törhända månader å rad», tills elden slutligen av någon tillfällighet dött ut. Huru mycken skön och vacker skog härigenom förstörts, var »obeskrivligt».

Detta för bruksägarne olidliga tillstånd hade icke endast till följd, att dessa, såsom vi sett, vid 1741 års riksdag med iver sökte verka för avvittringens skyndsamma påbörjande, så att allmänningarne kunde bliva behörigen skilda från byskogarne. Då avvittring ej syntes skola komma till stånd under den närmaste tiden, tillsatte nämligen bergskollegium 1742 i varje socken, där bruk funnos eller där kolning skedde till dessa, en tillsyningsman, som skulle övervaka, att skogarne icke vansköttes.[2] Det missnöje den ångermanländska allmogen kände över de hinder, som lades i dess väg vid svedjebruk och brädsågning, fick sitt uttryck i de besvär, som genom riksdagsfullmäktigen Anders Nilsson framlades inför Kungl. Maj:t vid 1742 års riksdag. Forna konungar, heter det däri, hade tillåtit allmogen brädsågning och ett måttligt svedjande, vilket senare bl. a. var nödvändigt för boskapens underhåll. Men häri hade nu skett ändring, »då man beklagligen måst förnimma, huruledes, sedan några järnbruk sig i Ångermanland tid efter annan innästlat, possessorerna därav sökt att sätta allmogen under ett högst fördärvligt tvång» genom att förordna uppsyningsmän över allmogens enskilda skatteskogar, varjämte böndernas sågar på bruksägarnes ensidiga begäran sekvestrerats. Landskapet hade nu i fyra eller fem års tid varit underkastat missväxt, dyr tid och hungersnöd, och då allmogen vändt sig till borgerskapet i städerna för att få försträckning, hade den fått till svar, att då sågningen var förbjuden, intet understöd kunde lämnas. Även bruksägarne, till vilka man likaledes vändt sig med bön om hjälp hade givit avböjande svar, såvida bönderna ej ville underkasta sig att kola åt dem för till det högsta två daler stigen, vilket för arbetet ej beräknades giva »bröd och vatten».[3]

Anders Nilssons yrkanden gingo tvivelsutan i första hand ut på att få de påtalade åtgärderna upphävda. Men hans syfte var även att påskynda avvittringarne, vilket framgår av ett senare (1747) ingivet memorial till bergskollegium. Även å allmogens sida hade man sålunda kommit till insikt om nödvändigheten av av-

[1] Bergverksrelationer: Uppland, Gävleborg (Bergskollegii arkiv, RA) 1740—48.
[2] Jfr Kungl. brev till bergskollegium (RA) 1741 $^{22}/_{7}$.
[3] Jfr Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1743 $^{19}/_{1}$.

vittringsverkets snara fullföljande. Anledningen härtill var dock endast den, att bönderna, som förmenade, att större delen av allmänningarne hörde till deras skatteskogar, genom en eventuell avvittring hoppades få dessa anspråk lagligen erkända gentemot bruksägarne. Huruvida dessa förhoppningar kommo att motsvaras av verklighet, skall visas i det följande.

Först den 22 juni 1742 blev kammarkollegii utredning om avvittringsverket färdig. Kollegiet framhöll däri, att det »på det nogaste» låtit undersöka vilka uppgifter, som stode att erhålla om allmänningsskogarnes läge och gränser i Ångermanland. Överdirektören vid lantmäteriet hade därvid meddelat, att han visserligen funnit specialkartor över större delen av landskapet, å vilka byalagens skogar med linjer varit avgränsade från tillstötande allmänningar, men då dessa skiljelinjer å kartorna icke varit försedda med några råmärken, hade överdirektören blivit föranlåten att av lantmätaren i orten inhämta underrättelse om vilka grunder, som tillämpats vid fastställandet av sagda skiljelinjer. Lantmätaren hade givit till svar, att skiljelinjerna uppritats på kartan efter böndernas egna anvisningar, varvid bäckar, berg och träd fått tjäna till gränsmärken, då bönderna icke kunnat angiva några lagliga råmärken. Det hade emellertid icke undgått lantmätaren, att vissa byalag »efter slika härmelser» velat göra sig till ägare av flera mils skog utöver deras fullsuttenhet. I anledning härav hade överdirektören förmenat »kronans tjänst fordra», att man i samband med avvittringarne noga undersökte, huruvida sådana »projekterade linjer» kunde lagligen fastställas.[1]

Beträffande åter frågan om avvittringsverkets lämplighet i Ångermanland förklarade kammarkollegium, att det efter hörande av flera myndigheter, såsom bergskollegium och landshövdingen i orten, funnit angeläget vara, att avvittring därstädes ju förr dess hellre sattes i verket, särskilt emedan skogarne höllo på att fördärvas genom svedjande och timmerhuggning. Kollegiet hade i anledning härav låtit utarbeta en utförlig instruktion för vederbörande avvittringsmän, vilken till Kungl. Maj:ts omprövning nu översändes.

Vad slutligen frågan om omkostnaderna för avvittringsverket angick, hade kollegiet företagit en vidlyftig undersökning. Brukspatronerna Clason och Pollack hade visserligen enligt bergsdeputationens protokollsextrakt erbjudit sig att bestrida utgifterna för en extra ordinarie avvittringsdomare jämte övrig arbetskostnad, för så vidt förrättningen gällde utbrytning av dem tillkommande bruksallmänningar, men då samme domare även måste tagas i anspråk för utbrytning av kronans allmänningar, uppstod spörsmålet, hur denne skulle avlönas. För att minska kostnaderna ansåg kollegiet, att den ordinarie häradshövdingen, som enligt 1734 års skogsordning utan särskild ersättning var skyldig att jämte nämnden förrätta utsyningar och besiktningar å allmänningarne, borde i första rummet tagas i anspråk. Endast vad denne på grund av laga förfall icke kunde hinna med att själv förrätta, skulle överlämnas åt vice häradshövdingen Huss, vilken vore desto lämpligare härtill, som han redan tidigare efter hovrättens förordnande varit sysselsatt med avvittringar i berörda landskap. Spörsmålet om den ordinarie häradshöv-

[1] Jfr Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1736 $^{13}/_{9}$ och $^{9}/_{10}$, 1738 $^{6}/_{5}$ samt 1741 $^{26}/_{3}$. Ifrågavarande kartor, som upprättats 1699—1705 av lantmätarne N. Spole och K. Mört, återfinnas numera i N. 82 (Lantmäteristyrelsens arkiv).

dingens skyldighet att verkställa skogsdelningar särskilt i Norrland hade f. ö. redan avgjorts genom kungliga brevet den 12 februari 1696, ehuru Kungl. Maj:t i anseende till denna landsändas vidsträckta beskaffenhet medgivit häradshövdingen ersättning för nödig hästlega samt nämnden skäligt underhåll vid alla dylika förrättningar. På grund härav ansåg kollegiet, att ordinarie domaren vid avvittring vore berättigad till viss ersättning, som i detta fall borde beräknas efter 1 daler s. m. per dag, så länge förrättningen varade. Arvodet till vice häradshövdingen Huss, vilken som extra ordinarie icke hade att uppbära någon särskild lön, kunde i proportion härefter sättas till 3 daler s. m. om dagen. Till besparing i omkostnaderna borde vid förrättningen endast begagnas halv nämnd, vars medlemmar därvid borde kunna påräkna 16 öre s. m. om dagen i traktamente, »så länge de med kronoskogarne samt däråt befintliga torp hava att syssla». Gällde det åter avvittring av bruksskogar, skulle alla utgifter härför stanna å bruksägarne.[1]

Kammarkollegii betänkande i ämnet jämte den föreslagna instruktionen bifölls av Kungl. Maj:t den 2 oktober 1742 till alla delar.[2] Dock borde härvid iakttagas, att hemmanen vid skogsavvittringen ej måtte tilläggas större del i skog, än som svarade mot »hemmanens skattläggning och den däråt satta ränta». Kungl. Maj:ts beslut kungjordes sedermera landshövdingen i länet genom kammarkollegii brev den 23 november 1742, som tillika föreskrev, att två lantmätare borde brukas vid avvittringen, vilka jämte häradshövdingen, halva nämnden och vederbörande kronobetjänter skulle efter ed och samvete verkställa förrättningen till såväl kronans som allmogens ömsesidiga båtnad. Samma dag utfärdades också kammarkollegii ovanberörda instruktion för avvittringsrätten »vid kronoskogarnes avvittring från angränsande byägor i Ångermanland».[3]

Instruktionen utgick från de i överdirektörens yttrande omnämnda specialkartorna över Ångermanland och konstaterade i samband härmed, att de å dessa befintliga skiljelinjerna mellan skattehemman och allmänningar icke kunde anses laggilla och sålunda ej heller borde ligga till grund för avvittringen (§ 1). Ändamålet med förrättningen angavs förnämligast vara, att hindra skogarnes ödeläggande till kronans och landets obotliga skada i framtiden. En dylik skada måste nämligen med nödvändighet inträffa, om icke varje by snarast möjligt tilldelades sin särskilda skogstrakt, som grannarne sedan sinsemellan kunde antingen dela eller gemensamt nyttja och freda. Varje hemman skulle hava rätt till så mycket skog, som skäligen prövades »till fullsuttna hemman tarvas». Till grund eller fundament vid delningen anvisades avvittringsrätten att taga byns eller hemmanens skattläggningar, om sådana funnos, varvid borde iakttagas, att hemmanens ägor i skog och mark icke fingo sträcka sig längre, än som svarade mot deras skattetal. I motsatt fall kunde hemmanen tilldelas så mycket skog, som »efter dess art och växt» skäligen befanns vara nödvändig »till varjehanda hustarv och åbornas näringssätt». Efter delningen skulle varje by eller hemman tillagda utägor förses med lagliga råmärken, »på det», som det heter i instruktionen, »all dispyt i framtiden må förekommas samt var och en kunna veta, vad honom tillkommer och han enskilt nyttja må» (§ 2). Sedan by-

[1] Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 750—53.
[2] Kungl. Maj:ts beslut är tryckt bland Bergsordningar, Forts. 1 (1786), s. 275—76.
[3] Tryckt av V. EKSTRAND i Samlingar i landtmäteri, II (1905), s. 359—64.

arne och hemmanen sålunda tilldelats vad dem med rätta kunde tillkomma, skulle den övriga skogen anses för kronans enskilda egendom och »med giltiga och fullkomliga råmärken» avskiljas från byägorna, ävensom »till underrättelse i framtiden» noga beskrivas i avvittrings- och rörläggningsinstrumentet (§ 3). Kronans behållna del av skogen skulle därefter ställas under Kungl. Maj:ts fria disposition till publika behov och nya hemmans upptagande, i vilket senare fall dock de gamla innehavarnes barn och anhöriga borde hava företrädesrätt till erhållandet av nybyggen. Men det var icke allenast byars och hemmans utägor, som på detta sätt skulle begränsas efter viss delningsgrund. Instruktionen ålade nämligen också avvittringsrätten att »uti bergmästarens och flera vederbörandes närvaro» undersöka, huruvida de skogar, som bergskollegium anslagit till bergverksrörelsens behov, voro ordentligt avrösade och rörlagda, eller om järnbruken till äventyrs lagt under sig större skogstrakter, än som svarade mot deras smide och tillverkning. Till utrönande härav borde bruksägarne i samband med förrättningen uppvisa de resolutioner, som lågo till grund för deras skogsförvärv. Om rekognition förut utgått till visst belopp, kunde detta, då ju avgiften alltid beräknats i relation till skogens vidd och bördighet, utgöra en säker måttstock på vad bruken kunde vara berättigade till att innehava. I varje fall skulle bruksskogarne med lagliga råmärken avskiljas från angränsande ägor, »på det bruksägarne måge en slik dem anslagen skog så mycket bättre kunna freda», varefter en årlig rekognitionsavgift för skogens nyttjande skulle utsättas och erläggas (§ 4).

Under 1600-talet hade som vi sett bergverksintresset gynnats på bekostnad av nybyggesväsendet. Detta hade bl. a. tagit sig ett uttryck däri, att inrättandet av nybyggen och torp å allmänningarne direkt motarbetats såsom skadliga för skogarnes bestånd, och ännu i 1734 års skogsordning hade landshövdingarne ålagts att låta utriva dylika lägenheter och återlägga deras intagor till kronoskogen. Det omslag i den allmänna uppfattningen till jordbrukets förmån, vilket, som förut nämnts, blev en följd av den förändrade partiställningen vid 1738 års riksdag, gjorde sig även gällande på ifrågavarande område. Redan 1739 års förklaring till skogsordningen stadgade, att vederbörande skulle tillse, att de stora skogarne och ödemarkerna bleve bebyggda och uppodlade, liksom att å dem redan befintliga torp och fäboställer i allmänhet bibehölles. 1742 års instruktion för avvittringsrätten anslöt sig nära till dessa senare bestämmelser. Avvittringsrätten skulle sålunda noga undersöka beskaffenheten av de olika intagor, som påträffades å allmänningarne. Befunnos dessa vara omrösade och tillhöra vissa byar eller hemman, skulle särskilt prövas, huruvida de vid skattläggningen beräknats under hemmanens byamål och sålunda kunde försvaras utan särskild avgift till kronan. I motsatt fall skulle de omrösas och »efter deras godhet samt därav flytande nytta behörigen skattläggas». Endast för den händelse intagan var av sådan beskaffenhet, att möjlighet till ordentligt hemmansbruk inom dess hank och stör saknades, varför åbon var nödsakad att livnära sig med ett för skogarne fördärvligt svedjande, skulle samma intaga utrivas och återläggas till kronans avskilda skog. Allmogen skulle dock fortfarande i viss utsträckning få begagna kronoskogarne till jakt och fiske, mulbete samt »tarvlig byggnad och vedbrand» särskilt för det fall, att dylika möjligheter ej stodo vederbörande till buds inom deras egna råmärken (§ 5). Avvittringsrätten

skulle enligt instruktionen också undersöka, huruvida i orten befintliga sågkvarnar såsom skadliga för skogarnes bestånd borde utrivas eller såsom omistliga för landet bibehållas (§ 6).

Efter förrättningens slut skulle avvittringsrätten insända dithörande handlingar till kammarkollegium, sedan de likväl först blivit översedda av landshövdingen och landskamreraren i orten. Instruktionen omnämner därvid särskilt kartor över kronoskogen med däråbefintliga fäboställen, torp och lägenheter, tillika med rannsaknings-, avvittrings- och rörläggningsinstrument samt skattläggningsinstrument över torpen. De lägenheter, som vid förrättningen belagts med avgift till kronan, skulle sedan genom kammarkollegii försorg omedelbart införas i jordeböckerna, »på det en slik ränta må så mycket förr komma Kungl. Maj:t och kronan till godo» (§ 7).

Sedan instruktionen utfärdats, syntes intet hinder ligga i vägen för avvittringsarbetets snara upptagande. Mot förväntan skulle det dock komma att dröja tio år, innan något resultat kom till stånd. Anledningen härtill kan knappast ligga i något motstånd från bruksägarnes eller den övriga ortsbefolkningens sida, ty, så som vi sett, väntade sig båda dessa parter förmåner av förrättningen. Den verkliga orsaken synes hava varit avvittringsdomarens likgiltighet för saken jämte bristande kontroll från de övervakande myndigheternas sida. Redan 1745 hade vice häradshövdingen Haqvin Huss fått en efterträdare i vice häradshövdingen Johan Biberg. Sedan denne senare i fem år förvaltat sitt ämbete, upptäckte plötsligt kammarkollegium, att avvittringsarbetet i Ångermanland alldeles avstannat. Vid det förhör med Biberg, som därav blev följden, framgick det, att han från början lagt avvittringsarbetet åt sidan och istället uppehållit den ordinarie häradshövdingtjänsten såsom ständig substitut för Wallensten.[1] Men sedan Kungl. Maj:t den 22 juni 1748 förordnat, att avvittringen av en enda därtill antagen person skulle förrättas, emedan den ordinarie häradshövdingen för andra ämbetssysslor ej skulle medhinna att fullborda densamma med den drift och skyndsamhet, som vederborde, hade Biberg samma år under elva dagar och påföljande år under tio dagar varit sysselsatt med avvittring. Sedan ärendet kommit till Kungl. Maj:ts kännedom, utgick den 6 juni 1751 nådig befallning till Svea hovrätt att omedelbart förordna en »pålitlig» och om orten någorlunda kunnig person i Bibergs ställe. Denne nye avvittringsdomare skulle enligt det kungliga beslutet »med allt allvar» gripa sig an med avvittringsverket utan att befatta sig med några andra sysslor och f. ö. med all flit jämlikt 1742 års instruktion vinnlägga sig därom, att allmänningarne »ju förr dess hellre» blevo avvittrade. Eventuellt skulle Biberg ställas till ansvar inför hovrätten för sin försumlighet.[2]

I anledning av 1751 års kungliga brev förordnade hovrätten vice häradshövdingen Nils Hamberg att tills vidare förestå avvittringsverket i Ångermanland. Denne uppgjorde redan i början av sin verksamhet flera olika förslag till förbättring eller förtydligande av 1742 års instruktion. Bl. a. föreslog han, att i instruktionen skulle intagas en uttrycklig förklaring, att avvittringsrätten icke skulle befatta sig med

[1] Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1751 $^{21}/_{2}$.
[2] Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1751 $^{6}/_{6}$.

enskildas stridigheter om skiljelinjerna sinsemellan såsom hörande till allmän domstols prövning, utan endast avgöra hur stor rymd eller vidd i skog och mark, som varje by eller hemman i socknen borde tilldelas, och därefter avskilja dessa områden från allmänningen med laga råmärken. Vidare ansåg Hamberg, att hemmansägorna icke behövde särskilt avmätas av lantmätare, såvida av jordeboken underrättelse kunde erhållas om varje hemmans skatt och storlek och av kartorna om skogarnes omkrets och vidd. Dessa jämte några andra påpekanden av mindre betydelse framfördes genom landshövdingen, friherre Axel Johan Gripenhielm, till Kungl. Maj:t, och sedan kammarkollegium fått tillfälle att i ämnet avgiva utlåtande, utfärdades den 17 mars 1752 en kunglig förklaring över 1742 års instruktion, vari de av Hamberg föreslagna förändringarne intagits. Dessutom biföll Kungl. Maj:t kammarkollegii yrkande, att tvenne extra lantmätare skulle förordnas till avvittringslantmätare, d. v. s. de skulle endast få brukas till avvittringsarbete, mot en årlig ersättning av 400 daler s. m.[1] Belysande för uppfattningen å högsta ort vid denna tid är ett något senare, den 23 juni 1752, utfärdat kungligt brev, varigenom Svea hovrätt beordrades antyda för avvittringsdomaren, att man väntade, att han »innan nästa riksdag» skulle hava behörigen avslutat hela avvittringsverket i Ångermanland. Samtidigt tillsattes på begäran av riksens ständer en särskild sakkunnig kronobetjänt, som, utom det att han i allmänhet skulle hava inseende över kronans skogar i nämnda landskap, borde å ämbetets vägnar vara tillstädes vid avvittringsrättens sammanträden för att göra de erinringar och påminnelser, vilka prövades nödiga till iakttagande av kronans rätt.[2]

Redan 1752 hade vice häradshövdingen Hamberg påbörjat avvittringsarbetet i de socknar, som gränsade till Graninge bruksallmänning. Under detta och närmast följande år fälldes efter syn på ort och ställe en hel rad utslag, genom vilka de skogsanslag bestämdes, som skulle tillkomma de olika byarne i huvudsakligen södra Ångermanlands socknar.[3] Då det var tvisterna mellan bruksägare och bönder, som väsentligen framkallat avvittringen i landskapet, låg det i sakens natur, att bruksallmänningarne och där invid gränsande socknar i första hand skulle komma att avvittras. Den använda metoden innebar, att varje by efter beräkning av skogsmarkens beskaffenhet borde tilldelas så mycken skog, att hemmansägarne kunde anses fullsuttna, varvid hänsyn även togs därtill, att skattetalen i denna landsända uppenbarligen grundats också på skogens avkastning. För att bestämma hur mycket varje by borde tillkomma, utgick man från en större enhet, vanligen socknen, som för varje helt mantal tilldelades en viss ägorymd, vanligen omkring 1,000 tunnland. Först därefter uträknades byarnes andelar efter det varje by påförda selandtalet. Om emellertid inägojorden av en eller annan anledning befanns vara av mindre värde, medgavs ofta en däremot svarande ökning av skogsanslaget. Varken impediment eller ens mark med sämre växtkraft inberäknades dock

[1] Se Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1752 $^{10}/_{3}$ samt Kungl. brev till kam.-koll. (Lantmäteristyrelsens arkiv) 1752 $^{17}/_{3}$.

[2] Se Riksens ständers skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1752 $^{30}/_{5}$ samt Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1752 $^{23}/_{6}$.

[3] Utdrag av avvittringsrättens domar 1752 rörande Multrå, Junsele, Eds, Resele, Sollefteå, Lidens, Hellgums, Esdele och Säbrå socknar finnas i Västernorrlands läns lantmäterikontor, Härnösand.

i de områden, som lades inom byarnes råmärken. Skogsanslagen kommo därför ofta i verkligheten att högst betydligt överskrida det officiellt fastställda tunnlandtalet. Särskilt tillmötesgående visade sig avvittringsrätten mot bruksägarne, som gynnades med betydande skogsanslag utöver det vanliga per mantal. Några motiv härför anfördes icke av avvittringsrätten, men belysande för den allmänna uppfattningen är sannolikt ett uttalande av den för tillfället närvarande bergmästaren Erik Sohlberg, att han ej kunde inse, att kronan på något sätt förfördelades genom att brukshemman tillerkändes ymnigare skog och mark än andra, då genom den med dryga utgifter förenade bruksdriften stora inkomster årligen tillföllo kronan.[1]

Sedan avvittringsrättens domar vunnit laga kraft, kunde rörläggning av utägorna begynna. I de flesta fall erlades dock vad emot dessa domar, varigenom på obestämd tid uppsköts all slutgiltig beräkning av skogsanslagens storlek. Anledningen härtill var först och främst den, att allmogen till sitt stora missnöje funnit sig hava genom avvittringarne erhållit för liten skogsareal. Men dessutom gjordes gällande, att avvittringsrätten i alltför liten grad tagit hänsyn till förut bestående förhållanden. Saken kom före vid 1755 års riksdag, då den ångermanländska allmogens fullmäktige i bondeståndet ingav ett memorial, som är ytterst belysande för böndernas ståndpunkt till avvittringsverket. Memorialets författare vände sig särskilt emot, att allmogens med urminnes hävd försvarade ägor i skog och mark genom avvittringsrättens domar kommo att rubbas och förminskas, i vilka intet avseende fästes vid »de antingen i uråldriga eller senare tider dels igenom vänliga överenskommelser upprättade samt dels av härads- och lagmansrätterna stadfästade och eljest tilldömda samt i god sämja nyttjade skiljemärken och rågångar byar och grannar emellan». Orsaken härtill ansågs ligga däri, att avvittringsrätten genom vissa bestämmelser i 1742 års instruktion ej skulle vara bunden »av sådana urgamla och lagligen förvarade skillnader». Allmogen anhöll fördenskull om ändring i förberörda instruktion samt att bliva »efter lag handhavd vid deras väl- och lagfångna egendom, på det hemmanen icke måtte utställas för ödesmål och allmogen med hustrur och barn bliva föranlåtna att taga till tiggarstaven, enär den väsentligaste delen till avskattning och föda genom skogens avsöndrande måste saknas». Memorialet föranledde en ständernas skrivelse till Kungl. Maj:t, i vilken förklarades »skäligt», att allmogen bibehölles »vid den rättighet till skog och mark för deras i och vid skogen belägna hemman och byar», som den, »på sätt och vis lagen medgiver och utstakar, kan lagligen visa sig vara ägare av, utan att kungl. kammarkollegii för avvittringsrätten den 23 november 1742 utfärdade instruktion samt Eders Kungl. Maj:ts nådiga reskript av den 17 mars 1752 måge därvid ligga i vägen».[2] Hänvisningen till lagen åsyftade Jordabalken 3 kap. 12 §, vars innehåll förmenades stå i strid mot instruktionen, för så vidt denna förklarat avvittringsrätten behörig att i saknad av laga råmärken underlåta att taga hänsyn till allmogens härmelser och märken, även om dessa av ålder blivit hållna för laga skillnader. Dessutom begärde ständerna, att överdirektören vid lantmäte-

[1] J. A. Almquist, a. a., s. 95.

[2] Riksens ständers skr. till Kungl. Maj:t 1756 $^{15}/_{10}$ är tryckt i Sthlm 1766 ehuru med felaktigt datum ($^{26}/_{10}$). Jfr Riksdagstidningar 1755—56, s. 337.

riet skulle få i uppdrag att författa en ny instruktion, som borde vid avvittringen följas.

I ständernas skrivelse hade ingen upplysning givits, huruvida de nya principerna för avvittringsverket skulle komma att få retroaktiv verkan, eller med andra ord om det redan utförda arbetet skulle förklaras ogiltigt och upphävt även för det fall, att vad icke erlagts gentemot avvittringsrättens utslag. Borgarståndet, inom vilket bruksägarintresset huvudsakligen fanns representerat, hade också yrkat, att en förklaring skulle intagas i riksdagsskrivelsen, gående ut på att laga kraftvunna domar icke i detta sammanhang finge rubbas.[1] Men inom riksdagen var det endast ridderskapet och adeln, som anslöto sig till borgarståndets förslag, under det att präster och bönder avslogo all förklaring. Under sådana omständigheter fann expeditionsdeputationen frågan härom förfallen. Och ehuru enskild hemställan gjordes till lantmarskalken, att förklaringen i trots härav måtte såsom två ståndsmening få åtfölja den ursprungliga skrivelsen till Kungl. Maj:t, för att bruksägarne, som härav hade största intresset, skulle få tillfälle att inkomma med sina påminnelser, ledde icke heller detta till någon påföljd. Kungl. Maj:t nöjde sig med att till vederbörande myndigheter expediera ständernas skrivelse utan någon förklaring på den omstridda punkten, men då den nya instruktionen icke kunde beräknas bliva färdig på ännu en tid, ansågs verkställigheten därav böra uppskjutas till nästpåföljande riksdag.[2]

Redan 1757 hade överdirektören vid lantmäteriet Jakob Faggot utarbetat ett förslag till ny instruktion, varefter han ansåg, att »skogsavvittringar, utbrytningar och ägodelningar i de orter, som äro mindre bebodda» borde förrättas. Överdirektören hade ansett såsom sin uppgift att författa en fullständigt ny instruktion, vilken skulle gälla i alla landsändar, som på grund av »oreda i hävd och ägoskillnad» voro »folkfattiga och illa bebodda». Under det att 1742 års instruktion fäst största avseendet vid avvittringsrättens verksamhet, lade ifrågavarande förslag huvudvikten vid lantmätarnes mätningar och kartläggning av ägorna. Lantmätarne skulle sålunda »föreslå och på kartan utmärka tillräcklig skog för byarne». All annan överflödig skog, »som lantmannen ej hinner fika och fara», skulle därefter likaledes å kartan avskiljas till allmänning, vilken senare framdeles skulle omrösas och nyttjas »till det meniga bästas behov» samt »till uppodling för nya bolstäder å därtill dugliga och på kartan utmärkta platser». Nybyggena borde också provisionellt skattläggas genom lantmätarnes försorg. Sedan alla mätningar för en socken avslutats och hela trakten ordentligt kartlagts, skulle lantmätaren hos landshövdingen i orten begära, att, om en särskild avvittringsdomare funnes anställd, denne skulle förordnas att »nästa vinter förfoga sig till den avmätta socknen och där förrätta vad på hans ämbete ankommer». Enligt instruktionen skulle detta endast bestå däri att med dom stadfästa »de linjer och utbrytningar, som lantmätarne enligt naturen och belägenheten å kartorna med blyerts uppdragit», varefter samma linjer skulle »genast med bläck uppritas». Men i det fall att någon särskild avvittringsdomare ej funnes till hands, kunde på begäran av socknen »laga slut» lika gärna

[1] Jfr Borgarståndets protokoll (RA) 1756 $^{16}/_{10}$.

[2] Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1756 $^{17}/_{12}$; Kam.-koll. registratur till orterna (Kam.-koll. Reg.-kontor) 1757 $^{20}/_{1}$. Se dessutom J. A. Almquist, a. a., s. 100.

företagas »vid ett urtima vinterting av den ordinarie domaren». Domstolen skulle därvid icke ens behöva förfoga sig till platsen för avvittringen, då lantmätare ju alltid funnos till hands, vilka hade att biträda domaren »med all erforderlig upplysning om kartornas rätta förstånd och sammanhang», och detta så mycket hellre som »kartor, beskrivningar och mätningsprotokoll» i dylika mål gåve »långt bättre ljus än några syneförrättningar». Under sådana omständigheter är det mindre underligt, att förslagsställaren drog i tvivelsmål, huruvida domslutet skulle kunna överklagas, eftersom domaren, efter vad som framgått, ägt »det bästa tillfälle, som givas kan, dels att själv göra sig kunnig om vad i slika fall rätt och billigt är och dels att därom underrätta deltagarne». Dock ansåg överdirektören, att, om »de flesta av vederbörande» voro eniga om att överklaga domen, vadeskilling skulle kunna mottagas, varvid saken »vid den övre domstolen» skulle »hanteras på samma sätt» som vid underrätten. Sedan domaren fullgjort vad på honom ankom, skulle lantmätarne »med all skyndsamhet sätta domen i fullkomlig verkställighet» eller med andra ord »enligt kartorna lägga rösen, utbryta allmänningar, dela samfällda skogar, upphugga rågångar och mera sådant». Vid dessa förrättningar borde två nämndemän »jämte deltagarne vara lantmätarne till hjälp och biträde».[1]

Överdirektörens förslag till avvittringsinstruktion remitterades av Kungl. Maj:t i tur och ordning till kammarkollegium, bergskollegium och Svea hovrätt, vilka myndigheter häröver hade att avgiva sina påminnelser. Sedan dessa inkommit,[2] företogs ärendet den 9 januari 1761 till behandling i riksrådet. Då emellertid riksens ständer vid denna tidpunkt ånyo sammanträdt, beslöt Kungl. Maj:t, att »detta viktiga ärende» skulle till dem överlämnas medels protokollsutdrag. Sedan urskillningsdeputationen den 29 april s. å. remitterat ärendet till kammar-, ekonomi- samt justitiedeputationen, utarbetades där det betänkande, som skulle komma att bilda grundval för riksdagens skrivelse i ämnet den 21 juni 1762. Ständerna funno däri, att överdirektören i sitt förslag gått för långt, då han dels velat upphäva 1742 års instruktion i dess helhet och dels utsträckt projektet till att omfatta alla mindre bebodda orter i hela riket. Genom 1756 års skrivelse hade ständerna emellertid endast avsett att erhålla å ena sidan en nödig förklaring av de delar i 1742 års instruktion, som rörde hemman och byar, vilkas innehavare kunde uppvisa lagliga skiljemärken för sina ägor och skogar, å den andra en ny metod vid avvittringen av de hemmans och byars skogar, vilkas innehavare utan att kunna uppvisa dylika skiljemärken gemensamt nyttjat en oskiftad allmänning. Ej heller hade ständerna anhållit, att en ny metod borde författas till några andra skogsavvittringar än de i Ångermanland.

Då överdirektörens förslag till instruktion sålunda måste lämnas ur räkningen, hade ständerna själva låtit utarbeta en metod, enligt vilken alla sådana hemman i Ångermanland, vilka mot allmänningen förut saknat rå och rör eller därmed lagligen jämställda skiljemärken, skulle tilldelas så mycket skog, som »betarvades» och kunde svara emot andra närbelägna byars och hemmans skogar. Vid avrösningen av dylik mark skulle först lantmätaren geometrice avmäta hela den ifråga-

[1] Faggots förslag till avvittringsinstruktion är tryckt som bilaga till hans presidiital i Vetenskapsakademien 1760.

[2] Kam.-koll. utl. är daterat 1759 $^{9}/_{10}$. Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1760 $^{4}/_{7}$.

varande skogen till dess sträckning emot andra byars skiljemärken och samma skog till dess växt och beskaffenhet noga anteckna, varvid efter kungörelse såväl kronans ombudsman som grannarne och de, som hade laglig nyttjanderätt till skogen, borde vara tillstädes. Därefter hade avvittringsrätten att i samma personers närvaro noga undersöka, i huru stor utsträckning hemmansåborna där i orten eller socknen i allmänhet behövde nyttja skogen till husbyggnad, gårdfång, bränsle, avsalu o. dl. Härvid borde särskilt märkas, att hänsyn jämväl måste tagas till inägornas godhet och avkastning, då hemman, som i detta avseende vore av svag beskaffenhet, i proportion härefter fordrade större tilldelning av skog för att kunna bära den åsatta räntan. I övrigt skulle avvittringsrätten jämföra det ifrågavarande hemmanet med ett annat i samma socken, som hade motsvarande behov och likhet i inägor, och vars skog till växten i det närmaste överensstämde med den ännu oavvittrade skogen, samt därefter tilldela det förstnämnda hemmanet lika mycket skog, som det senare innehade. Avvittringsrättens utslag skulle i vanlig ordning genom vad få överklagas till lagmansrätten och högre domstol. Riksdagens beslut härutinnan fastställdes av Kungl. Maj:t den 31 augusti 1762 och kungjordes samma dag vederbörande myndigheter genom olika kungliga brev.[1]

Genom 1762 års metod bragtes avvittringsfrågan i Ångermanland i ett nytt och för allmogens intressen förmånligare läge. I alla de fall, då bönderna lyckats hålla sin talan öppen genom vad till högre instans, kommo målen därstädes att behandlas efter de nya grunderna. Oftast återremitterades dock målen till avvittringsrättens förnyade prövning, varvid de förut avkunnade utslagen i regel ändrades till böndernas förmån på ett sätt, som i hög grad inskränkte de till kronans disposition återstående allmänningarne. Ovissheten om hur det lämpligen skulle förfaras för det fall, att avvittringsrättens domar redan hunnit vinna laga kraft, ledde dessutom ofta till ett upprivande av det tidigare fastställda rättstillståndet. I första hand borde bruksägarne hava blivit lidande av den efter 1762 tillämpade metoden. Med en viss smidighet förstodo dock dessa att lämpa sig efter de nya förhållandena. I den mån de bruken anslagna skogarne minskades genom avvittringsrättens domar, vidtogo nämligen bruksägarne åtgärder för att skaffa sig ersättning genom successivt förvärv av egna skogar. Då inköp av böndernas hemman med tillhörande skogar mötte svårigheter, begagnade de sig av den förut anförda bestämmelsen i 1742 års instruktion, att torp och nybyggen å allmänningarne vid skattläggning kunde efter samma grunder som skattehemmanen bliva berättigade till skogsanslag. Redan under 1750-talet hade bruksägarne funnit med sin fördel förenligt att anlägga åtskilliga torp, vilkas innehavare fingo kredit till uppförande av husbyggnader och anskaffande av dragare mot förpliktelsen att fullgöra vissa kolleveranser och forslor åt bruksägarne. Dessa torp anmäldes till skattläggning mot bekommande av nödig skogsmark. De nya principer, som kommit till uttryck i 1762 års

[1] Se Rådsprotokoll i inrikes civila ärenden (RA) 1761 $^{9}/_{1}$; Riksens ständers skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1762 $^{21}/_{6}$ samt Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1762 $^{31}/_{8}$. Jfr Riksdagstidningar 1761—62, s. 78 och 483. — Genom kungliga brevet 1782 $^{26}/_{3}$ (RA) erhöllo hemmansägarne i Ramsele, Resele och Sollefteå socknar i södra Ångermanland på därom gjord ansökan jämväl befogenhet att mot erläggande av särskild skatt till kronan få behålla av dem hävdade lägenheter, vilka efter skedd avvittring förklarats skola ingå i den kronan tillkommande andelen av allmänningsjorden.

metod, visade sig därvid synnerligen användbara. Hemman, som med hänsyn till inägornas godhet och avkastning vore av svag beskaffenhet, skulle ju enligt denna metod i proportion härefter tilldelas så mycket större skogsanslag. Bruksägarne begagnade därför tillfället och erbjödo vid skattläggningen av torpen höga skattetal, vilka, i den mån de accepterades av förrättningsmännen, med naturnödvändighet medförde en tilldelning av stora skogbevuxna områden, emedan »vederbörande åbor i annor händelse med sina utlagors avbördande i längden ej skulle uthärda». Skatten blev visserligen härigenom relativt hög, men denna olägenhet betydde för tillfället mindre, då frihetsår under en längre tid framåt i regel beviljades. Som exempel på tillvägagångssättet må angivas förfarandet med torpet Långsjötorp, som 1732 upptagits på Långsele allmänning och 1759 genom köp tillfallit Graninge bruk. Då skattläggning å torpet begärdes av bruksägarne, befanns torpet vara så svagt, att det vid synen ej ansågs kunna taxeras högre än till $1\frac{1}{2}$ seland, men likväl bestämdes det blivande hemmanets skattetal till 15 seland. För att åbon skulle bliva i stånd att erlägga behörig skatt, medgavs dock 24 frihetsår för de överskjutande $13\frac{1}{2}$ selanden, vilket likväl icke hindrade, att skog genast tilldelades hemmanet för hela skatten med 2,000 tunnland.[1]

Det förefaller i viss mån egendomligt, att bruksägarnes hänsynslösa utnyttjande av bestämmelser, som uteslutande tillkommit med tanke på nybyggesväsendets upphjälpande, icke blev föremål för några som helst åtgärder från myndigheternas sida. Okunniga om dessa förhållanden voro myndigheterna i varje fall icke. I bergmästarens relationer till bergskollegium 1765—66 omtalas sålunda bruksägarnes avsikter i otvetydiga ordalag, men ehuru bergmästaren tydligen hyste tvekan, huruvida förfarandet kunde tillåtas, framhöll han dock samtidigt, att ifrågavarande nybyggen i framtiden syntes bliva för bruken nyttiga, och att de sålunda på visst sätt skulle komma att bidraga till ortens kultur.[2] Sannolikt har denna senare synpunkt även blivit bestämmande för myndigheternas uppfattning av spörsmålet. Särskilt bergskollegium hade f. ö. det största intresse av att bruksdriften kunde upprätthållas, och då de för kronan disponibla skogarne, av vilka bruken tidigare begagnat sig, genom de senaste avvittringarne väsentligt reducerats, var hela förfarandet tydligen i stort sett att betrakta endast som ett brukens fortsatta nyttjande av allmänningarne »under förändrad rubrik». De återstående kronoskogarne i Ångermanland ställdes ungefär samtidigt i största möjliga utsträckning till brukens disposition mot erläggande av rekognitionsavgift, men som gränserna ännu ej voro definitivt fastställda, bestämdes, att avgälden tills vidare skulle anses såsom blott provisionell och nytaxering av skogarne äga rum, då avvittringsverket helt vunnit sin avslutning.

Den efter 1762 års metod påbörjade avvittringen hade som visats i motsats mot den tidigare i hög grad tillgodosett allmogens anspråk. Detta ledde emellertid till, att denna gång kronoombuden funno sig nödsakade att i stor utsträckning överklaga avvittringsrättens domar. Härigenom fördröjdes avvittringsverket än ytterligare. Särskilt blev detta fallet, då avvittringsrätten utan vidare upphävt re-

[1] J. A. Almquist, a. a., s. 105.

[2] Bergverksrelationer: Västernorrland, Jämtland (Bergskollegii arkiv, RA) 1740—72.

dan före 1762 laga kraftvunna domar för att tillmötesgå böndernas krav. I Hellgums socken föranledde detta en tioårig rättegång vid lagmansrätten, som slutligen den 30 juni 1774 i enlighet med kronoombudens yrkanden fastställde det slut, vartill den första avvittringsrätten kommit. Bönderna i nyssnämnda socken hade nämligen med stöd av äldre åberopade skillnader yrkat att komma i åtnjutande av större utrymme i skog och utmark, än som tilldelats dem genom avvittringsrättens dom den 18 juni 1753, och detta yrkande hade bifallits av en ny behörigen tillförordnad avvittringsrätt den 18 juli 1763. Lagmansrätten hade däremot velat göra gällande principen, att 1756 års ovan berörda riksdagsskrivelse icke finge tolkas därhän, att avvittringsrätterna skulle äga »öppen frihet att upphäva och ändra sådana avvittringar, som förut blivit domfästa», såvida Kungl. Maj:t icke i varje särskilt mål därtill givit sitt tillstånd.[1] I anledning av lagmansrättens utslag synas bruksägarne, som därigenom hoppades komma i besittning av åtminstone någon del av de byarne tillerkända allmänningstrakterna, sökt sätta i gång en formlig aktion mot det av avvittringsrätten tillämpade systemet. På anmälan av bruksägarne ingåvo bergs- och kammarkollegierna den 9 april 1777 till Kungl. Maj:t en skrivelse, i vilken de uttalade såsom sin åsikt, »att avvittringsärendena i södra delen av Ångermanland sedan år 1756 råkat i ganska mycken oreda», vilket syntes bero därpå, att domaren i orten, häradshövdingen M. Lundeberg, vilken från sistnämnda år haft befattning med dessa göromål, avvikit från »lag och en laga rättegång». I anledning av denna skrivelse förordnade Kungl. Maj:t den 7 november 1777 om åtal mot avvittringsdomaren, för det han »ånyo till avgörande företagit sådana avvittringsärenden, som genom laga kraftvunna domar förut varit avslutade», varjämte i övrigt anbefalldes iakttagande av sådana åtgärder, att slika olagligheter för framtiden kunde förekommas. Bergs- och kammarkollegierna fingo särskilt i uppdrag att genom landshövdingen i orten undersöka, huruvida kronan lidit förlust genom de olagligheter, som förekommit vid avvittringsrätten, i vilket fall vederbörande kronoombud skulle anmodas att å kronans vägnar hos Kungl. Maj:t ansöka om resning.[2]

Orsaken till bruksägarnes vid denna tid avvoga stämning mot avvittringsverket, till vilket de dock själva från början tagit initiativ, är lätt att förstå och belyses ytterligare i bergmästarens årliga relationer till bergskollegium. Bergmästaren gick därvid så långt, att han direkt föreslog bergskollegium att söka upphäva hela avvittringsverket för att lindra »det lidande, som Ångermanlands bruksägare vid allmänningsskogarnes förlorande så svårligen övergått». Härtill kom, att bönderna under de ändlösa processerna begagnade tillfället och ödelade skogen genom svedjande och timmerhuggning, dels med hänsyn till vinstmöjligheterna, dels emedan de med säkerhet icke kunde veta, i vems hand skogen slutligen skulle komma att stanna. Bergmästaren åter utgick tydligen ifrån att kronan, sedan domstolarnes utslag fallit, ånyo skulle kunna disponera allmänningarne till förmån för bruken, ehuru han betvivlade nyttan härav, då skogen genom böndernas åtgöranden inom

[1] Se Justitierevisionens revisionsakt (RA) 1791 $^{12}/_{12}$. (Advokatfiskalen Wallquist å ämbetets vägnar ·/. Bönderna Olof Persson i Gransjö och Per Nilsson i Gagnet, Hellgums socken, m. fl. uteblivna svarande.)

[2] Jfr Bergsordningar. Forts. 2 (1797), s. 558—60.

några år endast komme att bestå av »uthuggen och fördärvad mark, som på lång tid sedan icke kan nyttig göras».[1]

Bruksägarnes åtgärder 1777 hade gått ut på att i någon mån omintetgöra avvittringsverkets för dem skadliga påföljder. Lagmansrättens dom av 1774 hade också givit dem grundad förhoppning att lyckas härutinnan. Det visade sig emellertid, att denna förhoppning skulle komma på skam. Lagmansrättens ovan anförda dom rörande avvittringsverket i Hellgums socken upphävdes nämligen sexton år därefter eller den 9 juli 1790 av Svea hovrätt, som istället till alla delar gillade den senare avvittringsrättens beslut med den motiveringen, att en rätt tolkning av innehållet i 1756 års ständerskrivelse måste betyda, att den tidigare avvittringsrättens dom ej kunde sägas hava vunnit »oryggelig kraft».[2] De besvär, som hos Kungl. Maj:t anfördes över hovrättens utslag, ledde icke till någon ändring. Genom Kungl. Maj:ts dom, daterad den 12 december 1791, hade sålunda definitivt fastslagits, att tillämpningen av 1762 års nya metod icke borde hindras av tidigare laga kraftvunna domar.[2] Samma princip kom också hädanefter att tillämpas vid domstolarne. I flera fall avgjordes dylika rättegångar icke förrän i början av 1800-talet.

Beträffande de tvenne avvittringslantmätarnes verksamhet i Ångermanland under 1700-talet är ej mycket att säga. Arbetet synes redan 1752 hava så fördelats, att den ene, Daniel Laurin, tjänstgjorde i norra, och den andre, Fredrik August von Rehausen, i södra delen av landskapet. Tidtals hade dock olika kommissionslantmätare fått i uppdrag att biträda eller vikariera för von Rehausen. Lantmätarnes arbeten gingo vid denna tid förnämligast ut på att geometrice avfatta skogarne å kartor och, sedan domen in casu vunnit laga kraft, verkställa avvittringen genom rörläggning.[3] Då von Rehausen 1774 avgick, bestämdes den 4 mars 1775, att sysslan efter honom icke skulle återbesättas, eftersom mätningarne i norra Ångermanland »förmentes» snart vara fullbordade, varefter Olof Haqvin Sundbom, som 1757 efterträdt Laurin, kunde förflyttas till det södra distriktet. För att påskynda den i landskapet ende kvarvarande avvittringslantmätarens verksamhet, bestämdes genom kungliga brevet den 5 maj 1777, att han vid varje års slut såsom villkor för lönen (400 daler s. m.) skulle redovisa 27,000 tunnland avmätt mark,[4] ett system, som tidigare praktiserats i Jämtland.[5] I trots härav befanns 1781, att Sundbom ännu på långt när ej avslutat avvittringsarbetet i norra Ångermanland, och då arbetet i södra distriktet alltsedan 1775 fått ligga nere, ehuru mycken oavvittrad mark där ännu återstod, hemställde kammarkollegium till Kungl. Maj:t, om ej en ny avvittringslantmätare finge tillsättas för södra delen av landskapet efter samma avlöningsgrund som för den förre. Detta beviljades genom kungliga brevet den 7 mars 1781, i anledning varav Johan Jakob Stagnell förordnades till avvittringslantmätare därstädes, dock endast för så lång tid att avvittringsarbetet i norra distriktet

[1] Se Bergverksrelationer: Västernorrland, Jämtland (Bergskollegii arkiv, RA) 1768—92.

[2] Se ovan anförda revisionsakt.

[3] Jfr Landshövdingens i Gävleborgs län riksdagsrelation 1760. (Utskottshandlingar 1760—62, n:o 61, RA.)

[4] Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t 1777 $^{20}/_{1}$; Rådsprotokoll i inrikes civila ärenden 1777 $^{19}/_{3}$ samt Inrikes civilexpeditionens registratur 1777 $^{5}/_{5}$ (allt i RA).

[5] Se härom, nedan, s. 49.

hunnit avslutas, då den förut beramade omflyttningen skulle äga rum.[1] Denna kom dock aldrig till stånd. Sundbom fortsatte med arbetet i norra Ångermanland till 1789. Under tiden hade i södra distriktet Stagnell 1785 efterträdts av Erik Lundström, och samma år hade ännu en avvittringslantmätare för landskapet måst tillsättas, nämligen Johan Tandbergsson, som dit förflyttats från Jämtland. År 1789 synas emellertid samtliga avvittringslantmätare i Ångermanland hava avslutat sina arbeten, varpå sysslorna indrogos.[2]

Jämtland 1752—80

Under hela den tid, Jämtland politiskt sett räknades till Norge, intog detta landskap en särställning i rättsligt avseende. Detta förhållande ändrades ingalunda, sedan Magnus Lagaböte under senare delen av 1200-talet lyckats förena hela Norge under en gemensam landslag. Visserligen gällde denna formellt även för Jämtland, men att döma av ännu bevarade medeltida diplom måste den handskrift av landslagen, som där begagnats, hava fått sitt innehåll förändrat i överensstämmelse med den lokala rättssedvänja, som tydligen sedan gammalt tillämpats i denna landsända. En hel rad av rättsbegrepp, såsom fastar, sytning, avrad o. dl., vilka förekomma i jämtländska dombrev från senare medeltiden, stundom under direkt hänvisning till bestämmelser i »Jämtlands landslag», hava nämligen icke någon motsvarighet i det övriga Norge.[3] Förekomsten av dessa rättsbegrepp visa, att den rätt, som tillämpats i Jämtland, istället varit befryndad med innehållet i vissa svenska landskapslagar, särskilt Upplandslagen och Hälsingelagen. Detta förhållande har sin naturliga förklaring i den omständigheten, att Jämtland samtidigt i kyrkligt avseende lydde under ärkebiskopen i Uppsala, och delvis hava förbindelser med invånarne i kringliggande svenska landskap, där Hälsingelagen gällde, säkerligen också bidragit till införandet av specifikt svenska rättssedvänjor i Jämtland.

Ett av de rättsbegrepp, som saknade motsvarighet i det övriga Norge, var som nämnts *avrad*. Enligt svensk rätt var detta begrepp liktydigt med den avgift till kronan, som landbon betalade i arrende för kronojord, och motsvarade sålunda det norska begreppet *landskyld*. I Jämtland hade emellertid avraden erhållit en speciell betydelse. Med detta uttryck betecknades nämligen den avgift, som erlades till kronan för nyttjanderätten till allmänningarne. Avgiften för brukandet av övrig kronojord gick däremot under namn av landskyld. Under sådana omständigheter är det naturligt, att konung Erik av Pommern i en skrivelse till Jämtland den 9 mars 1420[4] kunde uppräkna landskyld *och* avrad såsom exempel på kungliga inkomstkällor från landskapet. Förhållandet sammanhängde uppenbarligen med den väldiga omfattning, allmänningarne ägde i Jämtland, vilken i viss mån med-

[1] Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1781 $^{22}/_{1}$ samt Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1781 $^{7}/_{3}$.
[2] Jfr Svenska landtmätare 1628—1900. Biografisk förteckning, utg. av V. Ekstrand (1901—03).
[3] E. Bull: Til Jemtlands historie (i [norsk] Historisk Tidskrift, 5: 6, 1925, s. 282—84).
[4] Tryckt bl. a. i Svenskt Diplomatarium, D. 3, n:o 2744.

verkat till att skapa den betydelse, som nyttjandet av dessa marker faktiskt innebar för invånarnes hushållning.[1]

Konungens rätt till de norska allmänningarne har gamla anor, ehuru dess uppkomst numera är höljd i dunkel. Enligt traditionen skulle redan Harald Hårfagre hava tillerkänt sig rätt till allt land i Norge, såväl bebyggt som obebyggt, och då en av hans efterträdare uttryckligen »återgav» bönderna deras gamla odalrätt till gårdarne, skulle därav följa, att konungen fortfarande var i besittning av ödemarkerna och sålunda även av allmänningarne.[2] Faktiskt var dock konungens rätt till allmänningarne endast en höghetsrätt, som förnämligast yttrade sig däri, att ingen fick göra intaga å dylik mark utan särskilt kungligt tillstånd. Att samma rätt icke ansågs oinskränkt, framgår bl. a. av ett stadgande i Magnus Lagabötes landslag (VII: 64), där det talas om bönder, som äga allmänningen jämte konungen.[3] Redan tidigt synas också de byar, som lågo närmast en allmänning, lyckats tillskansa sig rättigheter över densamma eller delar därav.[4] Med hänsyn till de jämtländska allmänningarnes storlek är det troligt, att de närbelägna byarne av allmänningarne endast erhållit rätt till vissa kringgärdade områden. För att få nyttja dessa s. k. avradsland måste emellertid bönderna erlägga *bygselpenningar* (städja) och för framtiden förbinda sig att årligen betala viss avrad. Avradslanden begagnades huvudsakligen till skogsfång, mulbete och slåtter.

För att fullt förstå sammanhanget mellan avrad och landskyld är det nödvändigt att känna till grunddragen av det norska arrendesystemet. Först och främst bör framhållas, att jordlega under medeltiden i hela Norge var vida vanligare än köp. Det var ej endast kronan och kyrkan som genom *bygsel* (arrende) sökte göra sina stora jordområden räntebärande. Även för den private jordägaren föll det sig naturligare att utarrendera sin överflödiga jord än att sälja densamma. Följden härav blev, att huvudmassan av landets jordbrukare under denna tid voro landbor, och de självägande bönderna bildade i motsats härtill en förhållandevis fåtalig grupp, ett slags aristokrati inom allmogeklassen.[5] Legoavtalet, som därför fick stor betydelse och omständligt reglerades av lagstiftningen, ingicks i äldre tid vanligen för tre år i sänder. Vid avtalets ingående erlade landbon bygselpenningar till ett belopp, vars storlek i varje särskilt fall bestämdes genom överenskommelse med jordägaren. Men dessutom skulle landbon årligen vid jultiden betala legoavgift till jordägaren under namn av landskyld, som ursprungligen beräknades i vissa naturapersedlar. Då de tre åren voro gångna, höll jordägaren syn å arrendegården för att utröna, huruvida landbon fullgjort sina skyldigheter under arrendetiden. Därvid var det vanligt, att landbon, om han ville förlänga legoavtalet utan förnyad bygsel, mottog jordägaren med ett gästabud, s. k. *veitsla*. Då legotiden sedermera i praxis övergick till livstidsstädja, fick detta förhållande betydelse ur den synpunkten, att jordägaren fortfarande ansåg sig hava rätt till veitsla vart

[1] Jfr Buli., a. st.

[2] Jfr E. Bull: Sagaenes beretning om Harald Hårfagres tillegnelse av odelen (i [norsk] Historisk Tidskrift, 5: 4, 1920, s. 481 ff.) jämte där anförd litteratur,

[3] Jfr Kristian IV:s norske Lov (1604), Landslegobalken kap. 42, 59 och 61.

[4] Jfr F. Brandt: Forelæsninger over den norske Retshistorie, D. 1 (1880), s. 242.

[5] Brandt, a. a., s. 285.

tredje år eller en däremot svarande penningersättning, s. k. *kjendelse.* Bortsett från landskylden, som icke synes hava varit särdeles betungande, hade landbon att erlägga gårdens skatter till kronan, vilka utgingo in natura och varierade allt efter ortens läge och beskaffenhet. Först vid midten av 1500-talet kan legoavtalet sägas hava vunnit en viss stadga i utformningen. Bygseln skulle vid denna tid alltid gälla under landbons livstid och såväl den årliga landskylden som den treåriga kjendelsen hade legaliter fixerats till visst belopp. Bygselpenningarnes storlek var däremot fortfarande beroende på avtal mellan kontrahenterna.[1] Denna arrendeform har även kommit till användning i Jämtland för det fall, att det var fråga om lega av kronogårdar, särskilt ödeshemman eller de s. k. *ödesbölen,* vilka i stor omfattning förefunnos i detta landskap. Från 1620-talet finnas bevarade flera dylika bygselbrev (böxlebrev). Fogden »böxlade» därvid vissa tunnland jord till landbon »att njuta och behålla i sin livstid» mot erläggande av »böxelpenningar», årlig »landskyld» och treårig »kjendelse», varjämte landbon utlovade att hålla gården »vid god hävd och byggning». Han fick enligt brevens ordalydelse ej låta någon annan sätta sig i besittning av ifrågavarande ägor, »såframt denna böxel ej skall vara förbruten».[2] Stundom förekom dock också, att bönder köpte ödesbölen av kronan till evärdlig ägo med odalrätt mot förbindelse att erlägga skatt i vanlig ordning.[3]

Då det gällde kronans avradsland fick emellertid bygseln i viss mån en annan karaktär. Avradslanden utarrenderades nämligen icke åt en enskild landbo, utan till vanligen ett flertal jordägare och avsågo icke att bebyggas, utan skulle tjäna till understöd åt svaga hemman genom att förse dem med nödiga betesmarker, skog och slåtter. Legotiden var därför icke inskränkt till innehavarnes livstid och, ehuru det icke uttryckligen nämndes i bygselbreven, var det sannolikt meningen, att avradslanden skulle innehavas med ständig besittningsrätt. Ett bygselbrev från 1528[4] visar, hur det i dylika fall brukade tillgå. Ståthållaren förlänade här två »dannemän» jämte deras barn och barnbarn ett visst till omfånget begränsat avradsland, tre mil långt och två mil bredt, jämte fiskevatten och skog mot två öre i årlig avrad av var man. Vid varje ombyte av ståthållare skulle emellertid bönderna enligt formuläret, vilket även återfinnes i andra bygselkontrakt, uppvisa sitt brev på avradslandet ifråga samt »bekänna sig det av kronan bekommit», och att det icke var deras odaljord. Att böxelpenningar erlagts, framgår tydligare av andra liknande brev,[5] men däremot synes icke någon kjendelse hava fordrats för arrende av avradsland. Någon bestämmelse om hävd och byggning liksom vid vanlig bygsel av ödesböl kunde av naturliga skäl i detta fall ej heller förekomma.

Såsom boende invid gränsen mellan Sverige och Norge hade invånarne i Jämtland i alla tider av den danska regeringen betraktats med misstro. Erfarenheten hade också visat, att jämtlänningarnes sympatier i de ofta förekommande krigen med Sverige avgjort legat på den svenska sidan, vilket delvis kan förklaras av det

[1] Ang. det norska arrendesystemet, se närmare BRANDT, a. a., s. 285 ff.

[2] Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift, D. 3, s. 175—78.

[3] Se t. ex. Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift, D. 2, s. 225 (1528). En del jämtländska skatter från denna tid finnas uppräknade ibid., s. 90.

[4] Tryckt i Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift, D. 2, s. 225—26. Jfr E. BULL: Jemtland og Norge (1927), s. 89 ff.

[5] Se t. ex. Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift, D. 3, s. 166 (1605).

kyrkliga inflytandet från detta land. Prästerna i Jämtland voro nämligen så godt som alltid av svensk härkomst. Den danska regeringen hade därför på allt sätt sökt vinna jämtlänningarne genom att bevilja dem betydliga förmåner i form av skattelindringar o. dl. År 1613 omtalas det sålunda, att bönderna i Jämtland dittills endast behövt erlägga hälften så stor skatt i jämförelse med invånarne i övriga norska landskap. Detta tillmötesgående visade sig emellertid vara lönlöst. I det s. k. Kalmarkriget, som 1611 utbröt mellan Sverige och Danmark, visade jämtlänningarne ingen lust att understödja de norska trupper, som försvarade landet mot svenskarne. En mängd bönder övergingo öppet till fienderna och svuro den svenske konungen tro- och huldhetsed. Därmed var måttet rågat. Den danska regeringen trodde sig förstå, att mildhet mot jämtlänningarne icke var den lämpliga behandlingen, och på herredagen i Köpenhamn 1613 frändömdes de upproriska bönderna odalrätten till sina hemman, som de därefter istället fingo lega av danska kronan mot bygsel, landskyld och kjendelse. De förmåner, som jämtlänningarne ägt i beskattningshänseende, indrogos också något senare genom en särskild tillsatt rannsakningskommission.[1] Förgäves anhöllo bönderna gång efter annan under de följande åren om lindring i den numera förhållandevis dryga skattebördan.[2] Det skulle därför i viss mån förefalla naturligt, om jämtlänningarne vid det därnäst utbrytande svensk-danska kriget allmänt tagit parti för svenskarne, men så blev ingalunda fallet. Svenskarnes infall i Jämtland 1645 blev med förlust tillbakaslaget, vilket delvis berodde på att ortsbefolkningen denna gång måhända vis av erfarenheten gjorde gemensam sak med sina landsmän. Fredsslutet i Brömsebro, varigenom Jämtland avträddes till Sverige, kom därför för landskapets invånare snarast som en obehaglig överraskning. De väntade sig allmänt en hård behandling från svensk sida för det motstånd de gjort under kriget. En deputation skickades till Stockholm, vilken bl. a. skulle framhålla, hur de jämtländska bönderna under »förra fejden» gått den svenska armén till handa, varför de också fråntagits odalrätten till sina hemman. Samtidigt skulle dock även deputationen hos den svenska regeringen anhålla, att bönderna skulle återfå samma odalrätt mot att de förbundo sig att istället för berörda städsel och landskyld årligen betala av varje tunna utsäde halvannan riksortsdaler. Denna anhållan beviljades av drottning Kristina den 24 december 1645. Dels fann regeringen vid denna tid med sin fördel förenligt att stå i godt förhållande till invånarne i de erövrade provinserna, dels kunde den säkerligen icke undgå att taga intryck av det förhållandet, att »en stor del av allmogen i Jämtland», såsom det heter i resolutionen, »äre för Sveriges kronos skull komne om deras odalshem och bördsrätt», varför det icke syntes regeringen oskäligt, »att de åter av H. K. M:t och Sveriges krona måtte undfå, vad de i så måtto äro kvitt gångna». I kraft av resolutionen återfingo sålunda bönderna eller deras bördemän sina hemman och gårdar »med alla dess underliggande ägor, att de skola härefter dem evärdligen njuta, besitta, bruka och behålla under sådan villkor och frihet, som de före den förra danska fejden dem njutit», allt mot erläggande av den

[1] Se härom närmare Norske Samlinger, Bd 1 (1852), s. 370—72, Y. NIELSEN: Norges Historie 1588—1660 (1911), s. 113, samt BULL: Jemtland og Norge (1927), s. 199 ff.

[2] En del av dessa klagoskrifter finnas publicerade i Jämtlands fornminnesförenings tidskrift, D. 3, s. 174 och 179.

skatt, bönderna själva genom sina utskickade erbjudit sig att betala,[1] jämte »annan kungsrättighet, som av hemmanen ordinarie plägar utgå».[2] Ungefär samtidigt vidtogos åtgärder för att erhålla en fullständig jordebok över »Jämtlands ränta och inkomster». Denna jordebok upprättades 1646 på grundval av böndernas egna uppgifter om utsäde och skatt under kontroll av en edsvuren tolvmannanämnd. Utsädet angavs i tunnor och melingar, varvid varje tunna beräknades till sex melingar. Tunnlandtalet däremot var vid denna tid i Jämtland något mindre än i det övriga Sverige, där detsamma 1635 bestämts till 14,000 kvadratalnar. Även i Jämtland räknades dock sex tunnlandtal motsvara ett (gärde)mantal.[3]

I 1645 års kungl. resolution hade intet nämnts om avradslanden, och vid 1646 års skattläggning hade icke heller någon förändring vidtagits i det förut tillämpade arrendesystemet. Den 3 maj 1666 utfärdade emellertid guvernören över Jämtland Carl Larsson Sparre — därvid måhända påverkad av vissa bestämmelser i den två år tidigare publicerade skogsordningen — ett öppet brev,[4] vari han sade sig »icke utan största misshag» hava erfarit, »huruledes Kungl. Maj:ts och kronans enskilda skogar, fiskerier och andra lägenheter» i Jämtland småningom blivit »onyttige gjorda och dess rätta räntor och drätsel oförmärkt dragna under privatorum våld och disposition». Anledningen härtill fann guvernören i det förhållandet, att landskapets invånare alltifrån den danska tiden velat hålla fast vid den bygsel- eller städjerätt, varvid de förut varit vana. Detta »böxlande» hade emellertid numera befunnits »ganska skadligt» för kronan, emedan denna saknade den nödiga kontrollen häröver. Guvernören förklarade därför all bygsel i förhållande till kronan upphävd, och skulle istället ifrågavarande områden behörigen taxeras och avradsläggas. Samtidigt gavs befallning åt landskamreraren Carl Isaksson Broms och befallningsmannen Daniel Bertilsson att i egenskap av kommissarier resa omkring i hela Jämtland och med bistånd av länsmän och nämndemän i orterna undersöka, vilka skogar och fisken rätteligen tillhörde kronan, varvid allmogen hade att uppvisa sina »böxlebrev». Ifrågavarande områden och nyttigheter skulle sedan emot en viss årlig avrad eller »taxepenning» utbjudas »till dem i tingslaget, som samma lägenheter bäst betarva och eljest därför bästa skäl och redo giva vill», varefter kommissarierna fingo fullmakt att underskriva kontrakten eller de sedermera s. k. *avradsbreven*. Över avradsläggningen skulle taxeringslängder upprättas och undertecknas av kommissarierna samt verificeras medels kyrkoherdens och socknens sigill. Av guvernörens brev synes också, att det icke undgått höga vederbörande, hur de förmögnaste bland hemmansägarne i allmänhet slagit under sig kronans lägenheter, under det att de fattigare fått nöja sig med de ringa utrymmen, de hade å sina hemman. Detta missförhållande ålades nämligen kommissarierna att särskilt beakta och därvid söka åvägabringa en rättvisare fördelning än förut. F. ö. skulle kommissarierna handla, »som de inför Gud och höga överheten ansvara vilja».

[1] Denna skatt fördubblades sedermera 1670. Se härom J. O. HAGSTRÖM: Jemtlands oeconomiska beskrifning (1751), s. 116, och H. TIDEMAN: Jämtelands afradsland (1750), s. 15.

[2] 1645 års kungl. resolution är tryckt hos TIDEMAN, a. a., s. 7—9. Jfr det tryckta Rådsprotokollet 1645, s. 263.

[3] Se härom närmare G. THULIN: Mantalet, I (1890), s. 128.

[4] Detta brev är tryckt i Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 395—96. Jfr B. H. DAHLBERGS utredning därsammastädes, s. 316—17.

Kommissariernas verksamhet påbörjades omedelbart.[1] Därvid utröntes, att åtskilliga avradsland inom vissa rå och rör brukats av bönderna, utan att någon avrad erlagts till kronan alltsedan den danska tiden. I allmänhet erbjödo sig emellertid de förutvarande innehavarne att för framtiden betala den avrad, som kommissarierna fordrade, med vilket erbjudande de senare oftast läto sig nöja. Någon rättvisare fördelning av avradslanden mellan bönderna synes däremot icke hava kommit till stånd trots de tydliga instruktioner i denna riktning, som kommissarierna fått mottaga. Förklaringen härtill är ej svår att finna. Kronans främsta intresse av avradsläggningen var tydligen att erhålla så hög årlig avgift som möjligt, och denna kunde å andra sidan på grund av sin relativa storlek endast betalas av de förmögnare bland bönderna. Den sociala synpunkten, som ovanligt klart framträder i guvernörens skrivelse, måste därför tills vidare skjutas åt sidan. Avradsbreven, som underskrivits dels av kommissarierna, dels ock av guvernören,[2] äro av intresse, emedan de visa, att bönderna uppställt såsom villkor för de nya avradspenningarnes erläggande, att avgiften icke skulle få ytterligare förhöjas genom några »extraordinarie utlagor». I avradsbreven utlovades vidare, att ingen, »varken nu eller i tillkommande tid», skulle hava makt att tillfoga de nuvarande innehavarne eller deras arvingar något hinder, men eller förfång i deras vällovliga nyttjanderätt till avradslanden, så länge de blott »godvilligt» och »utan uppehåll» årligen erlade de nu utfästa avradspenningarne. Bönderna tillförsäkrades m. a. o. genom dessa kontrakt en ständig besittningsrätt till avradslanden.

I slutet av 1600-talet befanns emellertid, att kronans inkomster av avradslanden icke, såsom det beräknats, räckte till att delvis bestrida det nyinrättade jämtländska indelningsverket. Karl XI befallde därför, att förnyade avradsrannsakningar skulle hållas med allmogen i de olika tingslagen. Konungens avsikt härmed var förmodligen endast att undersöka, huruvida avradsland eller ödesbölen funnos, som icke gåvo kronan någon inkomst, och i så fall låta utbjuda arrenderätten till dylika åt den högstbjudande.[3] Åtskilliga ödesbölen visade sig också vid de 1696 påbörjade avradsrannsakningarne innehavas av bönder, som dittills av den ena eller andra anledningen underlåtit att erlägga något arrende härför till kronan. Men i praktiken nöjde sig vederbörande myndigheter ej med att avradslägga dessa ödesbölen, utan sökte även tvinga bönderna att erlägga högre arrendeavgifter för sina redan avradslagda områden genom hotelsen att i annat fall överlåta dem till någon annan, som förklarade sig villig att betala det fordrade beloppet. Genom ett dylikt tillvägagångssätt lyckades man under åren 1696—98 i en del fall förmå bönderna att åtaga sig högre avgifter. Enligt Jämtlands specialräkning för år 1698 uppgingo de nya avradspenningarne till en sammanlagd summa av 426 daler, 16 öre och 8 penningar, under det att de gamla avradspenningarne, som fortfarande erlades, tillhopa endast utgjorde ett belopp av 296 daler, 16 öre och 14 pen-

[1] Ang. 1666 års avradsrannsakning i Jämtland, se närmare Verifikationerna till Gävleborgs läns landsbok 1670 (KA), fol. 522 ff.

[2] En mängd avradsbrev äro intagna i Synerättens protokoll vid skogsavvittringen i Jämtland 1755 och följande år. Dessa protokoll finnas i Jämtlands läns såväl landskontor som lantmäterikontor, Östersund.

[3] Jfr Kungl. brev till landshövding C. G. Frölich 1696 $^{12}/_{2}$ (RA och UL).

ningar. Kronans inkomster från de jämtländska avradslanden och ödesbölen hade sålunda genom Karl XI:s åtgärd betydligt mer än fördubblats.[1]

Samtidigt som avvittringsverket på allvar begynte verkställas i Ångermanland, eller år 1752, blev frågan om avvittring aktuell i Jämtland. Detta var så mycket mindre en tillfällighet, som dessa landskap då voro förenade i ett län under samme landshövding, nämligen den förut omtalade friherre Gripenhielm. Förutsättningarne för avvittringen i de båda landskapen voro dock givetvis av grundväsentlig skillnad. I Ångermanland hade intresset för bruksdriften varit det avgörande motivet för avvittringen, medels vilken man närmast velat hindra allmogen att ödelägga skogarne, vilkas bestånd var av utomordentlig betydelse för brukens uppehållande. I Jämtland åter var bruksdriften ännu föga framträdande, och i varje fall hade icke från detta landskap några klagomål försports angående skogarnes minskning. Om det sålunda får antagas, att bruksägarne i Jämtland saknat allt intresse för avvittringen,[2] gäller det att undersöka, varifrån initiativet till åtgärden i detta landskap härledde sig.

Ovan är omtalat, hur under 1740-talet jordbruket alltmer började omfattas med ett intresse, som tidigare alltför ensidigt kommit industrien till del. Det förnämsta medlet till jordbrukets upphjälpande ansågs vara att uppodla ödemarkerna. Härigenom, skriver Jakob Faggot i sitt arbete om Svenska landtbrukets hinder och hjälp (1746), skulle Sverige istället för endast 80,000 hemman kunna erhålla 450,000. Vad detta skulle betyda för det dittills folkfattiga landet, därom rådde under denna tid endast en mening. I Jämtland stodo emellertid dylika planer i intimt samband med frågan om avradslandens rättsliga ställning. Så länge större delen av Jämtlands ouppodlade jord var utskiftad på ett fåtal händer, kunde nybyggesfrågan icke lösas i detta landskap. Genom penningvärdets fall hade också den avgäld, som innehavarne hade att betala för nyttjandet av avradslanden, nedsjunkit till en obetydlighet, vilket bidrog till att förhållandet betraktades med ogillande av den övriga delen av befolkningen.

Initiativet till avvittringsverket i Jämtland togs slutligen 1750 av jämtlänningen Henning Tideman, som under sina studieår i Uppsala under professor A. Berchs ledning gjort bekantskap med samtidens nya ekonomiska strömningar. I sin nämnda år genom trycket utgivna akademiska avhandling om »Jämtelands afradsland», framlade Tideman, efter en jämförelsevis ingående utredning om avradslandens rättsliga ställning, ett formligt program för landskapets vidare uppodling. Det mål, han därvid uppställde, anslöt sig nära till de åsikter, som tidigare för hela landets vidkommande framställts av Faggot, och gick närmast ut på att i Jämtland »antalet av helgärda hemman, som nu icke stiger över $773\frac{1}{9}$, skulle framdeles föröka sig ansenligen kronan till styrka och landets inbyggare till märklig förkovring». För att nå detta mål ansåg Tideman nödvändigt »att fördela och stycka sönder» avradslanden »till nybyggen för flera jordbrukare», och detta desto hellre, som han av trovärdiga män hört berättas, att mången jämtländsk bonde innehade så vid-

[1] Jfr Kam.-koll. skr. till landshövding C. G. Frölich 1696 $^{14}/_{12}$ samt dennes skr. till häradsfogden Lorentz Backman 1698 $^{4}/_{2}$ (UL). Se vidare 1698 års dokumentsbok n:o 2 för Gävleborgs län, fol. 3481—85 (UL) och Gävleborgs läns renoverade domböcker 1696—98 (RA).

[2] Ett undantag från denna regel har anförts ovan, s. 16.

sträckta avradsland, att han »icke själv någonsin överfarit dem, tör hända ock icke vet deras gränser». Detta syntes förslagsställaren tydligen visa, att bönderna icke kunde nyttja avradslanden »med så stor fördel, som landets rymd kunde medgiva». Visserligen medgav Tideman, att »vid västra och norra sidan emot fjällen» fanns »en nog ansenlig» kronoallmänning, som sålunda i första hand kunde användas till nyodlingar, men få nybyggare hade dittills funnit det »bekvämligt att där slå ned sina tjäll, eftersom deras avlägsenhet ifrån kyrkor och bytesplatser, besvärligt väglag, fruktan och fara för frost vid deras åkerbruk och mera sådant» tycktes »dem därifrån skäligen avråda». Däremot skulle enligt förslagsställarens åsikt »större lust finnas hos landets inbyggare att sätta sig ned i själva landet på sådana vidsträckta avradsland och ödemarker, som innehavaren nu icke mäktar uppodla». För att tillmötesgå denna önskan hos inbyggarne föreslog Tideman, att en undersökning skulle verkställas av vederbörande, »huru stort utrymme av ägor och tillhörigheter i skog och mark vart och ett hemman tarva kunde, då vad som övrigt befanns av sådana avradsland och andra utmarker även kunde lämnas till andra uppodlare, vilka eljest icke hade någon jordtorva att begynna sitt arbete vid». Avhandlingen är tillägnad landshövding Gripenhielm, och av vissa antydningar i förordet kan slutas, att avsikten härmed icke enbart inskränkt sig till den vanliga hövlighetsgärden åt länets styresman.

Vare sig landshövdingen påverkats av det Tidemanska projektet eller icke, är det ett faktum, att han i början av 1750-talet börjat hysa ett påfallande intresse för de jämtländska avradslanden. Sålunda hade han exempelvis 1751 befallt en lantmätare att upprätta ett undersökningsinstrument över ett avradsland, varvid befunnits, att detta bestått »av $5\frac{9}{16}$ mils vidd, 449 lass äng och skog utom de ännu ej uppbrukade myrar». För allt detta betalade emellertid innehavarne endast 5 daler 20 öre s. m. i årlig avrad.[1] Samtidigt gav landshövdingen utan att inhämta innehavarnes samtycke tillstånd åt nybyggare att göra intagor å avradslanden.[2] Därvid synes han närmast hava stödt sig på § 7 i 1739 års förklaring över skogsordningen, vari landshövdingarne ålades tillse, att »stora skogar och ödemarker» blevo »på det görligaste bebyggda och till åker och äng uppodlade» för att »sedermera efter hand till hemmantal skattläggas».

Landshövdingens åtgärd uppväckte en storm av förbittring hos de jämtländska bönderna, enkannerligen sådana, som åtnjöto förmånen att innehava avradsland; och man beslöt att underställa frågan statsmakternas prövning. Vid 1752 års riksdag intogs bland allmogens allmänna besvär även de jämtländska böndernas anhållan, att, så länge de riktigt betalade den ålagda avraden bliva bibehållna »vid de dem nådigst förunta och för deras hemman alldeles omistliga avradsland, skogar och fisken», utan att på sätt, som nyligen skett, av nybyggare »varda därifrån trängda och drivna».

[1] Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 755. En liknande undersökning verkställdes 1752 $^{9}/_{3}$ av lantmätaren G. Esping på landshövdingens befallning över avradslandet Börjesjö i Sundsjö socken, som innehades av Tafnäs' och Mjösjö byamän mot en årlig avrad av 1 daler s.m. (O. 3, n:o 91, Lantmäteristyrelsens arkiv).

[2] Jfr O. 3, n:o 71 (Lantmäteristyrelsen arkiv) och »Hammerdal 8» (Jämtlands läns lantmäterikontor, Östersund). Dylikt tillstånd hade dock undantagsvis givits av landshövdingen redan före 1750. Se härom P. 3, n:o 42 och O. 3, n:o 72 (Lantmäteristyrelsens arkiv).

Kammar-ekonomi-deputationen, som fått ärendet om hand, infordrade häröver utlåtande från kammarkollegium,[1] som i sin tur begärde yttrande av landshövding Gripenhielm. Denne hänvisade till sin vid riksdagens början ingivna riksdagsrelation, där han bl. a. påvisat, att avradslanden voro av mycket olika beskaffenhet. Vad deras vidd beträffade, varierade de mellan 2,3 till 10 mil. I några fall kunde avradslanden vara till verkligt gagn för vissa hemman, men å andra sidan funnos på åtskilliga ställen uppodlingsland, som voro lämpliga till nybyggen, utan att detta på något vis kunde sägas vara till men för de bönder, som dem nu disponerade mot en ganska ringa avgift. Under sådana omständigheter fann landshövdingen »betänkligt» att tillstyrka allmänt bifall till allmogens ansökan, »emedan Jämtland då aldrig bleve mera uppodlat än nu, vartill eljest en god apparence skall vara, sedan många sig angiva till nybyggen, och framdeles landet således till dubbelt emot nu kunde uppodlas». En undersökning borde därför vidtagas »om rätta beskaffenheten, fördelen och vidden» av avradslanden, »som ock angående deras mer eller mindre nödvändighet för andra hemman». Sedan övriga vederbörande myndigheter[2] anslutit sig till innehållet i landshövdingens yttrande, gav Kungl. Maj:t genom resolutionen den 29 juni 1752, § 36, sitt bifall till det jämtländska avvittringsverkets påbörjande. I resolutionen förklarades, att som en stor del av kronans avradsland i Jämtland med deras skogar, fiskerier, ängsland och ödesbölen skulle vara av ansenlig vidd och storlek samt giva en avkomst, som vida översteg den ringa avrad, innehavarne för deras nyttjande erlade till kronan, och icke heller kunde av innehavarne så skötas och uppodlas, som jordmånen medgav, så kunde Kungl. Maj:t så mycket mindre bifalla allmogens ansökan, som kronan därigenom skulle åsamkas alltför mycket förlust. I stället var det Kungl. Maj:ts vilja, att vederbörande ämbetsmän ju förr dess hellre noga undersökte beskaffenheten av alla sådana lägenheter, avradsland, skogar, fiskerier, ängar, ödesbölen och allmänningar, varvid byarne skulle tilldelas vad dem med rätta tillkom och i proportion mot deras skatt, men det övriga tillfalla kronan.

Ifrågavarande resolution innebar otvivelaktigt ett kontraktsbrott från kronans sida gentemot de jämtländska bönderna. Dessa hade i sina besvär endast yrkat, att de under 1600-talet med kronan ingångna avtalen skulle respekteras från kronans sida, och, ehuru Kungl. Maj:t försiktigtvis undvek att ingå på själva rättsfrågan, kan 1752 års hithörande resolution icke tolkas i annan riktning, än att Kungl. Maj:t betraktade avtalen såsom ogiltiga, då de numera icke ansågos vara förmånliga för kronan. Visserligen voro de motiv, som lågo bakom myndigheternas beslut av allmännyttig art, och resultatet av de åtgärder, som i anledning härav sattes i gång, skulle i en framtid visa sig bliva välsignelsebringande för landskapet i dess helhet, men dessa förhållanden få icke överskyla det faktum, att avvittringsverket i Jämtland i stort sett möjliggjordes genom ett maktmissbruk från kronans sida.

Avvittringsverket sattes emellertid i gång med en för den tiden ovanlig skyndsamhet. En bidragande orsak härtill var de militära indelningshavarnes enskilda

[1] Kam.-koll. utl., daterat 1752 $^{13}/_{3}$, är tryckt i Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 754—56.

[2] Allmänna besvärsdeputationens protokoll 1752 $^{1}/_{5}$ rörande ifrågavarande ärende är tryckt i Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 757.

besvär, som genom Jämtlands regementes fullmäktig, kapten Carl Hammarskjöld, ingivits redan vid 1752 års riksdag.[1] Indelningshavarne hade häri bl. a. yrkat att snarast möjligt genom laga utbrytning få sina boställshemmans skogar avskilda från allmänningarne. Kammarkollegium och landshövdingen i länet, vilka hörts över ärendet, hade meddelat, att den ordinarie domaren jämte lantmätarne i orten omöjligen vid sidan av sina vanliga ämbetssysslor kunde medhinna några avvittringsförrättningar. I anledning härav föreskrev Kungl. Maj:t den 9 juli 1754,[2] att som de vidsträckta kronoallmänningarne i Jämtland ej voro utbrutna från skattehemmanens ägor, och boställsinnehavarne, vilkas skogar i detta avseende voro lika beskaffade med deras grannars, därför icke kunde med säkerhet veta, hur stor del i skog och mark de ägde att disponera över, skulle boställsinnehavarne i likhet med allmogen jämlikt 1752 års resolution genom laga utbrytning få sina hemmansskogar avgränsade från kronans lägenheter. Till avvittringens verkställande i Jämtland beslöt Kungl. Maj:t i samband härmed, att en extra ordinarie domare skulle förordnas jämte två extra lantmätare, vilka samtliga skulle avlönas efter samma grunder, som dittills gällt för motsvarande funktionärer i Ångermanland enligt kungliga breven den 2 oktober 1742 och den 17 mars 1752. I anledning härav antogos 1754 till avvittringslantmätare Erik Calwagen och Erik Mellin, vilka omedelbart påbörjade sin verksamhet.

Redan den 25 juni 1755 sammanträdde avvittringsrätten för första gången i Jämtland i Ragunda socken under ordförandeskap av vice häradshövdingen Johan Wasell. Ett viktigt spörsmål, som då uppstod, var frågan om vilken instruktion, som därvid skulle följas. Härutinnan gåvo nämligen de kungliga breven ingen upplysning. Wasell hade emellertid vändt sig till landshövdingen med en förfrågan härom och hade fått till svar, att den för avvittringsrätten i Ångermanland år 1742 utfärdade instruktionen med Kungl. Maj:ts däröver givna förklaringar borde följas »uti allt det, som är till denna landsort lämpligt».[3] Det jämtländska avvittringsarbetet kom därför från början i stort sett att överensstämma med det förfarande, som tidigare tillämpats i Ångermanland, ehuru i Jämtland bristen på kartor och skattläggningsinstrument gjorde sig mera märkbart gällande. I de flesta fall kunde bönderna förete avradsbrev från 1660-talet, enligt vilka innehavarne tillförsäkrades ständig besittningsrätt till avradslanden mot erläggandet av viss avgäld. Och ehuru något avseende ej fästes vid innehållet i övrigt, intogos de ofta helt eller delvis i domboken för att tjäna som bevis för de olika avradslandens omfattning samt gränser i förhållande till hemmanen. Stundom saknades skiljelinjer mellan avradslandet och angränsande hemman, varvid bönderna brukade uppgiva, att skogen nyttjats på grund av härmelse och urminnes hävd efter vissa naturliga gränsmärken såsom berg, näs, sjöar o. dl. Till grund för avvittringsutslagen lades, sedan lantmätaren på förhand »uppgått och geometrice avfattat nödiga linjer», dels hemmanens skattetal, som kontrollerades genom jordeboken, dels inägornas godhet, som belystes genom att taga medeltalet av 1751—54 årens tiondelängder, dels ock

[1] Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1754 $^{8}/_{5}$.

[2] Kungl. brev till kam.-koll. 1754 $^{9}/_{7}$ (Lantmäteristyrelsens arkiv).

[3] Synerättens protokoll vid skogsavvittringen i Jämtland 1755 $^{25}/_{6}$ (Jämtlands läns lantmäterikontor, Östersund). Jfr Å. Holmbäck: Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling (1922), s. 57.

skogsmarkens beskaffenhet. Principiellt ansågs, att varje mantal (= 6 tunnland-tal) liksom i Ångermanland borde tilldelas en skogsareal av omkring 1,000 tunnland, men som avvittringsrätten endast tog hänsyn till s. k. fullgod skogsväxt och betraktade det övriga som impediment, var det ej ovanligt, att på varje mantal i själva verket beräknades en tredubbelt så stor areal.[1]

Sedan det genom riksens ständers skrivelse den 15 oktober 1756[2] blivit bekant, att den tidigare följda grundsatsen för avvittringsrättens verksamhet delvis skulle omarbetas efter andra principer, tolkades detta såsom ett upphävande av 1742 års instruktion, varför beslöts, att med verkställigheten av avvittringarne i Jämtland tills vidare skulle anstå.[3] Den för allmogen förmånliga metod, som slutligen kom till stånd på 1762 års riksdag, förklarades emellertid uttryckligen endast hava avseende vid Ångermanland. För att ej komma i sämre läge satte sig de jämtländska bönderna redan 1763 i förbindelse med landshövdingen och anhöllo att komma i åtnjutande av enahanda förmåner som sistberörda landskap. Då landshövdingen härvidlag så mycket lättare kunde visa tillmötesgående, som kungliga brevet den 5 maj 1758[4] uttryckligen bestämde, att Jämtland skulle i avvittringshänseende likställas med Ångermanland, hade allmogen åtminstone enligt landshövdingens relation av förloppet genast visat ett större intresse för avvittringsverket och på det år 1763 hållna landstinget å Frösö kungsgård beklagat sig över den långsamhet, som dittills kännetecknat avvittringen i denna landsända, så att bönderna »måste leva i ovisshet om sina besittningar» och icke kunde, »såsom de önskade, lägga handen vid några nya uppodlingar».[5] De förmåner, den jämtländska allmogen numera trodde sig kunna vinna genom avvittringen, föranledde också bönderna att vid 1765 års riksdag framställa ett formligt yrkande på »en ordentlig revning och avvittring», varigenom var och en borde erhålla »sin tillständiga rätt».

Efter 1756 hade som nämnts avvittringarne delvis avstannat i avvaktan på en förnyad instruktion. Avvittringsrättens verksamhet kom dock därför icke att helt avbrytas. Arbetet fortsatte ungefär som förut endast med den skillnaden, att gränserna mellan de enskilda byarne och avradslanden icke ansågos kunna fastställas. Alla förberedande undersökningar och besiktningar företogos däremot, ävensom skattläggningar av nybyggen å kronojord.[6] Såsom svar å sitt vid 1765 års riksdag framställda yrkande erhöllo emellertid bönderna en försäkran att tills vidare, då avvittring till följd av felande instruktion ännu ej kunde påbörjas, få behålla sina å avradslanden belägna »av ålder nyttjade och med dombrev befästade slåtterland, fäbodeställen och fiskelägen». Hade nybyggare redan fått tillstånd att slå sig ned

[1] Den jämtländska avvittringsrättens protokoll och domböcker 1755—56 i Jämtlands läns lantmäterikontor, Östersund. 1755 års dombok finnes även i länets landskontor, därsammastädes.

[2] Se ovan, s. 27. — [3] Jfr Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 178.

[4] Inrikes civilexpeditionens registratur (RA).

[5] Se härom Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1764, s. 23. Jfr Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 705.

[6] Avvittringsrättens protokoll och domböcker 1757—65 samt 1769 äro förvarade dels i Jämtlands läns lantmäterikontor, dels ock i länets landskontor, Östersund. Åren 1766—68 höllos inga sammanträden med avvittringsrätten, vilket delvis berodde på att ordföranden J. Wasell under denna tid tjänstgjorde i en uthäradssyneрätt, som fått i uppdrag att fastställa landskapsskillnaden mellan Jämtland och Ångermanland. En dylik fastställelse utgjorde f. ö. en allmän förutsättning för avvittringsverkets slutgiltiga genomförande inom ett landskap.

å något avradsland och därvid »efter skedd utsyning» kommit i besittning av ett slåtterland eller annan lägenhet, som bönderna upparbetat, skulle de förra dock kunna få behålla lägenheten mot viss betalning för nyttjandet härav.[1]

I anledning av riksdagsrelationen från landshövdingämbetet i Västernorrlands län beslöt äntligen kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen vid 1769 års riksdag att utarbeta en instruktion för avvittringsrätten i Jämtland. Som förarbete tjänade ett projekt, som ursprungligen författats av ortsmyndigheterna efter allmogens hörande,[2] och som sedermera ytterligare bearbetats av kammarkollegium. Under januari månad 1770 cirkulerade deputationens betänkande bland ståndén och bifölls slutligen av riksdagen så godt som oförändrat till alla delar.[3]

Den 15 mars 1770 utfärdade Kungl. Maj:t den länge bebådade instruktionen för avvittringsrätten i Jämtland. Anledningen till att landskapet under sexton år fått undvara en sådan, grundade sig sannolikt på det förhållandet, att den skattläggningsmetod för länet, på vilken instruktionen skulle grundas, först samma år kom till stånd. Jämtland hade dittills saknat egen metod för skattläggning. Flera projekt hade dock sett dagen, och av dessa hade det av landshövding Erik Odelström 1747 utarbetade faktiskt tillämpats och åberopats bl. a. vid avvittringarne i Jämtland under 1750-talet. Men som detta projekt icke gillats av Kungl. Maj:t, hade landshövdingen, friherre P. A. Örnschiöld, fått i uppdrag att utarbeta ett nytt förslag, vilket slutligen efter omarbetning fastställdes såsom gällande för bl. a. Jämtland den 11 september 1770.[4] Ehuru skattläggningsmetoden åberopas i 1770 års avvittringsinstruktion, har metoden antagligen av förbiseende kommit att utfärdas senare än denna.

I 1770 års instruktion[5] gåvos för första gången närmare bestämmelser om »allmänningsavvittringsrättens» sammansättning och verksamhetsformer. Domstolen skulle »enligt förra vanligheten» bestå av en »särskild avvittringsdomare eller häradshövding» jämte »sju närmast intill boende ojävaktiga nämndemän»,[6] vilka »i och utom ämbetet» ägde att njuta »lika heder och rätt, som andra dess vederlikar och häradshövdingar». Avvittringsdomaren var skyldig att »på sätt, som allmänna lagen om häradshövdingar i allmänhet förmår», insända ett renoverat exemplar

[1] Jfr Riksens ständers skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1766 $^{15}/_{10}$ och Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1766 $^{14}/_{11}$. Jfr Riksdagstidningar 1766, s. 777.

[2] Jfr Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 761. — Landshövdingämbetets i Västernorrlands län förslag till instruktion för avvittringsrätten i Jämtland, daterat den 4 sept. 1769, återfinnes i Västernorrlands landskontors arkiv (UL), Brevbok 1769, n:o 293.

[3] Jfr Kam.-koll. protokoll 1769 $^{12}/_{12}$ (Kam.-koll. Reg.-kontor) samt Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens betänkande (RA) 1770 $^{12}/_{1}$ över 13 § av riksdagsrelationen från Västernorrlands län ang. avvittringsverket i Jämtland. Betänkandet upplästes hos bondeståndet $^{22}/_{1}$ och $^{26}/_{1}$ samt bifölls sistnämnda dag med en obetydlig ändring; $^{24}/_{1}$ bifölls det hos prästeståndet och $^{26}/_{1}$ hos borgarståndet. Ridderskapet och adeln underlåto att fatta något beslut i ärendet. Riksens ständers hithörande skrivelse till Kungl. Maj:t är daterad 1770 $^{30}/_{1}$ (tryckt i Riksdagstidningar 1770, s. 532).

[4] Härom se närmare J. A. Thurgren: Handbok i svenska skattläggningsverket (1860), s. 191 och 201. — 1770 års skattläggningsmetod för Västernorrlands län är tryckt såväl i Samling af skattläggningsmethoder, D. 1 (1773), s. 61, som hos Enagrius.

[5] Instruktionen finnes intagen i årstrycket.

[6] Att lantmätarne voro pliktiga att åtminstone i fall av behov närvara vid avvittringsrättens sammanträden synes av Kungl. brevet till kam.-koll. 1772 $^{10}/_{11}$ (tryckt hos Enagrius), ang. arvode för lantmätare i Jämtland, »då de bevista avvittringssynerätten».

av domstolens protokoll och utslag till hovrätten, men dessutom även ett exemplar till K. Bfhde i länet, under vars inseende avvittringsrätten i vissa mål sorterade (§ 1). Domstolens utslag och domar i huvudsaken kunde dock av missnöjda parter i varje fall överklagas genom vad hos lagmansrätten i orten,[1] varvid parterna ägde att »alla rättegångsförmåner efter lag och kungliga stadgar tillgodonjuta» (§ 13). Enligt det kungliga brev, som åtföljde instruktionen, och bl. a. innehöll bestämmelser om avlöningsförhållanden o. dl., som i huvudsak bibehöllos oförändrade enligt förut gällande grunder,[2] skulle avvittringsdomaren förordnas av hovrätten efter förslag av landshövdingen, då det var angeläget, att avvittringsverket anförtroddes åt en i »ortens och landets hushållningsseder» kunnig person. Huruvida denna regel tillämpats omedelbart är obekant. I varje fall bibehöll Johan Wasell tills vidare sitt förutvarande ämbete som avvittringsdomare.[3]

Avvittringsrättens göromål angavs i 1770 års instruktion förnämligast bestå däri »att i kronans ombudsmans och vederbörande parters närvaro skilja Kungl. Maj:ts och kronans allmänningar, avradsland, ödesbölen, fisken och andra lägenheter ifrån skattehemmans ägor, skogar och rättigheter och att, sedan de däröver fällda domar laga kraft vunnit, behörig rörläggning förrätta». Avvittringen innebar således i detta sammanhang endast en gränsbestämning mellan enskildas och kronans ägor. Till stöd härför åberopade instruktionen 1752 års förut omnämnda resolution på allmogens allmänna besvär, § 36. Men dessutom skulle avvittringsrätten även hava till uppgift »att utsyna nybyggen och nödigt utrymme därtill avrösa, sedan K. Bfhde i anledning av hållen undersökning funnit godt och för kronan nyttigt tillståndsbrev för nybyggaren att meddela». Några direkta bestämmelser härom hade förut ej givits i samband med avvittringslagstiftningen, men att denna regel förut praktiserats i Jämtland synes, förutom av domböckerna, även av riksens ständers skrivelse till Kungl. Maj:t den 30 januari 1770,[4] enligt vilken avvittringsrätten i detta landskap intill år 1770 utsynat över 100 nybyggen. I likhet med kungliga förklaringen den 17 mars 1752 bestämde instruktionen vidare, att avvittringsrätten ej ägde befatta sig med »ägotvister särskilda byar och grannar emellan», emedan dylika tvisters avgörande som regel tillkom de ordinarie domstolarne.[5] Dock fick sådan ägotvist, som från allmän domstol förvisats till avvittringsrätt på den grund, att tvisten även rörde något kronans avradsland eller ödesböle, av den senare domstolen upptagas och avdömas (§ 2).

I Ångermanland hade, som vi sett, laga kraftvunna domar i avvittringsmål, vilka avkunnats i enlighet med 1742 års instruktion, sedermera utan att resning vare sig sökts eller beviljats, ånyo upptagits vid samma domstol och behandlats efter de nya principer för avvittringsverket, som kommit till uttryck i 1756 års riksdagsskrivelse och 1762 års kungliga brev. För denna betänkliga utveckling sökte man i 1770 års instruktion sätta ett hinder, för såvidt Jämtland beträffar. I instruktio-

[1] Västernorrlands lagmansrätts utslag rörande avvittringen i Jämtland finnas samlade i Jämtlands läns landskontor, Östersund.

[2] Jfr Riksdagstidningar 1770, s. 532.

[3] Johan Wasell lämnade dock ämbetet redan i och med utgången av år 1771 och efterträddes då av Carl Magnus Wasell, vilken senare kvarstod såsom avvittringsdomare till 1786.

[4] Tryckt i Riksdagstidningar 1770, s. 532.

[5] Se härom J. E. Almquist: Det processuella förfarandet vid ägotvist (1923), s. 148 ff.

nens 3 § bestämdes sålunda, att de avvittringsmål, som tidigare vunnit laga kraft, ej fingo upptagas ånyo för att avdömas »efter denna förnyade instruktion». För de mål åter, som under den äldre instruktionens giltighetstid anhängiggjorts, men sedermera icke blivit slutbehandlade, skulle 1770 års instruktion tillämpas vid själva avgörandet. Dessa mål skulle m. a. o. likställas »med dem, över vilka rannsakning icke än skett».

Då avvittringens huvudsakliga syfte enligt 1770 års instruktion endast utgjorde en gränsbestämning mellan enskild och kronan tillhörig jord, följde härav, att någon avvittring ej kunde äga rum, för såvidt en dylik gräns redan förefanns. I anslutning till innehållet i 1762 års brev rörande avvittringsverket i Ångermanland stadgades också i 1770 års instruktion för Jämtland (§ 5), att avvittringsrätten ej ägde att befatta sig med någon granskning rörande besuttenheten hos sådana hemman, vilka befunnos lagligen avgränsade från kronans avradsland; utan skulle det därvid förbliva. I motsatt fall skulle, då hävd enligt allmän lag ej gällde i öppen skog och mark, revning[1] övergå ägorna i hela deras vidd, varvid varje hemman skulle tilläggas »åker, äng och slåtter, till så stort tunne- och parm- eller gillningtal», som skattläggningsmetoden föreskrev. Skog och utmark skulle däremot tilldelas hemmanen i så stor utsträckning, som svarade emot vad »något annat i nejden beläget och med tarvlig skog försett hemman av lika skattetal och ränta» innehade. Som synes var även denna senare princip hämtad från den ångermanländska instruktionen av år 1762. I samband härmed ålades emellertid avvittringsrätten att »noga pröva, huru nyttig emot onyttig mark, timmerskog emot mulbetesjord och avsalu emot husbehovs nyttjande i det närmaste» kunde »jämföras och lämpas». Den anförda principen modifierades dock i viss mån för det fall, att inägorna befunnos ligga inom »gård och vård». Avvittringsrätten skulle då företaga undersökning, huruvida inägornas godhet och omfattning svarade mot det åsatta skattetalet och därefter med hänsyn till det uppnådda resultatet beräkna dylika hemman tillkommande andel i utägorna. Befanns i detta fall inägojorden hava större rymd, än som överensstämde med grunderna för skattläggningsmetoden, skulle ägaren visserligen bibehållas därvid, men istället tilldelas så mycket mindre skog och utmark (§ 4). Om åter det motsatta förhållandet var rådande och ägaren förklarade detta på så sätt, att »ödesböle eller någon del därav» var inbegripet i hemmanets skatt och ränta, skulle ägaren bibehållas därvid, såvida han kunde styrka sitt påstående »med jordebok, skattläggning eller andra laggiltiga skäl». Men om bevisning icke kunde förebringas, skulle avvittringsrätten i varje fall tillse, att hemmanet erhöll så stor lott av ödesbölet, som svarade mot fyllnaden i skattetalet (§ 8).

Som ovan visats, hade bönderna 1766 fått tillåtelse att tills vidare behålla sina å avradslanden belägna slåtterland, fäboställen och fiskelägen. Genom 1770 års instruktion (§ 6) undergick emellertid denna regel vissa modifikationer. Avvittringsrätten ålades nämligen att noga undersöka, huruvida icke inom hemmanen själva fanns möjlighet till upptagande av slåtter. Var detta fallet, hade bonden

[1] A. Botin definierar i sin Beskrifning om swenska hemman och jordagods, D. 1 (1755), s. 107, begreppet revning såsom »den lantmätarnes förrättning, varmedels ett eller flera hemmans ägor och tillhörigheter bliva geometrice avmätta, på karta avtagna och till sin beskaffenhet beskrivna».

ej rättighet att behålla avradsslåtter mer än åtta till tio år efter avvittringsrättens prövning, under vilken tid han ägde att »uppodla slått till gårdens förnödenhet» inom hemmanets gränser. Fanns däremot »ingen lägenhet till uppodling å egen skattegrund», skulle bonden tilldelas »slått på avradslandet» i så stor myckenhet, att han fick »fyllnad emot skatten efter den proportion, som skattläggningsmetoden innehåller», därunder dock inberäknad »den slått eller lägenhet därtill», som låg inom hemmanet. Även om hemmanen hade tillräckligt med slåtter inom sina gränser, kunde det emellertid hända, att viss avradsslåtter låg bekvämligare till för bonden. Även till denna omständighet tog instruktionen hänsyn. Låg nämligen det egna slåtterlandet längre bort än $^1/_2$ eller $^3/_4$ mil, skulle utbyte med kronans avradsslåtter kunna beviljas i samband med avvittringen på begäran av hemmansägaren, vars »förra slåtter» istället kunde »anslås till nyttjande under något nybygge» (§ 9). Instruktionen utgick emellertid också ifrån, att bonden hade behov av avradslandet, som han förut nyttjat till »fäbodeland och mulbete för boskapen». Avvittringsrätten skulle då först undersöka, om tillfälle till mulbete gavs å hemmansägorna, i vilket fall bonden fick nyttja avradslandet endast under så lång tid som behövdes, dock högst fem à sex år, för att inrätta nya beteshagar inom eget område. Men saknades möjlighet härtill, skulle avvittringsrätten »tillägga ett sådant hemman bristande mulbete å närmast belägna avradsland», som icke användes eller lämpligen borde användas till nybygge, mot det att ägaren erlade en särskild avgift eller s. k. *ökeskatt*. Innehavare av dylikt mulbete fick dock icke tillgodogöra sig den kringliggande skogen annat än till »byggnad av nödiga fäbodhus och till oumgänglig vedbrand», vid äventyr att rätten till mulbetet skulle indragas och genom K. Bfhdes försorg överlåtas till annan person (§ 7). Vad fiskelägen å avradsland beträffar, ålade instruktionen avvittringsrätten att upprätta en noggrann förteckning å alla »större och fördelaktigare fisken», vilken därefter skulle insändas till landshövdingen i länet. Meningen var, att sådana fisken skulle bibehållas under kronan. Mindre givande fisken åter skulle följa med upplåtelsen och vid skattläggningen »considereras» (§ 12).

Avvittringens syfte inskränkte sig emellertid enligt instruktionen icke endast till att bestämma gränsen mellan gamla hemman och avradslanden. Dessutom skulle som nämnts också nybyggen utsynas å kronans parker. Därvid fick ej större rymd tilldelas varje nybyggare, än som rätteligen kunde anses svara mot det begärda skattetalet; nybyggaren dock obetaget, »där så nödigt finnes», att, innan skattläggning ägt rum, tillgodogöra sig å kronojord tillgängligt mulbete. Skattläggning skulle nämligen ske först, sedan uppodlingen fullbordats och frihetsåren tilländalupit, och i samband härmed skulle också »behörig rörläggning» försiggå av nybyggets område. Nybyggarens förfoganderätt över skogen sökte instruktionen inskränka genom bestämmelsen, att skogen endast fick användas till »vedbrand och annat gårdsfång», vilket K. Bfhde hade att kontrollera (§ 10).

Efter utfärdandet av 1770 års instruktion tog avvittringsarbetet ånyo fart i Jämtland. Under den närmast föregående tiden hade besiktning företagits å ett stort antal hemman och byar, ehuru i brist på gällande instruktion avvittringen som nämnts icke kunnat slutföras. Redan under sommaren och hösten 1770 avgjorde emellertid avvittringsrätten en mängd av dessa mål genom dom. Tillämpningen

av instruktionens 5 § syntes därvid vålla vissa svårigheter. Kronans ombud gjorde nämligen stundom gällande, att rågången mellan byarne och avradslanden, även om den blivit lagligen fastställd av häradsrätt, måste betraktas såsom en mellan byamännen ingången »sämjeskillnad», vilken avsåg att avgränsa en nyttjanderätt men icke en äganderätt till den omrösade marken. Avvittringsrätten anslöt sig i början till denna ståndpunkt och förklarade i en dom den 5 november 1770, angående skogsskillnad för skattehemmanen n:is 1—2 i Böle by av Ragunda socken och tingslag, att det ej stått i byamännens makt att genom förlikning minska sin egen, än mindre kronans äganderätt till jord och mark. Ifrågavarande gränsskillnad borde därför enligt avvittringsrätten anses hava tillkommit genom överenskommelse bygrannarne emellan i akt och mening att bestämma vars och ens nyttjanderätt till avradslandet, »vilka slags överenskommelser jämväl finnas för de mesta avrads- eller kronoägor i hela landet gjorda till förekommande av oredor, som genom samfälld nyttning tima skulle». I anledning härav fann avvittringsrätten intet skäl att i detta fall tillämpa instruktionens 5 §, enligt vilken rätten icke hade att befatta sig med dylika hemmans besuttenhet, som befunnos vara lagligen avgränsade mot avradslanden, utan prövade istället skäligt tilldöma byn endast en viss del av den omtvistade skogsmarken i enlighet med instruktionens allmänna grundsatser. Den övriga delen förklarades uttryckligen för krono. Västernorrlands lagmansrätt, vid vilken målet överklagats, intog emellertid efter företagen syn å stället i dom den 27 augusti 1774 en motsatt ståndpunkt. Genom vittnesmål av personer, som stödde sig på utsagor av »deras gamla förfäder», utrönte nämligen inför lagmansrätten, att råstenarne i berörda gränsskillnad, som fastställts av Ragunda häradsrätt den 14 juni 1750, icke vid detta tillfälle blivit nedsatta, utan »varit långt förut för skillnad omkring Böles skatteskog ansedda». Under sådana omständigheter ansåg lagmansrätten, att kronan bort styrka, att avradslandet sträckt sig längre in på Böle skatteskog, än skillnaden utvisade, och då detta icke skett, prövade lagmansrätten för rättvist att med stöd av instruktionens 5 § bibehålla Böles byamän vid hela deras sålunda avrösade skatteskog.[1]

1770 års instruktion saknade mera ingående bestämmelser rörande avvittringslantmätarnes verksamhet. Detta berodde delvis därpå, att Kungl. Maj:t redan den 4 juni 1764 på initiativ av landshövding Örnschiöld fastställt vissa principer, som avsågo att befordra »avvittringsverkets i Jämtland fortskyndande och fullbordan». Enligt 1764 års kungliga brev skulle sålunda de två ordinarie avvittringslantmätarne åläggas att årligen avmäta åtminstone 27,000 tunnland, varjämte 600 daler s. m. om året skulle tilldelas två e. o. lantmätare till hälften vardera, för vilket arvode var och en borde avmäta 18,000 tunnland. Arvodet kunde också överlämnas till de ordinarie avvittringslantmätarne, som i så fall skulle genom medhjälpare, för vilka de blevo ansvariga, låta avmäta motsvarande ägorymd.[2] Dessa bestämmelser synas i praxis hava tillämpats så, att vid sidan av de dåvarande ordinarie avvittringslantmätarne, Per Björnlind och Hans Bjur, anställdes en tredje,

[1] Se Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 47—56.

[2] Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1764 $^{4}/_{4}$ samt Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1764 $^{4}/_{6}$. — Genom Kungl. brev till kam.-koll. 1777 $^{5}/_{5}$ (Lantmäteristyrelsens arkiv) bestämdes ytterligare om särskild belöning åt avvittringslantmätarne för mätningar utöver de fastställda 27,000, resp. 18,000 tunnlanden.

nämligen den förut omtalade Erik Calwagen, som 1757 lämnat avvittringsverket och numera tjänstgjorde såsom kommissionslantmätare inom länet. I vilken utsträckning denne efter 1764 anlitats för avvittringsgöromål är dock icke bekant. Calwagen avgick ånyo 1775, och efterträddes då av Johan Tandbergsson.[1]

De nya principer, som kommit till uttryck i 1770 års instruktion, särskilt dess 4 §, synas i praktiken hava ledt till, att det byamännen tilldelade skogsanslaget principiellt blev större än förut. I medeltal beräknades sålunda för varje helgårdshemman ett utrymme av omkring 8,000 tunnland,[2] varunder dock gårdstomter, hemägor och slåtter, ävensom ofta »berg och flera onyttigheter» voro inberäknade. Enbart skogsanslaget kunde emellertid stundom uppgå ända till 5,000 tunnland per mantal. Dessa förhållandevis synnerligen liberala villkor tillfredsställde dock icke de jämtländska bönderna, som tydligen levat i den tron, att avvittringen i stort sett endast skulle komma att innebära ett fastställande av deras gamla innehav. Redan vid 1772 års riksdag inlämnade de en klagoskrift över avvittringsrätten, som av den utfärdade instruktionen sades hava tagit sig anledning »att skilja ifrån deras gamla skattegårdar de avradsland, som av ålder därunder lydt». Men dessa avradsland behövde allmogen till slåtter och framför allt till mulbete. »I ett land hart när intill norska fjällryggen», heter det bl. a. i klagoskriften, »där långa och svåra vintrar oftast orsaka missväxt, där allmogen flera gånger med tårar i ögonen sett jorden vara med snö betäckt, då säden stått i sin mognaste blomma, och där en mager jordmån även i de bättre år ej kan lova lantmannen ymnig skörd, där måste boskapsskötseln utgöra lantmannens förnämsta och endaste näringsfång». Då nu allmogen »till sin boskaps bättre skötsel och förkovran antingen i brist av tillräcklig slått å egen skattegrund uppodlat och röjt å avradsland eller till sin nödtorft nyttjat sådana avradsland till mulbete för boskapen samt därå fäbodar inrättat», kunde »det ej annat än falla allmogen ömt och tryckande att varda skilda från den egendom och rättighet, varå de och deras förfäder nedlagt både arbete och kostnad». Bönderna anhöllo därför underdånigst om en förklaring uti instruktionen för avvittringsrätten, innehållande att de »nu och framgent» skulle bliva bibehållna vid dylika avradsland utan att därvid betungas med någon ökeskatt.[3] Landshövdingämbetet i Västernorrlands län, som fått i uppdrag att inkomma med yttrande i ämnet, fann, att samma ärende blivit avgjort redan genom 36 § av Kungl. Maj:ts resolution på allmogens allmänna besvär vid 1752 års riksdag. Om bönderna ej åtnöjts med denna resolution, höll landshövdingämbetet före, »att dem ålegat att (redan) vid nästföljande 1756 års riksdag däruti söka ändring», men allmogen hade istället ej endast låtit vid saken bero, utan ock vid 1765 års riksdag anhållit om en ordentlig revning och avvittring, så att var och en skulle kunna erhålla sin tillständiga rätt. Landshövdingämbetet ansåg sig också böra meddela, att bönderna i Jämtland år 1769 blivit hörda över förslaget till ny avvittringsinstruktion, varvid punkterna blivit jämkade efter allmogens åstundan.

[1] Jfr EKSTRAND: Svenska landtmätare (1901—03).

[2] Jfr Avvittringsrättens protokoll och domböcker 1770—79 i Jämtlands läns landskontor, Östersund. Domböcker för åren 1771—75 och 1777—79 finnas även i länets lantmäterikontor, därsammastädes.

[3] Allmogens ifrågavarande besvärsskrivelse är tryckt i Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 758—59.

K. Bfhde fann därför för sin del, att allmogens önskemål icke borde bifallas, och detta »så mycket mer, som Kungl. Maj:t och kronan därigenom skulle komma i mistning av sin äganderätt och de vackra uppodlingar, som genom publik försorg blivit påtänkta till nya hemmans beredande, samt landets peuplering igenom nya hjonelags nedsättande alldeles ginge förlorade, att förtiga den fruktlösa kostnad Kungl. Maj:t och kronan i det fallet redan på avvittringen skulle användt». Härmed instämde till alla delar kammarkollegium genom skrivelse till riksens ständers kammar-ekonomideputation den 17 mars 1772.[1] Två dagar senare inträffade emellertid Gustaf III:s statsvälvning, varefter ständernas behandling av ärendet hastigt kom att avbrytas. Allmogens ansökan avgjordes sedermera den 4 mars 1774 av Kungl. Maj:t, som helt grundade sin resolution på myndigheternas ovan anförda yttranden. Någon ändring i instruktionen kunde sålunda icke medgivas, då avvittringen blivit påbjuden genom 36 § av 1752 års resolution, vilken också vunnit »laga kraft», vartill kom, att »allmogen jämväl år 1769 vid det förhör, som då i denna sak i orten anställt blivit, berörda instruktion bifallit».[2]

Samtidigt som Kungl. Maj:t avslog de jämtländska böndernas begäran att få behålla sina avradsland, hade Kungl. Maj:t att taga ställning jämväl till ett annat hithörande spörsmål. Allmogen i Jämtland hade nämligen även anhållit, att de avvittringar, som företagits på grundval av 1742 års instruktion måtte, såsom i Ångermanland faktiskt skett, jämkas i enlighet med de nya principer för skogstilldelningen, vilka kommit till uttryck i den senare instruktionen. Som ett stöd för det berättigade i denna anhållan kunde innehållet i kungliga brevet den 5 maj 1758 hava åberopats, enligt vilket Kungl. Maj:t på hemställan av landshövdingen i Gävleborgs län förklarat, att en dylik jämkning icke kunde »allmogen i Jämtland vägras», emedan olikhet i skogstilldelningen »skulle åstadkomma missnöjda invånare och mångfaldiga ansökningar om resning och försutten tids återställande».[3] Men å andra sidan hade som nämnts 1770 års instruktion uttryckligen stadgat, att de avvittringsmål, som förut blivit avgjorda genom laga kraftvunna utslag, ej skulle få upptagas till ändring efter den nya instruktionen. I resolutionen på allmogens besvär den 4 mars 1774, § 34,[4] varigenom spörsmålet avgjordes, ansåg sig Kungl. Maj:t ej kunna frångå instruktionens tydliga föreskrift, och detta så mycket mindre, som ett beviljande av ansökningen skulle hava medfört »ändring i laga kraftvunna domar och utslag, som i anseende till allmänna säkerheten och den äganderätt, varje undersåte i lagen är förvarad, ingen rubbning kunna tåla». Ungefär samtidigt hade, som ovan (s. 32) omtalats, Västernorrlands lagmansrätt nekande besvarat frågan, huruvida avvittringsrätten i Ångermanland ägt rätt att till ny prövning upptaga vissa äldre laga kraftvunna domar, varför det icke är uteslutet, att lagmansrätten i sistnämnda landskap tagit intryck av Kungl. Maj:ts ovan anförda ståndpunkt. En ansökan av invånarne i Fors' och Håsjö socknar i Jämtland år 1777 att få »på egen bekostnad» låta verkställa ny avvittring å deras hemman bifölls däremot av Kungl. Maj:t den 21 juli 1778, ehuru kammarkollegium i utlå-

[1] Tryckt i Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 760—61.
[2] Kungl. resolution på allmogens besvär 1774, § 35 (tryckt hos Modée).
[3] Se Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1758 $^{6}/_{5}$.
[4] Tryckt hos Modée.

tande den 30 januari s. å. avstyrkt densamma under direkt hänvisning till 1770 års instruktion, § 3, och 1774 års resolution, § 34.[1] Avvittringsverket i Jämtland fortgick därefter under den närmast följande tiden enligt de gamla grunderna, tills slutligen år 1780 avvittringsfrågan i detta landskap inträdde i ett nytt läge. Redogörelsen härför tillhör emellertid ett följande kapitel.

2. AVVITTRING SÅSOM FORM FÖR NY SKATTLÄGGNING

Västerbotten 1780—1801

Det tidigare avvittringsverket kännetecknades av den grundsatsen, att åt kronan skulle avskiljas blott sådan skogsmark, vartill annan ej kunde visa bättre rätt.[2] Avvittringen framstod m. a. o. här såsom en ren gränsbestämning. I Finland hade emellertid genom 1777 års förklaring över vissa delar av där gällande storskiftesförordning[3] införts en ny allmän princip för avvittringsverket.[4] Enligt denna princip skulle avvittring ske, så snart ett hemmans ägovidd överskred det mot mantalet svarande tunnlandtalet. Samtidigt bestämdes, att ägaren till ett mantal fick innehava högst 1,200 tunnland jord, varav följde, att den överskjutande arealen, eller den s. k. överloppsmarken, genom avvittring borde avskiljas. Författningen medgav dock hemmansägaren i första hand rätt att övertaga dylik avskild mark mot erläggande av en särskild skatt härför, eller s. k. skogsränta, samt mot förpliktelse att inom viss av landshövdingen förelagd tid uppröja delar av samma mark, vilka kunde anses lämpliga till uppodling. Vägrade emellertid hemmansägaren att betala skogsränta, eller fullgjorde han icke den stipulerade röjningsskyldigheten, stadgade författningen, att överloppsmarken skulle lämnas åt någon annan, som kunde vara hågad att »de till äng dugliga platser röja, gräva och förbättra». Det motstånd, som från allmogens sida restes mot genomförandet av denna författning, föranledde kammarkollegium att i cirkulärskrivelse till alla landshövdingar i Finland den 10 augusti 1778[3] närmare motivera den nya avvittringsprincipen. Kammarkollegium utgick härvid från grundsatsen, att den avvittring underkastade marken rätteligen tillhörde kronan och olagligen underlagts hemmanen. De råmärken, som allmogen här och var åberopade till stöd för sin förmenta äganderätt, utvisade endast den gräns, varom grannarne, byalagen eller socknarne sinsemellan kunnat åsämjas, och buro därför ofta »än i dag namn av *sämjerår*». Och då hemmanen i allmänhet icke blivit satta till någon viss ränta eller avgift för den skog och utmark, som översteg ägarnes husbehov, fann kammarkollegium det vara stri-

[1] Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1778 $^{30}/_{1}$. Ansökningsärendet föredrogs i rådet $^{23}/_{6}$ och avgjordes av Kungl. Maj:t s. å. $^{21}/_{7}$.

[2] Jfr (den finska) Lagberedningens betänkande ang. ombildning af den direkta beskattningen (1898), s. 176.

[3] Tryckt hos ENAGRIUS.

[4] Redan 1750 hade man för vissa delar av Finland sökt göra samma princip gällande, men genomförandet härav mötte i praktiken sådant motstånd, att det snart måste inställas. Jfr Lagberedningens nyss anförda betänkande, s. 177.

dande såväl mot allmänna lagens stadgande i 15 kap. Jordabalken som mot all billighet att »utan högsta jordägarens förordnande och bifall» under namn av *urminnes hävd* vilja försvara en på nyssnämnda sätt avgränsad skogsmark. Att en dylik hävd icke heller i äldre tid kunnat åberopas gentemot »kronans ostridiga rätt», ansåg kollegiet framgå bl. a. därav, att landet i så fall ännu till största delen hade varit en ödemark och dess invånare utan ordning och säkerhet. Och skulle hävden nu åter »i öppen skog och mark» godkännas, fortsatte kollegiet, »så bleve hela rymden, som igenom arbete och flit kunde föda flera tusende människor, utan uppodling, för det en hemmansbrukare uppå en oriktig grund finge skydda såsom sin tillhörighet, vad han icke förmådde eller hade håg att göra brukbart och nyttigt». Kollegiet hade heller icke lyckats finna någon författning, enligt vilken Kungl. Maj:t och kronan skulle hava »avstått sin höga rätt härutinnan» och under hemmanen upplåtit såsom en evärdlig tillhörighet all den jord, som allmogen »av ålder på förutnämnda sätt nyttjat». Några landshövdingar hade gjort gällande, att skatteköp tillförsäkrade köparen en rätt till all inom hemmanets råmärken belägen jord, och kammarkollegium upptog därför också detta spörsmål till behandling i ovannämnda cirkulärskrivelse. Skatteköpen kunde enligt kollegiets mening så mycket mindre försvara någon rätt till skogsmarken, som skatteköpsskillingen alltid beräknades efter den ränta, vartill hemmanet blivit skattlagt, och vid räntans bestämmande hade icke tagits hänsyn till skog och utmark utan endast till inägorna. De köpare, som förvärvat skattehemman av kronan, kunde därför icke sägas bliva lidande »genom en ordentlig jämkning i skog och mark», ty de hade icke lagligen kunnat tillhandla sig mer, än kronan såsom *possessor fundi* till skatte försålt. Och även om någon uttryckligen i skatterättsbrevet blivit tillförsäkrad »all den utmark, som efter hävd blivit nyttjad», så vore detta endast enligt kollegiets åsikt »i dubbelt avseende en olaglig handel».

Den nya avvittringsprincip, som i Finland kommit till uttryck genom 1777 års förklaring och 1778 års cirkulärbrev, har intresse för föreliggande ämne främst därför, att samma princip kort därefter kom att överflyttas till vissa delar av Norrland. Avvittringen kom härigenom icke att i första rummet innebära en gränsbestämning mellan enskild och kronan tillhörig mark utan istället en skattjämkning å hemmanen, eller vad man med en kameral term plägar kalla *skattläggning efter det vissa tunnlandtalet.*[1] Denna förändring av avvittringsbegreppets innebörd inleder ett nytt skede i det norrländska avvittringsverkets historia, vilket i det följande skall bliva föremål för undersökning. Som den nya principen, vad Norrland beträffar, först tillämpades i Västerbotten, är det lämpligt att här förutskicka en redogörelse för avvittringsfrågans uppkomst i detta landskap.

Redan vid 1740-talets början hade åtgärder vidtagits av kammarkollegium att i samband med avvittringsinstruktionen för Ångermanland få till stånd en liknande författning för Västerbotten, med vilken benämning här avsågs hela den nordligare delen av landet väster om Bottniska viken. På anmodan av kammarkollegium inkom överdirektören Faggot den 26 mars 1741 med en ingående utredning.[2] Denna landsända bestod överhuvud taget enligt Faggot av en något mager jord-

[1] Jfr J. A. THURGREN: Handbok i svenska skattläggningsverket (1860), s. 218.

[2] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1741, s. 63.

mån med vidlyftiga skogstrakter och tämligen många myrar. Endast utmed strömmar och sjöar var landet bebott, ehuru marken även däremellan på många ställen bestod av god jordmån. På denna mark hade invånarne på de härför lägligaste platserna inrättat fäbodar, vilka stundom lågo flera mil upp i skogen ifrån byarne räknat, och som hemmansägarne ansågos besitta under urminnes hävd. Vad skogarne beträffar, hade de på senaste tiden blivit »tämligen medtagna genom ett skadligt svedjande, tjärbränning, sågande och annat överflödigt skogshygge», som var och en obehindrat kunnat idka så mycket lättare, som de kringliggande byarne nyttjat skogen gemensamt utan att lita till några gränsmärken sinsemellan. Ehuruväl överdirektören måste medgiva, att byarne hade större utrymme i utmark och skog, än de hunno med att överfara eller syntes behöva, fann han det dock ännu vara ovisst, huruvida en avvittring i denna landsända skulle hava den nyttan med sig, att landet bleve mera uppodlat och försett med flera inbyggare, som kunde hava sin bärgning av lantbruk och få tillräckliga utvägar till näring och välmåga. Även rättsfrågan berördes i detta sammanhang, och det är av ett visst intresse att se, hur överdirektören tvekar inför spörsmålet, om avvittring kunde försiggå å skattehemman. Svårigheten att genomföra avvittring även därstädes befanns dock »övervinnelig, i anseende därtill att skogarne ofta äro mera vidsträckta, än de av inbyggarne kunna fikas eller faras». Det är tydligt, att det är en reminiscens av de gamla medeltida bestämmelserna, att bonden ej fick slå under sig mer jord, än som svarade mot hans fullsuttenhet, vilka här blivit utslagsgivande för uppfattningen. I ett senare memorial den 30 oktober 1746[1] beträffande samma fråga ansåg överdirektören, att allmogen i Västerbotten själv borde kunna på eget initiativ förrätta skogsavvittringar, så snart några sockenmän yrkade utbrytning. Om mot förmodan bönderna icke kunde enas, skulle enligt samma memorial landshövdingen, ordinarie domaren, kronobetjänterna och prästerskapet tagas i anspråk för att främja avvittringsverket. I varje fall borde likväl allmogen bibehållas även vid de fäbodar, som lågo flera mil från byn och måhända därför vid utbrytningen kunde komma att ligga inom kronans område. Den ståndpunkt, som Faggot här intagit i förhållande till avvittringsverkets genomförande i Västerbotten, bidrog säkerligen till att frågan härom tills vidare fick förfalla, och detta så mycket hellre, som något lokalt intresse för saken knappast vid denna tid fanns att påräkna inom landskapet.

I slutet av 1750-talet kom avvittringsfrågan, vad Västerbotten angår, att i viss mån inträda i ett nytt läge. Bruksdriften inom landskapet hade vid denna tidpunkt utvecklats, och liksom tidigare i Ångermanland var det företrädesvis industriens behov av skogstillgångar, som blev den omedelbara anledningen till frågans förnyade upptagande. Bland bruken i Västerbotten framträdde Robertsfors som ett av de viktigaste. Detta bruk hade anlagts 1756, men erhöll privilegier först två år senare. I privilegiebrevet föreskrevs bl. a., att avvittring snarast möjligt skulle äga rum, så att det nya bruket måtte kunna tilldelas den på kronans andel belöpande skogen mot erläggande av rekognitionsavgift. På grund härav befallde bergskollegium landshövdingen den 23 februari 1759 att låta avskilja byskogarne omkring bruket från kronans mark. En lantmäteriförrättning påbörjades också un-

[1] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1746, s. 70.

der sommaren nämnda år, varvid lantmätaren lät bönderna uppgiva sin gamla hävd i skog och mark och redogöra för de sämjeråar och skiljemärken, som kunde finnas. Med ledning härav uppritade lantmätaren bygränserna på karta. Allmogens representanter instämdes därefter till nästföljande höstting för att överenskomma om delningsgrunden, d. v. s. det tunnlandtal skogsmark, som borde beräknas för varje helt mantal, men istället för att inlåta sig härpå ingåvo bönderna å tinget en samfälld protest mot hela avvittringen. De gjorde därvid gällande, att de strödda betes- och slåtterlägenheterna å allmänningen voro nödvändiga för deras hemmansbruk, de fordrade respekt såväl för sämjeråar som för andra laga gränsmärken och yrkade slutligen, att den överflödiga skogsmarken istället för att överlåtas till kronan måtte förklaras för sockenallmänning, varvid dock mulbete och odlingslägenheter liksom förut borde räknas såsom byamännens enskilda tillhörighet. Icke utan en viss vältalighet förklarade bönderna sig vara förvissade om, att riksens ständer skulle bibehålla dem vid den rättighet i skog och mark, som rikets forna envåldskonungar efter behag väl kunnat, men dock hållit för betänkligt att avhända deras förfäder. Allmogens kompakta motstånd mot avvittringen vid detta tillfälle hade till följd, att myndigheterna blevo betänksamma, och förrättningen kom därför också att avstanna tills vidare.[1]

På längden kunde emellertid avvittringsfrågan icke helt skjutas åt sidan. Liksom tidigare i Ångermanland dröjde det ej länge, förrän även i Västerbotten bruksintresset kom i skarpare konflikt med allmogens gamla vana att husera i allmänningsskogarne efter godtfinnande. Efter det första avvittringsförsökets misslyckande hade Robertsfors bruk för sitt alltmer ökade skogsbehov varit hänvisat till den samfällda marken, och då bönderna efter gammal sed gåvo sig in på skogen för att leta upp tjänligt virke och timmer, möttes de av protester och stämningar. Bönderna åberopade därvid sina gamla gränsmärken, vilka bruket för sin del icke ville godkänna. Bergmästaren i orten tog parti för bruksherrarne och framhöll upprepade gånger i sina berättelser till bergskollegium önskvärdheten av en snabb och genomgripande avvittring för att därigenom göra slut på allmogens utödande av skogarne till förfång för industrien. Till följd av bergmästarens framställningar befallde kollegiet den 30 mars 1768 ånyo landshövdingen att draga försorg om hemmansskogarnes utbrytning från allmänningarne, men denne lät giva till svar, att detta vore omöjligt, innan närmare föreskrifter för en dylik utbrytning givits. För att råda bot härå avlät bergskollegium den 24 november s. å. en skrivelse till kammarkollegium med anmodan att låta utarbeta »någon viss metod för Västerbottens län till grund för skogstilldelningen åt privata hemmansägare», men något omedelbart resultat kom denna åtgärd icke att föranleda.[2]

Det var emellertid numera icke endast industriens målsmän, som hade intresse av avvittringsfrågans lösning i Västerbotten. Ovan har framhållits, hur avvittringsverket i Jämtland framdrivits huvudsakligen såsom en följd av de fysiokratiska tendenser, som vid midten av det adertonde århundradet börjat framträda och främst kommit till uttryck i den samtida ekonomiska litteraturen. I Ångermanland åter, där avvittringsfrågan redan på ett tidigt stadium blivit brännande,

[1] B. Boëthius: Robertsfors bruks historia (1921), s. 38—40.

[2] Bergskollegii registratur (RA) 1768 $^{24}/_{11}$. Se vidare B. Boëthius: Robertsfors bruks historia, s. 65—66.

hade som vi sett bruksintresset åtminstone från början varit det dominerande. I förhållande till dessa landskap kom Västerbotten, på grund av att avvittringsfrågan därstädes först jämförelsevis sent blev aktuell, att intaga en i viss mån förmedlande ståndpunkt. Såväl bruksintresset som en allmän önskan att tillgodose landets förkovran genom nyodlingar kommo sålunda att gemensamt utöva inflytande på avvittringsproblemets lösning i Västerbotten, ehuru visserligen någon yttre samverkan mellan dessa båda intressen svårligen kan skönjas. Snarare kan sägas, att målsmännen för de olika riktningarne arbetade var och en på sitt håll oberoende av varandra.

Redan 1760 hade CARL FJELLSTRÖM i en akademisk avhandling benämnd »Tankar om upodlings möjelighet i lappmarkerna» under A. Berchs presidium framhållit nödvändigheten av en allmän avvittring i Västerbotten såsom förutsättning för åstadkommandet av landets uppodling genom nybyggen. Ungefär samtidigt eller den 29 januari 1760 avgick en kunglig skrivelse till kammarkollegium, i vilken Kungl. Maj:t förklarade sig hava »funnit högst nödigt, att skogarne i Västerbotten till deras fredande och förmerande skyndsammast varda revade och delade samt allmänningarne avskilda», varjämte kollegiet befalldes att med »möjligaste skyndsamhet» sätta verket i gång. Kammarkollegium å sin sida resolverade den 6 mars s. å.,[1] att överdirektören vid lantmäteriet skulle förständigas ofördröjligen tillse, att revningar och delningar vid första vårdag kunde påbörjas i berörda landskap. I avsaknad av fastställd delningsgrund kunde emellertid någon verklig avvittring icke komma till stånd, och även revningarne fortskredo långsamt till följd av bristen på tillräckligt antal lantmätare.[2]

K. Bfhde i Umeå verkade emellertid kraftigt för avvittringsverkets snabba genomförande i Västerbotten. I talrika skrivelser till Kungl. Maj:t, riksdagen och kammarkollegium framhöll denna myndighet gång efter annan nödvändigheten av att låta utarbeta en viss metod, som skulle följas vid avvittringen. Anledningen till det nit, som landshövdingen sålunda visade, var det stora intresse, han hyste för nybyggesväsendet liksom för landets uppodling i allmänhet. Landshövdingen hade tidigare tillåtit utomstående personer att anlägga nyodlingar inom skattehemmans rå och rör, men i en tvist, som i anledning härav uppstått mellan jordägare och nybyggare, hade slutligen Svea hovrätt år 1768 givit de senare orätt. Den enda utväg att befordra nyodlingar, som landshövdingen därefter fann återstå, var att få till stånd en avvittring, som skulle avgränsa de stora utmarkerna från byägorna. I slutet av år 1770 beslöt Kungl. Maj:t att göra slag i saken och remitterade ärendet till kammarkollegium, som hade att sätta i gång med nödig utredning i ämnet. Under tiden inkom ytterligare en skrivelse från landshövdingen, vari han på nytt betonade angelägenheten av avvittringens snabba genomförande i Västerbotten och därvid särskilt framhöll, att skogarne föröddes i betänklig grad, så länge allmänningarne ej blevo skilda från skatteskogarne. Även denna skrivelse remitterades av Kungl. Maj:t till kammarkollegium.[3] Detta ämbetsverk infordrade

[1] Ett utdrag av Kam.-koll. protokoll 1760 $^{6}/_{3}$ beträffande ifrågavarande ärende återfinnes i Lantmäteristyrelsens arkiv.

[2] Jfr Kam.-koll. und. utl. (RA) 1764 $^{14}/_{8}$ samt Kungl. brev till kam.-koll. 1764 $^{19}/_{9}$ (Lantmäteristyrelsens arkiv).

[3] Jfr Kungliga remisser 1770 $^{3}/_{11}$ och 1771 $^{19}/_{2}$ av tvenne hithörande ansökningar från K. Bfhde i Västerbottens län (1770 $^{30}/_{4}$ och 1771 $^{6}/_{2}$).

till en början överdirektörens vid lantmäteriet yttrande häröver. Denne ansåg sig emellertid icke kunna tillstyrka ansökningarne om skyndsam avvittring närmast med hänsyn till de stora kostnader, det skulle medföra för Kungl. Maj:t och kronan. Dessutom borde enligt överdirektörens åsikt storskiftesverket, »vartill allmogen nu börjat få smak och tycke», föregå avvittringen i Västerbotten såsom mera nyttigt och mest bidragande till landets uppkomst och »peuplerande».[1] Kammarkollegium åter ingick i skrivelse till Kungl. Maj:t den 24 april 1771 på en principdiskussion rörande avvittringens innebörd. Härvid utgick kollegiet från 1756 års kungliga resolution på allmogens i Västerbotten besvär, § 77, enligt vilken bönderna endast hade rätt att behålla sina inhägnade och hävdade ägor och därjämte så mycket skog och utmark, som prövades nödigt. »Övriga skogar och ödemarker» tillhörde däremot kronan »*e dominio eminenti*» enligt 12 § i 1734 års skogsordning. För att avskilja kronans mark från de enskildas måste avvittring tillgripas, vartill fyra till sex lantmätare borde förordnas på lika sätt som i Jämtland mot årligt arvode av 400 daler s. m. Vidare borde en instruktion för avvittringsrätten författas vid instundande riksdag och kommuniceras med ortens riksdagsfullmäktige, i vilken skulle utsättas det tunnlandtal, som borde tillkomma varje hemman i utmark, så att allmogen på denna punkt lämnades tillfälle att göra sina påminnelser, innan instruktionen utfärdades.[2]

Vid 1771 års riksdag upptogs ärendet, på sätt kammarkollegium föreslagit. K. Bfhde hade i sin ingivna riksdagsrelation ånyo framhållit avvittringens nödvändighet för Västerbotten, och relationen överlämnades av Kungl. Maj:t till sekreta utskottet, som emellertid i berörda del remitterade densamma till kammar-, ekonomi- och förordningsdeputationen. Efter föredragning av samtliga hithörande handlingar beslöt deputationen att omedelbart kommunicera ärendet med allmogens fullmäktige från Västerbottens län. Den 31 oktober 1771 inkommo dessa med ett skriftligt utlåtande häröver, i vilket de stödde sina anspråk på 1752 års kungliga resolution på allmogens allmänna besvär, § 70. Kungl. Maj:t hade här bifallit böndernas ansökan, att ingen skogstrakt måtte för kronoallmänning förklaras, innan först by- och hemmansskogarne blivit avvittrade »till den vidd och storlek, de av ålder ägt», och vidare så stora områden anslagits till socken- och häradsallmänningar, som för ortens behov voro nödiga. Länsrepresentanterna i riksdagen ville härav draga den slutsatsen, att hemman och byar, som i äldre och senare tid lagligen blivit rörlagda, skulle vid den beramade avvittringen bibehållas vid den skog och mark, som sedan gammalt tillhört dem, och för vilka de blivit skattlagda och roterade. Om det däremot mellan socknarne och lappmarken eller också socknarne emellan skulle finnas några ödemarker, som voro tjänliga till nybyggens anläggande, hade de fullmäktige intet att erinra mot att sådana skogstrakter blevo lagligen avrösade, dock först sedan därav nödiga sockenallmänningar anslagits i enlighet med bestämmelserna i 1752 års nyss berörda resolution. På grundval härav utarbetade deputationen ett projekt till avvittringsinstruktion för Västerbottens län, vilken i det stora hela nära anslöt sig till innehållet i 1770 års motsvarande instruktion för Jämtland. Fyra avvittringslantmätare borde därjämte tillsättas för länet,

[1] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1771 $^{18}/_{3}$.

[2] Kam-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1771 $^{24}/_{4}$. K. Bfhdes skr. 1770 $^{30}/_{4}$ är bilagd akten.

vilka i avlöningshänseende skulle likställas med kommissionslantmätarne. Projektet, vilket tillika med ett betänkande i ämnet, är daterat augusti 1772,[1] hann dock icke expedieras före den i samma månad inträffade statsvälvningen, varefter vederbörandes granskning av detsamma tills vidare kom att inställas.

K. Bfhde i Umeå hade under året 1771 ej endast ivrat för avvittringsverkets genomförande. Den 8 maj s. å. hade han insändt en skrivelse till kammarkollegium, i vilken han begärde, att även en skattläggningsmetod för Västerbottens län skyndsamt borde utfärdas, emedan åtskilliga nybyggen, vilkas frihetsår numera utgått, måste författningarne likmätigt skattläggas. För att befordra detta angelägna ärende hade landshövdingen efter hörandet av olika ortsmyndigheter också låtit utarbeta förslag till skattläggningsmetod för länet och insändt detta till kollegiet. De principer, som härvidlag kommit till uttryck, gillades dock ej av kammarkollegium, som istället, sedan lantmäterikontoret fått yttra sig i ämnet, författade ett nytt projekt.[2] I detta projekt, som den 23 augusti 1773 utan ändring bifölls av Kungl. Maj:t[3] och härigenom blev gällande för Västerbottens län, bestämdes arealen av ett helt hemman (d. v. s. ett mantal) till 300 tunnland, om hemmanet endast behövde skog till husbehov, men större rymd, dock högst 800 tunnland oberäknat impediment, om hemmanet vore svagt i jordbrukshänseende och därför hade behov av förädling och försäljning av skogsprodukter. Dessutom skulle hemmanen icke få tilldelas ängar, skog eller mark över en fjärdedels mil från gården »utan särdeles gällande skäl och orsaker».[4]

Vad som ger denna skattläggningsmetod ett speciellt intresse för föreliggande ämne, är dess uttryckliga föreskrift, att dess stadganden skulle tjäna till efterrättelse vid skogsavvittringen, såvida de enskilda hemmanen »med laga kraftvunna domar icke äro skilda och rålagde». Genom 1773 års metod var alltså den dittills saknade delningsgrunden vid avvittringarne i Västerbotten fastslagen, och man hade därför i den blivande instruktionen för avvittringsrätten endast att ytterligare fullfölja samma princip. Arbetet härpå tog också inom kort sin början. Kammarkollegii ovan berörda betänkande av den 24 april 1771, vilket åtföljt handlingarne i ärendet till riksdagen och där blivit liggande, jämte kammar-, ekonomi- och förordningsdeputationens projekt till avvittringsinstruktion, remitterades nämligen den 16 november 1773 till vissa av Kungl. Maj:t utsedda »kommitterade över lantbrukets upphjälpande och förbättring» eller den s. k. lanthushållningskommissionen. Denna avgav den 17 december s. å. ett betänkande, vari den bl. a. anhöll, att granskningen av deputationens projekt skulle överlåtas till kammarkollegium, då detta syntes ligga utanför »det ämne, som kommitterade till utarbetande blivit uppdraget». För övrigt förklarade sig kommissionen vilja instämma med övriga myndigheter i en hemställan, att byskogarne »så fort sig göra låter» avvittrades från allmänningarne. Dock ansågo kommitterade det icke vara nödvändigt att förordna särskilda lantmätare härtill, ty storskiften och andra mätningsförrättningar, som

[1] Projektet synes hava förkommit, men dess innehåll framgår delvis av deputationens betänkande, vilket finnes bilagt Lanthushållningskommissionens skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1773 $^{17}/_{12}$.

[2] Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1773 $^{22}/_{3}$.

[3] Jfr Rådsprotokoll i inrikes civila ärenden (RA) 1773 $^{4}/_{8}$.

[4] 1773 års skattläggningsmetod för Västerbottens län är tryckt bl. a. hos ENAGRIUS.

inom länet dittills fullt sysselsatt fem lantmätare, borde numera »efter så många års förlopp» vara till större delen avslutade, varför kommitterade höllo före, att åtminstone tre av dessa lantmätare, »som om den orten äga bästa kunskap», kunde, sedan K. Bfhde i länet blivit hörd, åläggas att taga itu med skogarnes revning och avmätning såsom nödiga förberedelser till avvittringen. Kommissionens betänkande bifölls av Kungl. Maj:t den 31 januari 1774 till alla hithörande delar och verkställdes genom brev bl. a. till kammarkollegium och K. Bfhde i Västerbottens län.[1]

Under den närmaste tiden var kammarkollegium sysselsatt med utarbetandet av ett nytt förslag till avvittringsinstruktion på grundval av deputationens förut omförmälda projekt jämte en »anonym promemoria», innehållande vissa anmärkningar i ämnet. Överdirektören vid lantmäteriet, som hörts i saken, framhöll i utlåtande den 28 mars 1774[2] starka betänkligheter mot deputationens projekt särskilt med tanke på lantmätarnes avlöning. Ty då hemmansägarne alltid ansågo avvittring förorsaka skada, emedan den avsåg att minska arealen av de skogar, de under sina hemman ville försvara, menade överdirektören, att lantmätarne, som skulle verkställa förrättningen, måste utrustas med tillräckliga löner, så att de icke ytterligare behövde betunga allmogen med särskilda arvoden. För övrigt ansåg överdirektören, att någon ny avvittringsinstruktion icke f. n. behövde utarbetas, då lantmäterikontorets vid 1762 års riksdag ingivna förslag till instruktion[3] lämpligen kunde tjäna förrättningsmännen till ledning. Kollegiet visade sig dock icke sinnat att följa överdirektörens välmenta intentioner, utan avlät den 2 april 1776 ett nytt förslag till instruktion, i vilket kollegiet låtit inarbeta de principer, som kommit till uttryck genom 1773 års skattläggningsmetod.[4] Sedan förslaget inkommit till Kungl. Maj:t, remitterades det omedelbart till lagkommissionen.[5] Under 1778 blev detsamma inom kommissionen i åtskilliga punkter omarbetat och den 13 mars s. å. ånyo överlämnat till Kungl. Maj:t.[6] Lagkommissionen hade så mycket som möjligt sökt modifiera de nya grundsatser, som kammarkollegium senast gjort gällande. Från denna synpunkt sett innebar lagkommissionens projekt i viss mån en återgång till principerna i 1770 års avvittringsinstruktion för Jämtland.[7] Av särskild vikt var, att avvittringsrätten enligt lagkommissionen icke fick befatta sig med »de hemman, som förut till skog och utmark äro från allmänningen genom laggilla samt erkända eller domfästa råskillnader avrösade». Skattläggningsmetoden skulle m. a. o. icke få tillämpas å dylika hemman. Övriga hemman skulle dock tilldelas så mycket skog och utmark, som avvittringsrätten enligt skattläggningsmetodens grunder fann skäligt; och skulle lantmätaren »efter dombrevets lydelse» genast utmärka de nya skiljelinjerna för hem-

[1] Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1774 $^{31}/_{1}$. Jfr Rådsprotokoll i inrikes civila ärenden (RA) 1774 $^{19}/_{1}$.

[2] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1774, s. 57. Utdrag ur Kam.-koll. protokoll 1774 $^{7}/_{3}$, som innehåller kommunikationsresolutionen i ärendet, finnes bilagt.

[3] Se härom ovan, s. 28—29.

[4] Se särskilt §§ 2—4 i förslaget.

[5] Kam.-koll. und. utl. 1776 $^{2}/_{4}$ med projekt till avvittringsinstruktion för Västerbotten. (Kam.-koll. Reg.-kontor.) Jfr Kam.-koll. protokoll s. d. (därsammastädes).

[6] Lagkommissionens projekt är utan angivande av handlingens ursprung tryckt hos E. LAGERLÖF: Kronans regalrättsanspråk och avvittringarna vid Lule älf (1912), s. 146—52.

[7] Jfr Justitierevisionens protokoll (RA) 1779 $^{4}/_{11}$ och $^{16}/_{11}$.

manen å konceptkartan samt därefter, sedan rättens dom vunnit laga kraft, å marken upprätta nödiga gränsmärken.

Lagkommissionens förslag behandlades i rådkammaren den 3 februari 1779,[1] remitterades därifrån till justitierevisionen, där ärendet förekom den 4 och 16 november s. å., och anmäldes slutligen med tillstyrkan om bifall i konseljen den 14 mars 1780.[2] Bland de i konseljen närvarande riksråden befann sig emellertid även greve Mattias von Hermansson, vilken som bekant tillika var president i kammarkollegium. Han förstod tydligen, att förslaget i sitt nuvarande skick hade alla utsikter att bliva antaget, då det utan reservation gillats av de juridiskt sakkunniga myndigheterna. Men samtidigt ansåg han, att de kamerala synpunkterna genom förslagets omredigering alltför mycket blivit trängda åt sidan. För att råda bot härpå hemställde därför von Hermansson i konseljen, om icke lagkommissionens »påminnelser» borde kommuniceras med kammarkollegium i och för granskning, huruvida de i ett eller annat fall kunde sägas avvika från vissa av Kungl. Maj:t tidigare fastställda »kameralgrunder», som voro oskiljaktiga från kronans lagliga rättigheter. Till yttermera visso framhölls, att kollegiet för tillfället var sysselsatt med utredandet av grunderna för skogsavvittringen i Västernorrlands län, varför det vore lämpligt, att båda dessa ärenden kunde samtidigt och i ett sammanhang föreläggas Kungl. Maj:t till slutligt avgörande. Greve von Hermanssons hemställan bifölls av Kungl. Maj:t, och handlingarne i ärendet remitterades för andra gången till kammarkollegium.

Samtidigt erhöll detta ämbetsverk anledning att upptaga frågan om avvittringsverket i Västerbottens län i hela dess vidd, i det att den redan fastställda skattläggningsmetoden, å vilken själva förslaget till avvittringsinstruktion ytterst vilade, mött ett häftigt motstånd hos ortsbefolkningen. Vid den sistförflutna riksdagen hade i anledning härav länets fullmäktige den 30 januari 1779 i ämnet ingivit en vidlyftig besvärsskrivelse, som den 5 maj s. å. av Kungl. Maj:t remitterats till kollegiet. Bönderna anhöllo häri bl. a., att de gamla hemmanen inom länet, vilka »långt för detta blivit skattlagda och en viss ränta därefter årligen utgjort», måtte från all vidare skattläggning befrias och den nya skattläggningsmetoden således endast sträckas till de nybyggen och kronolägenheter, som ännu icke voro skattlagda, ävensom att hemmansägarne finge bibehållas vid alla sina på utmarken uppröjda, mer eller mindre avlägsna ängar och slåtter, vilka nyttjades av dem »till hemmanens nödvändiga vidmakthållande». I sitt utlåtande häröver till Kungl. Maj:t den 2 maj 1780[3] invände kollegiet, att hemmanen i Västerbotten dittills endast kunde anses vara »provisionellt skattlagda», varför det sålunda fanns lagliga skäl att verkställa en ny på revningar och mätningar grundad skattläggning. Men som ränta redan sedan gammalt åsatts hemmanen i proportion efter deras mantal, var det enligt kollegiets åsikt onödigt att sätta i gång med kostsamma lantmäteriförrättningar, utan borde hemmanen istället efter den för länet gällande skattläggningsmetoden tilldelas vissa tunnland skog och mark jämte inägorna, varigenom de »med detsamma» erhöllo »den fullsuttenhet i jord», som svarade mot deras redan

[1] Rådsprotokoll i inrikes civila ärenden (RA) 1779 $^{3}/_{2}$.
[2] Konseljprotokoll i kammarärenden (RA) 1780, fol. 124.
[3] Kam-koll. und. utl. (RA) 1780 $^{2}/_{5}$.

åsatta ränta och mantal. Allmogens ansökan att få bibehålla de strödda intäkterna å allmänningen ville kollegiet ej heller i princip tillstyrka, ty härigenom kunde Kungl. Maj:ts och kronans rätt till allmänningarne lätt bliva illusorisk, särskilt då det gällde att befordra uppodlingar och nybyggen. Men å andra sidan måste kollegiet medgiva, att Västerbotten förtjänade synnerlig »ömhet» i anseende till dess belägenhet under ett hårt och kallt klimat, »där jordmånen är av sig själv ganska mager, där grödan på marken ofta blir av frost alldeles fördärvad, och där hushållningen således är mödosammare och äventyrligare än på andra ställen i riket». I anseende härtill, och vid jämförelse med 1775 års skattläggningsmetod för de finska länen, enligt vilken hemmanen tillagts från 600 till 1,200 tunnland, ansåg kollegiet sig kunna hemställa, om icke varje helt mantals utrymme i Västerbotten kunde istället för de i metoden omnämnda 300 à 800 tunnland utsättas till 700 à 1,400 tunnland efter markens godhet, dock utan att något däröver under namn av upptagor, avröjningar m. m. borde tillkomma hemmanen. Sedan dessa erhållit sitt vissa utrymme i ägor och utmark, skulle nämligen »allt det övriga» bliva »kronans allmänning». Däremot var det intet, som hindrade, att en hemmansägare, som önskade behålla sina å allmänningen belägna uppodlingar och mulbeten och inom viss tid anmälde sig härtill, kunde förvärva nybyggesrätt till dessa, och hemställde kollegiet, om icke liksom tidigare fastställts för Finland[1] en dylik hemmansägare och efter honom de övriga byamännen kunde erhålla förmåns- eller optionsrätt till berörda lägenheter. Detta motiverades därmed, att en åbo framför alla andra borde få njuta till godo sitt och sina förfäders nedlagda arbete och kostnad, varjämte det var att förmoda, att en hemmansägare ägde större förmåga än en nybyggare att kunna uppodla jorden och betala den åsatta räntan efter frihetsårens förlopp.

Några dagar senare, eller den 9 maj 1780, avgav kammarkollegium ett nytt utlåtande,[2] denna gång rörande granskningen av lagkommissionens projekt till avvittringsinstruktion för Västerbottens län. Kollegiet hade särskilt fäst sig vid det förhållandet, att lagkommissionen velat befria vissa hemman från avvittring, nämligen sådana, som »redan genom lagligen erkända eller ock domfästa råskillnader kunde från allmänningarne vara avrösade». Detta föranledde kollegiet att närmare utveckla de kamerala grundsatserna om jordäganderätten. Kollegiet utgick därvid från att de norrländska skogsmarkerna ursprungligen tillhört kronan, vilket kollegiet för sin del fann vara obestridligt. Äganderätten till denna jord kunde således icke övergå till enskild person utan »en ordentlig överlåtelse» från kronans sida. Avvittringen åsyftade emellertid just att åvägabringa en dylik överlåtelse. Men då några avvittringar i Västerbotten ännu ej kommit till stånd, kunde heller icke något hemman därstädes anses äga ett lagligt »utråde». Härav ansåg kollegiet med full tydlighet framgå, att grannars överenskommelser om byskillnader eller domstolarnes åtgärder beträffande mellan byarne uppkomna tvister om varderas påstådda nyttjanderätt till marken icke kunde konstituera några lagliga gränser för hemmanens utråden, eftersom jorden fortfarande tillhörde kronan. I verklig-

[1] Se ovan, s. 52.

[2] Kam.-koll. und. utl. (RA) 1780 $^{9}/_{5}$. — Handlingen är med felaktigt datum avtryckt av E. LAGERLÖF i hans förut anförda arbete, s. 153, efter »en i kammarkollegium bestyrkt avskrift». Jfr Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 264—67.

heten kunde det också vid dylika tillfällen så mycket mindre hava varit tal om någon äganderätt, som marken i egenskap av kronojord ej hörde under domstolarnes utan under landshövdingarnes och kollegiets jurisdiktion. Någon äganderätt till sina avrösade områden kunde således hemmansägarne i Västerbotten enligt kollegiets åsikt näppeligen åberopa.

Kollegiet vågade dock icke draga den fulla konsekvensen av sina uppställda teser, utan fann »bäst och rådligast» att villkorligt lämna possessorerna vid deras innehav. Vad som därvid översköt den mot räntan svarande arealen skulle emellertid betraktas såsom »överloppsjord», d. v. s. denna del skulle icke anses vara inbegripen i den skatt, som åvilade hemmanet ifråga. Betecknande är emellertid, att kollegiet ej endast påfordrade överloppsjordens skattläggning, utan även ville ålägga ägaren en vidlyftig uppodlingsskyldighet å samma jord. Jordägaren skulle m. a. o. å överloppsmarken vara fullt likställd med en vanlig nybyggare. För att motivera denna nya skyldighet, ansåg kollegiet tillräckligt att hänvisa till såväl »allmänna lagens stadgande» som »flera om krono- och skattejords bruk och skötsel utkomna stadgar och författningar», vilka samtliga ådagalade, hurusom kronan ägde rätt tillse, att jorden väl hävdades och sköttes samt »på möjligaste sätt» uppodlades.

Kammarkollegii båda nyssberörda utlåtanden behandlades i konseljen den 12 maj 1780 i ett sammanhang. Rådkammaren, som tidigare tillstyrkt lagkommissionens projekt i ämnet, förbigicks sålunda vid detta tillfälle. I konseljen var även denna gång greve von Hermansson närvarande och utvecklade med känd förmåga de kamerala synpunkterna. Bl. a. påvisade han, hur i det vanliga formuläret till skatterättsbrev i Västerbotten alltid intagits ett förbehåll, att hemmanet ej skulle tilldelas mer skog, än vad som tillkom detsamma vid skogsdelningen i proportion till dess hemmantal. Övriga närvarande konseljledamöter funno detta så anmärkningsvärt, att de förklarade detta bevis vara tillräckligt ensamt för sig till att bestyrka kronans rätt. På alla viktigare punkter lyckades också von Hermansson genomdriva, att projektet ändrades i överensstämmelse med kammarkollegii mening. Konseljledamöterna ville dock för sin del framhålla »nödvändigheten av all försiktighet hos K. Bfhde vid verkställigheten», på det att allmogen på en gång måtte »övertygas om kronans och dess egen gemensamma nytta av denna författning», vilket kollegiet lämpligen borde få i uppdrag att förständiga landshövdingen. Några dagar senare, eller den 23 maj 1780, avgjorde Kungl. Maj:t ärendet i enlighet med konseljledamöternas tillstyrkan, och samma dag utfärdades instruktionen för avvittringsrätten i Västerbotten.[1]

Enligt 1780 års instruktion ålåg det landshövdingen att övervaka lantmätarnes verksamhet.[2] Mätningarne skulle taga sin början »på de längst intill lappmarksgränsen belägna skogar och hemman» och därifrån fortsättas i oavbruten följd till den mera bebodda delen av landskapet, så att all den skog och mark, som skulle avvittras, efter hand kunde bliva avmätt. För att uppehålla denna ordning skulle landshövdingen giva varje lantmätare anvisning på ett så stort område, som denne

[1] Tryckt bl. a. hos Modée, Enagrius och Lagerlöf.

[2] I Västerbotten tillsattes icke några särskilda avvittringslantmätare, utan landshövdingen ålades att beordra »de extraordinarie- och kommissionslantmätare, som nu i orten äro eller Kungl. Maj:t uppå därom gjord anmälan efter behovet vidare vill i nåder bestå». (Jfr 1780 års instruktion, § 2.)

under året kunde hinna uppmäta och avfatta på karta. Sedan lantmätaren avslutat detta arbete, hade han att ofördröjligen och senast innan årets utgång vid äventyr av 50 daler silvermynts vite inkomma till landshövdingen med berättelse därom, ävensom uppvisa sina hithörande koncepthandlingar. Dessa senare skulle dock kvarbliva i lantmätarens förvar, tills landshövdingen föranstaltade om avvittringsrättens sammankallande inom ifrågavarande distrikt, då denne borde infordra samma handlingar för att låta tillställa dem rättens ordförande (§ 2). Lantmätaren ägde att under mätningsarbetet påräkna biträde av någon i trakten boende person, som på lantmätarens kallelse skulle komma tillstädes för att underrätta honom om marken samt utvisa och namngiva sjöar, träsk, myrar, mossar, berg, bäckar och åar m. m. Dessutom voro kronobetjänte skyldiga att på lantmätarens rekvisition meddela honom behörig handräckning på bekostnad av ägarne till de hemman, som gränsade mot allmänningarne (§ 3). Sedan mätningsarbetet inom ett större område avslutats, skulle landshövdingen giva ordföranden i avvittringsrätten tillkänna, att avvittringsförrättningen därstädes kunde påbörjas, så snart årstiden det tillät. Avvittringsrätten, som sammanträdde efter kungörelse och kallelse till vederbörande, skulle bestå utav en av Svea hovrätt förordnad, med landskapets hushållning förtrogen domare jämte sju ojäviga nämndemän. För att vid avvittringen bevaka kronans rätt ålåg det landshövdingen att förordna landsfiskalen eller vid laga förfall i dennes ställe någon annan pålitlig person. Såväl denne aktor som domstolens ledamöter hade rätt att åtnjuta skjuts- och dagtraktamente av allmänna medel enligt det vanliga resereglementet (§ 1). Dessutom borde den lantmätare, som avmätt ifrågavarande område alltid vara vid rätten tillstädes för att giva domstolens ledamöter nödiga upplysningar, men skulle han vid något tillfälle av laga förfall vara hindrad, hade landshövdingen att förordna lämplig vikarie (§ 2).

Med ledning av lantmätarens karta och dess beskrivning skulle avvittringsrätten företaga besiktning och undersökning av de omständigheter, som prövades nödiga, och sedan därvid tillräcklig upplysning inhämtats om hemmanens ägor och tillhörigheter, ålåg det domstolen att till landshövdingen insända såväl sitt eget som lantmätarens och kronoombudets utlåtande i ärendet. På grund av dessa handlingar hade landshövdingen därefter att utsätta det tunnlandtal jord, som borde tilldelas varje hemman (§ 5). Själva avvittringsfrågan hade genom denna bestämmelse överflyttats från avvittringsrättens till landshövdingens omedelbara avgörande.[1] Orsaken härtill var, att avvittringen genom 1780 års instruktion övergått till att bliva en ren skattläggningsåtgärd efter det vissa tunnlandtalet, och skattläggningen hade ju sedan gammalt lydt under administrativ myndighet. Härmed sammanhängde också det förhållandet, att avvittringsrättens ordförande numera skulle insända renovationer av protokoll och dombok icke såsom förut till hovrätt, utan istället till landshövdingämbetet för att därstädes förvaras bland kanslihandlingarne till framtida efterrättelse.[2] Till hovrätten däremot hade domhavanden att inom »den tid, som domboken eljest där ingivas bort», insända landshöv-

[1] Åtskilliga av K. Bfhdes avvittringsutslag för tiden 1787—1808 finnas bevarade å landskontoret i Luleå.

[2] Av avvittringsrättens protokoll och domböcker finnas numera bland Västerbottens läns kanslihandlingar bevarad endast domboken för år 1786. Avvittringsrättens övriga renoverade domböcker för tiden 1784—1822 hava emellertid återfunnits å landskontoret i Luleå.

dingens bevis om dess riktiga levererande till landskansliet vid det äventyr, som i lagen stadgades för renovationers uteblivande. Konceptprotokoll och dombok åter skulle förvaras uti häradskistan i det tingslag, där förrättningen varje år avslutades (§ 7).[1] Avvittringsrätten hade emellertid genom instruktionen icke alldeles frånträdt sin gamla ställning av verklig domstol. Om nämligen vid avvittringen tvist uppstod mellan rågrannarne, ägde avvittringsrätten, såvida det helt eller delvis rörde sig om skattejord, att efter syn på stället skilja de tvistande åt genom dom, som i vanlig ordning genom vad kunde överklagas hos lagmansrätten. Uppstod åter rågångstvist mellan kronohemman i samband med avvittringen, hade domstolen endast att avfatta ett betänkande häröver, vilket jämte protokollen i målet skulle insändas till landshövdingen, som i detta fall efter förnyad prövning ägde att avgiva slutligt utslag.[2] Missnöjd part kunde därefter söka ändring hos kammarkollegium (§ 5).

Enligt 1780 års instruktion innebar avvittringen, att varje mantal i Västerbotten skulle tilldelas från 700 till 1,400 tunnland, inberäknat såväl skog som ut- och inägor allt efter markens beskaffenhet och de särskilda förmåner, som hemmanet i övrigt kunde innehava. Genom denna åtgärd skulle hemmanet »utan all vidare skattläggning» anses som »ordentligen skattlagt». Om i så fall något hemman eller byalag av ålder innehaft och nyttjat eller inom rå och rör försvarat något större utrymme av skog och mark, kunde det emellertid därvid få bibehållas emot erläggande av särskild ökeskatt, beräknad efter den för Västerbotten gällande skattläggningsmetoden. Ökeskatten skulle dock utgå först, sedan innehavaren av överloppsjorden åtnjutit »skäliga frihetsår». Men skulle hemmansägaren eller åbon ej vilja åtaga sig någon ökeskatt för ett sådant större utrymme — varöver han borde yttra sig inom sex månader, sedan avvittringen vunnit laga kraft — eller hade han ej inom den av landshövdingen honom förelagda tiden fullbordat uppodlandet av överloppsmarken, skulle samma mark fråntagas hemmansägaren eller åbon och överlåtas till någon annan, som vore hågad att uppodla den till ett skattskyldigt nybygge. Mindre hemmansdelar än $^1/_4$ mantal borde dock i varje fall, såvida tillgång härtill fanns, erhålla fyllnad i skog och mark, så att den sammanlagda arealen motsvarade minst $^1/_4$ mantal och med samma villkor i anseende till skatt och uppodling, som gällde för andra hemman.[3] Om någon hemmansinnehavare förut nyttjat slåtteslägenheter,

[1] Avvittringsrättens konceptprotokoll och domböcker förvaras numera delvis i de olika tingslagens arkiv. I Umeå domsagas kansliarkiv återfinnes sålunda exempelvis en inbunden volym, innehållande nämnda protokoll för Umeå tingslag 1784—1801. Motsvarande protokoll för Luleå tingslag 1800—04, ävensom Luleå avvittringsrätts konceptdombok för år 1788, hava däremot anträffats å landskontoret i Luleå.

[2] Jfr RB 10: 16 i 1734 års lag.

[3] Att ett dylikt fyllnadsanslag även efter överlåtelsen betraktades såsom varande av krono natur, framgår av följande prejudikat. Åborna på mindre hemmansdelar uti Rosviks by i Piteå socken hade till följd av 5 § av 1780 års avvittringsinstruktion av kronans i samfälligheten befintliga överloppsjord erhållit tillökning i ägor, för att de skulle kunna bliva besuttna för $^1/_4$ mantal, med förbindelse att för en slik mantalsdel erlägga en motsvarande ränta. Såväl K. Bfhde som kammarkollegium hade genom utslag förklarat den förhöjda mantalsdelen vara av krono natur. Då bönderna i trots härav överklagade utslagen i högsta instans, fastställdes dessa av Kungl. Maj:t 1803 $^{17}/_2$ med den motiveringen, att 1780 års instruktion tydligen innehöll, att överloppsjorden vore en kronans tillhörighet, vartill byamännen ägde option till nya hemmans anläggande, och detta med så mycket mera skäl, som kronan i annat fall icke skulle kunna vänta sig någon ersättning för den mångåriga kostnad, som till avvittringarnes bestridande blivit använd. Se härom Kam.-koll. und. utl. (Kam.-koll. Reg.-kontor) 1802 $^{12}/_{10}$ samt Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1803 $^{17}/_2$.

fäboställen eller andra uppodlingar å kronan tillhörig mark, skulle han likväl därtill äga *optionsrätt*, om han så åstundade, emot det att han efter vissa frihetsår svarade till det mantal och ränta, som efter utsyning och skattläggning däråa kunde belöpa (§ 5).

Sedan rågångarne blivit fastställda av vederbörande myndighet, hade lantmätaren att efter den givna domens eller utslagets innehåll genast uppteckna den nya skiljelinjen mellan enskild och kronan tillhörig mark å konceptkartan, ävensom särskilt utmärka de ställen, där rör och stavleder borde upprättas, sedan domen eller utslaget vunnit laga kraft (§ 6).

I 1780 års instruktion (§ 2) hade blivit förordnat, att avvittringsverket i Västerbotten skulle påbörjas invid lappmarksgränsen och därefter successivt fortsättas till de mer bebodda delarne av länet, varvid skulle begagnas de extraordinarie lantmätare och kommissionslantmätare, som redan funnos inom länet, eller som Kungl. Maj:t »uppå därom gjord anmälan» i nåder ville bestå. Redan den 17 oktober 1780 avlät landshövdingen i länet en skrivelse till Kungl. Maj:t, vari han anhöll dels om flera lantmätares anställande i länet, dels att han utan hinder av instruktionens nyss berörda bestämmelser, omedelbart finge beordra några lantmätare att förrätta avvittringar inom den bebyggda delen av länet, där det kunde prövas angelägnast. Den sistnämnda delen av ansökningen bifölls av Kungl. Maj:t den 7 mars 1781 efter kammarkollegii hörande.[1] Vad lantmätarnes antal beträffar, bestämdes den 7 mars och den 9 oktober s. å.,[2] att tolv kommissionslantmätare inom länet skulle sysselsättas med avvittringsarbeten. — Förstnämnda dag avgjorde Kungl. Maj:t även en annan hithörande fråga, nämligen om bestridandet av kostnaderna för lantmätarnes verksamhet vid avvittringen. Allmogen hade tidigare anhållit, att dessa kostnader skulle i sin helhet betalas av statsverket, eftersom Kungl. Maj:t och kronan förmentes hava den »huvudsakligaste nyttan» av avvittringsverket, medan detta däremot för allmogen skulle medföra »större utgift och tidsspillan», än de förmådde uthärda. Den i ämnet företagna utredningen hade givit vid handen, att kostnaderna för lantmätarnes arvoden och resepenningar under hela den tid, avvittringsverket i länet beräknades fortgå, skulle belöpa sig till 18,000 riksdaler. I anledning härav resolverade Kungl. Maj:t, att allmogen skulle vidkännas ena hälften av dessa kostnader, medan andra hälften skulle betalas av kronan att fördelas på tio år med 900 riksdaler årligen. Hantlangningen skulle däremot i sin helhet bestridas av allmogen.

Den 21 mars 1781 fann Kungl. Maj:t åter lämpligt att låta utfärda en kompletterande bestämmelse till 1780 års instruktion. Om nämligen överloppsmarken, »sedan hemmanen därav undfått sitt tillständiga område», skulle befinnas vara mindre än $^1/_8$ mantal eller så liten, att en särskild åbo därmed icke lät sig åtnöja, kunde dylik mark fördelas på ett eller flera av de gamla hemmanen emot någon därefter lämpad förhöjning av räntan. Hade däremot någon å samma mark gjort uppodling, skulle denne äga förmånsrätt därtill. Innehållet i detta kungliga brev publicerades genom kammarkollegii cirkulärbrev till landshövdingarne den 14 februari 1782.[3] I samma

[1] Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1781 $^{10}/_1$ samt Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) s. å. $^7/_3$.

[2] Inrikes civilexpeditionens registratur (RA). Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1781 $^{18}/_9$.

[3] Delvis tryckt i Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 267 och 398. — Jfr Kam.-koll. und. utl. (Kam.-koll. Reg.-kontor) 1781 $^{25}/_1$.

brev upptogs också ett annat hithörande spörsmål till behandling. Efter 1683, då kronan faktiskt tillade sig den privata äganderätten till de stora obygderna i Norrland, hade nybyggarne liksom tidigare å dylik jord erhållit skattemannarätt »i den avsikt», heter det i 1782 års cirkulärskrivelse, »att jordbrukaren igenom erhållen säkerhet i besittningen måtte till idoghet uppmuntras och uppodlingar i riket befrämjas». Den verkliga anledningen bottnade emellertid sannolikt i historiska skäl. Författarne till 1683 års förordning hade ju icke ansett sig komma med något nytt, då de proklamerade kronans rätt till obygderna, och då nybyggarne sedan gammalt varit vana att erhålla skattemannarätt, fann man icke något skäl att på denna punkt förändra deras ställning. Däremot angavs i berörda cirkulärbrev 1772 års inhibition av skatteköpen såsom ett hinder jämväl för vinnande av skattemannarätt till nyodlingar. I själva verket betydde detta nog endast, att vederbörande äntligen kommit till insikt om det principiellt oriktiga i att utan vidare låta nyodlingar å kronojord bliva skattehemman. Genom 1782 års cirkulärbrevs bestämmelser skulle nybyggarne hädanefter istället erhålla endast en ständig besittningsrätt för sig och efterkommande, vilken vid överlåtelse förvandlades till en femtioårig dylik. Principiellt borde således alla på kronojord upptagna nybyggen bliva av krono natur.[1]

Även på en del andra punkter av mindre vikt undergick avvittringsinstruktionen under de närmast följande åren vissa förändringar eller erhöll förtydligande tillägg. Sålunda bestämdes den 8 mars 1785, att avvittringsrättens ordförande skulle erhålla lika stort dagtraktamente och samma skjutsersättning som motsvarande funktionärer i Ångermanland och Jämtland, ehuru instruktionen endast medgav ersättning enligt gällande resereglemente för häradshövding.[2] Den 31 augusti 1786 resolverades på härom från prästerligt håll gjord ansökan, att prästbolen i Västerbotten skulle befrias från avvittring.[3] Och den 19 mars 1800 avgjordes, att K. Bfhde skulle äga rätt att till kronofullmäktig vid avvittringen utse överjägmästaren i första hand och icke endast i egenskap av substitut för landsfiskalen, såsom en snäv tolkning av avvittringsinstruktionens bestämmelser tidigare låtit förmoda.[4]

Sedan avvittringen i Västerbotten vid 1780-talets början kommit i gång, gick den jämförelsevis hastigt framåt,[5] särskilt i de delar av länet, där bruken hade intressen att bevaka. Allmogen däremot betraktade avvittringen med stort misstroende och sökte på allt sätt förhindra en snabb avveckling. Vid tunnlandtalens bestämmande visade förrättningsmännen ofta en påtaglig välvilja mot hemmansägarne, vilket kunde ske så mycket lättare, som författningarne helt överlåto åt myndigheterna att bestämma, vad som skulle utgöra duglig mark. Icke endast kalberg, klapperstensfält och myrar beräknades därvid som impediment, utan också sådana områden, som för tillfället, t. ex. genom skogseld eller kolning, blivit skog-

[1] Jfr KUYLENSTIERNA, a. a., s. 49.

[2] Jfr Kam.-koll. und. utl. (RA) 1785 $^{15}/_{2}$, vilket bifölls av Kungl. Maj:t s. å. $^{8}/_{3}$.

[3] Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1786 $^{31}/_{8}$.

[4] Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1800 $^{18}/_{2}$ samt Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) s. å. $^{19}/_{3}$.

[5] Ett utdrag ur avvittringsrättens protokoll 1785 $^{4}/_{7}$ ang. avvittring i Klabböle by, Umeå socken, ävensom K. Bfhdes utslag 1786 $^{29}/_{9}$ rörande avvittringen i samma by, finnas avtryckta i Handlingar till målet mellan Kungl. Maj:t och kronan, å ena, samt Umeå stad, å andra sidan, m. fl., angående bättre rätt till Klabböle vattenfall, D. 1 (1912), s. 52—59.

lösa. Genom rubricering av vissa hemman såsom »svaga» kunde också arealanslaget lätt sättas till i författningarne högsta tillåtna utrymme. Och följden blev också, att de jordägare, som inom den närmast förflutna tiden mest misshushållat med skogen, vid avvittringen kom att erhålla större areal än sina mera sparsamma grannar. De möjligheter, som härigenom uppstodo för företagsamma och mindre nogräknade hemmansägare att förskaffa sig till utrymmet stora skogsanslag, ligger i öppen dag. Klagomål uppstodo även snart över lantmätarnes oegentligheter vid revningar och mätningar. Redan den 19 april 1783 anhöll landshövdingen, som tydligen såg sig urståndsatt att på nära håll kontrollera lantmätarnes verksamhet, om tillsättandet av en särskild lantmäteridirektör, som skulle hava uppsikt över de lantmätare, som voro sysselsatta med avvittringen inom länet. Sedan kammarkollegium i utlåtande den 6 november s. å. avstyrkt ansökningen, förklarade Kungl. Maj:t den 19 i samma månad sig sakna anledning att bifalla densamma.[1] Då klagomålen över lantmätarnes verksamhet vid avvittringsverkets fortskridande alltjämt ökades, föranleddes emellertid myndigheterna i Stockholm att ånyo upptaga frågan till behandling. Överdirektören vid lantmäteriet, som närmare sökt utreda spörsmålet, medgav i skrivelse till kammarkollegium den 16 april 1788,[2] att under den tid, avvittringen fortgått i Västerbotten, »många oordentligheter» försports, vilka givit anledning till missnöje och klagomål å allmogens sida. En del av dessa fel hade dock kammarkollegium vid prövning av däröver anförda besvär sökt avhjälpa. Anledningen till dessa oordentligheter hade överdirektören funnit »ofelbart vara, att mätningarne ifrån begynnelsen icke blivit fortsatta efter något visst sammanhängande system». De hade m. a. o. icke förrättats å sådana ställen, där »de kunnat medföra största nyttan», utan hade å vissa trakter för mycket påskyndats, medan de å andra alldeles blivit åsidosatta. Lantmätarne, som i Västerbotten icke utbildats särskilt för avvittringsgöromål och å orten saknade möjligheter att erhålla undervisning i detta ämne, hade därför ej heller kunnat med den drift och i den ordning fullgöra sina skyldigheter, som ändamålets vinnande erfordrade. Härtill kom, att de vid avvittringsarbetet ej haft annan tillsyn än av »landshövdingen, som icke kan påstås härav böra vara kännare». Till följd av allt detta ansåg överdirektören för sin del såsom »mycket osäkert», om de hittills skedda mätningarne i Västerbotten voro så riktiga och fullständiga, att avvittringsverket skulle kunna grundas å dessa. För att för framtiden söka avhjälpa de olägenheter, som uppkommit till följd av berörda missförhållanden, föreslog överdirektören, att en skicklig och erfaren lantmätare förordnades att hava tillsyn över lantmätarnes avvittringsarbeten, vartill kunde rekommenderas kommissionslantmätaren Daniel Hall, som nyligen i Kuopio län utövat en motsvarande verksamhet och därvid visat prov på stor personlig duglighet.

Kammarkollegium fann överdirektörens förslag vara värt allt erkännande och framlade detsamma inför Kungl. Maj:t genom skrivelse den 24 i samma månad.[3] Ärendet hann dock ej föredragas förrän den 6 december 1788, då det uppsköts med hänsyn till det pågående kriget i Finland. Först efter freden upptogs saken ånyo och

[1] Jfr Kam.-koll. und. utl. (RA) 1783 $^{6}/_{11}$ samt Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1783 $^{19}/_{11}$.
[2] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1788, s. 56.
[3] Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1788 $^{24}/_{4}$.

behandlades i allmänna beredningen den 22 september 1791. Denna myndighet förklarade sig emellertid ej kunna tillstyrka bifall till förslaget, och efter föredragning inför Kungl. Maj:t den 8 november s. å. avgjordes också ärendet i negativ riktning.[1]

Efter denna tid blevo lantmäteriförhållandena vid avvittringsverket i Västerbotten om möjligt ännu sämre än förut. Dittills hade lantmätarnes arvoden jämlikt 1781 års kungliga brev jämförelsevis punktligt blivit utbetalda, men efter 1791, då den beräknade tioårsperioden utgått, upphörde plötsligt den av statsverket förskjutna delen att utgå. Följden blev, att lantmätarne under flera år framåt fingo nöja sig med halva lönen, som fortfarande uttogs av allmogen, och då denna summa var otillräcklig för uppehället, nödgades de i stor utsträckning skuldsätta sig. Det var under sådana förhållanden mindre underligt, om lantmätarne, som det påstås, i viss mån skulle hava låtit påverka sig i en för jordägarne gynnsam riktning, när det gällde att beräkna de olika hemmanens godhet, vilken beräkning sedermera kom att bliva av avgörande betydelse för skogstilldelningen. Vid bedömandet av dessa oegentligheter måste man emellertid taga i betraktande, att den allmänna moralen hos den tidens ämbets- och tjänstemannastånd icke stod så högt som nu. Synnerligen betecknande är därvid ett officiellt yttrande av överdirektören vid lantmäteriet den 28 februari 1796[2] på tal om lantmätarne i Västerbotten, att man av dem icke »rimligen» kan »fordra och än mindre vänta varken rättskaffens redogörelse i tjänsten, eller att de längre kunna uthärda med sina angelägna göromåls fortsättning, om ej nödiga medel anslås både till betalning av redan verkställda arbeten och sådana, som ännu kunna förestå». Påföljande år förbättrades åtminstone lantmätarnes löneförhållanden, i det att Kungl. Maj:t den 28 februari 1797 beviljade ett årligt anslag av 900 riksdaler, vilket dock skulle användas såväl till att betala lantmätarnes äldre fordringar som till avvittringsutgifternas bestridande för de kommande åren.[3] Även under den följande tiden saknades dock ej klagomål från Västerbotten över lantmätarnes förrättningar i samband med avvittringen.[4]

Som ovan nämnts, hade industriens målsmän redan på ett tidigt stadium varit verksamma för att bringa avvittring till stånd i Västerbotten allt i den förhoppningen att därigenom få tillfälle att inom bestämda gränser ostörda av bönderna nyttja kronoallmänningen mot rekognitions erläggande. Det visade sig emellertid, att, eftersom nybyggesintresset varit det dominerande vid avvittringsinstruktionens tillkomst, det icke fanns stadgat någon annan form för överloppsmarkernas överlämnande till enskilda än byarnes optionsrätt samt nybyggesanläggningar.[5] Detta förbiseende sökte man i viss mån avhjälpa genom kungliga brevet den 29 november 1796.[6] Enligt detta kunde överloppsjord, som bestod av till uppodling samt hemmans inrättande otjänlig skogsmark, upplåtas åt de optionsberättigade hemmansägarne

[1] Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1791 $^{8}/_{11}$.

[2] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1796, s. 62.

[3] Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1797 $^{28}/_{2}$.

[4] Se t. ex. klagomål av riksdagsfullmäktige från Västerbotten vid 1800 års riksdag, vilka besvär sedermera behandlades i kam.-koll. und. utl. (RA) 1802 $^{16}/_{3}$ och avgjordes av Kungl. Maj:t s. å. $^{23}/_{6}$ (Inrikes civilexpeditionens registratur, RA). — Jfr även Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1806 $^{31}/_{10}$ och $^{12}/_{12}$.

[5] B. Boëthius: Robertsfors bruks historia, s. 70.

[6] Tryckt hos Gyldén. — Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (Kam.-koll. Reg.-kontor) 1795 $^{9}/_{12}$.

utan odlingsskyldighet, men mot erläggande av särskild skogsränta enligt grunder, som tidigare 1775 fastställts i skattläggningsmetoden för Savolax och Karelen. Innan någon mark på detta sätt upplåts mot skogsränta, måste en noggrann undersökning företagas, huruvida jorden icke kunde användas till nya hemmansbruk. Därvid fick man icke endast lita på den vanliga lantmäteribeskrivningen över ägorna eller hemmansinnehavarnes uppgifter, utan en särskild utredning måste verkställas genom landshövdingens försorg av en för tillfället sammanträdande nämnd, bestående, förutom av landshövdingen eller å hans vägnar någon för insikt och förfarenhet i lanthushållningen och jordbruket känd ståndsperson, av kronobetjäningen, två nämndemän och ett tillförordnat kronoombud. Dessutom skulle kungörelser härom utfärdas och uppläsas i de närmast belägna kyrkorna, för att tillfälle skulle beredas åt vem som åstundade att infinna sig vid undersökningen och tillhandagå nämnden med nödiga upplysningar. Skulle f. ö. någon till odling otjänlig överloppsjord befinnas innehålla en så stor areal, att den till något allmänt bruk kunde anses bliva nyttig eller tilläventyrs nödvändig, borde enligt kungliga brevet en dylik mark förbehållas kronan såsom allmänning och ställas under krono- och jägeribetjäningens tillsyn. Till följd av dessa stränga föreskrifter kom 1796 års kungliga brev icke att bliva av den betydelse för bruken, som dessas målsmän hade hoppats. Istället skulle nybyggesväsendet — liksom tidigare i Ångermanland — bliva medlet för bruksägarne att förvärva den för driften nödiga skogsmarken. En mängd nybyggen av högsta möjliga storlek kommo också snart till stånd på bruksägarnes initiativ med frihet från skatt under de första 25 åren. På grund av arealens storlek blev dock odlingsskyldigheten under samma tid för ett dylikt nybygge ofta mycket betungande. I verkligheten lära emellertid inga åtgärder hava vidtagits för att uppfylla dessa förpliktelser. Åtminstone vid Robertsfors inskränkte man sig till att sätta upp de nödvändigaste åbyggnaderna å de områden, som av landshövdingen utsetts till nybyggen, och upplät därefter lägenheterna åt arbetare, som skulle livnära sig med kolning och dagsverken samt »på lediga stunder» sköta uppodlingen;[1] och av allt att döma har tillvägagångssättet å övriga bruk i Västerbotten icke haft att uppvisa några nämnvärda olikheter.[2] Denna utveckling var säkerligen icke i överensstämmelse med avvittringsinstruktionens anda och innehåll, men den blev en naturlig följd av det förhållandet, att de kamerala myndigheterna med bortseende från bruksnäringens vällovliga önskemål ensidigt inriktade sitt intresse på landets uppodling.

Jämtland 1780—86

Samma principer, som genom 1780 års avvittringsinstruktion införts i Västerbotten, kommo ungefär samtidigt att bliva gällande även i ett annat landskap, nämligen Jämtland. Den möjlighet till erhållande av stora skogsanslag, som 1770 års avvittringsinstruktion faktiskt innebar, kunde nämligen på längden icke undgå att tilldraga sig myndigheternas uppmärksamhet. Den 20 oktober 1779 inrapporterade dåvarande överdirektören vid lantmäteriet, friherre E. af Wetterstedt, i

[1] B. Boëthius: Robertsfors bruks historia, s. 71—72.
[2] Jfr J. Bromé: Nasafjäll, ett norrländskt silververks historia (1923), s. 322.

skrivelse till kammarkollegium, att han av till lantmäterikontoret inkomna handlingar inhämtat, hurusom vid avvittringen i Jämtland tre, fyra à fem tusen tunnland skog och utmark blivit tilldelade varje helgärdshemman. Överdirektören hade emellertid jämfört sina anförda siffror med motsvarande i andra landskap och därvid funnit, att 1773 års skattläggningsmetod för Västerbotten, vilket landskap dock låg under strängare klimat än Jämtland, för varje mantal endast medgav ett skogsanslag av högst 800 tunnland. Och likaledes hade genom kungliga förordningen den 27 juni 1775 för hemmanen i Finland fastställts ett utrymme av högst 1,200 tunnland per mantal. Anledningen till att jämtlänningarne erhållit en förmånligare ställning än invånarne i övriga landskap berodde enligt överdirektörens förmenande därpå, att 1770 års skattläggningsmetod för Västernorrlands län, till vilket Jämtland vid denna tid räknades, icke utsatte något visst tunnlandtal för hemmanen, och att dessutom samma års instruktion för avvittringsrätten medgav tilldelning av så mycken skog och mark åt de emot avradslanden gränsande hemmanen, som något annat i nejden beläget och med tarvlig skog försett hemman av lika skattetal och ränta innehade. Då de jämtländska hemmanen i allmänhet bestodo av större ägoområden, än innehavarne kunde med fördel uppodla och bruka, blev också följden den, att vid avvittringarne de jordägare, vilkas hemman gränsade intill avradslanden, tilldelades proportionsvis mera skog, än de behövde. Under sådana omständigheter kunde överdirektören icke annat finna, än att rättelse av berörda förhållanden vore av nöden, men en dylik rättelse kunde icke vinnas utan ändring och förbättring av 1770 års instruktion, som ej utstakade säkra grunder för tilldelningen av skog, utan lämnade åt avvittringsrätten att »efter välbehag och godtycke disponera kronans mark». Utom den avsaknad i kronans inkomster, vilken givetvis förorsakades därav, att ett enda hemman tilldelades så mycket jord, som vore tillräcklig för tre eller fyra hemman, ville överdirektören framhålla det hinder, som därigenom även träffade möjligheterna för landets uppodling. Då bönderna genom avvittringen »emot en obetydlig ränta» fingo äganderätt till en vidsträckt ödemark, erhöllo de nämligen därvid också rätt att från sina områden utestänga nybyggare, som voro hågade att till egen och allmän nytta uppodla ödemarken.[1]

Kammarkollegium gjorde de av överdirektören framburna synpunkterna till sina egna i ett utlåtande till Kungl. Maj:t den 1 november 1779, vari hemställdes, att avvittringsarbetet i Jämtland skulle avbrytas, till dess en ny delningsgrund blivit fastställd för landskapet. Denna hemställan bifölls av Kungl. Maj:t redan den 11 i samma månad. Dock skulle avvittringslantmätarne tills vidare fortsätta med revning och skattläggning av hemmanen, å vilka avvittring ännu ej skett. Kammarkollegium erhöll samtidigt kunglig befallning att inkomma med förslag över det tunnlandtal, som kunde medgivas varje mantal.[2]

Redan den 23 augusti 1780 kunde kammarkollegium till Kungl. Maj:t överlämna förslag till en fullständigt ny instruktion för avvittringsrätten i Jämtland, över vars innehåll K. Bfhde i länet jämväl hunnit avgiva yttrande. Dessutom hemställde kollegiet, huruvida icke den ändring skulle vidtagas i 1770 års skattläggningsmetod,

[1] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1779, s. 123.

[2] Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1779 $^{1}/_{11}$ samt Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1779 $^{11}/_{11}$.

att vid alla därefter företagna avvittringar och skattläggningar 30 daler silvermynts eller 10 riksdalers ränta skulle beräknas svara mot ett helt gärdemantal och så vidare i proportion, när mindre räntor förekommo.[1] Det var här, framhölls det, ingalunda fråga om förändring av själva räntan, »uti vilken någon förhöjning eller minskning icke kan äga rum», utan hemmanet skulle endast åsättas ett visst mantal, som efter ovannämnda grund skulle beräknas med ledning av den redan förut utgående räntan. Sedan skulle hemmanet tilldelas så mycket jord, som efter avvittringsinstruktionen ansågs böra höra till det sålunda åsatta mantalet, nämligen ett utrymme av 700 till 1,400 tunnland allt efter markens godhet till varje helt mantal och i proportion därav till de mindre hemmanen. Efter genomförandet av dessa principer skulle hemmanet »med detsamma» anses vara »ordentligen skattlagt». Denna nya skattläggningsmetod borde emellertid icke sträcka sig till redan förut lagligen skattlagda eller till visst mantal satta hemman, om sådana funnes inom landskapet, vilket kollegiet dock för sin del ville bestrida. Mantalet i Jämtland hade nämligen från äldre tider inrättats efter vissa tunnland öppen åker på så sätt, att sex sådana tunnland ansågos motsvara ett mantal. Och då hemmansräntorna i landskapet utgingo endast i penningar och grundade sig till en del på mantalet men också till en del på hemmansrökarne, förekom det ej så sällan, att ett visst förhållande saknades mellan mantal och räntor.[2] Kammarkollegium meddelade slutligen, att såväl delningsgrunden som de allmänna principerna i förslaget till ny avvittringsinstruktion för Jämtland hämtats från den nyligen, den 23 maj 1780, utfärdade motsvarande instruktionen för Västerbotten, vilken befunnits till ifrågavarande landskap »alldeles lämplig».[3] Genom kungliga brevet den 12 december 1780[4] bifölls kammarkollegii nu anförda förslag till alla delar, och samma dag utfärdades »Kungl. Maj:ts förnyade instruktion, varefter avvittringsrätten i Jämtland har sig i underdånighet att rätta».[5]

1780 års avvittringsinstruktion för Jämtland hade som nämnts uteslutande grundats på motsvarande instruktion för Västerbotten och var också huvudsakligen av ordagrant samma innehåll. De egentliga skiljaktigheterna voro i själva verket endast tre, vilka betingades av de faktiska olikheterna mellan landskapen. Så kunde i Jämtland mätningarne ej av naturliga skäl taga sin början »på de längst intill lappmarksgränsen belägna skogar och hemman» såsom i Västerbotten, utan istället å de skogar och hemman, som lågo »närmast fjällen och lappmarksgränsen». Då landskapen vidare hade skilda skattläggningsmetoder, måste en hänvisning i båda instruktionerna till den gällande metoden givetvis förete en formell olikhet. Och slutligen omtalade endast den jämtländska instruktionen avvittringslantmätare, enär några dylika icke tillsatts i Västerbotten. Det ovan anförda kungliga brevet den 21 mars 1781 vann även tillämpning i Jämtland.

[1] Siffran 30 daler s.m. hade ernåtts på så sätt, att samtliga mantal i Jämtland — eller 786 — fördelades lika på det sammanlagda räntetalet för landskapet eller 25,280 daler s.m., varav följde, »att åtminstone 30 till 32 daler skulle belöpa på vart mantal».

[2] Jfr G. THULIN: Historisk utveckling af den svenska skifteslagstiftningen med särskildt afseende å frågan om delningsgrund vid skifte (1911), s. 153 ff., samt J. FALKMAN: Orternas undervisningar (1860), s. 120—21.

[3] Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1780 $^{23}/_{8}$.

[4] Tryckt i Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 260—61.

[5] Tryckt hos ENAGRIUS.

»Allmänningsavvittrings- och skattläggningsrätten i Jämtland»[1] påbörjade omedelbart efter instruktionens utfärdande sin nya verksamhet. Oaktat att somliga hemman hade sina ägor omgränsade med laga skiljemärken, avskildes all jord, som översteg det med ledning av räntan uträknade tillåtna tunnlandtalet. Vid bestämmande av såväl den ursprungliga som den högst medgivna ägorymden avdrogos vatten, kärr, mossar och mindre duglig skogsmark såsom varande impediment, men trots detta blevo stora områden av rätten förklarade vara överloppsmark.[2]

Om den jämtländska allmogen tidigare sett på avvittringsverket med oblida ögon, ökades dess förbittring genom införandet av 1780 års metod. Även andra befolkningsgrupper inom Jämtland, såsom boställshavarne och representanterna för industrien, funno härigenom sina intressen hotade och förenade sig därför med allmogen. Under sommaren 1782 förbereddes en samfälld aktion i form av klagoskrifter till regeringen, och dessa inkommo till Kungl. Maj:t den 19 augusti s. å. Allmogens klagoskrift var undertecknad av representanterna för de tingslag, som dittills på ett eller annat sätt träffats av avvittrings- och skattläggningsrättens verksamhet, nämligen Undersåker, Offerdal, Rödön, Lit, Hallen, Berg och Brunflo. Ansökningen riktade sig i första rummet mot 1780 års instruktions bestämmelser om ökeskatt, vilka vederbörande myndigheter velat tillämpa jämväl å böndernas »av urminnes tider, såväl som sedermera, med rå och rör eller andra laga märken samt laga kraftvunna domar förvarade odals- och skatteägor». Men detta ansåg allmogen »strida ej allenast mot allmänna lagen», som tillförsäkrade innehavarne »ett ostört åtnjutande av vad på sådana grunder äges», varför någon överloppsjord ej kunde finnas inom ett förut skattlagt odalshemman, »utan ock mot flera särskilda denna orten givna resolutioner och försäkringar», såsom kungliga resolutionen den 24 december 1645 samt kungliga breven den 12 februari 1696 och den 5 maj 1758.[3] Vidare framhölls bl. a., att Jämtland tidigare åtagit sig ständig tiondesättning, som grundats på hemmanens nuvarande omfattning, och att med avvittringen från början ej annat åsyftats än att avrösa de hemman, som gränsade till allmänningarne och ej förut hade »sitt determinerade område». Vad avvittringsrättens organisation beträffar, påpekades, att det stundom vållat svårigheter att inom orten uppbringa sju ojäviga nämndemän, varför dessa måst tagas från avlägsna tingslag, vilket i sin tur medfört ett skadligt avbräck i lantbruksarbetet, då nämndemännen flera veckor i följd under sommaren måst vara borta från hemtrakten. Allmogen föreslog i anledning härav, att nämndemännens antal vid avvittringsförrättningar inskränktes till två, vilket ansågs fullt tillräckligt, och att den därigenom uppkomna besparingen av arvoden användes till understöd åt hantlangningsmännen. Boställshavarne, vilkas synpunkter framfördes genom översten för Jämtlands regemente, friherre C. A. Wachtmeister, instämde med allmogen i klagomål över ökeskatten och åberopade utöver de författningar, allmogen redan anfört, jämväl bl. a. kungliga resolutionerna på krigsbefälets besvär

[1] Denna benämning, som återfinnes i rättens protokoll efter 1780, avser tydligen att framhålla avvittringens nya innebörd.

[2] Den jämtländska allmänningsavvittrings- och skattläggningsrättens protokoll och domböcker för åren 1781—84 samt 1786 finnas såväl i Jämtlands läns landskontor som i länets lantmäterikontor, Östersund. Under år 1785 förekommo inga avvittringar i landskapet. Jfr nedan s. 74.

[3] Ang. dessa kungl. brevs innehåll, se ovan, s. 37, 39 och 51.

den 16 oktober 1723 och den 10 september 1743, enligt vilka utlovats, att någon vidare revning icke skulle övergå de indelta hemmanen. Industrien slutligen representerades av intressenterna i Gustafs- och Carlbergs kopparverk, som angåvos »äga åtskilliga hemman i Jämtland». Som skäl för sin protest mot avvittringen anförde dessa, att de dittills med förlust drivit berörda verk, och att de ej kunde fortsätta med driften, om deras hemman skulle ännu högre beskattas eller minskas till omfattningen. Dessutom hade riksens ständers bank kopparverket med alla dess hemman i pant för ett hos banken upptaget lån, varför säkerheten i fall av jordens abalienation skulle rubbas till kännbart men för intressenterna. Såsom stöd för ansökningen om avvittringsverkets nedläggande åberopades f. ö. det skydd, som bergsordningarne lämnade åt bergverk och deras tillhörigheter.[1]

Kungl. Maj:t remitterade den 21 augusti 1782 samtliga nyssberörda ansökningar till kammarkollegium i och för utredning, och detta ämbetsverk infordrade i sin tur såväl överdirektörens vid lantmäteriet som K. Bfhdes yttrande i ämnet. Överdirektören, vars yttrande förelåg färdigt redan den 5 maj 1783,[2] upptog till behandling endast några punkter av allmogens klagomål. Bönderna hade gjort gällande, att gränserna mellan deras skattehemman och angränsande kronojord blivit fastställda dels i äldre dels i senare tider genom laga kraftvunna domar, varav de ville draga den slutsatsen, att dylika avgränsade områden borde vara fria från allt slags vidare beskattning. Häremot framhöll överdirektören, att gränsmärken, även om de lagligen fastställts, endast hade hävden eller åbornas nyttjanderätt till grund, och därför icke kunde anses »gälla emot kronan, som sin till jorden ägande första rättighet aldrig avsagt».[3] Tvärtom hade kronan alltid utövat »sin jordäganderätt» till hemmanens överflödiga mark, vilket bl. a. framgick av skogsordningarnes bestämmelser, att ägare av frälse- och skattehemman väl voro berättigade att inom sina avgränsade områden uppröja åker och äng samt anlägga torp, men samtidigt voro skyldiga att medgiva förnyad skattläggning å de sålunda förbättrade hemmanen.[4] Ehuru visserligen ägaren i detta fall tillförsäkrades äganderätten till nyodlingarne, fick han dock ej försvara desamma under den gamla räntan, »utan måste därför ny ränta erläggas». Ett dylikt förfarande hade enligt överdirektörens förmenande icke kunnat äga rum, »i händelse all inom erkända eller lagligen fastställda rår belägen mark skulle åbon skattefri tillhöra». — Ett annat av böndernas klagomål gick ut på att de hemmansåbor, som i senare tid löst sina hemman till skatte, därigenom blivit tillförsäkrade besittningen av alla de ägor, som vid tiden för skatteköpen nyttjats under hemmanen. Ej heller detta klagomål ansåg överdirektören äga någon rättsgrund. Vid skatteköpsvärderingen hade nämligen endast tagits hänsyn till räntan, efter vilken skatteköpsskillingen beräknats. Och räntan i sin tur hade aldrig bestämts på grundval av hemmanens storlek i skog och mark utan endast efter den odlade jorden. F. ö. var det här icke meningen att fråntaga bonden hans hemman,

[1] Ansökningshandlingarne äro bilagda Kam.-koll. und. utl. (RA) 1786 $^{19}/_{7}$.

[2] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1783, s. 37.

[3] Överdirektören anslöt sig här — liksom kammarkollegium några år tidigare gjort i annat sammanhang — till den redan under 1600-talet i svensk doktrin förfäktade ståndpunkten, att »præscriptio non currit in coronam», d. v. s. att urminnes hävd ej kunde skydda intaga å kronojord. Ang. giltigheten av denna princip i svensk rätt, se J. E. Almquist: Det processuella förfarandet vid ägotvist, s. 189—93.

[4] Jfr 1647 års skogsordning, § 11; 1664 års skogsordning, § 11, och 1734 års skogsordning, § 15.

utan skulle han blott tillhållas att för överloppsmarken erlägga ränta och samma jord till nytt hemman uppodla. — Slutligen upptog överdirektören till övervägande det omstridda spörsmålet om överloppsmarkens kamerala natur och fann därvid det »ej vara alldeles utan skäl, att slika nya lägenheter borde erhålla samma natur som själva bolbyns hemman, av vilkas ägor de tillkommit». Å andra sidan måste emellertid överdirektören medgiva, att då skatteköpsskillingen ej blivit lämpad efter utägornas vidd utan blott efter räntan, som åter fastställts endast med hänsyn till inägorna, den naturliga konsekvensen borde bliva, att »de hemman, som hädanefter bliva inrättade på något skattehemmans överloppsmark borde vara av krono natur». För att på ett rationellt sätt lösa den invecklade frågan borde den utvägen vidtagas, att det nya hemmanet kunde anses för skatte, om det uppodlades och övertogs av den gamla ägaren, men däremot betraktas såsom krono, om denne vägrade att erlägga den nya räntan och uppodlingen sålunda måste verkställas av en främmande åbo.[1]

Då de jämtländska bönderna ännu 1784 icke erhållit något svar å sin två år tidigare ingivna besvärsskrift, försökte de med andra medel åtminstone tills vidare göra avvittringsverket om intet. Genom landshövdingen inkommo de den 20 oktober s. å. med en ansökan till Kungl. Maj:t om uppskov med avvittringarne under ett år med hänsyn till den svåra missväxt, som för tillfället hemsökte Jämtland. Kungl. Maj:t infordrade kammarkollegii utlåtande i ärendet, och den 23 februari 1785 lät kollegiet genom en av dess ledamöter giva statssekreteraren Elis Schröderheim i uppdrag att i underdånighet tillkännagiva, att kollegiet, i anseende till den svåra missväxt Jämtland undergått, icke kunde annat än förena sig med landshövdingen uti ett gemensamt tillstyrkande av det begärda uppskovet. Dock tillades, att som denna nåd för ett landskap kunde giva flera anledning att ehuru med mindre skäl begära samma förmån, borde en viss försiktighet iakttagas vid expedierandet av detta ärende.[2] I anledning härav avläts den 28 februari 1785 ett kungligt brev till landshövdingen i Härnösand med bifall till allmogens ansökan om tillstånd att få uppskjuta avvittringsarbetet i Jämtland under ett år. Brevet var emellertid endast undertecknat av statssekreteraren Schröderheim, »emedan», som det hette i samma skrivelse, »Kungl. Maj:t uti dess höga namn härom icke velat utfärda några ordres, varav andra orter kunde taga sig anledning att ehuru med mindre skäl begära samma förmån». Kammarkollegium erhöll samtidigt endast »muntlig tillsägelse» att ställa sig brevets innehåll till efterrättelse.[3]

Anledningen till att frågan om avvittringsverkets definitiva nedläggande dragit ut på tiden synes hava varit, att K. Bfhdes yttrande i ämnet ej blev färdigt förrän den 18 april 1786. Först därefter, och sedan yttrandet hunnit granskas av kammarkollegium, kunde ärendet i sin helhet överlämnas till regeringen, som den 29 augusti s. å. upptog detsamma till behandling i rådkammaren. Vid föredragning av de olika besvärsskrivelserna upplästes först K. Bfhdes yttrande i saken.[4] Landshövdingen

[1] Detta försök att lösa problemet om överloppsmarkens jordnatur upptogs kort därefter av Kungl. Maj:t i annat sammanhang. Se härom Kungl. brev till kam.-koll. 1786 $^{31}/_{3}$ (tryckt hos Enagrius), ang. storskiften och skattläggningar i Finland.

[2] Jfr Konseljprotokoll i kammarärenden (RA) 1785 $^{28}/_{2}$.

[3] Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1785 $^{28}/_{2}$.

[4] Yttrandet finnes bilagt Kam.-koll. und. utl. (RA) 1786 $^{19}/_{7}$.

instämde med allmogen så till vida, att de i dess besvärsskrivelse åberopade resolutioner och författningar förklarades utgöra ett tillräckligt stöd för allmogens begäran att undslippa avvittring å sådana hemman, som voro »med lagliga rå och rör försedda eller med andra i äldre och senare tider domfästa skiljemärken befästade». Men samtidigt höll landshövdingen före, att 1780 års avvittringsinstruktion för Jämtland ej hade avseende å dylika hemman, utan blott å sådana, som saknade skiljemärken eller voro kringgärdade med sämjerår, vilkas giltighet allmänna lagen ej heller godkände. K. Bfhde kunde för sin del på denna punkt ej finna någon skillnad mellan berörda instruktion och vad som samtidigt iakttogs vid avvittringen i Ångermanland. Lika onödig syntes honom allmogens fruktan vara för en allmän ny revning och skattläggning. Ty då gällande författningar bjödo, att hemman, som tillförene blivit skattlagda, därefter icke kunde underkastas ytterligare skattläggning, borde också allmogen i Jämtland, liksom i övriga provinser, kunna trygga sig därvid. Vad frågan om avvittringsrättens sammansättning beträffar, hade landshövdingen intet att invända emot, att nämndemännens antal förminskades till två, för såvidt rättens uppgift fortfarande skulle blott gå ut på syn och undersökning, under det att själva målets avgörande överlämnades åt K. Bfhde. Men just mot denna bestämmelse i 1780 års instruktion riktade landshövdingen samtidigt en skarp kritik. K. Bfhdes utslag i avvittringsmål skulle enligt samma författning grunda sig på såväl avvittringsrättens som kronofullmäktigens och lantmätarens betänkanden. Om dessa betänkanden å ena sidan överensstämde i sak, var K. Bfhde enligt landshövdingens åsikt merendels bunden vid däri förekommande uppgifter, och voro de å andra sidan motstridiga, berodde det på en slump, om K. Bfhde lyckades träffa det rätta, då han ej hade tillfälle att på stället underrätta sig om föreliggande omständigheter. När lantmätarne enligt gällande föreskrifter ålades att årligen endast för 400 daler s. m. avmäta 27,000 tunnland, var det vidare att befara, att deras göromål mer åsyftade innehållets avfattning än en noggrann gradering och riktig utstakning av alla nyodlingslägenheter. Ändamålet med avvittringen var nämligen icke endast »att tilldela oavvittrade hemmansägare vad till deras fullsuttenhet tarvas», utan också »att utröna, vad kronan äger övrigt av allmänningen till nya hemman». Skulle bägge dessa ändamål kunna vinnas, måste emellertid marken, som skulle delas och avvittras, förut noga bliva till sitt innehåll känd, och därtill fanns ingen säkrare utväg, än att lantmätarne sattes i stånd att med »behörig accuratesse» besörja avfattningen, så att inga omständigheter saknades, som kunde tjäna till upplysning i ämnet. När domaren och kronofullmäktigen sedan på stället granskade lantmätarens verksamhet, borde avvittringsrätten erhålla tillräcklig kunskap i ärendet för att på egen hand kunna avsluta detsamma. Dessutom uppkommo ständigt vid avvittringsmålens behandling sådana frågor, som tarvade domstols utlåtande, och så länge K. Bfhde ägde prövningsrätt, kunde därvid uppkomna misstag ej lämpligen rättas av högre domstol genom syn på stället. Av dessa skäl ville landshövdingen ej allenast yrka nya föreskrifter för avvittringslantmätarne, utan även tillstyrka, att avvittringsrätten i Jämtland liksom tidigare blev rätt domstol i alla förekommande avvittringsmål på samma sätt som i Ångermanland. Och detta föreföll landshövdingen så mycket naturligare, som båda dessa landskap voro förut skattlagda och sålunda i berörda fall berättigade till lika rättegångssätt utan att

behöva sammanblandas med sådana landskap, som ännu ej undergått skattläggning, för vilka senare den ekonomiska prövningen var av större vikt än den juridiska, eftersom med avvittringen då tillika följde skattläggning.

En helt annan ståndpunkt intog emellertid kammarkollegium i sitt den 19 juli 1786 avgivna utlåtande.[1] Kollegiet bestred landshövdingens påstående, att Jämtland kunde anses hava blivit ordentligt skattlagt, och gjorde gällande, att hemmanens gränser ej kunde betraktas annat än som sämjerår, varför anledning saknades att tillstyrka någon ändring av 1780 års instruktion. Men för att bönderna i allmänhet skulle få tid att övertyga sig om avvittringsverkets nytta, och att ett hemman med skälig rymd väl kunde äga bestånd, hemställde kollegiet, om icke verkställigheten tills vidare blott måtte sträcka sig till sådana hemman, vilkas ägor gränsade intill kronans ostridiga allmänningsskogar. Och för att jaga allt motstånd på flykten föreslogs samtidigt, med hänsyn till att jordmånen i Jämtland var svag och mindre fruktbärande samt säden ofta utsatt för frost, att det å mantalet högst medgivna tunnlandtalet finge ökas till 1,800 tunnland, och vid själva fjällryggen, där marken var mest oländig, till 2,000 tunnland. Landshövdingens hemställan om ändring i rättegångssättet kunde kollegiet så mycket mindre tillstyrka, som avvittringen enligt 1780 års instruktion icke var annat än en »skattläggningsjämkning», och dylika frågor hade av ålder alltid hört under K. Bfhdes och kammarkollegii prövning. Däremot hade kollegiet intet att erinra mot att antalet nämndemän i avvittringsrätten inskränktes till blott tvenne.

Vid granskning av de olika myndigheternas utlåtanden anslöto sig riksråden i det stora hela till den av K. Bfhde förfäktade ståndpunkten, under det att kammarkollegii åsikter lämnades åt sitt värde. Vad först angick allmogens anhållan, att de gamla och redan avrösade hemmanen måtte utan ny revning och skattläggning bibehållas vid sina rå och rör samt andra laga skiljemärken, vilka fastställts genom avvittringsrättens och andra domstolars laga kraftvunna domar, funno riksråden, att detta redan förut i Sveriges lag och författningar tillförsäkrats varje svensk undersåte, varför 1780 års instruktion icke kunde tolkas såsom åsyftande någon ny skattläggning för sådana hemman. Kammarkollegium hade visserligen anfört, att Jämtland ej skulle kunna räknas till de ordentligt skattlagda landskapen, men bönderna hade enligt riksrådens mening tillräckligt bevisat, att de sedan urminnes tider ägt odalrätt till sina hemman. Och även om de förlorat denna rätt under en tid, då de lydt under främmande välde, för den trohet och tillgivenhet de hyst för Sveriges krona, hade de redan 1645 av drottning Kristina återfått skattemannarätten till »sina hemman med alla då tillydande ägor för evärdliga tider». Och eftersom Sveriges lag stadgade, att skattemannarätt borde hållas i ostörd helgd, kunde samma hemman numera icke förminskas eller någon vidare skatt hemmansägarne påföras mot deras uttryckliga vilja. Ty även om denna äldre skattläggning icke förrättats med den noggrannhet, som i senare tid blivit iakttagen, kunde likväl de nya skattläggningsmetoderna icke hava någon retroaktiv verkan å äldre förhållanden, som på berörda sätt fastställts av konungamakten att gälla i evärdlig tid, utan måste således Jämtland otvivelaktigt anses såsom ordentligt skattlagt. I anseende till allt detta och flera av sökandena framdragna skäl förklarade sig därför riksråden benägna att

[1] Kam.-koll. und. utl. (RA) 1786 $^{19}/_{7}$.

tillstyrka K. Bfhdes hemställan, att Kungl. Maj:t »täcktes låta allvarsamligen anbefalla ämbetsmännen i orten» att vid verkställigheten av vad avvittringsinstruktionen föreskrev icke i någon måtto kränka hemmansägarnes lagliga rätt varken med ny avvittring eller skattläggning å de hemman, som befunnos redan vara »med laggilda skiljemärken avrösade», men att därjämte måtte förklaras, att instruktionen med rå och rör endast haft avseende på sådana olagliga sämjerör, som grannar, vilka tillförene nyttjat allmänningar till fågel- och djurfångst samt mulbete, sinsemellan efter godtycke upprättat. Vad övriga hemman beträffar, funno riksråden skäligt att lika med kollegiet hemställa, om icke en sådan tillökning i det uti instruktionen utsatta tunnlandtalet måtte beviljas, att de oavrösade hemmanen skulle erhålla från 700 till 1,800 tunnland på mantalet efter markens beskaffenhet, och vid fjällryggen ända till 2,000 tunnland. Vidkommande den föreslagna inskränkningen i nämndemännens antal höllo riksråden före, att vid avkunnandet av domar rättens ledamöter enligt lag ej kunde vara mindre än sju, ordföranden oberäknad, men att då fråga endast vore om syner eller undersökningar tvenne nämndemän jämte domaren kunde vara tillräckligt. Detta spörsmål stod emellertid i intimt samband med det av K. Bfhde väckta förslaget, att alla avvittringsmål liksom tidigare enligt 1770 års instruktion skulle höra under avvittringsrätten som första instans. Jämväl detta förslag ansågo sig riksråden böra tillstyrka med den motiveringen, att avvittringsgöromålen i Jämtland, varest alla allmogens hemman voro av skatte natur och redan skattlagda, angingo frågor om äganderätt mellan kronan och enskilda och således voro av rent juridisk art, vartill kom, att ett avgörande i ett sammanhang och på ett ställe syntes leda till större ordning, säkerhet och skyndsamhet, än som kunde bliva fallet enligt gällande instruktion.[1]

Då ärendet den 28 september 1786 företogs till behandling i konseljen,[2] beslöt emellertid Gustaf III, som vid denna tid av politiska skäl önskade stå väl hos allmogen, att helt inställa avvittringsverket i Jämtland. Då beslutet kungjordes, lär icke ett enda avvittringsmål i detta landskap hava hunnit fastställas av K. Bfhde, som tydligen uppskjutit härmed i avvaktan på den slutliga prövningen av allmogens besvär.[3] Redan 1785 hade två av avvittringslantmätarne fått avsked, nämligen Erik Feltström, som 1783 efterträdt Per Björnlind, samt Johan Tandbergsson.[4] Den enda återstående avvittringslantmätaren i Jämtland, Erik Bångensson, som 1780 efterträdt Hans Bjur,[4] avgick först 1789.[5]

1801 års kungliga brev

Redan 1779 hade kammarkollegium umgåtts med planer att införa avvittring efter visst tunnlandtal jämväl i Ångermanland och Medelpad.[6] Den utredning, som i

[1] Rådsprotokoll i inrikes civila ärenden (RA) 1786 $^{29}/_{8}$.

[2] Jfr Konseljprotokoll i kammarärenden (RA) 1786 $^{28}/_{9}$ samt Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) s. d.

[3] J. A. THURGREN: Handbok i svenska nybygges- och avvittringsverket (1861), s. 51.

[4] Jfr ovan, s. 49—50.

[5] Jfr EKSTRAND: Svenska landtmätare (1901—03).

[6] Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1779 $^{1}/_{11}$.

samband härmed påkallats hos ortsmyndigheterna, hade emellertid dragit ut på tiden, och själva ärendet hade härunder råkat falla i glömska.[1] Av en tillfällighet blev detsamma ånyo aktuellt vid sekelskiftet. Allmogen från berörda landskap hade nämligen vid 1800 års riksdag besvärat sig över kollegiets dröjsmål vid utgivandet av skatterättsbrev. Kollegiet, som fått i uppdrag att yttra sig häröver, avgav den 4 november 1800 ett vidlyftigt betänkande i ämnet. Anledningen till att skatterättsbrev icke i omskrivna fall kunnat utfärdas, förklarades vara, att kollegiet erfarit, att de skatteköpta områdena tilldelats åborna genom avvittring, varvid åborna fått alldeles för mycket jord i förhållande till allmogen i andra landsändar såsom Finland och Västerbotten. Till upplysning kunde kollegiet nämna flera hemman i Ramsele och Arnäs socknar i Ångermanland, där vissa nybyggare erhållit duglig mark till över 20,000 tunnland för helt mantal. Detta berodde i sin tur enligt kollegiets mening på de svävande grunderna i 1742 och 1762 årens kungliga brev, enligt vilka de hemman, som icke kunde uppvisa några lagliga skillnader, skulle vid avvittringen tilldelas så mycket skog, som de behövde, och som kunde svara emot andra med rår försedda närmast intill belägna byars och hemmans skogar. Och då dessa senare hemman icke heller innehaft någon viss ägorymd, som lämpats efter varje mantals särskilda beskaffenhet, hade följden blivit, att de avvittrade hemmanen på flera ställen erhållit jord, i utrymme uppgående till många tusen tunnland, ehuru hemmanen vart för sig icke ens utgjort ett helt mantal. De hemman, om vilka besvären rörde sig, voro delvis av krono natur, varför det kunde synas, som om det i detta fall tillkommit Kungl. Maj:t i egenskap av jordägare att bestämma, hur mycket jord åbon kunde försvara under ett mantal, men å andra sidan hade enligt författningarne avvittringsrätten ägt att utan avseende å jordnaturen fastställa hemmanens storlek å marken. Kollegiet hänsköt därför under Kungl. Maj:ts eget avgörande, om man skulle låta det bero vid avvittringsrättens eller högre domstols laga kraftvunna utslag och sålunda utfärda de skatterättsbrev, som kollegiet dittills innehållit, eller om kammarfiskalen skulle genom resningsansökningar bereda sig utväg att få nämnda utslag i nåder prövade.

Kammarkollegium hade emellertid av detta ärende tagit sig anledning att ånyo upptaga frågan om det vissa tunnlandtalets åsättande i Västernorrlands län, till vilket vid denna tid räknades ej blott Ångermanland och Medelpad utan även Jämtland, och bifogade i samma betänkande en ingående utredning härom. Vad Jämtland angick, hade visserligen detta landskap genom 1786 års brev befriats från vidare avvittring, men denna befrielse gällde enligt kollegiets åsikt endast »gamla hemman», vilka utan vidare undersökning borde bibehållas vid det område, de av ålder ägt. Däremot ansåg kollegiet, att intet hindrade kronan att vid förekommande ansökningar om nybyggens anläggande å kronomarker förordna, huru mycket jord skulle tilldelas varje nybygge efter dess mantal och övriga beskaffenhet. I Ångermanland och Medelpad åter voro de flesta hemmanen redan avvittrade,[2] och prövningen av ifrågavarande spörsmål kunde därför i dessa landskap endast sträcka sig till de hemman och nybyggen, som ännu ej erhållit sina bestämda områden, liksom till de nybyggen, som i en framtid kunde komma att beviljas. Kollegiet föreslog i anledning

[1] Jfr dock ovan, s. 60.

[2] Ang. avvittringen i Medelpad, se ovan, s. 16 och 18.

härav, att i berörda landskap ett visst tunnlandtal, lämpat efter markens beskaffenhet samt lägenhetens längre eller kortare avstånd från avsättningsställen och lastageplatser, borde utsättas för ett helt mantal och i proportion därav för ett mindre. Tunnlandtalets storlek borde bestämmas av K. Bfhde i länet, sedan vederbörlig lantmäteriförrättning skett och kronans fullmäktige samt andra, vilkas rätt kunde vara ifråga, lämnats tillfälle att yttra sig i saken. Därefter skulle räntan å lägenheten, som icke borde vara mindre än $^1/_8$ mantal, uträknas å landskontoret, och i och med detta kunde skattläggningen anses vara fullbordad enligt samma grunder, som bl. a. kommit till uttryck i 1780 års avvittringsinstruktioner för Jämtland och Västerbotten. Vad tunnlandtalets storlek beträffar, ansåg kollegiet, som i detta avseende rådgjort med de lokala myndigheterna i respektive orter, att hemman i Medelpad och östra delen av Ångermanland, eller det s. k. kustlandet, borde på helt mantal erhålla 500 à 1,500 tunnland, de övriga delarne av Ångermanland 600 à 1,600 tunnland och slutligen Jämtland 700 à 1,600 tunnland; dock skulle, om nyssnämnda utrymmen vid något tillfälle prövades icke vara tillräckliga, vidden i så fall kunna ytterligare ökas, så att den inalles utgjorde 2,000 tunnland på ett helt mantal. Som emellertid dessa åtgärder även kunde komma att beröra sådana hemman i Ångermanland och Medelpad, som ännu ej undergått avvittring, hemställde kollegiet till Kungl. Maj:t, huruvida dessa hemman vid avvittringen skulle behandlas efter äldre författningar, eller om skattläggning efter det vissa tunnlandtalet även i detta fall kunde tillämpas. I övrigt föreslogs, att Västernorrlands län finge åtnjuta ett årligt anslag av 1,000 riksdaler till avvittringskostnadernas bestridande.

Kammarkollegii betänkande föredrogs i allmänna beredningen den 13 mars 1801 och bifölls av Kungl. Maj:t den 12 maj s. å.[1] Vad först angick åbornas klagan, att de icke erhållit sina skatterättsbrev inom laga tid, fann Kungl. Maj:t lämpligt att förbliva vid domstolarnes laga kraftvunna utslag, varför kollegiet anbefalldes att i laga ordning utfärda de begärda bevisen å skatteköpen. Vad åter beträffade frågan om vissa tunnlandtals fastställande för de hemman och nybyggen, som ännu ej fått sitt bestämda område, godkände Kungl. Maj:t visserligen principiellt kollegiets förslag på denna punkt, men beslöt samtidigt, med hänsyn till att ifrågavarande landskaps »trögare avsättning» och »hårdare klimat» medförde »flera svårigheter för jordbruket», att medgiva en tillökning av 500 tunnland på vart helt mantal utöver vad kollegiet i vissa fall föreslagit för Medelpad och Ångermanland samt jämväl för vart helt hemman i Jämtland en tillökning av 1,000 tunnland. I följd härav skulle det största område, som tilläts å varje helt mantal, i de bägge förstnämnda landskapen sättas till 2,500 och i Jämtland till 3,000 tunnland. Dessa nya grunder skulle ej endast tillämpas vid nybyggestilldelning, utan även vid eventuell avvittring inom berörda landskap. I övrigt fastställdes innehållet i kammarkollegii betänkande.

Genom 1801 års kungliga brev infördes således avvittring efter det vissa tunnlandtalet jämväl i Medelpad och Ångermanland.[2] För Jämtland däremot hindrade 1786

[1] Jfr Allmänna beredningens protokoll (RA) 1801 $^{13}/_3$ samt Kungl. brev till kam.-koll. 1801 $^{12}/_5$ (Lantmäteristyrelsens arkiv).

[2] I Ångermanland hade visserligen avvittringslantmätarne avgått, men 1809 tillsattes ånyo sådana för Västernorrlands län. Av ekonomiska skäl avskedades de dock åter redan 1814. Jfr EKSTRAND: Samlingar i landtmäteri II, s. 216.

års kungliga brev fortfarande ett fullföljande av avvittringsverket. Västerbotten å sin sida hade icke blivit delaktigt av den förmån, som det ökade tunnlandtalet i 1801 års brev ansågs innebära för den enskilde. Bestämmelserna i 1780 års avvittringsinstruktion om tilldelning av högst 700 à 1,400 tunnland per mantal gällde således alltjämt för detta landskap. Detta föranledde upprepade ansökningar från allmogen i Västerbottens och Norrbottens län, vilket sistnämnda län år 1810 utbrutits från det förstnämnda, att det för mantalet högst medgivna tunnlandtalet skulle sättas högre. Dessa ansökningar avslogos dock av Kungl. Maj:t under den motiveringen, att de stredo mot innehållet i 1780 års avvittringsinstruktion för Västerbotten, och att en ändring av instruktionen i önskad riktning lätt kunde medföra, dels att skogarne nedhöggos, dels att den skoglösa marken lämnades utan odling.[1] Avvittringsverket fortsatte alltså i Västerbotten enligt de snäva gränser, som utstakats i 1780 års instruktion[2] ända fram till år 1824, då en ny avvittringsstadga utfärdades, som i långt större grad skulle komma att taga hänsyn till allmogens krav. Verkningarne av de föregående avvittringarne sträckte sig dock långt fram i tiden och ännu på 1850-talet klagade landshövdingen i Västerbottens län över skogarnes medtagna utseende, vilket han för sin del fann vara en direkt följd av de gamla avvittringarne enligt 1780 års instruktion.[3]

Emellertid erhöllo nybyggarne i Västerbottens och Norrbottens län under ifrågavarande period en förmån, som tills vidare icke kom de övriga norrländska länen till del. Genom kungliga brevet den 6 maj 1817[4] fingo nämligen nämnda nybyggare rättighet att utan lösen förvärva skattemannarätt å sina nyhemman, så snart de, efter bevisligen fullbordade odlingsskyldigheter, för dessa begynte att erlägga ränta till kronan. Detta avsteg från de sedan 1782 gällande allmänna grundsatserna beträffande nybyggares rätt till intagorna motiverades i brevet därmed, att i Norrbottens och Västerbottens län en ytterligare uppmuntran till nya odlingsföretag visat sig vara av nöden.

Innan vi lämna detta kapitel, återstår ännu en fråga att besvara: Hava bestämmelserna om avvittringarne efter det vissa tunnlandtalet, vilka tillkommit i administrativ väg, i princip överensstämt med den allmänna lagens stadganden i hithörande delar? I viss mån måste svaret på denna fråga utfalla olika, beroende på huruvida hemmanen från början varit avgränsade genom lagliga skiljemärken eller ej. I det sistnämnda fallet kan avvittringens rättsliga giltighet svårligen betvivlas. Redan på grund av den äldre lagstiftningen i ämnet kunde Kungl. Maj:t med visst fog anse sig vara berättigad ej blott att hindra byalagen i deras försök att slå under sig mer jord, än de själva förmådde bruka eller behövde, utan även att återtaga vad byalagen av sådan jord utöver nämnda behov inkräktat, då för inkräktningen ej kunde åberopas annat stöd, än att den kunnat ske saklöst och utan hinder från kronans sida.[5] 1734 års lags bestämmelser om urminnes hävd kunde ej heller anföras

[1] Se Kammarexpeditionens registratur (RA) 1817 $^{6}/_{5}$ och 1819 $^{23}/_{2}$. Det sistnämnda brevet innehåller resolution på allmogens besvär vid 1810 års riksdag.

[2] Jfr dock Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1806 $^{11}/_{7}$.

[3] Jfr nedan, s. 108.

[4] Kungliga brevet 1817 $^{6}/_{5}$ till landshövdingen i Norrbottens län finnes tryckt hos Ekström och Lilienberg.

[5] J. N. Lang: Om delningsgrund i by (1901), s. 42.

till stöd för byalagens anspråk, då dylik hävd enligt Jordabalkens 15 kapitel ej gällde i öppen skog och mark. F. ö. var det tvivelaktigt, om hävdebestämmelserna överhuvud taget vid denna tid ansågos kunna tillämpas gentemot kronan.[1] Däremot kan stadgandet i 12 kap. 6 § Jordabalken, att byar äga andel i skog eller löt och öppen betesmark efter öre och örtug, sägas innebära samma princip, som kommit till uttryck i 1780 års båda avvittringsinstruktioner. Ty även dessa avsågo att giva byalagen en mot deras skattetal svarande vidd och att utjämna den olikhet i besittningen, som uppstått genom att vissa hemmansägare obehörigen slagit under sig en proportionsvis alltför stor areal.[2]

I det första fallet, eller då hemmanen voro avgränsade inom lagliga skiljemärken, ställer sig emellertid saken legaliter något annorlunda. Kungl. Maj:t saknade givetvis laglig befogenhet att genom avvittring minska ett dylikt hemmans område, även om detta vid undersökning visade sig vara större, än avvittringsinstruktionen i det särskilda fallet tillät. Så långt ville ju dock ej heller myndigheterna sträcka sig, utan 1780 års avvittringsinstruktioner bestämde som vi sett, att överloppsjorden fortfarande fick förbliva under hemmanet, därest ägaren förklarade sig villig att erlägga den av kronan föreslagna ökeskatten. Om bestämmelserna stannat därvid, hade från rättslig synpunkt föga varit att anmärka, då åtgärden i så fall endast skulle hava inneburit en behörig skattejämkning eller tydligare uttryckt: en kompletterande beskattning av jord, som förut varit skattefri.[3] Men såsom framgår av det ovan anförda, ägarne ålades dessutom att inom viss tid uppodla överloppsmarken vid förlust av optionsrätten, och i detta avseende skulle man möjligen kunna säga, att avvittringen efter det vissa tunnlandtalet från 1734 års lags ståndpunkt medfört ett obehörigt intrång i vederbörandes äganderätt.[4] Å andra sidan får dock icke helt förglömmas det inre samband, som tvivelsutan rådde mellan ifrågavarande föreskrift om allmogens uppodlingsskyldighet och den ålderdomliga alltsedan medeltiden av konungamakten hävdade uppfattningen, att skattebönderna ej ägde behålla mer jord, än de förmådde göra fruktbärande.[5]

[1] Jfr ovan, s. 73.
[2] Jfr LANG, a. a., s. 42.
[3] LANG, a. a., s. 43; (den finska) Lagberedningens betänkande (1898), s. 187.
[4] Denna uppfattning göres med skärpa gällande i (den finska) Lagberedningens betänkande (1898), s. 188.
[5] Jfr innehållet i Kungl. brevet till kam.-koll. 1784 $^{8}/_{6}$ (tryckt hos ENAGRIUS).

DET YNGRE AVVITTRINGSVERKET

1. AVVITTRINGEN I NORRLAND MED UNDANTAG AV LAPPMARKERNA

Jämtlands län 1820—71

DEN 23 JULI 1805 utfärdades ett kungligt brev till kammarkollegium med befallning att utreda de hinder, som kunde ligga i vägen för ett återupptagande av det år 1786 inställda avvittringsverket i Jämtland. Anledningen härtill var en ren tillfällighet. Tvenne torpare från Jämtland hade besvärat sig hos Kungl. Maj:t över ett kammarkollegii utslag med gillande av K. Bfhdes resolution, varigenom klagandenas ansökan att få anlägga ett nytt hemman å kronans avradsland blivit avslagen på den grund, att avradslandet ifråga befunnits ej vara avvittrat i laga ordning från tillstötande hemman, vilkas åbor bestridt ansökningen. Målet förekom den 19 juni 1805 i allmänna beredningen, vars medlemmar instämde med kammarkollegium. Vid föredragningen härav i konseljen den 23 juli s. å. resolverade emellertid Kungl. Maj:t, att målet tills vidare skulle bliva vilande och yttrande infordras från kollegiet angående de möjligheter, som kunde föreligga att upphäva 1786 års förbud mot avvittring i Jämtland.[1]

Den 29 december 1807 avgav kammarkollegium ett vidlyftigt utlåtande i ämnet.[2] I inledningen konstaterades till en början, att någon »ordentlig» skattläggning aldrig blivit verkställd i Jämtland utom beträffande ett eller annat boställe eller enskilt hemman, som undergått förmedling. Det i jordeboken vid början av 1640-talet intagna mantalet eller, som det i orten kallades, tunnlandtalet, grundade sig nämligen icke på en föregående undersökning och prövning av ägornas godhet och beskaffenhet. Enligt vad kollegiet inhämtat, hade mantalet istället blivit rättat efter det tunnland utsäde, som varje hemmans åbo den tiden uppgivit. Till följd härav hade någon likstämmighet icke kunnat uppkomma mellan hemmanens tillhörigheter samt deras skatter och övriga onera. Kungl. Maj:t hade därför redan på 1600-talet velat avhjälpa denna olikhet mellan hemmanen genom att tilldela svagare hemman understöd av kronomark, men då tilldelningen 1666 ägde rum, hade istället de förmögnare bland bönderna tillägnat sig de största lotterna av avradslanden. Verkningen av

[1] Jfr Allmänna beredningens protokoll över inrikes civila ärenden 1805 $^{19}/_{6}$; Konseljprotokoll över kammarärenden 1805 $^{23}/_{7}$ samt Inrikes civilexpeditionens registratur s. d. (allt RA).

[2] Kam.-koll. und. utl. (RA) 1807 $^{29}/_{12}$.

1666 års tilldelning hade sålunda blivit en helt annan, än vederbörande tänkt sig. De svagare hemmanens åbor hade stannat i sin förra vanmakt, medan de redan förut förmögna hemmansägarne erhållit ett sådant överflöd av jord, att innehavarne själva icke förmått tillgodogöra sig detsamma, ehuru de visserligen härigenom kommit i tillfälle att hindra andra, som å kronomarkerna önskat göra för landet nyttiga uppodlingar. Särskilt efter storskiftet hade de större hemmanens uteslutande rätt till avradslanden blivit betungande för de mindre, då de förras ägare i regel uttagit sin lott i bolbyns skog och sålunda stängt de svagare hemmanen från fördelen av ett gemensamt nyttjande av skogen. För att åvägabringa en rättvisare fördelning av jorden hade avvittring 1752 påbörjats, men först i och med 1780 års instruktion hade yxan satts till roten av det onda genom att i samband med avvittringen ordentliga revningar och skattläggningar påbjudits. Av skilda anledningar hade emellertid avvittringsverket avbrutits 1786, och kollegiet hade nu i anledning av Kungl. Maj:ts skrivelse fattat som sin uppgift att närmare granska de olika omständigheter, vilka varit avgörande för 1786 års beslut.

Vad först beträffade regementschefens föreställningar angående knektehållet i Jämtland, hade det utan tvivel förefallit betänkligt att vidtaga stora förändringar med landets hushållning, så länge man var i osäkerhet om, huruvida de kunde förenas med grunderna för roteringen, som i Jämtland vid denna tid betydligt skilde sig från motsvarande inrättning i andra landskap. Men detta skäl att motsätta sig avvittringen var numera icke hållbart, då genom en kunglig förordning av den 2 oktober 1806 det jämtländska roteringsverket fastställts efter samma grunder, som gällde i det övriga Sverige. Vad därefter angick kopparverksintressenternas uppgift om deras banklån, som nödvändiggjorde avradslandens bibehållande hos de enskilda, var detta lån, enligt vad kollegiet inhämtat, numera till en betydlig del avbetalt. För övrigt hade icke intressenterna varit berättigade att pantsätta mer, än de själva ägt, och då avvittringen icke åsyftade att fråntaga någon hans lagliga egendom, utan tvärtom avsåg att tilldela var och en vad honom enligt fastställd skattläggningsgrund borde tillkomma, kunde kollegiet ej finna, att intressenternas rätt på något sätt blivit trädd för när. Det förnämsta skälet till att avvittringsverket i Jämtland kommit att upphöra, hade dock enligt kollegiets mening varit regeringens ömma omtanke om allmogens förmån och bästa. Erfarenheten från andra provinser, i vilka revningen och skattläggningen numera nått sin fullbordan, hade emellertid visat, att den säkra besittningen av jorden utgjorde den kraftigaste uppmuntran för lantmannens odlingsflit, och en dylik säker besittning kunde i Jämtland endast vinnas genom avvittring. Samma skäl, som 1786 föranledt regeringen att besluta om avvittringsverkets upphörande, talade därför istället för detsammas omedelbara återupptagande. Genom avvittringen skulle i Jämtland invånarnes välstånd främjas, statsinkomsterna från landskapet ökas, och då avvittringen även befunnits utgöra en nödvändig förutsättning för det nya roteringsverkets genomförande, skulle härigenom också försvarsverket komma att upphjälpas. Avvittringen borde, under förutsättning av bifall till kollegiets förslag, i likhet med vad som tidigare praktiserats i Finland, uppdragas åt en särskild ämbetsman, som vore sakkunnig på området och dessutom kände till ortens förhållanden. Utom ordföranden borde avvittringsrätten bestå av en lantmätare och två bönder såsom bisittare.

Kammarkollegii utlåtande bifölls av Kungl. Maj:t till alla delar den 24 mars 1808,[1] varvid kollegiet anbefalldes att upprätta förslag till ny avvittringsinstruktion för Jämtland enligt de föreslagna grunderna. Kollegiet överlämnade i sin tur ärendet till överdirektören vid lantmäteriet, som redan den 30 augusti s. å. var färdig med ett projekt, omfattande sjutton paragrafer.[2] Förslaget remitterades till K. Bfhde i orten, men oaktat flera påminnelser dröjde denna myndighet länge att inkomma med yttrande häröver. Först den 2 juni 1817 blev yttrandet färdigt,[3] och de anmärkningar, det innehöll mot förslaget, befunnos nödvändiggöra ett ytterligare omarbetande av detsamma i lantmäterikontoret. Den 20 oktober 1818 var överdirektören färdig med ett förbättrat projekt,[4] och den 24 maj påföljande år hade kammarkollegium hunnit granska detsamma och i anledning därav upprättat ytterligare ett förslag »till ny avvittringsinstruktion för Jämtland», varefter kollegiet översändt samtliga handlingar jämte eget utlåtande till Kungl. Maj:t.[5] Dåvarande statssekreteraren för kammarexpeditionen, friherre Casper Ehrenborg, lät sedermera på grundval av dessa förarbeten utarbeta nya förslag till såväl stadga för avvittringsverket i Jämtland som särskild instruktion för avvittringsrätten därstädes, över vilka förslag Kungl. Maj:t den 16 maj 1820 infordrade utlåtande från högsta domstolen. I sitt den 31 i samma månad avgivna yttrande hade denna myndighet i stort sett endast några formella anmärkningar att göra. Den 23 november 1820 var ärendet äntligen i det skick, att det kunde företagas till slutlig prövning i statsrådet,[6] och den 8 december s. å. utfärdades Kungl. Maj:ts nådiga stadga angående avvittringsverket i Jämtland, ävensom en särskild instruktion för avvittringsrätten i samma landskap.[7] Dessutom förklarade Kungl. Maj:t, att avvittringen därstädes ånyo skulle taga sin början från och med den 1 maj 1821 enligt de i nämnda författningar närmare fastställda grunder.

För att fullt förstå innebörden i de nya avvittringsförfattningarne i Jämtland, vilkas principer kommo att bilda grundvalen för det yngre norrländska avvittringsverket, är det nödvändigt att känna till de ekonomiska idériktningar, som efter 1809 års statsvälvning blivit ledande för de maktägande i Sverige. Den uppfattning, som särskilt var ägnad att förändra riktlinjerna för den dittills förda skogspolitiken, var nationalekonomen Adam Smiths lära, att den staten tillhöriga jorden i så stor utsträckning som möjligt borde överlåtas åt enskilda för att göras produktiv. Vid 1809 års riksdag sökte man förverkliga denna lära i praktiken genom att bestrida möjligheten av att staten var i stånd att med framgång förvalta sina egna skogar. Fram-

[1] Föredraget i allmänna beredningen 1808 $^{9}/_{2}$ och i kungl. beredningen $^{4}/_{3}$ samt slutligen hos Kungl. Maj:t s. å. $^{24}/_{3}$. Jfr Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1808 $^{24}/_{3}$.

[2] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1808, s. 42 a. Mindre delar av detta projekt äro tryckta i Rättegångshandlingar rörande Lanforsen (1913), D. 1, s. 177 och 191, samt i Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna (1917), s. 473.

[3] Jfr Tryckta rättegångshandlingar rörande Lanforsen (1913), D. 1, s. 193.

[4] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1818, s. 333.

[5] Jfr Tryckta rättegångshandlingar rörande Lanforsen (1913), D. 1, s. 194—97. — Enligt påskrift å akten inkom kammarkollegii utlåtande av den 24 maj 1819 jämte tillhörande handlingar till Kungl. Maj:t först den 19 juni s. å.

[6] En mindre del av hithörande statsrådsprotokoll är tryckt i Rättegångshandlingar rörande Lanforsen (1913), D. 1, s. 197—99.

[7] Tryckta hos Ekström.

farna regenter hade, framhölls det, ofta utfärdat stränga och vidlyftiga författningar i den vällovliga avsikten att förhindra skogsskövling, men erfarenheten hade städse visat, att dessa föreskrifter haft en rakt motsatt verkan. Skogarne, »dessa rikets härligheter», voro nämligen nästan överallt förstörda. Orsaken fann man ligga i det förhållandet, att regeringen alltid sökt skilja skogarne från enskild äganderätt och sätta dem under allmän förvaltning, vilket stred mot den naturliga regeln, att man bäst vårdade sig om sitt eget. Bönderna hade därför hittills endast haft intresse av att påskynda förstörelsen, då de aldrig kunnat vara säkra i besittningen av sina skogar. Det allmänna programmet, som bl. a. åsyftade att avhända kronan och menigheterna all jord, som ej direkt behövdes för fyllandet av publika virkesbehov, och fördela densamma mellan enskilda, utformades klart och tydligt i ständernas skrivelser till Kungl. Maj:t den 20 december 1809 och den 28 april 1810.[1]

1820 års avvittringsstadga för Jämtland hade ej heller kunnat undgå att taga intryck av de nya lärorna. Avvittringen, som ursprungligen betydt endast en gränsbestämning mellan kronans och de enskilda tillhörig mark, förklarades i 1820 års stadga (§ 1) dessutom innebära dels att av kronans marker tillägga svaga hemman fyllnad i deras behov, dels att urskilja vad hemmanen utöver deras mantal och ränta innehade i ägor, dels att inom samfälligheter dela ägorna mellan hemmanen, när sådant till förekommande av ägoblandningar mellan kronan och enskilda kunde prövas nödigt och dels slutligen att genom dessa anstalter bereda för hemmansåborna full visshet och säkerhet om deras ägorymd och för idoga arbetare tillfälle till nya hemmans anläggning på kronoallmänningar och överloppsmarker, eller med få ord sagt: att befrämja landets uppodlande och bebyggande. Att detta sistnämnda utgjorde den förnämsta orsaken till avvittringsverkets återupptagande, framgår bl. a. av förarbetena till 1820 års stadga, enligt vilka »det stora ändamålet» med avvittringen angavs vara »kronomarkernas indelande till nya hemman».[2] Härmed kan jämföras ingressen till själva stadgan, där det talas om den obetydliga tillväxt ifråga om odling och folkmängd, som Jämtland undergått under de sista 34 åren i olikhet mot andra landsändar, där avvittringen haft oavbruten fortgång. En kolonisering av de genom avvittringen till omfattningen bestämda kronomarkerna skulle, ansågs det, mäktigt bidraga till landskapets upphjälpande.

Till avvittringarnes verkställande ägde överdirektören vid lantmäteriet att förordna nödigt antal skickliga lantmätare.[3] Antalet bestämdes år 1821 till sex,[4] men redan påföljande år ökades antalet till tio[5] på hemställan av ordföranden i avvittringsrätten.[6] För att kontrollera lantmätarnes verksamhet förverkligades i 1820 års stadga (§ 12) det ofta framburna önskemålet att erhålla en särskild styresman för avvittringsverket. Denna syssla skulle innehavas av förste lantmätaren i länet, vilken det ålåg, att, utan att själv sysselsätta sig med avvittringsmätningar,

[1] B. Boëthius: De stora skogarnas historia, s. 110—111.

[2] Statsrådsprotokoll över kammarärenden (RA) 1820 $^{23}/_{11}$ n:o 31.

[3] 1820 års stadga, § 12. Jfr Kammarexpeditionens registratur (RA) 1820 $^{8}/_{12}$.

[4] Kungl. brev 1821 $^{7}/_{3}$ (tryckt hos Björck). Jfr Ekstrand: Svenska landtmätare (1901—03).

[5] Bland de nytillkomna märkes den sedermera världsbekante uppfinnaren John Ericsson. Se f. ö. Ekstrand, Svenska landtmätare (1901—03).

[6] Kungl. brev 1822 $^{30}/_{1}$ (tryckt hos Björck). Jfr Statsrådsprotokoll över kammarärenden (RA) 1822 $^{22}/_{1}$ n:o 11.

uppmärksamt följa avvittringarnes fortgång, noga granska lantmätarnes kartor, uträkningar och ägobeskrivningar samt tillhandagå K. Bfhde och avvittringsrätten med nödiga upplysningar i ämnet. Vid de avfattningar, som i och för avvittringen verkställdes å karta, skulle större kärr och mossar upptagas och noga beskrivas samt, när omständigheterna sådant fordrade, särskilt »avvägas». Detsamma gällde större vattendrag, som i framtiden behövde användas till farleders öppnande, sjöars avtappning, ovanför belägna ägors befrielse från översvämningar m. m. dylikt.[1] Dock borde sådana större trakter, som bestodo av bergåsar eller steril och mindre nyttig mark, omväxlande med odugliga kärr och moras, och å vilka varken hemmansägare till fyllnad i området eller nybyggare till uppodling gjorde anspråk, icke geometrice avfattas, utan blott upptagas med de yttre gränserna och rörläggas, varefter generell beskrivning skulle däröver upprättas.[2] I övrigt förordnades, att Storsjön skulle tagas till medelpunkt för avvittringsmätningarne i Jämtland, och att avvittringarne således borde börjas och fortsättas i de socknar, som lågo vid norra och nordöstra sidorna av nämnda sjö samt å de därstädes belägna öarne.[3] Därifrån skulle avvittringarne småningom utsträckas över hela landskapet. Yppade sig vid mätningarne tvist, som ej genom bemedling av lantmätaren i godo kunde biläggas, var denne pliktig att inom fjorton dagar från det med parterna sist hållna sammanträdet därom göra anmälan hos avvittringsrättens ordförande. Samma skyldighet ålåg lantmätaren, dels då mätningarne i samfälligheten hunnit så långt, att tunnlandtalet kunde bestämmas, dels ock då under delningsförrättningen någon stridighet uppstått, som var av sådan beskaffenhet, att den ej kunde avgöras genom förlikning, och som dessutom enligt författningarne var ägnad att hindra förrättningens fortgång.[4] Till författningarne räknades i detta sammanhang också gällande skiftesstadga.[5] När skiftet å kartan var fullbordat, hade lantmätaren att genom kungörelse, som åtta dagar före förrättningens början skulle uppläsas från predikstolarne i kyrkorna till de socknar, i vilka den skiftade jorden till större eller mindre del var belägen, underrätta delägarne om tiden, då utstakningen å marken skulle försiggå. Sedan förrättningen ägt rum, skulle lantmätaren på stället bevisligen underrätta de närvarande, att den med utstakningen missnöjde borde inom 30 dagar därefter vid talans förlust skriftligen anmäla sitt klander hos avvittringsrättens ordförande.[6] Genom kungliga brevet den 30 januari 1822[7] ålades dessutom landshövdingen att, sedan ordföranden i avvittringsrätten blivit hörd och avgivit utlåtande, vid varje års slut, jämte berättelse om vad under året blivit uträttat, till Kungl. Maj:ts prövning och fastställelse inkomma med ordentlig och detaljerad plan till avvittringens verkställande för det påföljande året. I samma brev erhöll även ordföranden rätt såväl att ordna och föranstalta om de mätningar, vilka i och för avvittringen ansågos behövliga, som ock att anbefalla lantmätarne sådana dem tillhörande göromål, som kunde leda till avvittringsverkets fortskyndande.

Den verksamhet, som tillkom avvittringsrätten enligt 1820 års instruktion, var i princip densamma som enligt 1780 års motsvarande författning. Denna domstol

[1] 1820 års stadga, § 1. — [2] Kammarexpeditionens registratur (RA) 1823 $^{29}/_{4}$.
[3] Kungl. brev 1822 $^{31}/_{5}$ (tryckt hos Ekström). — [4] 1820 års stadga, § 14, mom. 1.
[5] 1820 års stadga, § 17. — [6] 1820 års stadga, § 14, mom. 2. — [7] Tryckt hos Ekström.

skulle således icke, som tidigare varit fallet, i första instans avgöra avvittringsärenden, utan hade i detta hänseende endast att föreslå tunnlandtal för de hemman, som skulle avvittras. Avvittringsrätten utgjordes av en ordförande, som bl. a. skulle vara protokollsförare, ävensom ensam underteckna domstolens beslut, och vilken utnämndes av Kungl. Maj:t, samt vidare av två ledamöter med två suppleanter, valda efter hemmantalet av sockenåborna inför häradsrätten.[1] Till ledamöter kunde blott väljas »redlige och förståndige män», som ej tillhörde lantmäteri- eller landsstaten.[2] Kronans rätt skulle vid avvittringen bevakas av en utav K. Bfhde särskilt förordnad »kunnig och skicklig man av landsstaten». Landshövdingen hade också att utse suppleant för denne, ävensom att underrätta domstolens ordförande om valet.[3] Förutom tunnlandtalet skulle avvittringsrätten föreslå tjänliga områden till anläggning av nybyggen samt provisoriskt bestämma frihetsår och räntornas storlek å vissa i avvittringsstadgan närmare uppräknade lägenheter. Avvittringsrättens övriga göromål överensstämde bättre med dess egenskap av verklig domstol. Den skulle sålunda upptaga och avdöma råtvister, som hindrade avvittringen, jämte övriga vid densamma uppkomna stridigheter, vilka hade inflytande på dess fortgång och ändamålsenliga verksamhet, såsom exempelvis frågor om skiftesplanen, delningsgrunden, ägornas taxering, stängsel, utflyttning m. m. Dessutom ålåg det avvittringsrätten att granska och fastställa alla stor- och enskiftesdelningar, som förrättades mellan delägare i enskilda samfälligheter och följaktligen också att upptaga och avdöma alla sådana tvister, som dittills tillhört i storskiftesmål häradsrätt och i enskiftesmål K. Bfhde.[4] När anmälan hos ordföranden blivit gjord om tunnlandtalets bestämmande eller om uppkomna stridigheter, skulle denne inom åtta dagar därefter utsätta dag och ställe för rättens sammanträde samt kalla parterna genom kungörelser från predikstolarne i de församlingar, inom vilka den ifrågavarande jorden var belägen, och därjämte särskilt underrätta ledamöterna, kronoombudet, skifteslantmätaren och styresmannen för avvittringsverket.[5] Sammanträdet borde hållas under tid, då marken var bar, och inom själva samfälligheten, så framt ej saknaden av »hjälpliga boningsrum» lade hinder i vägen. I detta fall skulle sammanträdet äga rum så nära samfälligheten som möjligt.[6] Uteblev någon behörigen kallad part eller kronoombudet, hindrade detta ej handläggningens gång. Såsom part betraktades därvid den som faktiskt brukade ett hemman, vilket hade del i saken, oberoende av huruvida tvist förelåg om ägande- eller nyttjanderätten till samma hemman. Var lantmätaren av laga förfall hindrad att inställa sig vid avvittringsrättens sammanträde, borde styresmannen avfordra honom avvittringskartan jämte tillhörande handlingar och ingiva dessa till domstolen samt i övrigt meddela rätten erforderliga upplysningar. Uteblev lantmätaren utan laga förfall, borde däremot ärendet uppskjutas, såvida styresmannen icke befanns vara försedd med nödiga kartor och handlingar. I detta

[1] Voro två eller flera socknar delaktiga i saken, förrättades valet på lika sätt av resp. socknars hemmansåbor samfält.

[2] 1820 års instruktion, §§ 1—4, 6 och 11. — [3] 1820 års instruktion, § 5. — [4] 1820 års instruktion, § 7.

[5] 1820 års instruktion, § 8.

[6] 1820 års instruktion, § 10. Detta stadgande tillämpades dock icke vid avvittringsrättens behandling av stor- och enskiftesmål, såvida icke undersökning å marken in casu ansågs vara nödvändig. Se härom Kungl. brev 1822 $^{30}/_{1}$ (tryckt hos Ekström).

fall pliktfälldes lantmätaren och fick vidare inför avvittringsrätten stånda ansvar för genom utevaron uppkommen kostnad och skada. Åtalades lantmätaren under sin frånvaro för andra tjänstefel, som hörde under rättens domvärjo, och kunde ej frågan därom avgöras utan i sammanhang med huvudmålet, skulle detta uppskjutas, till dess lantmätaren personligen kunde ingå i svaromål. Om styresmannen uteblev, hindrade detta ej ärendets handläggning, såvida denne ej vid tillfället ersatte lantmätaren på sätt, som nyss omtalats. Ordföranden var dock i varje fall skyldig att inberätta styresmannens uteblivande till landshövdingen, som hade att infordra dennes förklaring. Förmådde styresmannen ej därvid styrka laga förfall, skulle landshövdingen ställa honom under åtal.[1]

Sedan avvittringsrätten med tillhjälp av karta och ägobeskrivning, ävensom genom syn på stället, om dylik ansågs nödig, gjort sig noga underrättad om ägornas beskaffenhet, samt delägarne, kronoombudet, lantmätaren och styresmannen avgivit sina respektive yttranden, hade rätten att uppgöra förslag till tunnlandtalets bestämmande, varefter förslaget inom fjorton dagar skulle insändas till landshövdingen genom ordförandens försorg. Vad själva domstolsverksamheten angår, gällde i huvudsak samma regler som för vanlig underrätt;[2] dock fingo beslut under rättegången ej överklagas, förrän själva huvudmålet blivit avdömt. Domstolens beslut fattades efter omröstning, varvid ordföranden och varje ledamot ägde en röst vardera. Om de båda ledamöterna voro av olika meningar, blev emellertid ordförandens uppfattning i varje fall gällande. Det slutliga utslaget avkunnades inför parterna, och, vare sig missnöje anmäldes eller ej, skulle däri underrättelse meddelas, att den, som ville söka ändring i huvudsaken eller i det, som under rättegången förevarit, ägde vid talans förlust inom 30 dagar, den oräknad då utslaget föll, ingiva hos landshövdingen sina till Kungl. Maj:t i underdånighet ställda besvär jämte tillhörande nödiga handlingar. Till de senare hörde en i behörig ordning upprättad borgensförbindelse för eventuell kostnad och skada, ävensom för böter, som kunde komma att ådömas den missnöjde parten. Så snart besvären inkommit till landshövdingen, borde denne genast vid visst vite infordra ordförandens och lantmätarnes underdåniga yttranden samt vederbörande parters underdåniga förklaring inom lämplig kort tid. Om ordföranden varit från domslutet skiljaktig, skulle landshövdingen istället infordra de övriga ledamöternas utlåtande. När på dylikt sätt alla till målet hörande handlingar blivit samlade, hade landshövdingen att ofördröjligen insända dem till justitierevisionens expedition. Till ordförandens skyldigheter hörde bl. a. att författa dagbok, vilken borde innehålla av vilken och när avvittringsrättens åtgärd blivit anlitad, kort rubrik av målet samt rättens handläggning till tid och beskaffenhet. Dagboken skulle vid äventyr av böter inom årets slut insändas till landshövdingen, som hade att inom 30 dagar därefter tillställa densamma justitiekanslersämbetet. Avvittringsrättens dombok skulle genom ordförandens försorg renoveras och insändas till Svea hovrätt före Mikaelis dag året därefter vid äventyr av böter. Och hade avvittringsrätten i övrigt att ställa sig till efterrättelse

[1] 1820 års instruktion, §§ 12—13.

[2] Avvittringsrätten synes i visst avseende hava likställts med lagmansrätt. Se t. ex. 1820 års instruktion, § 22.

allmänna lagen, gällande avvittringsstadga och andra till varje förekommande mål lämpliga författningar.[1]

De principer, efter vilka avvittringsrätten 1821 hade att beräkna tunnlandtalet för varje hemman, voro i stort sett hämtade från 1780 års instruktion för Jämtland. En viktig skillnad utgjorde emellertid föreskriften i 1820 års stadga, att avvittringen ej skulle sträcka sig till de byar, hemman och nybyggen, som »redan undergått avvittring, därå laga stadfästelse kommit».[2] Något senare (1826) utsträcktes detta undantag ytterligare till att omfatta även sådana hemman, som innehade »stadgade, behörigen skattlagda områden såväl i inägor som i skog och mark», och vilka till följd härav vid förra avvittringsförrättningen befriats från avvittring.[3] Den högst tillåtna arealen per mantal, som i 1780 års instruktion bestämts till 700 à 1,400 tunnland och sedermera i 1801 års kungliga brev ökats till högst 3,000 tunnland, fastställdes i 1820 års stadga till 500 à 3,000 tunnland »allt efter markens beskaffenhet samt mer eller mindre godhet». I denna areal skulle dock icke inberäknas impediment, vilket begrepp i stadgan förklarades omfatta sjöar och berg samt vissa kala och odugliga mossar. Vederbörande ålades dock vid ansvar noga tillse, att högsta tunnlandtalet ej utan giltiga skäl beviljades, liksom ock att duglig mark icke innefattades under impediment.[4] Denna föreskrift var tydligen avsedd att utgöra en protest mot det tidigare gängse systemet att på detta sätt göra avvittringsbestämmelserna tämligen illusoriska. I fjälltrakterna, där befintliga odlingslägenheter stundom lågo i ett sammanhang, stundom vidt åtskilda och sammanblandade med större ofruktbara skogsmarker, kommo emellertid mera liberala bestämmelser att tillämpas. Hemmanens ägoanslag skulle nämligen i detta fall enligt ett kungligt brev den 14 juni 1826 bestämmas efter jordens uppskattade värde, och varje fullt mantal därvid tilldelas i inägor och slåtter 80 samt i skog och betesmark 220 tunnland till högsta godheten uppskattad jord. Högsta tillåtna arealen per mantal sattes i detta sammanhang till 4,500 tunnland.[5]

Sedan avvittringsrätten, på sätt ovan anförts, meddelat sitt betänkande om tunnlandtalets storlek, hade K. Bfhde att bestämma detsamma och låta tillställa parterna sitt utslag därom. Den missnöjda parten stod det därefter fritt att inom viss tid ingiva sina till Kungl. Maj:t ställda besvär hos landshövdingen, som det därvid ålåg att infordra vederbörandes förklaringar och insända dessa jämte övriga till ärendet hörande kartor och handlingar samt eget utlåtande till Kungl. Maj:ts kammarexpedition.[6] När utslaget vunnit laga kraft, eller i händelse av besvär frågan om tunnlandtalet blivit av Kungl. Maj:t avgjord, skulle landshövdingen föranstalta om att beslutet genast meddelades lantmätaren, för att han skyndsamt skulle i laga tid kunna företaga utbrytnings- och delningsförrättningen.[7]

Befanns by eller hemman, som ingick i avvittringen, innehava överloppsmark,

[1] 1820 års instruktion, §§ 14—21, 23—25 och 27. — [2] 1820 års stadga, § 2.

[3] Kungl. brev 1826 $^{14}/_{6}$ mom. 10 (tryckt hos Ekström). Ang. tillämpningen av detta stadgande, se t. ex. Högsta domstolens dom 1837 $^{2}/_{6}$ (tryckt i Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 762—63).

[4] 1820 års stadga, § 3. — [5] Kungl. brev 1826 $^{14}/_{6}$ mom. 8 (tryckt hos Ekström).

[6] Efter departementalstyrelsens införande 1840 kommo handlingarne istället att insändas till civildepartementet.

[7] 1820 års stadga, §§ 15—16.

kunde åbon liksom tidigare enligt 1780 års instruktion därvid bibehållas mot erläggande av ökeskatt, om han därom gjorde anmälan hos K. Bfhde inom 180 dagar, räknat från den dag åbon erhållit bevislig del av det laga kraftvunna utslag, enligt vilket tunnlandtalet bestämts. I motsatt fall skulle överloppsmarken överlåtas å någon annan, som ville uppodla densamma. Överstego emellertid hemmanet och överloppsjorden sammanräknade den rymd, som kunde beviljas på ett helt mantal, och var överloppsjorden vidare av den vidd och godhet, att den motsvarade minst $^1/_8$ mantal, skulle åbon, som ville begagna sig av optionsrätten, vara skyldig att »särskilt bebygga, bruka och hävda» samma överloppsjord. Även om överloppsjorden i detta fall ej uppgick till $^1/_8$ mantal, kunde den dock upplåtas till odling åt den optionsberättigade åbon, nämligen i form av kronotorp. Innehavaren blev under sådana omständigheter skyldig att i vanlig ordning efter frihetsårens förlopp erlägga därå belöpande ränta. Befanns slutligen överloppsjorden i nämnda fall icke vara tjänlig till odling, skulle den särskilt avrösas och betraktas såsom kronoallmänning. Beträffande denna gällde samma regler som för vanliga vid avvittringen överblivna kronomarker.[1]

Frågan om överloppsmarkens jordnatur lämnades i 1820 års stadga liksom i tidigare avvittringsförfattningar obesvarad. Först under 1840-talet synes detta viktiga spörsmål blivit aktuellt inom Jämtlands län, varvid landshövdingen ingick till Kungl. Maj:t med en begäran om lagförklaring i ämnet. Landshövdingen ansåg för sin del, att då intet nytt hemman uppkom vid optionsrättens användande, tillökningen i det gamla hemmanets skattetal borde erhålla enahanda natur, som hemmanet förut ägt. Att denna uppfattning även stod i överensstämmelse med avvittringsförfattningarnes anda, fann landshövdingen uppenbart bl. a. därför, att man vid förrättningen ej ens behövde avgöra, vilken del av ett hemmans ägor, som motsvarade ökeskatten, enär enligt 1820 års stadga ägoutstakningen icke borde försiggå, förrän varje hemmans tunnlandtal blivit bestämt och det visat sig, om hemmansinnehavaren ämnade begagna sig av optionsrätten. Kammarkollegium, som därefter fick ärendet på remiss, intog emellertid en rakt motsatt ståndpunkt. Kollegiets ledamöter, med undantag av kammarrådet J. Falkman, ansågo nämligen enligt protokollet den 14 juli 1846 att »vederbörande hava rätteligen förfarit, då de ifrågaställda ökeskatterna blivit uti jordeboken under kronotitel införda». I motsats till landshövdingen framhöllo de vidare, att förrättningsmännen icke kunde anses sakna kännedom om en överloppsmarks såväl läge som areal och beskaffenhet, då de i annat fall näppeligen varit i stånd att bestämma den i avvittringsstadgan föreskrivna ökeskatten jämte nödiga odlings- och frihetsår. I varje fall måste den vid avvittringen uppkomna överloppsmarken »obestridligen» anses såsom »en kronans tillhörighet» och därför, även om den sedermera mot ökeskatt överlätes till ett skattehemman, i jordeboken upptagas såsom krono. Såsom stöd för denna åsikt kunde kollegiet dock endast åberopa 1803 års kungliga brev.[2]

Ärendet behandlades i statsrådet den 12 januari 1849. Föredragande departementschefen framhöll därvid, att det av kollegiet åberopade kungliga brevet den 17 februari 1803 kunde så mycket »mindre uti förevarande fall såsom prejudikat

[1] 1820 års stadga, § 4. Jfr §§ 8 och 10. — [2] Ang. detta, se ovan, s. 64.

åberopas, som detsamma tillkommit långt före utfärdandet av nu ifrågavarande avvittringsstadga och under andra förhållanden, än uti densamma avsåges».[1] En sådan tillämpning av avvittringsstadgan, som landshövdingen förordat, »skulle för övrigt icke medföra någon förlust för kronan, enär, även om man antoge, att de omförmälda överloppsmarkerna kunde betraktas såsom kronolägenheter, de då voro att hänföra till nybyggen» och således numera jämlikt kungliga breven den 10 februari 1824 och den 17 februari 1847[2] borde »efter odlingsskyldigheternas fullgörande utan lösen erhålla skatte natur». I anledning härav fastslog Kungl. Maj:t genom brev till kammarkollegium den 12 februari 1849, att när överloppsjord vid äldre hemman fått bibehållas »emot tillökning i hemmanens skatt och ränta utan skyldighet att densamma särskilt bebygga», skulle dylik tillökning uti skattetalet upptagas under samma natur, som hemmanet då innehade. På grund härav skulle också, där annat förfarande tidigare tillämpats, nödig rättelse tillvägabringas. Innehållet i denna lagförklaring, som f. ö. stod i full överensstämmelse med en äldre av Kungl. Maj:t godkänd uppfattning i ämnet,[3] angavs samtidigt skola gälla även för övriga norrländska län.[4] Sedermera förklarade Kungl. Maj:t den 16 december 1870, att 1849 års brev jämväl vore att tillämpa för sådana i Jämtland befintliga avradsland, vilka, ehuru de i jordeboken upptagits såsom särskilda lägenheter, likväl vid avvittringen tilldelats äldre skifteslag eller byar utan särskild byggnadsskyldighet.[5]

Förekommo vid avvittringen hemman, som voro mindre än $^1/_4$ mantal, borde enligt 1820 års stadga av ledig därintill stötande överloppsjord eller avradsland så mycket fyllnad i tunnlandtalet dem tilldelas, att de kunde uppskattas till minst ett fjärdedels men icke över ett helt mantal, så framt innehavarne så önskade och laga hinder häremot ej mötte.[6] Var ett hemman i behov av dylikt fyllnadsanslag, men någon lämplig mark härtill ej fanns att tillgå, borde hemmanet förmedlas till mantal och ränta i motsvarande förhållande till ägobristen, varvid innehavaren skulle vara skyldig att bekosta eventuellt erforderliga mätningar. Om hemmanet vid verkställd avvittring endast befunnits sakna nödig skog och betesmark, fick dock detta till fyllnad i sådan ägobrist ej tilldelas anslag i mark, som med fördel kunde odlas till åker och äng och användas till anläggning av nya självständiga lägenheter. Fyllnadsjorden skulle tillträdas, så snart skiftet genom laga kraftägande utslag vunnit fastställelse, vartill K. Bfhde på anmälan utan tidsutdräkt hade att lämna handräckning.[7]

Till kronans avradsland skulle enligt avvittringsstadgan principiellt icke gälla

[1] 1803 års kungl. brev hade nämligen, såsom ovan omtalats, endast avseende vid fyllnadsanslag, ej vid överloppsjord i egentlig bemärkelse.

[2] Ang. innehållet i dessa brev, se nedan, s. 93.

[3] Jfr ovan, s. 74.

[4] Jfr Kam.-koll. und. utl. 1846 $^{17}/_7$ samt Statsrådsprotokoll över finansärenden (RA) 1849 $^{12}/_1$. (Det senare är i hithörande delar tryckt i Handlingar i rättstvisten rörande Krångedeforsarna, s. 184—85; det förra medföljer akten till ifrågavarande statsrådsprotokoll i RA.) Se även Kungliga brevet till kam.-koll. 1849 $^{12}/_1$ (tryckt hos LILIENBERG). — Frågan om överloppsmarkens jordnatur har i senare tid varit föremål för diskussion mellan å ena sidan professor B. H. DAHLBERG och å andra sidan kronans ombud i rättstvisten om Krångedeforsarna. Se de tryckta handlingarne härom, s. 30, 122, 222—26, 324—31 samt 467—69.

[5] Kungl. brev till kam.-koll. 1870 $^{16}/_{12}$ (tryckt hos VAN DER HAGEN). — Jfr 1820 års stadga, § 5.

[6] 1820 års stadga, § 7.

[7] Kungl. brev 1826 $^{14}/_6$ mom. 1—2, 5—7. Jfr Kungl. brev 1831 $^{26}/_3$ (båda hos EKSTRÖM).

någon optionsrätt. Men om avradsland befanns ligga inom bys eller hemmans rågång eller i sammanhang med bys eller hemmans ägor, skulle enligt samma stadga innehavaren njuta företrädesrätt liksom till vanlig överloppsmark.[1] Några år senare utsträcktes denna optionsrätt till att omfatta även sådant avradsland, som icke gränsade till innehavarens ägor, men som visat sig vara tjänligt till anläggning av nytt hemman. Förutsättning var dock, att innehavarens ägor behövde fyllnad i skog och betesmark, som icke kunde erhållas å annat lämpligt ställe, och själva företrädesrätten gällde endast uppodling av det nya hemman, som borde anläggas å avradslandet, med villkor dock att detsamma särskilt bebyggdes. Om innehavaren önskade begagna sig av denna rätt, hade han att inom 90 dagar från det delningen vunnit fastställelse göra anmälan därom hos K. Bfhde, vid äventyr att hemmanet eljest överläts till någon annan, som ville uppodla detsamma.[2] Om avradsland innehades av två eller flera skifteslag, ägde däremot särskild optionsrätt ej rum för någotdera skifteslaget, vare sig det gränsade till avradslandet eller icke, utan skulle avradslandet i detta fall ingå i den allmänna avvittringsdelningen.[3] Hade innehavare av avradsland, som skulle avträdas, nedlagt arbete i form av uppodlingar, byggnader och hägnader, var han berättigad att härför erhålla ersättning av tillträdaren efter laga värdering. Var det däremot endast fråga om röjning till fäbovallar eller till självväxande skogslott, kunde ersättning ej påfordras.[4]

Då utbrytning i samband med avvittringen skulle äga rum, borde såvidt möjligt tillses, att varje hemmansägare tilldelades sin avskilda del i ett sammanhang, och att han fick behålla sina inägor. Visade det senare sig omöjligt för att kunna upprätthålla enskiftesprincipen, borde jämngodt vederlag lämnas istället. Skulle åter på något ställe ägorna vara av sådan beskaffenhet, att enskiftesprincipen med bibehållande av alla delägares rätt och jämlikhet ej kunde tillämpas, borde två högst tre skiften tillåtas. Även nybyggen såväl å överloppsjord som å avradsland skulle såvidt möjligt utläggas i ett sammanhang.[5] Vid den utflyttning av hemmansåbor och nybyggare, som till följd av utbrytningen blev en nödvändighet, skulle kostnaderna åtminstone delvis täckas av allmänna medel, och ålåg det därvid avvittringsrätten att inom vissa gränser bestämma det belopp, som borde tillerkännas varje åbo i utflyttningshjälp.[6]

Sedan genom avvittringen de enskildas ägor blivit skilda från kronans marker och svaga hemman dessutom tilldelats fyllnad, skulle den överblivna kronojorden indelas till nya hemman, allt efter som utrymmet och tillgången på nödiga uppodlingslägenheter medgav. Dock borde de nya hemmanen ej tilldelas mindre jord, än som motsvarade $^1/_8$ mantal, och ej mer än ett helt mantal. Var den överblivna

[1] 1820 års stadga, § 5.

[2] Kungl. brev 1826 $^{14}/_6$ mom. 3 (tryckt hos Ekström).

[3] Kungl. brev 1831 $^{26}/_3$ (tryckt hos Ekström).

[4] Kungl. brev 1826 $^{14}/_6$ mom. 4 (tryckt hos Ekström).

[5] 1820 års stadga, § 6. — Att denna sistnämnda föreskrift ej var obehövlig, visar bl. a. överdirektörens vid lantmäteriet skrivelse till kammarkollegium 1818 $^{20}/_{10}$ (Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1818, s. 333). Häri omförmäles, att ett nybygge utom stamjorden, 242 tunnland 15 kappland, av skattläggningsmännen tilldelats sammanlagt 107 stycken större och mindre slåtterfläckar med endast ringa bördighet och kringspridda nästan på en hel kvadratmil, allt för en obetydlig ränta av 35 skilling.

[6] Kungl. brev 1822 $^{31}/_5$ (tryckt hos Ekström).

ägorymden på något ställe mindre, än som kunde svara mot $^1/_8$ mantal, skulle densamma visserligen upplåtas till odling, men endast i egenskap av kronotorp. På det att tillfälle till nybyggesanläggningar ej måtte saknas, skulle vederbörande noga tillse, att icke all odlingsbar jord tilldelades de gamla hemmanen, utan borde även åt överloppsmarken förbehållas dess proportionerliga andel. K. Bfhde skulle särskilt öva kontroll över att nybyggen ej anlades så spridda och avsides i ödemarken, som dittills ofta skett, utan, såvidt utrymmet och läget medgåvo, vid sjöar och strömmar samt utåt vägar och helst flera på ett ställe med hänsyn till den hjälp, innehavarne i så fall kunde påräkna av varandra. Även om några nybyggare ännu icke anmält sig, borde landshövdingen ålägga lantmätarne att utstaka och avröja lägenheter av $^1/_4$ mantals storlek, så att tillgång till nybyggen vid förefallande behov icke skulle saknas. Villkoren för besittningsrätten skulle i det särskilda fallet föreslås av landshövdingen med ledning av i avvittringsstadgan närmare fastställda grunder, varvid dock Kungl. Maj:t förbehöll sig den slutliga prövningsrätten. Vid varje års slut skulle landshövdingen dessutom inberätta, huruvida lägenheter funnos, till vilka några sökande icke anmält sig, varefter Kungl. Maj:t ämnade besluta, huru med sådana lägenheter skulle förfaras. I varje fall skulle mantal och ränta jämte kronotionde åsättas de nya lägenheterna redan vid uppodlingens utstakande på marken, så att nybyggaren eller hemmansåbon genast skulle få tillfälle att lära känna alla de skyldigheter, som han efter jordens emottagande hade att fullgöra, så snart de för varje fall medgivna frihetsåren tilländalupit.[4] Genom kungliga brevet den 10 februari 1824[1] bestämdes till yttermera visso, att nybyggarne vid detta senare tillfälle utan lösen ägde erhålla skattemannarätt till sina upptagna hemman, vilket stadgande sedermera den 17 februari 1847[2] förändrades så till vida, att nybyggarne ägde komma i åtnjutande av denna förmån redan så snart odlingsskyldigheten bevisligen var fullgjord, även om de för dem beviljade frihetsåren då ännu ej gått till ända. Anledningen till att skattemannarätten ånyo tilldelades nybyggarne[3] var endast en naturlig konsekvens av tidens allmänna ekonomiska princip, nämligen att man bäst vårdade sig om sitt eget. Sedan 1772 års inhibition av skatteköpen blivit upphävd, förelåg ej heller något formellt hinder att giva nybyggarne den uppmuntran till odlingsföretag, som skattemannarätten ansågs medföra. Då ägorymden blivit bestämd och mantalet uträknat, var f. ö. hemmanet att anse såsom ordentligt skattlagt efter de grunder, som för Jämtland fastställts redan genom kungliga brevet den 12 december 1780. Enligt detta brev motsvarade nämligen, som redan omtalats, 30 daler silvermynts eller 10 riksdalers ränta ett helt mantal, varför räntans bestämmande i det särskilda fallet endast krävde en enkel räkneoperation.

Ansökte någon om att få anlägga nybygge å del av kronans avradsland, som då ännu icke hunnit avvittras eller ens avfattas å karta, och funnos heller inga utsikter för att avvittring å ifrågavarande avradsland inom närmaste framtiden skulle komma att företagas, borde landshövdingen, såvidt laga hinder ej mötte, omedelbart bifalla an-

[1] Kungl. brev 1824 $^{10}/_2$ (tryckt bl. a. hos Ekström och Lilienberg).

[2] Kungl. brev 1847 $^{17}/_2$ (tryckt bl. a. hos Ekström och Lilienberg).

[3] Samtidigt erhöllo nybyggarne i Västernorrlands och Gävleborgs län enahanda förmån. Se härom nedan, s. 104.

[4] 1820 års stadga, §§ 8—9.

sökningen. Nybygget skulle därefter provisionellt utstakas i ett eller högst två skiften av länsmannen i distriktet, biträdd av två nämndemän, såvida avvittringslantmätarne voro sysselsatta å annan ort, och först sedermera, då avvittringen hunnit fram till denna landsända, ordentligt avmätas och skattläggas.[1] Om nybyggare och anläggare av nya bruk gjorde anspråk på samma mark, ägde varken den ena eller andra kategorien företrädesrätt därtill, utan skulle varje ny överloppsmark, som uppkom genom avvittringen, på föreskrivet sätt upplåtas åt sökande i den ordning, de anmälde sig till nybyggens anläggande därå. Landshövdingen hade därvid endast att vaka över, att nybyggen tilldelades blott sådana personer, som kunde anses äga förmåga och tillgångar att med det bidrag staten lämnade[2] uppodla dessa lägenheter och försörja sig under uppodlingstiden utan att falla staten eller socknen till last.[3]

Om efter avvittrings verkställande kronomarker återstodo, som på grund av bristande odlingslägenheter icke kunde användas till nyhemmans eller torps anläggning, skulle dessa områden indelas till kronoallmänningar för att användas till framtida behov. Visserligen fingo de icke bortgivas åt enskilda mot skogsränta, men mulbetet å sådana allmänningar kunde tills vidare mot särskild smörränta överlåtas till byalagen, såvida kronan ej på annat sätt önskade disponera detsamma.[4]

Större strömfall på kronomarkerna och inom kronohemmans samt avradslands områden, som i framtiden kunde behöva användas till farleders öppnande, sjöars uttappning, ovanför belägna ägors befrielse från översvämningar m. m. dylikt, fingo ej avhändas kronan genom skatteköp, utan dispositionsrätten därtill alltid förbehållas kronan. I anledning härav borde av den omkringliggande kronomarken avsättas ett utmål, omfattande omkring ett till tre tunnland eller mera, om så prövades nödigt. Landshövdingen hade dock rätt att meddela tillstånd åt åbor och hemmansinnehavare, som bodde nära invid sådana strömfall, att använda dem tills vidare mot erläggande av en viss lämplig penningavgift jämte förbindelse att avträda desamm autan ersättning, då kronan behövde dem till förenämnda ändamål.[5]

Till befrämjande av avvittringsverkets skyndsamma gång skulle kostnaderna för lantmätarnes[6] och avvittringsrättens avlöning bestridas av allmänna medel. De enskilda delägarne borde däremot under själva förrättningen bestå husrum, ved och ljus åt avvittringsfunktionärerna. De hemmansägare, vilkas hemman gränsade intill allmänningarne, skulle vidare vid sådan avvittring, som hade till föremål att skilja hemmanens enskilda tillhörigheter från kronans marker, deltaga uti hant-

[1] Kungl. brev 1825 $^{9}/_{3}$. Jfr Kungl. brev 1834 $^{13}/_{9}$ (båda hos Ekström).

[2] Kungl. brevet 1822 $^{31}/_{5}$ (tryckt hos Ekström) stadgade, att de nybyggare, som därav funnos vara i behov, skulle njuta understöd från 33 riksdaler 16 skilling till 100 riksdaler banko under iakttagande tillika, att ett sådant understöd skulle lämnas endast åt personer, som kunde förete säkra bevis om redlighet, flit och arbetsamhet, och som kunde anses äga förmåga att fullfölja odlingsföretaget.

[3] Kungl. brev 1834 $^{22}/_{5}$ (tryckt hos Ekström).

[4] 1820 års stadga, § 10.

[5] 1820 års stadga, § 11. — Ang. förarbetena till denna paragraf, se Tryckta rättegångshandlingar rörande Lanforsen (1913), D. 1, s. 177—81. Ang. tolkningen av paragrafen, se närmare B. H. Dahlbergs utredning i Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 123 ff.

[6] Enl. Kungl. brev 1821 $^{7}/_{3}$ (tryckt hos Björck) skulle varje lantmätare erhålla 500 riksdaler i årlig lön. Jfr vidare Kungl. brev 1822 $^{3}/_{7}$ (Lantmäteristyrelsens arkiv) samt Taxor för avvittringslantmätarne 1822 $^{17}/_{7}$ och 1824 $^{25}/_{5}$ (tryckta hos Björck). — Ang. arvodet åt styresmannen för avvittringsverket, se Kungl. brev 1821 $^{5}/_{6}$ och 1827 $^{9}/_{5}$ (båda hos Björck).

langningen till hälften mot kronan, varemot kronan allena skulle bestrida hantlangningskostnaderna vid avmätning av den mark, som kunde komma under kronans egen disposition, och hemmansinnehavarne själva all hantlangning under avfattning av de ägor, vare sig enskilda kronomarker eller avradsland, vilka kunde bliva hemmanen till fyllnad anslagna eller bibehållas under optionsrätt. Behörig handräckning till dylik hantlangning skulle på lantmätarens rekvisition meddelas av kronobetjäningen.[1] Ordföranden i avvittringsrätten skulle enligt kungliga brevet den 8 december 1820 bestås en årlig lön av 1,200 riksdaler banko,[2] och enligt den samma dag utfärdade instruktionen skulle varje ledamot under förrättningen erhålla en riksdaler om dagen, resekostnaden därunder inbegripen, vilka senare belopp utanordnades genom K. Bfhde av allmänna medel enligt av ordföranden bestyrkta räkningar.[3]

Till ordförande i avvittringsrätten förordnade Kungl. Maj:t den 8 december 1820 häradshövdingen P. N. POIGNANT, som tidigare tjänstgjort såsom t. f. landssekreterare på Öland och under denna tid gjort sig känd för stor duglighet. Han hade också i egenskap av sekreterare på ett förtjänstfullt sätt biträdt den kommitté, som haft till uppgift att utarbeta principerna för utmarkernas fördelning på Öland, och var således väl kvalificerad för sitt blivande uppdrag. I Jämtland utövade Poignant under 1820-talet en rastlös verksamhet såsom ordförande i avvittringsrätten, och det var till större delen hans förtjänst, att avvittringsverket i detta landskap kunde försiggå relativt hastigt utan några större avbrott. De förändringar i 1820 års stadga, vilka under de närmast följande åren sett dagen i form av tillägg och förtydliganden, hade så godt som undantagslöst föreslagits av Poignant i de otaliga berättelser och betänkanden om avvittringsverkets fortgång i Jämtland, vilka han under sin tjänstgöring därstädes insändt till landshövdingen i länet eller till Kungl. Maj:t. För Poignant var »huvudföremålet» för avvittringen »jordens odling och bebyggande». Redan den 30 juli 1821 framhöll han i skrivelse till K. Bfhde nödvändigheten av åbornas utflyttning. I annat fall skulle hela avvittringen urarta till att bliva blott en »skattläggningsförrättning», som utan motsvarande fördelar endast skulle komma att betunga hemmansägarne med högre räntor, vilket åter utom annat skulle hava till följd, att allmänhetens obenägenhet mot förrättningens fortgång, »som redan nu röjer sig», än ytterligare skulle befästas.[4]

Ungefär samtidigt framlade Poignant inför Kungl. Maj:t ett förslag till avvittringsverkets genomförande, vilket enligt hans tanke skulle »skyndsammare och säkrare befordra ändamålet med denna för riket gagneliga anstalt». Enligt detta förslag borde bl. a. varje hel socken avvittras på en gång, och alla administrativa åtgärder av avvittringsrätten sammanfattas i en enda handling eller avvittringsinstrument. Detta instrument, som skulle grundas på verkställda undersökningar å marken, borde innehålla »fullständig beskrivning ej mindre över alla i socknen varande hemman, än även alla där befintliga kronolägenheter, till deras vidd, beskaffenhet och godhet samt därefter förslag till tunnlandtalets bestämmande och till skattläggning

[1] 1820 års stadga, § 18. Jfr Kammarexpeditionens registratur (RA) 1837 $^{20}/_{6}$.
[2] Arvodet ökades genom Kungl. brev 1822 $^{30}/_{1}$ (tryckt hos EKSTRÖM) med 200 riksdaler.
[3] 1820 års instruktion, § 26.
[4] Skrivelsen är delvis avtryckt i Handlingar i rättstvisten om Krångedeforsarna, s. 542.

såväl å den hemmanen frånskilda överloppsmarken som å de föreslagna nybyggen». Avvittringsrättens juridiska åtgärder, med vad vid avvittringarne i övrigt kunde förekomma, skulle däremot, liksom tidigare avsetts, införas i en särskild dombok. Poignant bifogade till förslaget den uppgiften, att avvittringen i hela Aspås socken under året 1821 försöksvis blivit förrättad efter den nya arbetsmetoden och därvid fullbordats på en tid av föga mer än fjorton dagar, vilket snabba resultat givetvis måste tillskrivas den följda metoden. I anledning av Poignants hemställan fastställde Kungl. Maj:t den 30 januari 1822 det föreslagna nya arbetssättet.[1] Vid samma tillfälle höjdes också anslaget till avvittringsverket i Jämtland, vilket från början utgått med 8,000 riksdaler banko, till 11,000 riksdaler samma mynt förnämligast för att kunna öka antalet avvittringslantmätare. Poignant hade nämligen framhållit, i huru betydlig mån avvittringsverket skulle kunna påskyndas, om tillräckligt antal lantmätare anställdes till mätningarnes förrättande, emedan avvittringsrätten efter den nya arbetsmetodens genomförande icke borde hava någon svårighet att ytterligare forcera arbetet.

I samband med utfärdandet av 1820 års avvittringsstadga för Jämtland hade Kungl. Maj:t tagit under övervägande, huruvida samma stadga även skulle fastställas för Härjedalen,[2] i vilket landskap någon avvittring tidigare ej förekommit. Sedan K. Bfhde i länet avgivit utlåtande i frågan, anbefallde Kungl. Maj:t avvittringsdomaren Poignant att besöka Härjedalen i ändamål att närmare undersöka de lokala förutsättningarne för avvittringsverkets genomförande. På grundval av Poignants utredning, som till alla delar godkänts av K. Bfhde, förordnade Kungl. Maj:t den 9 mars 1825,[3] att avvittringsstadgan för Jämtland, jämte vad som i samband därmed fanns föreskrivet, även borde gälla till efterföljd för Härjedalen; dock skulle vissa modifikationer därvid iakttagas. Poignant hade nämligen under sin resa inom landskapet kommit till insikt om, att betesmarkerna och skogarne i fjälltrakterna, som ofta lågo på flera mils avstånd från hemmanen, icke kunde av innehavarne undvaras, och han hade därför bl. a. tillstyrkt, att allmogen efter avvittringen skulle, om den så önskade, få behålla dylika lägenheter. Detta beviljades också av Kungl. Maj:t, men med det tillägget, att medgivandet endast skulle räcka »tills vidare», och intill dess uppodlingar inom egen rågång hunnit verkställas. Övriga tilläggsbestämmelser till 1820 års stadga, vilka skulle tillämpas särskilt för Härjedalen, voro däremot av mindre betydelse och kunna därför i detta sammanhang förbigås.

Sedan den jämtländska avvittringsstadgan införts även i Härjedalen, fortsattes arbetet med sådan kraft, att avvittringen inom länet vid mitten av år 1828 hunnit fullbordas i ej mindre än 24 socknar, omfattande nära 616 mantal med en sammanlagd ägorymd av 1,714,511 tunnland.[4] Redan den 20 april 1831 ansåg sig landshövdingen kunna meddela Kungl. Maj:t, att avvittringsverket i Jämtland nalkades sitt slut, och att följaktligen avvittringsrättens verksamhet inom kort borde kunna

[1] Se Kungl. brev 1822 $^{30}/_{1}$ (tryckt hos Ekström).
[2] Jfr Statsrådsprotokoll över kammarärenden (RA) 1820 $^{23}/_{11}$ n:o 31.
[3] Se Kungl. brev 1825 $^{9}/_{3}$ (tryckt hos Ekström).
[4] Landshövdingens i Jämtlands län tryckta femårsberättelse 1828.

upphöra. Denna uppgift visade sig emellertid vara förhastad. I skrivelse till Kungl. Maj:t den 16 oktober 1833 medgav också landshövdingen, att, enligt vad han numera inhämtat, avvittringen i Jämtland ej kunde hinna avslutas förrän efter två eller högst tre år, men, för att detta skulle kunna ske, det likväl vore nödvändigt, att de två avvittringslantmätare, som dittills varit sysselsatta i Härjedalen, från och med nästa år överflyttades till Jämtland.[1] Landshövdingens hemställan bifölls av Kungl. Maj:t den 9 november 1833[2] på så sätt, att avvittringen i Härjedalen skulle inställas tills vidare, dock högst för en period av två år, under vilken tid förrättningarne i Jämtland med tillhjälp av det sålunda utökade antalet lantmätare borde hinna avslutas. Den 16 maj 1835 anmälde emellertid K. Bfhde, att alla erforderliga mätningar ännu ej voro fullbordade, och i den tryckta femårsberättelsen 1837[3] ansåg han, att avvittringen i länet numera »efter all sannolikhet» kunde avslutas under år 1838 med undantag av Härjedalen och några fjälltrakter i Jämtland. Först 1840 hade dock avvittringsverket kommit så långt, att avvittringsrättens verksamhet kunde definitivt upphöra.[4] Samtidigt bestämdes dock, att denna domstols göromål skulle övertagas av ägoskillnadsrätten.[5] År 1851 återstod i Jämtland endast nödiga kompletteringar av mätningar, som icke fullgjorts med tillräcklig noggrannhet, vissa ägogränsers uppgående samt skattläggning av en del kronomarker. I Härjedalen åter hade en långvarig rättegång angående gränsen mellan Hede och Tännäs socknar länge fördröjt avvittringsarbetet. År 1851 beräknades i detta landskap mer än en million tunnland vara oavvittrade.[6] Lantmätarnes antal hade 1849 nedgått till tre, av vilka en skulle tjänstgöra i Härjedalen. År 1855 indrogs styresmannabefattningen.[7] Vid denna tidpunkt återstod endast en avvittringslantmätare för hela länet. På hösten 1864 tillsattes visserligen en ny sådan, men denne erhöll avsked redan 1867. Först 1871 voro emellertid samtliga utearbeten vid avvittringsverket i Jämtlands län avslutade, ehuru den siste lantmätaren ej lämnade tjänsten förrän påföljande år.[8] Statsverkets utgifter för avvittringen mellan åren 1821—71 uppgingo för Jämtlands län till 491,151 kronor.[9]

---

[1] [L. B. Falkman]: Underdånig berättelse om en af öfverdirektören vid landtmäteriet år 1850 verkställd embetsresa (tryckt 1851), s. 60.

[2] Kammarexpeditionens registratur (RA) 1833 $^{9}/_{11}$.

[3] Vid denna tid hade P. N. Poignant avgått som avvittringsdomare och efterträdts av häradshövdingen C. G. Weinberg.

[4] Jfr Kungl. brev 1840 $^{27}/_{4}$ (tryckt hos Ekström).

[5] Enl. Kungl. brev 1849 $^{1}/_{6}$ (omnämnt i Lilienbergs lagsamling, D. 2, s. 422) skulle ledamöterna i ägoskillnadsrätten bestås enahanda arvode och resekostnadsersättning, som i gällande författningar tillerkänts ledamöter i ägodelningsrätt.

[6] Landshövdingens i Jämtlands län tryckta ämbetsberättelse 1851.

[7] Jfr Ekstrand: Svenska landtmätare (1901—03).

[8] Se Landshövdingens i Jämtlands län tryckta femårsberättelser 1856, 1866 och 1871. — Den siste avvittringslantmätaren i Jämtlands län var Hans Fredrik Behm, som vid sin avgång 1872 tjänstgjort vid avvittringsverket i 39 år. Jfr Ekstrand: Svenska landtmätare (1901—03).

[9] Jfr Ekstrand: Samlingar i landtmäteri II, s. 218, där kostnaderna dock endast äro beräknade t. o. m. år 1869. De kompletterande uppgifterna hava hämtats från generaldirektörens för landtmäteriet und. berättelser för åren 1870—71 (tryckta i Sveriges officiella statistik 1871—72).

Gävleborgs och Västernorrlands län samt Västerbottens och Norrbottens läns kustland

Ovan har omtalats, hur initiativet till avvittringsverkets förnyande i Jämtland tagits redan 1805. Några år senare togs ett nytt initiativ i frågan, men denna gång gällde det hela Norrland. Statsrådet friherre Matthias Rosenblad framhöll den 14 januari 1811 i ett längre anförande inför Kungl. Maj:t nödvändigheten av att de norrländska landskapen uppodlades. 1805 års skogsordning stadgade visserligen i 15 §, att kronoskogarne i Dalarne och Norrland borde avvittras från angränsande byar och underdåniga förslag ingivas om nya hemmans anläggande,[1] men beträffande verkställigheten härav ansåg statsrådet föga eller intet vara åtgjort. Statsrådet hemställde därför i underdånighet, om icke kammarkollegium kunde undfå nådig befallning att från landshövdingarne i de fem norra länen infordra underrättelse, hur långt avvittringarne fortskridit och om vilka föreskrifter, som erfordrades till »detta nyttiga ändamåls snara och säkra vinnande». Denna hemställan bifölls omedelbart av Kungl. Maj:t, och samma dag avgick till kammarkollegium den begärda skrivelsen.[2]

Först den 14 juni 1819 insände kollegiet jämte eget utlåtande de infordrade skrivelserna från landshövdingarne i Gävleborgs, Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län.[3] För Jämtland var förslag till avvittringsstadga redan uppsatt, och kollegiet kunde i detta avseende hänvisa till ett tidigare den 24 maj s. å. avgivet betänkande häröver.[4] Vad de övriga länen angick, omtalades, att i Gävleborgs län[5] på initiativ av landshövdingen allmänningsskogarne i 34 av länets 42 socknar redan hade undergått behörig avvittring med stöd av de allmänna skogsordningarnes föreskrifter.[6] I allmänhet hade kronoallmänningarne i detta län efter avvittringen mot rekognitionsavgift tilldelats järnbruk och masugnar. Endast i fyra socknar hade mark upplåtits åt nybyggare. Med anledning härav anbefallde K. Bfhde genom kungliga brevet den 8 december 1820 att påskynda avvittringsarbetet i Gävleborgs län efter samma metod, som där tidigare tillämpats. I Västernorrlands län hade i senare tid avvittringarne så godt som alldeles avstannat. Orsaken var dels brist på tillräckligt antal lantmätare och hantlangningsmanskap, dels det ringa arvode, som dittills varit anslaget till de större allmänningarnes avmätande. Några

[1] Jfr 1793 års skogsordnings motsvarande bestämmelser, vilka emellertid ej synas hava blivit efterlevda i praktiken.

[2] Jfr Statsrådsprotokoll över kammarärenden (RA) 1811 $^{14}/_{1}$ samt Kammarexpeditionens registratur (RA) s. d. — Kammarkollegium infordrade i anledning härav utlåtande från lantmäterikontoret. Se härom Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1811, s. 228.

[3] Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1819 $^{14}/_{6}$. Landshövdingarnes hithörande skrivelser jämte presidenten S. Löfvenskiölds särskilda yttrande i ämnet finnas bilagda.

[4] Härom se ovan, s. 84.

[5] Ang. den tidigare avvittringen i detta län, se ovan, s. 15 och 18. Dessutom hade enstaka avvittringsförrättningar under åren 1815—19 företagits i Alfta och Bollnäs socknar, se härom »Alfta socken, akt n:o 47» och »Bollnäs socken, akt n:o 299» i Gävleborgs läns lantmäterikontor, Gävle.

[6] Landshövdingens uppgift härom synes icke vara fullt tillförlitlig, i betraktande av att avvittring sedermera kom till stånd i åtminstone nitton socknar av Gävleborgs län, vilket framgår av bevarade avvittringshandlingar i länets lantmäterikontor, Gävle, ävensom av Bilaga 1. Jfr nedan, s. 105 och 129.

nya hemman hade därför icke på länge kunnat anläggas å kronomarkerna, och detta så mycket mindre, som 1805 års skogsordning förbjöd inrättandet av nybyggen, innan allmänningen blivit avmätt och avvittrad. Även i Västerbottens län hade under de senare åren bristen på tillräckliga medel i stort sett omintetgjort avvittringsarbetets fortsättande. Landshövdingen i detta län föreslog därför, att handräckningsmanskap i framtiden skulle rekvireras från Västerbottens regemente, varigenom kronans omkostnader för avvittringen i detta hänseende betydligt kunde reduceras. Detta förslag tillstyrktes också av kammarkollegium, som i övrigt hemställde om höjda anslag och ökat antal lantmätare till avvittringsverkets genomförande såväl i Västernorrlands som Västerbottens län. Underrättelserna från Norrbottens län tedde sig i avvittringsavseende vida gynnsammare. Landshövdingen i detta län inberättade, att alla byar därstädes redan voro avvittrade från kronoallmänningarne, ehuru råskillnaderna icke på alla ställen blivit uppgångna, än mindre rörlagda. Endast i de svenska delarne av Över- och Neder-Torneå samt Karl Gustafs socknar hade avvittringen helt avstannat. Anledningen härtill var dock endast, att man ville avvakta det ägoutbyte mellan svenska och ryska undersåtar, som efter sista fredsslutet ställts i utsikt genom 1810 års gränstraktat. I alla länets socknar hade nybyggen anlagts, av vilka en del dock ännu ej hunnit avvittras och skattläggas. — Kammarkollegium betraktade emellertid sistnämnde landshövdings relation med en viss misstro. Kollegiet ansåg sig nämligen på goda grunder hava funnit, att i Norrbottens län ingenting blivit åtgjort ifråga om kronoallmänningarnes avfattning eller hemmanens avvittring, och än mindre hade där anlagda nybyggen ännu fått sina områden bestämda. Kollegiet anhöll därför, att Kungl. Maj:t måtte anbefalla landshövdingen i berörda län att lägga skyndsam hand vid avvittringsverket.

Kammarkollegii utlåtande föredrogs i statsrådet den 23 november 1820 i samband med frågan om fastställandet av ny avvittringsstadga för Jämtland, och då från skilda håll framhållits lämpligheten av att samma stadga även skulle gälla i det övriga Norrland, beslöt Kungl. Maj:t den 8 december s. å. att infordra respektive landshövdingars yttranden härom.[1]

På grundval av dessa yttranden, och sedan kammarkollegium efter lantmäterikontorets hörande inkommit med utlåtande i ämnet,[2] lät t. f. statssekreteraren utarbeta ett förslag till stadga angående avvittringsverket i Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län, som den 3 februari 1824 föredrogs i statsrådet och den 10 i samma månad fastställdes av Kungl. Maj:t.[3] I denna stadga, som till stora delar överensstämde med 1820 års stadga för Jämtland jämte vissa av dess tilläggsförfattningar, betonades om möjligt ännu skarpare kolonisationen som avvittringens huvudsakligaste ändamål.[4] Detta framhölls redan i ingressen, i vilken Kungl. Maj:t

[1] Jfr Statsrådsprotokoll över kammarärenden (RA) 1820 $^{23}/_{11}$ n:o 31, samt Kammarexpeditionens registratur (RA) 1820 $^{8}/_{12}$.

[2] Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1822 $^{28}/_{10}$. Landshövdingarnes hithörande yttranden äro bilagda.

[3] Jfr Statsrådsprotokoll över kammarärenden (RA) 1824 $^{3}/_{2}$ n:o 16, samt Kammarexpeditionens registratur (RA) 1824 $^{10}/_{2}$. Avvittringsstadgan finnes bl. a. tryckt hos LILIENBERG, BJÖRCK och EKSTRÖM.

[4] Jfr ett samtidigt (1824) av trycket utgivet arbete av L. L. LÆSTADIUS: Om möjligheten och fördelen af allmänna uppodlingar i lappmarken, vari denne författare varmt förordar »ödemarkernas» kolonisering och uppodling.

bl. a. förklarade, att föreliggande avvittringsstadga åsyftade »befrämjandet av odlingen och befolkningen i rikets norra provinser», där stora öde liggande trakter ännu väntade på »arbetande händer för att bliva gagnande för landets inbyggare och det allmänna». I stadgans första paragraf, som i likhet med 1820 års stadga uppräknade avvittringens olika föremål, hade också inryckts ett nytt moment, som handlade om indelningen av kronans överloppsmark och dess utstakande till nybyggen »att av hugade odlare emottagas».

Avvittringen skulle liksom i Jämtland sträcka sig till alla kronans allmänningar, ävensom till alla byar, hemman och nybyggen, så framt de icke förut antingen undergått avvittring, därå laga fastställelse kommit, eller innehade bestämda redan skattlagda områden och till följd härav vid tidigare avvittringsförrättningar förbigåtts.[1] Till avvittringens verkställande hade överdirektören vid lantmäteriet att på anmälan av landshövdingen förordna nödigt antal skickliga lantmätare.[2] Dittills hade, såsom vi sett, i Västerbotten avvittringsarbetet utförts av kommissionslantmätare, men genom kungligt brev den 10 februari 1824[3] förordnades två avvittringslantmätare till Västerbottens och tre till Norrbottens län. Samtidigt erhöll Västernorrlands län två avvittringslantmätare, vilket antal den 18 mars 1825 ökades till tre.[4] Den 23 januari 1828 bestämdes, att antalet skulle ökas med två för Norrbottens län och med en för vartdera av Västerbottens och Västernorrlands län.[5] Den 29 september 1841 höjdes antalet ytterligare i Västerbottens län från fyra till sex och i Norrbottens län från sex till åtta.[6] I Västernorrlands län utsträcktes antalet avvittringslantmätare den 2 juni 1847 till fem, men redan den 7 december 1850, då en av dem avgått, bestämdes, att hans plats tills vidare skulle lämnas obesatt. År 1855 tillsattes dock ytterligare två.[7] I Norrbottens län förordnades genom kungliga brevet den 17 mars 1848 ävenledes två lantmätare, så att sammanlagda antalet inom länet detta år uppgick till tio. Under 1860-talet var antalet uppe till femton.[8] Landshövdingarne i de olika länen hade att anvisa avvittringslantmätarne deras arbetsstationer och i övrigt över dem utöva en kontrollerande verksamhet. Även förste lantmätaren i varje län ålåg att med uppmärksamhet följa avvittringarnes fortgång och tillse, att avvittringslantmätarne i sina arbeten använde flit, noggrannhet och omtanke. De skulle dessutom tillhandagå respektive landshövdingar med nödiga upplysningar. Sedermera erhöllo förste lantmätarne i sin egenskap av styresmän för avvittringsverken särskilda instruktioner, som innehöllo detaljerade föreskrifter angående deras verksamhet.[9] Avvittringslantmätarne åter, som ej fingo befatta sig med privata göromål,[10] skulle bl. a. begagna den tjänliga årstiden till mätningars

[1] 1824 års stadga, § 2. — [2] 1824 års stadga, § 11. — [3] Tryckt hos BJÖRCK. — [4] Kammarexpeditionens registratur (RA) 1825 $^{18}/_{3}$.

[5] Kammarexpeditionens registratur (RA) 1828 $^{23}/_{1}$. Även i Lantmäteristyrelsens arkiv.

[6] Kungl. brev 1841 $^{29}/_{9}$ (tryckt hos BJÖRCK). — Beträffande det sistnämnda länet, se J. RUTBÄCK: Sammanfattning af nu gällande stadgar och föreskrifter rörande afwittringswerket i Norrbottens län jemte åtskillige anteckningar om deras tillämpning (Piteå 1848).

[7] Landshövdingens i Västernorrlands län tryckta femårsberättelser 1851 och 1856.

[8] Landshövdingens i Norrbottens län tryckta femårsberättelser 1853 och 1866. Jfr EKSTRAND: Svenska landtmätare (1901—03).

[9] Instruktion för styresmannen i Västerbottens län 1831 $^{22}/_{1}$ (tryckt hos BJÖRCK och EKSTRÖM), i Västernorrlands län 1832 $^{30}/_{11}$, ändrad 1851 $^{16}/_{5}$ (se Svensk författningssamling samt EKSTRÖM) och i Norrbottens län 1834 $^{18}/_{1}$ (tryckt hos BJÖRCK och EKSTRÖM). — [10] Jfr Kungl. brev 1850 $^{11}/_{1}$ (Lantmäteristyrelsens arkiv).

verkställande och beskrivningars upprättande samt i övrigt sysselsätta sig med kartarbeten. Dessutom ålåg det lantmätarne att varje månad till förste lantmätaren insända en sammandragen arbetsredogörelse, vars innehåll denne sedermera hade att delgiva landshövdingen.[1]

Liksom i Jämtland skulle avvittringen i berörda län verkställas sockenvis, varvid i 1824 års stadga (§ 12) särskilt framhölls, att avvittringsarbetet i en socken icke skulle få upphöra, förrän hela socknen undergått avvittring, så framt härför laga hinder ej mötte.[2] Vid förrättningen skulle lantmätaren först hålla sammanträde med socknens hemmansägare för att utröna ej allenast vilka hemman och nybyggen, som ännu vore oavvittrade, samt varpå detta berodde, utan jämväl vilka kronoallmänningar, som redan blivit skilda från enskildas ägor och behörigen avrösade. Över sammanträdet ålåg det lantmätaren att föra protokoll, vilket skyndsamt skulle renskrivas och insändas till landshövdingen i länet, som därvid hade att tillse, att redan väckta och utförda, men ännu ej avgjorda avvittringsfrågor fortast möjligt måtte kunna bringas till avslutning.[3] Efter sammanträdet skulle alla för avvittringen nödvändiga mätningar taga sin början. Lantmätaren borde i detta sammanhang vid utägors och kronomarkers mätning noga urskilja och å karta utmärka den mark, som vore odlingsbar eller efter röjning, rothuggning, brytning och dikning kunde användas till åker och äng allt efter jordmånens naturliga beskaffenhet, ävensom å karta upptaga och noga beskriva vissa större kärr, mossar och vattendrag. Större skogstrakter åter, som bestodo av bergåsar eller steril och mindre nyttig jord med omväxling av odugliga kärr och moras, behövde i allmänhet icke avmätas utan blott å karta angivas med yttre gränser.[4] Efter fullbordad mätning hade lantmätaren slutligen att upprätta ägobeskrivning, vars egentliga ändamål var att giva upplysning om markens naturliga godhet och beskaffenhet. Beskrivningen över hemman och nybyggen, som skulle undergå avvittring, borde uppläsas för åborna och förses med deras underskrifter.[5]

Alla vid avvittringen uppkommande rågångstvister eller sådana stridigheter, som hade inflytande på äganderätten och hindrade förrättningens fortgång, vilka icke kunde i godo biläggas genom lantmätarens bemedling, skulle enligt 1824 års stadga upptagas och avgöras av ägoskillnadsrätten. Denna domstol, som i berörda län sålunda kom att i viss mån ersätta den gamla avvittringsrätten, bestod av domaren i orten eller hans vikarie såsom ordförande samt två ledamöter, valda på sätt 1820 års avvittringsinstruktion för Jämtland närmare bestämde. Även i övrigt skulle berörda instruktion i tillämpliga delar gälla för ägoskillnadsrätten, som således icke borde hava något att skaffa med tunnlandtalets bestämmande. Då tvist eller stridighet av ovannämnda beskaffenhet uppstod, var lantmätaren skyldig att inom fjorton dagar från det med parterna sist hållna sammanträdet göra anmälan därom till ägoskillnadsrättens ordförande, som i anledning härav hade att sammankalla domstolens ledamöter, på sätt 1820 års nyssnämnda instruktion föreskrev.[6]

Den högst tillåtna arealen var i 1824 års stadga bestämd till 700 à 2,500 tunnland

[1] 1824 års stadga, § 11. — [2] Ang. undantag från denna regel, se Kungl. brev 1830 $^{29}/_{4}$ mom. 5 (tryckt hos Ekström). — [3] 1824 års stadga, § 12. — [4] Se vidare 1824 års stadga, § 13. — [5] 1824 års stadga, § 14. — [6] 1824 års stadga, § 15.

per mantal allt efter markens beskaffenhet och större eller mindre godhet.[1] Därvid skulle dock impediment ej medräknas, varmed här förstods sjöar, berg, nakna sandhedar och stenbunden mark, varå skog och bete saknades och ej heller någonsin syntes kunna erhållas, samt vissa kala och odugliga mossar, som voro obrukbara till odling. Vederbörande myndigheter skulle enligt stadgan vid ansvar tillse, att dessa bestämmelser noga efterlevdes, och särskilt att duglig mark ej betecknades såsom impediment.[2] När alla nödiga förarbeten till avvittringen avslutats och eventuellt uppkomna tvister antingen genom förlikning eller genom laga kraftvunna utslag avgjorts samt hemmansägarne och kronoombudet blivit hörda, ålåg det lantmätaren att på en gång för alla i socknen befintliga oavvittrade hemman och nybyggen, ävensom för de nybyggen, vilka först i samband med avvittringen skulle anläggas, upprätta förslag till tunnlandtal samt frihetsår, mantal och räntor. Vid förslagets upprättande borde kronoombudet vara närvarande, och skulle lantmätaren i övrigt biträdas av två ojäviga och om socknen kunniga gode män. Sedan förslaget blivit färdigt, skulle lantmätaren inom fjorton dagar insända detsamma till K. Bfhde, som på grundval härav hade att bestämma tunnlandtalet å varje lägenhet och utsätta ränta, mantal och frihetsår jämte övriga med besittningsrätten förenade villkor[3] samt slutligen tillställa parterna sitt utslag häröver. Den därmed missnöjde kunde sedermera inom 30 dagar efter bevislig delgivning[4] ingiva hos landshövdingen sina till Kungl. Maj:t ställda besvär. Landshövdingen skulle inom viss tid infordra vederbörandes förklaring och därefter insända besvären jämte erforderliga kartor och handlingar samt eget utlåtande till kammarkollegium, som i sin tur hade att avgiva yttrande i ärendet och ingiva detsamma till kammarexpeditionen. Även om inga besvär anfördes mot landshövdingens utslag, var K. Bfhde enligt 1824 års stadga dock skyldig att för varje socken, som blivit slutbehandlad, skyndsamt insända avvittringsinstrumentet jämte alla därtill hörande kartor och handlingar till kam-

[1] Genom Kungl. brev 1852 $^{26}/_{8}$ (omnämnt hos Ekström) har dock för Haverö socken i Västernorrlands län undantagsvis medgivits, att 3,000 tunnland på mantalet finge åt svagare hemman utskiftas, där behovet så oundgängligen fordrade. — Vidare har genom Kungl. brev 1860 $^{13}/_{1}$ (tryckt hos Ekström) bestämts, att vid avvittring inom Över-Kalix och Över-Torneå socknar samt Hietaniemi kapellag i Norrbottens län finge varje helt hemman och i förhållande därefter mindre hemmansdel, där tillgången sådant medgåve, tilldelas från 700 till 3,000 tunnland inägor samt skog och utmark efter markens beskaffenhet samt mer eller mindre godhet, dock oberäknat impediment. — Enl. Kungl. brev 1852 $^{29}/_{5}$ (tryckt hos Ekström) fick även tunnlandtalet för hemman i allmänhet, som å skogstrakter tilldelades *sågverk* i ersättning för nyttjad stockfångst, bestämmas till 3,000 tunnland på helt mantal, såvida marken var av särdeles dålig beskaffenhet, skogsväxten mer än vanligt trög och ringa tillfällen funnos till odlingars verkställande därå. Vad i övrigt beträffar upplåtelsen av kronoöverloppsmarker åt sågverk i Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län, vilka före 1820 innehaft privilegier på stockfångst från kronans skogar, skulle det i detta sammanhang föra för långt att ingå på en närmare redogörelse härför. Jag nöjer mig fördenskull med att istället hänvisa till den framställning i ämnet, som återfinnes hos L. G. Linde: Sveriges finansrätt (1887), s. 182 ff. Se även und. betänkanden ang. stockfångst- m. fl. privilegier i Norr- och Västerbottens län, avgivna dels av kammarkollegium och dels av en 1868 tillsatt skogskommitté (tryckta 1872). Hithörande handlingar återfinnas, i den mån de blivit bevarade, i de olika länens lantmäterikontor.

[2] 1824 års stadga, § 3.

[3] Under 1850-talet tillsattes särskilda avvittringsföredragande vid länsstyrelserna i Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län, vilka skulle mot särskilt arvode utarbeta och föredraga alla förekommande avvittringsärenden. Jfr Civildepartementets skr. till överdirektören vid lantmäteriet 1856 $^{30}/_{10}$ och 1858 $^{6}/_{4}$ (Lantmäteristyrelsens arkiv) samt Landshövdingens i Västernorrlands län tryckta femårsberättelse 1862.

[4] Tiden utsträcktes genom Kungl. kungörelse 1858 $^{8}/_{1}$ (tryckt hos Lilienberg) till 90 dagar.

markollegium, vilket efter hörande av (general)lantmäterikontoret hade att granska avvittringsförrättningen och de upprättade skattläggningarne. Fann kollegiet därvid skäl till anmärkning, borde det inkomma till Kungl. Maj:t med yttrande däröver, men i motsatt fall återsända handlingarne till landshövdingen, varefter det ursprungliga utslaget skulle jämväl emot kronan anses såsom laga kraftvunnet.[1] Denna procedur ansågs småningom vara alltför vidlyftig. Särskilt kammarkollegii granskning av handlingarne visade sig på längden i hög grad vara till hinder för avvittringsmålens snabba avgörande. I ett fall hade exempelvis kollegiet behållit avvittringshandlingar i över 30 år, varefter ärendet återremitterats till ny handläggning i orten.[2] Genom kungliga kungörelsen den 8 januari 1858[3] sökte man införa ett enklare förfarande. Vid besvär skulle sålunda landshövdingen insända handlingarne direkt till civildepartementet. I varje fall ålåg det dock landshövdingen enligt 1858 års kungörelse att senast fjorton dagar efter utslagets meddelande insända ett transumt av detsamma till överdirektören vid lantmäteriet, vilken, såvida han fann skäl till anmärkning, hade att därom i god tid före besvärstidens utgång underrätta advokatfiskalsämbetet i kammarkollegium. Advokatfiskalen ägde sedermera att för bevakning av kronans rätt och talan vidtaga de åtgärder, som omständigheterna i varje särskilt fall kunde föranleda. Sedan K. Bfhdes utslag vunnit laga kraft eller i händelse av besvär blivit av Kungl. Maj:t slutligen prövat, skulle landshövdingen genast delgiva vederbörande lantmätare beslutet, så att denne skyndsamt måtte kunna i laga tid företaga utbrytnings- och utdelningsförrättningen.[4] Ett exemplar av utslaget skulle också genom landshövdingens försorg insändas till kammarkollegium i och för behörig anteckning i jordeboken.[5] Om avvittring påbörjats för by eller hemman i Västerbottens och Norrbottens län jämlikt 1780 års instruktion, utan att K. Bfhde hunnit avgiva utlåtande över avvittringsrättens betänkande angående den nödiga ägovidden, skulle landshövdingen, sedan lantmätaren undersökt och yttrat sig över eventuellt tillkomna omständigheter, på grundval härav, men i övrigt under iakttagande av föreskrifterna i 1824 års avvittringsstadga, bestämma det behövliga tunnlandtalet. Befanns det därvid, att i de förut upprättade avvittringskartorna med därtill hörande beskrivningar fel blivit begångna i avseende på mätning eller impediments upptagande, eller att ägor och hävder voro uteslutna eller orätt upptagna, och lantmätaren för sin del fann rättelse däri oundgängligen nödig för utbrytningens behöriga verkställande, kunde efter landshövdingens prövning i anledning av lantmätarens därom gjorda anmälan rättelse vidtagas i de felaktiga delarne; dock fick förändring ej göras i den allmänna beskrivningen å marken, vilken legat till grund för tunnlandtalets bestämmande.[6]

Beträffande överloppsjord gällde ursprungligen enligt 1824 års stadga (§ 4) i huvudsak samma bestämmelser, som tidigare föreskrivits för Jämtland genom 1820 års stadga. Den tidsrymd av 180 dagar, inom vilken åbon enligt förstnämnda stadga var skyldig att hos K. Bfhde anmäla sin önskan att begagna sig av optionsrätten till överloppsjorden, inskränktes emellertid genom en kunglig kungörelse den 13 januari

[1] 1824 års stadga, §§ 17—18. — [2] Detta fall, som rörde krononybygget Trehörningen i Västerbottens län, är antecknat hos THURGREN: Handbok i nybygges- och avvittringsverket, s. 85. — [3] Tryckt hos LILIENBERG. — [4] 1824 års stadga, § 19. — [5] Detta tillägg infördes i § 19 genom 1858 års kungörelse. — [6] Kungl. brev 1830 $^{29}/_{4}$ mom. 2—3 (tryckt hos EKSTRÖM.)

1860[1] till endast 60 dagar, räknat från den dag, då lantmätaren vid lagligen kungjort sammanträde lämnat vederbörande jordägare underrättelse om, huru stor överloppsmark komme att frångå hemmanet eller byn. Till kronans allmänningar gällde dessutom ingen optionsrätt.

Vad nybyggarne å kronans överloppsmarker beträffar, hade, som förut omtalats, dessa i Västerbottens och Norrbottens län redan den 6 maj 1817 utan lösen tilldelats skattemannarätt, så snart frihetsåren tilländalupit. Enahanda förmån kom den 10 februari 1824 även nybyggarne i Västernorrlands och Gävleborgs län till del samtidigt med Jämtlands län. Båda dessa författningar undergingo den 17 februari 1847 en mindre förändring i syfte att ytterligare uppmuntra nybyggare till odlingsföretag.[2]

Övriga här ej behandlade delar av 1824 års stadga byggde i stort sett på motsvarande föreskrifter i 1820 års stadga för Jämtland. Några smärre tillägg gjordes visserligen senare, men då dessa icke äro av större vikt, förbigår jag dem i detta sammanhang.[3]

Som förut omtalats, hade någon avvittringsstadga icke utfärdats för Gävleborgs län, utan Kungl. Maj:t hade den 8 december 1820 endast anbefallt landshövdingen att efter tidigare följda grunder påskynda avvittringsarbetet i nämnda län. Vid detta tillfälle hade uppgivits, att blott åtta socknar varit oavvittrade. Anledningen till att avvittringen i Gävleborgs län dittills förts med sådan kraft, måste av allt att döma tillskrivas det intresse, industriens representanter hade av att erhålla för bruksdriften disponibla rekognitionsskogar. Sedan detta behov blivit fyllt, avstannade därför avvittringsverket ånyo. Landshövdingen fann i en år 1828 avgiven underdånig berättelse, att förhållandet berodde på allmogens oförmåga att bestrida avfattnings- och delgivningskostnaden. Särskilt gällde detta för länets vidsträcktaste socknar inom Hälsingland, nämligen Ljusdal, Färila och Hogdal,[4] men ännu 1832 omtalades, att dessutom Bollnäs, Hanebo, Alfta, Undersviks och Gnarps socknar i samma landskap fortfarande kunde »anses» såsom oavvittrade.[5] Landshövdingen, som länge känt behov av närmare föreskrifter ifråga om avvittringsmålens behandling, hade redan 1828 anmodat kommissionslantmätaren P. H. Widmark att utarbeta förslag till avvittringsstadga för länet. Detta förslag hade sedermera insändts till Kungl. Maj:t jämte yttrande av landshövdingen, varefter det blivit föremål för granskning av såväl överdirektören vid lantmäteriet som kammarkollegium.[6] Genom kungliga brevet den 12 maj 1832 förordnades emellertid, att 1824 års stadga för avvittringsverket i Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län skulle med

[1] Tryckt hos LILIENBERG.

[2] Denna förändring är förut omtalad i samband med redogörelsen för avvittringen i Jämtlands län. Se härom ovan, s. 93.

[3] Se t. ex. Kungl. brev 1830 $^{29}/_{4}$ mom. 4, och 1856 $^{12}/_{6}$ (tryckta hos EKSTRÖM) samt 1852 $^{7}/_{2}$ (tryckt i Svensk författningssamling).

[4] Jfr Statsrådsprotokoll över kammarärenden (RA) 1828 $^{12}/_{6}$ n:o 8; Kammarexpeditionens registratur (RA) s. d., samt Landshövdingens i Gävleborgs län tryckta femårsberättelse 1828.

[5] Jfr Kungl. brev till kam.-koll. 1832 $^{12}/_{5}$ (tryckt hos BJÖRCK och EKSTRÖM) samt Landshövdingens i Gävleborgs län tryckta femårsberättelse 1833.

[6] Jfr Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1830, s. 99, samt Kam.-koll. und. utl. (RA) 1831 $^{24}/_{1}$.

vissa modifikationer och tillägg lända till efterrättelse jämväl i Gävleborgs län. Bl. a. föreskrevs i detta sammanhang, att i Ljusdals, Färila och Hogdals socknar, vilkas avvittring skulle företagas på kronans bekostnad, högsta medgivna areal, såvidt markens sämre beskaffenhet så fordrade, fick bestämmas ända till 3,000 tunnland per mantal, impediment oberäknade. Avvittringen i dessa socknar skulle förrättas av en styresman och tvenne »mätningslantmätare», vilka skulle erhålla arvode efter särskild fastställd taxa. I Gävleborgs län skulle dessutom alla vid avvittring uppkommande tvister, som enligt 1824 års stadga borde upptagas vid ägoskillnadsrätt, istället prövas av ägodelningsrätten i orten.[1] Samtidigt förordnades andre lantmätaren i länet P. H. Widmark till styresman vid avvittringsverket med förständigande att uteslutande sysselsätta sig därmed. En särskild instruktion för styresmannen utfärdades även.

Genom dessa åtgärder tog avvittringsarbetet i Gävleborgs län ånyo fart. År 1838 uppgav K. Bfhde, att förrättningen nyligen avslutats i Bergsjö, Undersviks och Gnarps socknar,[2] och under loppet av nästföljande decennium hade samma myndighet hunnit fastställa avvittringarne för de flesta återstående socknarne inom länet.[3] År 1861 hade avvittringsverket hunnit så långt, att styresmannabefattningen utan olägenhet ansågs kunna indragas. Styresmannens åligganden övertogos därefter av förste lantmätaren utan särskild ersättning.[4] Ungefär samtidigt beslöts, att endast en lantmätare skulle sysselsättas med avvittringsarbeten.[5] Tre år senare återstodo blott upphuggning av vissa rågångar, verkställande av vissa renovationsarbeten och upprättande av kartor och beskrivningsutdrag över vissa byar. Dessa arbeten avslutades emellertid under loppet av år 1865.[6] Statsverkets utgifter för avvittringsverket i Gävleborgs län mellan åren 1832—65 hava beräknats utgöra 57,865 kronor.[7]

Något senare eller 1869 avslutades avvittringsverket i Västernorrlands län.[8] Statsverkets utgifter härför sedan 1824 uppgingo då till 338,562 kronor.[9] Avvittringarne i Västerbottens och Norrbottens län åter fortgingo ännu vid slutet av 1870-talet i respektive läns kustland.[10] År 1873 hade emellertid utfärdats en särskild avvittringsstadga för

[1] Jfr Kungl. brev 1832 $^{12}/_{5}$ och 1835 $^{14}/_{7}$ (tryckta hos EKSTRÖM) samt Svea hovrätts tryckta cirkulär 1832 $^{15}/_{5}$.

[2] Jfr Landshövdingens i Gävleborgs län tryckta femårsberättelse 1838. De sex återstående socknarne angåvos här vara Järvsö, Bollnäs, Hanebo, Ljusdal, Färila och Hogdal, alla i Hälsingland. I 1851 års femårsberättelse omtalas emellertid, att avvittring försiggått även i Bjuråkers och Hassela socknar och de i länets lantmäterikontor bevarade handlingarne utvisa f. ö., att avvittringar ungefär samtidigt pågått även i Hamrånge, Ovanåkers, Nianfors, Los, Alfta och Ramsjö socknar.

[3] Jfr Bilaga 1, nedan s. 129.

[4] Jfr Civildepartements-expeditionens registratur (RA) 1861 $^{17}/_{5}$.

[5] Jfr Kungl. brev 1861 $^{8}/_{3}$ (Lantmäteristyrelsens arkiv).

[6] Jfr Civildepartements-expeditionens registratur (RA) 1865 $^{21}/_{4}$.

[7] EKSTRAND: Samlingar i landtmäteri II, s. 216.

[8] Jfr Landshövdingens i Västernorrlands län tryckta femårsberättelse 1871 samt Lantmäteristyrelsens tryckta årsberättelse 1874, s. 16. Se även Bilaga 2, nedan s. 130. Såväl styresmannen som de båda sista avvittringslantmätarne i länet erhöllo dock avsked först 1870. EKSTRAND: Svenska landtmätare (1901—03).

[9] EKSTRAND: Samlingar i landtmäteri II, s. 217.

[10] Jfr Landshövdingarnes tryckta femårsberättelser. — Den siste avvittringsstyresmannen för Norrbottens läns kustland, J. E. Nyström, lämnade dock denna tjänst först vid sin död 1889. Se EKSTRAND: Svenska landtmätare (1901—03).

samma läns lappmarker, vilka dittills icke undergått avvittring. Denna senare avvittring utgör sålunda en omedelbar fortsättning av den tidigare, som reglerats genom 1824 års stadga, men kräver å andra sidan på grund av dess speciella karaktär sitt särskilda kapitel. Dessförinnan måste dock några ord ägnas frågorna, huru de tidigare avvittringsförfattningarne under 1800-talet i stort sett tillämpades i praktiken, samt i vad mån det yngre avvittringsverket kom att förverkliga sitt huvudändamål att befrämja den norrländska kolonisationen.

De yngre avvittringsförfattningarnes tillämpning och konsekvenser före 1873

I allmänhet kan sägas, att förrättningsmännen sökt tolka 1820 och 1824 årens avvittringsförfattningar på ett för de enskilda så fördelaktigt sätt som möjligt. Till en början sattes, även då skogsmarken var av bästa beskaffenhet, i stor utsträckning arealens storlek nära intill det maximum, författningarne tillåto, utan att därvid tillbörligen beaktades, att detta maximum givetvis icke borde ifrågakomma annat än för sämsta slaget skogsmark. Sålunda hava exempelvis hemmanen i Västerbottens län, vilka avvittrats enligt 1824 års stadga, såvida tillgång funnits på skogsmark, till allra största delen erhållit områden efter 2,500 tunnland per mantal eller det maximum, latituden för områdestilldelningen medgivit.[1] Vidare graderades marken efter mönster från skifteslagstiftningen, så att jorden, om den var av mindre godhet, ofta inräknades i skogsanslaget till mindre vidd än den verkliga. Stundom gingo förrättningsmännen därvidlag så långt, att marken beräknades motsvara endast $^1/_8$ av sin verkliga vidd. Graderingen användes mest i Västernorrlands och Jämtlands län. Den utredning, som Norrlandskommittén i detta avseende förebragt, utvisar, att hemmanen därstädes härigenom ej sällan tilldelats dubbelt eller flerdubbelt så stora områden, som de enligt avvittringsförfattningarne, om dessa rätt tolkats, synes hava bort erhålla. Som exempel anger kommittén, att den vid avvittringen hemmanen tillagda skogsmarken kan i medeltal beräknas per mantal till i Lillherdals socken (Härjedalen) över 11,000 tunnland, i Hede (Härjedalen) omkring 16,000 tunnland, i Ström (Jämtland) omkring 13,000 tunnland, i Trehörningssjö och Haverö (Västernorrlands län) resp. omkring 11,900 och 8,750 tunnland, i Degerfors och Jörn (Västerbottens län) resp. omkring 6,050 och 5,960 tunnland o. s. v. Slutligen betraktades i mycket avsevärd omfattning användbar skogsmark såsom impediment och tilldelades hemmanen utan någon som helst beräkning vid områdets bestämmande. Som exempel nämner Norrlandskommittén hemmanet $^{17}/_{64}$ mantal Avalund i Degerfors socken, som i område erhållit 194 tunnland inrösningsjord och 469 tunnland avrösningsjord, »oberäknat inom området fallna 8,302 tunnland impediment», såsom det heter i avvittringsutslaget. Detta hemman är, enligt vad kommittén inhämtat, beläget i närheten av Ume älv, och dess område bestod åtminstone enligt den vid början av 1900-talet gjorda uppskattningen till större delen av medelgod skogsmark. C. A. AGARDH har dessutom tidigare påvisat, hur i Åre socken (Jämt-

[1] Norrlandskommitténs betänkande (1904), Bd 1, s. 87. Jfr Bd 6, s. 106 ff.

land) nio nybyggen, utgörande tillsammans 3 $^{15}/_{24}$ mantal, vid avvittringen tilldelats ett område av mer än 140,000 tunnland, eller 38,000 per mantal, ävensom hur i Frostvikens socken (Jämtland) 16 mantal erhållit 566,000 tunnland, eller 35,000 per mantal.[1] Och även den s. k. Skogskommittén har i sitt betänkande av år 1870, framhållit, att till följd av bristande noggrannhet vid avvittringen åtskilliga hemman isynnerhet i Jämtland, men även i Hälsingland, såsom impediment fått sig tillagda duglig skogsmark till den betydliga vidd, att den på vissa ställen uppgått »ända till 20,000 tunnland och däröver, för helt mantal räknat».[2] Följden av allt detta blev tydligen, att vid avvittringen åtskilliga bondehemman på grund av vårdslöshet eller godtycke från förrättningsmännens sida tilldelades ofantliga vidder av mark, vilka för dem ur jordbrukssynpunkt saknade nämnvärd betydelse. Men enligt avvittringsförfattningarne var det just denna synpunkt, till vilken man vid områdestilldelningen i första hand hade att taga hänsyn. Vid bedömandet av avvittringslantmätarnes verksamhet måste dock å andra sidan ihågkommas, att huvudnäringen i Norrland ingalunda bestod av jordbruk utan av boskapsskötsel, och förrättningsmännen blevo därför av de faktiskt föreliggande omständigheterna nödsakade att tillse, huruvida byns eller hemmanets boskapsstam inom det föreslagna området kunde finna tillräckliga betesmarker. Avvittringsförfattningarne voro helt enkelt av sådan beskaffenhet, att de ofta i allo ej kunnat stricte tillämpas, och felet härutinnan låg fördenskull, om man bortser från de extrema fallen, i främsta rummet icke hos förrättningsmännen, utan hos författningarnes tillskyndare, som tydligen saknat tillräcklig kännedom om de norrländska orternas viktigaste behov.[3]

Redan vid midten av 1800-talet, då avvittringarne pågingo som bäst över hela Norrland, framfördes från olika håll en skarp kritik mot de principer, som fått ett uttryck i de gällande avvittringsförfattningarne. Såsom ett av de största misstagen i dessa författningar betecknades förhållandet, att man sammanbundit avvittringen med kolonisationen.[4] Visserligen, framhölls det, var det en lovvärd tanke hos regeringen, att den uppgjort en plan för bebyggandet av Norrland, som från urminnes tider varit nära nog en ödemark, men olyckligtvis hade man till grund för kolonisationen lagt samma princip, som användes i Nord-Amerika, då det gällde att befolka dess fruktbara, ehuru ännu av skogar delvis uppfyllda slättland. I Norrland funnos endast strödda fläckar, å vilka åkerbruk med fördel kunde bedrivas, och om skogen uthöggs, återstod oftast intet annat än så godt som värdelösa hedar, betäckta av ljung och renmossa. I Nord-Amerika däremot var landet överallt betäckt med alnsdjup mulljord, som icke förrän efter många år behövde gödning för att giva de rikaste skördar, och nybyggarne behövde därför endast röja och uppbränna skogen för att äga de yppersta åkerfält. Resultatet i de båda länderna kunde därför ej bliva enahanda. Medan i Nord-Amerika nybyggare från alla världens kanter strömmade till, hade kolonisationen i Norrland under de förflutna 30 åren endast föga

[1] C. A. Agardh: Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige, D. 2, h. 2 (1856), s. 378 ff., och D. 4 (1863), s. 120 ff.

[2] 1870 års betänkande om skogsförhållandena i Norrland (tryckt 1871), s. 113.

[3] Jfr B. Boëthius: De stora skogarnas historia, s. 122—27.

[4] C. A. Agardh, a. a., D. 2, h. 2 (1856), s. 411.

tilltagit. Väl hade man även där utstakat hemman och nybyggen, men hemmansbrukarne och nybyggarne uteblevo i stor utsträckning.[1]

I avvittringsförfattningarne hade ej heller skilts mellan odlingsbar och ofruktbar jord, utan hade man antagit, att avvittringen och kolonisationen skulle gå alldeles blint fram från kusten upp emot fjällen, vare sig jordmånen var bättre eller sämre. Ej heller hade i praxis någon skillnad iakttagits mellan tallskogstrakter och granskogstrakter, utan all jord hade indelats ur åkerbrukssynpunkt, men utan hänsyn till huruvida marken lämpade sig till odling eller ej. Det var verkligen med skäl man frågade, vilken förnuftig människa skulle vilja bosätta sig å dylika hemman, betäckta av skog på den magraste jord, i annat ändamål än att sälja skogen och sedan efter fullbordat verk flytta därifrån.[2] Under sådana förhållanden var det lätt att förutse, att nybyggeslägenheterna, sedan frihetsåren, som vanligen beviljats till 20 à 50 år, gått till ända, ofta skulle visa sig vara förvandlade till ödeshemman.[3] Trävaruprisernas stegring under 1840-talet medförde emellertid en förut oanad förhöjning av skogarnes värde. Sågverksägarne uppköpte avverkningsrätten å nybyggesskogarne för lång tid framåt, och sedan köpeskillingen förslösats, hade nybyggarne intet att leva av, utan måste lämna hus och hem.[4] Nybyggen upplätos också ofta direkt åt bolag och åt en eller annan trävaruhandlare.[5] Allt detta måste med nödvändighet leda till skogarnes utödande å nybyggena. Men även å gamla hemman befunnos skogarne vara hårt anlitade. Landshövdingen i Västerbottens län ansåg detta delvis bero på de skadliga följder, som 1780 års avvittringsinstruktion medfört. Åtskilliga byalag hade nämligen därigenom tilldelats så ringa utrymme i skog, att denna ej ens räckt till för deras husbehov.[6] Men även då stora ägovidder tilldelats byalag, hade avvittringen ledt till oanade konsekvenser för hemmansägarne, särskilt i Jämtland, Härjedalen och Hälsingland. För att bestrida kostnaderna vid det laga skifte, vilket ofta framstod såsom en naturlig följd av avvittringen, blevo nämligen bönderna ej sällan nödsakade att sälja den skog, som de vid avvittringen erhållit till ekonomiskt stöd.[7] Vederbörande myndigheter hade länge med oro iakttagit skogsförödelsen å hemman och nybyggen, men hade i det sista hoppats, att avvittringsverket, sedan det väl en gång blivit fullbordat, skulle medföra en förbättrad skogshushållning. Ty innan detta skett, ansågs det icke kunna förväntas, att den enskilde jordägaren skulle ägna skogen tillbörlig omsorg och vård, då han ju icke var säker om att få behålla densamma. Avvittringsverkets fortskyndande blev därför myndigheternas lösen. Men allt efter som avvittringsverket fortskred, visade det sig, att myndigheternas förhoppning i detta hänseende ej gick i fullbordan. Den friare dispositionsrätt över skogen, som avvittringen

[1] AGARDH, a. st., s. 388 och 399. — I Jämtlands län sökte man utöka antalet nybyggare genom att inkalla åbor från nästgränsande provinser, särskilt från Stora Kopparbergs län. Se härom Kammarexpeditionens registratur (RA) 1825 $^{3}/_{5}$ samt Landshövdingens i Jämtlands län tryckta femårsberättelse 1828.

[2] AGARDH, a. st., s. 388.

[3] Landshövdingens i Västernorrlands län tryckta femårsberättelse 1843.

[4] AGARDH, a. st., s. 391. »Se där en bild av hela norrländska avvittringssystemet», utbrister denne författare. »Man föröder skogen, och då hemmanen äro beräknade på skog, har man sedan intet att leva av.»

[5] Landshövdingens i Västernorrlands län tryckta femårsberättelse 1843.

[6] Se t. ex. Landshövdingens i Västerbottens län tryckta femårsberättelser 1828, 1832, 1838, 1842 och 1852.

[7] 1870 års tryckta betänkande om skogsförhållandena i Norrland, s. 115.

medförde för den enskilde, yttrade sig nämligen ingalunda i en ökad omtanke för skogens förkovran eller bibehållande, utan istället i en strävan att för tillfällig fördel tillgodogöra sig skogen genom en »till ytterlighet driven avverkning».[1] I Gävleborgs län hade hushållningssällskapet sökt undervisa bönderna om nödvändigheten att åtminstone sörja för skogens återväxt, varvid en på kunglig befallning utgiven handbok uti skogshushållningen[2] kommit till användning, men landshövdingen måste samtidigt erkänna, att anvisningarne iakttagits endast av bruksägare, för vilka skogen syntes äga större värde. »Det bör likväl väntas», säger samme landshövding i sin tryckta femårsberättelse 1843, »att det exempel, som av bruksägare gives, skall i förening med det högre värde, skogarne erhållit genom en under senaste år ökad trävaruexport, åstadkomma hos allmogen mera omtanke i avseende å vården av denna dyrbara egendom.»

Avvittringsförfattningarne hade föreskrivit, att endast odlingsbar mark skulle delas till enskilda hemman och den till odling otjänliga marken behållas av kronan såsom överloppsmark och allmänningar. Men i praktiken fingo de enskilda nybyggarne ganska litet odlingsbar mark och kronan endast föga av skogsmarken.[3] Att kronan endast behöll en ringa del av de vid avvittringen uppkomna överloppsmarkerna, berodde på den grundsats, som bl. a. fått ett uttryck i kammarkollegii cirkulär den 14 april 1824, där det hette, att dessa marker vore i anseende till folkbrist och felande kommunikationer av föga värde och sålunda »icke kunde med större nytta för det allmänna användas än till nya hemmans anläggning för att befordra landets uppodling och befolkning». Mot denna uppfattning uppträdde emellertid år 1860 dåvarande landshövdingen i Norrbottens län P. H. Widmark. I ett utlåtande till Kungl. Maj:t den 16 maj s. å.[4] framhöll han bl. a., att skogarne numera vunnit ett betydligt större värde än förut, vilket hade till följd, att personer under förevändning av nybyggens och hemmans anläggning med stöd av avvittringsförfattningarne tillägnade sig ganska betydliga områden av de skogbärande överloppsmarkerna, men sedermera inskränkte sina odlingsföretag till det minsta möjliga och istället inriktade sig på ett skogshygge, beräknat för största möjliga vinst under de närmaste åren utan omtanke för skogens framtida bestånd. Det vore därför bättre, ansåg Widmark, om kronan för framtiden bevarade sådana skogsmarker, som vid avvittringarne blevo övriga och till följd av sitt läge och sin beskaffenhet kunde såsom sammanhängande kronoskogar med fördel ställas under allmän förvaltning. I anledning härav fingo samtliga landshövdingar i de norrländska länen den 25 maj 1860 kunglig befallning att företaga utredning om vilka delar av överloppsmarkerna, som kunde antagas vara av sådan beskaffenhet, att de lämpligen kunde användas till kronoskogar. Under den tid, utredningen pågick, skulle inga nya anläggningar

[1] 1870 års tryckta betänkande om skogsförhållandena i Norrland, s. 113.

[2] Härmed åsyftas förmodligen: Enkla regler för skogars skötsel, på Kungl. Maj:ts nådiga befallning utgifne af k. landtbruks-akademien genom dess ledamot I. af Ström (Sthlm 1839).

[3] Från det yngre avvittringsverkets början till 1850 hade av kronans mark i Norrland i runt tal tolv millioner tunnland utdelats till hemman och nybyggen och endast en million tunnland skog avsatts till kronopark. Se P. Hellström: Norrlands jordbruk (1917), s. 99. Jfr dessutom Agardhs utredning, a. st., s. 385—87, samt Landshövdingens i Norrbottens län tryckta femårsberättelse 1847.

[4] Jfr P. H. Widmark: Underdånig berättelse innefattande ekonomiska och statistiska upplysningar om Norrbottens län, samlade under embetsresor 1859 (tryckt 1860).

av nybyggen på avvittrade kronomarker få äga rum.[1] Sedan även riksens ständer på 1862—63 årens riksdag gjort framställning till Kungl. Maj:t om angelägenheten av att tjänliga trakter å kronans marker inom såväl Stora Kopparbergs län som de norrländska länen bibehöllos såsom kronoparker, utfärdades den 21 december 1865 en kunglig förordning i ämnet. I denna förordning föreskrevs bl. a., att vid avvittring viss mark skulle avsättas till en eller flera kronoparker, såvida lägenhet därtill förefanns och ortens behov det krävde. Kronans rätt i detta avseende skulle bevakas av vederbörande skogstjänsteman, varför avvittringslantmätaren hädanefter blev skyldig att kalla denne till de sammanträden, som ifråga om markens fördelning plägade hållas med hemmansägarne i trakten. Väckte skogstjänstemannen därvid fråga om kronoparks avsättande, skulle lantmätaren efter fullbordad mätning och kartläggning, men innan det slutliga avvittringsförslaget uppgjordes, i samråd med skogstjänstemannen uppgöra provisionellt förslag till områden för en eller flera kronoparker och därefter underställa detsamma skogsstyrelsens bedömande.[2] Sedan styrelsen avgivit yttrande häröver, skulle landshövdingen pröva frågan i sammanhang med lantmäteriförrättningen i dess helhet. Kronoparkerna borde såvidt möjligt bilda ett sammanhängande helt inom naturliga begränsningar av vattendrag eller impediment och utan sammanblandning med enskildas ägor. Om detta senare ej läte sig göra, kunde hemmanen inom kronoparken få behålla sina inägor och slåtterlägenheter samt nödig skog till husbehov, men deras övriga skog skulle, såvidt sådant utan alltför stora olägenheter kunde ske, såsom utskog förläggas i särskilda skiften utom kronoparkens gränser. Även före den allmänna avvittringen skulle viss mark av oavvittrad skog kunna avsättas till kronopark, såvida skogsstyrelsen prövade sådant vara nödigt, och om tillräckligt utrymme ändå fanns att tillgå för redan anlagda hemman och nybyggen. På anmodan av skogsstyrelsen skulle i så fall landshövdingen föranstalta om särskild avvittring av ifrågavarande områden. I varje fall skulle enskilda icke betungas med kostnaderna för kronoparkers anläggande, utan borde utgifterna härför betalas av skogsplanteringskassans medel.[3]

Från denna tid märkes även ett annat hithörande stadgande, nämligen kungliga förordningen den 29 juni 1866, angående dispositionsrätten över skogen å sådana skattehemman, som uppkomme av nybyggen, vilka därefter från kronan upplåtes, eller av sådana äldre nybyggen, för vilka föreskrivna byggnads- eller odlingsskyldigheter icke blivit behörigen fullgjorda.[4] I denna förordning stadgades bl. a., att å dylika skattehemman »skattemannen» ej skulle äga annan rätt över hemmanets skog, än att han därifrån finge dels utan utsyning till husbehov hämta nödigt virke och bränsle och dels efter utsyning och stämpling av vederbörande skogstjänstemän fritt taga eller försälja vad därutöver kunde med bevarande för framtiden av skogens bestånd årligen avverkas. Ej heller fick för uppodling till åker och äng skog å hemmanet fällas annorledes än sålunda sagts, med mindre skattemannen därtill erhållit särskilt tillstånd av K. Bfhde. Genom kungligt brev av samma datum[4] meddelades

[1] Kungl. brev 1860 $^{25}/_{5}$ (tryckt hos EKSTRÖM).

[2] Skogsstyrelsens prövningsrätt i detta sammanhang borttogs genom Kungl. kungörelse 1874 $^{18}/_{9}$ (tryckt hos EDMAN).

[3] 1865 års kungl. förordning är tryckt hos VAN DER HAGEN.

[4] Tryckt hos VAN DER HAGEN.

jämväl bestämmelser angående dispositionen av sådana överloppsmarker, som ej lämpligen kunde användas vare sig till kronoparker eller anläggning av nya hemman.

Genom dessa författningar hade statsmakten i viss mån börjat reagera mot det tidigare gängse avvittringssystemet, som avsåg att med full äganderätt utdela kronojorden i största möjliga utsträckning åt enskilda. Den misshushållning med skogarne, som härav blivit en följd, tvang kronan att sent omsider söka rädda spillrorna av de skogsmarker, den förut med givmild hand velat bortskänka. Härigenom infördes en ny princip i avvittringspolitiken, vilken princip snart skulle följas av liknande grundsatser. Avvittringsverket var visserligen numera i det närmaste avslutat inom större delen av Norrland. Men ännu återstodo, som ovan nämnts, lappmarkerna, vilka genom sin säregna ställning i hög grad voro i behov av speciella avvittringsföreskrifter. Vid avfattandet av dessa visade det sig också, att statsmakterna sökt draga lärdomar av den föregående utvecklingen i Norrland. Bl. a. inskränktes sålunda dispositionsrätten över skog, som vid avvittringen tilldelades ägare av frälse- och skattehemman samt lägenheter, kolonisationen begränsades och åtskilliga kronoparker upprättades och sattes under allmän förvaltning.

2. AVVITTRINGEN I LAPPMARKERNA

De lappmarker, vilka här komma i fråga, voro belägna såväl i Jämtlands som i Västerbottens och Norrbottens län. Åtminstone det nuvarande landskapet Lappland var ursprungligen befolkat av endast lappar, men redan tidigt hade även de s. k. birkarlarne, som sannolikt varit nybyggare av finländsk härkomst, bosatt sig i dessa trakter för att idka köpenskap.[1] Alltsedan början av 1300-talet hade kronan uppmuntrat till kolonisation av Lappland. De lappländska vidderna borde i detta hänseende stå öppna för alla, och de anspråk på ensamrätt, som stundom framställdes av birkarlar eller lappar, underkändes därför av regeringen.[2] Ehuru lapparne voro nomader, hade de dock sedan gammalt nyttjanderätt till vissa jordområden, eller de s. k. lappskattelanden. Denna rätt var dock jämförelsevis svag, vilket bl. a. framgår därav, att kronan stundom lät kolonister upptaga nybyggen å dessa lapparnes områden.[3] Angående lappskattelandens jordnatur förefunnos från början olika meningar, men under förra hälften av 1700-talet segrade slutligen den åsikten, att lappskattelanden hade krono natur.[4] Denna utveckling betingades i viss mån av den under slutet av 1600-talet alltmer framträdande grundsatsen om kronans äganderätt till all obebyggd mark i Lappland. Ungefär samtidigt upptogs kolonisationspolitiken med förnyad kraft, och följden blev, att en mängd nya kolonier anlades i lappmarkerna. Enligt de tid efter annan utfärdade författningarne angående lappmarkernas bebyggande[5] skulle nybyggarne erhålla skattefrihet under femton år, efter vilken tid de i skattehänseende skulle jämställas med lapparne, d. v. s. förskonas från mantalspenningar, knektskrivning och extra ordinarie gärder. De konflikter, som ofta utbröto mellan

[1] Ang. birkarlarne, se vidare A. Schück: Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling (1926), s. 82—85 jämte där anförd litteratur. — [2] Jfr ovan, s. 7, samt Gustaf I:s registratur 1544 $^{12}/_{3}$. — [3] Holmbäck: Om lappskattelandsinstitutet, s. 43. — [4] Holmbäck, a. a., s. 49. — [5] Kungl. plakat 1673 $^{27}/_{9}$, 1695 $^{3}/_{9}$ och 1749 $^{24}/_{11}$ (årstrycket).

nybyggare och lappar,[1] förmådde under 1700-talet statsmakterna att gå en smula försiktigare till väga vid regleringen av nybyggarnes rättigheter. I 1749 års lappmarksreglemente föreskrevs sålunda, att nybyggen icke fingo anläggas på sådant sätt, att de lände några andra jordägare till förfång. Men å andra sidan kunde lapparne icke hindra, att uppodlingar anlades å något lappskatteland, såvida innehavaren ej kunde visa, att han verkligen blev lidande till följd härav. Nybyggena grundades huvudsakligen på boskapsskötsel. Närmast kring gårdarne upptogos visserligen i allmänhet smärre åkertäppor, men avkastningen från dessa räckte på intet sätt till att trygga nybyggarnes bärgning. Den höskörd, som var erforderlig för kreaturens underhåll, togs till största delen från de naturliga ängslägenheter, vilka lågo spridda här och där i markerna, ofta miltals från bostaden. I de flesta fall torde just tillgången på dessa sedermera s. k. *ströängar* hava varit avgörande för nybyggarnes val av boplatser. Vid de tillstånd, som beviljades för anläggning av nybyggen, inbegrepos i regel också ströängarne i upplåtelsen. Dock synas myndigheterna hava räknat med, att nybyggarne endast under den första tiden, innan odlingarne vid boplatsen hunnit fullbordas, skulle vara hänvisade till att skörda ströängarne, vilka sedermera borde avstås till kronan eller till andra nybyggare, som för tillfället bättre behövde dem.[2] Stridigheterna mellan nybyggare och lappar fortsatte emellertid alltjämt. De senare påstodos nedhugga skogen å nybyggarnes områden för att kunna livnära renarne med skägglav, och de förra hämnades genom att skjuta lapphundarne och förskingra renhjordarne. Genom den alltmer sig utbredande kolonisationen trängdes lapparne småningom allt längre mot norr. Det därpå följande avvittringsverket syntes hota hela lappstammens bestånd.

I Åre socken i Jämtland innehade lapparne före 1824 betydliga områden. Men avvittringen förvandlade snart hela trakten till avgränsade hemman, och lapparne berövades utan vidare sina betesmarker. Lapparne togo då sin tillflykt till de kronomarker, som vid avvittringen blivit överloppsjord, oaktat detta område var så litet, att det knappast lämnade utrymme för mer än ett tunnland per ren.[3] I övriga jämtländska lappmarkssocknar var förhållandet analogt. Dessa hotande omständigheter förmådde lappallmogen att i början av 1830-talet ingå till Kungl. Maj:t med en skrivelse, vari anhölls, att lapparne måtte tillåtas att begagna de trakter, deras förfäder innehaft, emot skälig avradsränta. I sitt svar den 26 mars 1831 ställde Kungl. Maj:t frågan på framtiden.[4] Tills vidare skulle den för länet gällande avvittringsstadgan jämte senare utfärdade följdförfattningar lända till efterrättelse. Samma begäran upprepades emellertid senare av fjällallmogen i Undersåkers socken, och i ett brev till kammarkollegium den 20 april 1841[5] meddelade Kungl. Maj:t, sedan åtskilliga myndigheter blivit hörda, äntligen föreskrifter, som avsågo att upphjälpa lapparnes ställning. I brevet stadgades bl. a., att varje »skattefjällsområde»

[1] Jfr B. Boëthius: Lappar och nybyggare i äldre tid (i Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1919, s. 56—80).

[2] A. E. Rodhe: Historisk redogörelse rörande ströängarnas tillkomst och behandling vid avvittring m. m. (tryckt såsom bilaga till Kolonisationskommitténs förslag till lag om ströängars indragande till kronan, 1920), s. 127—28.

[3] L. B. Falkman, a. a. (1851), s. 107.

[4] Kungl. brev 1831 $^{26}/_{3}$ (tryckt hos Ekström).

[5] Tryckt hos Ekström.

skulle av tillstötande kronomarker tilldelas nödiga betesmarker och skog till husbehov. Några nybyggen borde hädanefter icke få upplåtas inom fjälltrakterna, förrän lapparnes betesmarker blivit behörigen utstakade, och i varje fall ej tidigare än i sammanhang med denna förrättning. Årliga räntan för varje skattefjällsområde skulle, beräknad i smör, föreslås av lantmätaren och två gode män samt stadfästas av landshövdingen. Den sistnämnde hade också att bilägga gränstvister mellan lappallmogen och närboende jordägare.

Av hänsyn till lappbefolkningen i Jämtlands län hade statsmakten sålunda redan 1841 medgivit ett avsteg från den allmänna princip, som kännetecknade avvittringsverket vid denna tid. Kolonisationens befrämjande, som i förarbetena till avvittringsstadgan betecknats som huvudändamålet med avvittringen, hade delvis måst uppgivas, och istället hade föreskrifter meddelats mot nybyggesväsendet i avsikt att skydda lapparnes rätt. När 1841 års brev utfärdades, hade emellertid avvittringarne i Jämtland redan hunnit så långt, att lapparnes områden redan blivit för små för deras behov. Som avvittringsförrättningen icke ansågs kunna upphävas, då den redan vunnit laga kraft, måste lapparnes krav på ökade betesmarker på annat sätt tillgodoses. Detta har dock först i senare tid skett dels genom de s. k. renbeteslagarne, enligt vilka lapparne i Jämtlands län blivit berättigade att tidvis utan avtal med vederbörande jordägare uppehålla sig utanför sina egentliga områden, dels genom att staten inköpt vissa hemman och 1891 upplåtit desamma åt lapparne.[1]

Samma tendens att skydda lapparne för avvittringsverkets konsekvenser, som kommit till uttryck i 1841 års brev för Jämtlands läns vidkommande, gjorde sig något senare även gällande i Norrbottens och Västerbottens län. Redan den 21 september 1819 hade landshövdingen i sistnämnda län till Kungl. Maj:t insändt förslag rörande avvittringen och skattläggningen inom lappmarkerna. I anledning härav anbefalldes år 1827 landshövdingarne i Västerbottens och Norrbottens län att efter överläggning med varandra avgiva ytterligare förslag om vilka föreskrifter, som kunde vara av nöden för avvittringsverkets ändamålsenliga och lämpliga verkställande samt nybyggens anläggande inom lappmarkerna, men, sedan dessa förslag inkommit och vidare riksens ständer år 1829 gjort framställning att för bergshanteringens befrämjande i de nedre delarne av Norrbottens län anstalter måtte vidtagas för avvittring i Luleå lappmark, oberoende av avvittringen i den övriga delen av landet, förklarade Kungl. Maj:t den 26 mars 1831, att hela frågan om avvittringen i lappmarkerna tills vidare måste uppskjutas i brist på nödiga medel.[2] Först i samband med regleringen av de jämtländska lappmarkerna upptogs spörsmålet på nytt, och genom kungligt brev den 29 september 1841 uppdrogs åt en kommitté under ordförandeskap av landshövding C. A. von Hedenberg i Norrbottens län att på grundval av det tidigare från länet insända förslaget utarbeta en särskild avvittrings- och skattläggningsstadga för Luleå lappmark. Den 6 augusti 1842 var kommitténs projekt färdigt att avlämnas till Kungl. Maj:t, varvid ordföranden i särskild skrivelse den 23 november s. å. anmälde, att detsamma syntes kunna tillämpas i länets samtliga lappmarker. Under de närmast följande åren granskades kommittéförslaget av olika myndigheter, senast av kammarkollegium, som den 14

[1] Holmbäck, a. a., s. 60. — Jfr § 1 i 1886 och 1898 årens renbeteslagar.

[2] Kungl. brev 1831 $^{26}/_{3}$ (tryckt hos Ekström).

mars 1850 avgav sitt utlåtande häröver.[1] Den 13 december s. å. utfärdades en kunglig stadga för avvittring och skattläggning i Luleå lappmark.[2]

1824 års avvittringsstadga hade utan inskränkning fastställts såsom gällande i Västerbottens och Norrbottens län, således också i inom dessa län befintliga lappmarker. Sedermera, då lappfrågan hunnit bliva aktuell, påstods från officiellt håll,[3] att 1824 års stadga aldrig varit avsedd att gälla jämväl för lappmarkerna. Rätta förhållandet torde vara, att avvittringen aldrig hann utsträckas till lappmarkerna, innan specialbestämmelser redan meddelats för ifrågavarande områden.

Enligt 1850 års stadga skulle avvittringens ändamål vara att skilja Luleå lappmark från angränsande svenska lappmarker samt att fastställa de delar av lappmarken, inom vilka nybyggen tills vidare icke finge anläggas på den grund, att lappallmogen där skulle äga oinskränkt rätt till bete för sina renar. Dessutom skulle genom avvittringen utbrytas i lappmarken befintliga byars, hemmans och kronotorps områden, ävensom de nybyggen, vilka under tiden kunde tillkomma (§ 1). Skiljelinjen borde först uppgås av lantmätaren emot angränsande svenska lappmarker samt mellan Jockmocks och Gellivare socknar, varvid alla godkända eller stridiga gränsmärken skulle avfattas å karta och beskrivas med anteckning i protokollet av de skäl, som å ömse sidor av sockenombuden kunde anföras (§ 3). Sedan dessa yttre skiljelinjer blivit uppgångna, skulle lantmätaren hålla ett allmänt sammanträde med inbyggarne i lappmarken i närvaro av två gode män och ett av landshövdingen tillförordnat kronoombud. Vid detta sammanträde borde uppgivas de områden, som först skulle komma att avmätas, varefter lantmätaren borde söka utreda vilka delar av socknen, som voro mest behövliga till bete åt renar och mindre förmånliga till nybyggesanläggningar (§ 5). Efter avfattandet av hemmanens ägor å karta, och sedan särskild beskrivning upprättats däröver, hade lantmätaren att uppgöra förslag till skattläggning, vilket å sammanträde med vederbörande hemmansägare och kronoombud skulle granskas för att vid behov där kunna jämkas och rättas (§§ 9 och 26). Dylika förslag skulle, helst på en gång för hela socknen, överlämnas till landshövdingen i och för fastställelse (§ 21). Högsta medgivna ägorymd för varje helt mantal bestämdes till 1,000 à 4,000 tunnland med undantag för impediment, med vilket begrepp här förstods sjöar och sådana berg, sandhedar eller stenbunden mark, varå gagnelig skog eller bete varken fanns eller kunde i framtiden uppkomma, ävensom vissa kala och odugliga eller med småskog beväxta mossar och kärr (§ 10). Delar av lappmarken skulle vidare vid avvittringen undantagas från nybyggesanläggningen för att tillgodose lappallmogens behov av renbete. Inom dessa områden ägde lapparne begagna betesmarken samfällt (§ 6). I övrigt gällde ungefär samma bestämmelser som i 1824 års avvittringsstadga. Uttryckligt framhölls, att någon optionsrätt till kronans marker icke kunde förekomma inom Luleå lappmark, eftersom byarnes och hemmanens områden därstädes icke förut varit avgränsade i skog och utmark.[4]

[1] Se Akten till Statsrådsprotokoll över civilärenden (RA) 1850 $^{13}/_{12}$ n:o 1.

[2] Tryckt hos Ekström.

[3] Jfr Holmbäck, a. a., s. 57 med däri anförd källa, ävensom Statsrådsprotokoll över civilärenden (RA) 1873 $^{30}/_{5}$ n:o 57.

[4] 1850 års stadga, § 13.

Genom kungliga brevet den 6 maj 1851[1] förordnades, att två avvittringslantmätare skulle anställas inom Luleå lappmark, närmast för att uppgå skiljelinjerna emot angränsande svenska lappmarker samt mellan Jockmocks och Gellivare socknar. Detta arbete pågick under de närmast följande åren, men redan 1854 hemställde landshövdingen i Norrbottens län, att avvittringen inom kustlandet först måtte bringas till slut, innan densamma utsträcktes till lappmarken. Denna hemställan bifölls av Kungl. Maj:t på så sätt, att under sistnämnda år allenast en lantmätare skulle sysselsättas inom lappmarken för uppgående av sockengränserna. Samtidigt synas åtgärder hava vidtagits för särskild avvittring av åtskilliga inom Luleå lappmark belägna, Gellivare bolag tillhöriga hemman, men dessa förrättningar hade ännu ej hunnit avslutas, innan hela avvittringsverket av ekonomiska skäl från och med 1854 års utgång tills vidare avbröts.[2] En begäran om avvittring jämväl i Lycksele och Åsele lappmarker avslogs av Kungl. Maj:t den 12 januari 1855,[3] sedan riksdagen vägrat att bevilja härför nödiga medel. Då en liknande begäran några år senare (1858) framställdes av invånarne i Piteå och Torneå lappmarker, ledde av samma skäl ej heller denna till något positivt resultat.[4]

Vid början av nästa decennium upptogs emellertid frågan om avvittringen i lappmarkerna på nytt. Initiativet härtill togs denna gång av landshövdingen i Norrbottens län P. H. WIDMARK, som den 16 augusti 1860 avlät ett memorial till Kungl. Maj:t med hemställan om inhibition av 1850 års stadga. Till stöd för ansökningen åberopade Widmark sin samma år tryckta underdåniga berättelse, innefattande ekonomiska och statistiska upplysningar om Norrbottens län, och särskilt vad som däri anförts rörande beskaffenheten av skogstillgången inom länets lappmarker. Om 1850 års stadga finge tillämpas, ansåg Widmark följden otvivelaktigt skulle bliva, att ett stort antal sökande anmälde sig till upptagande av nya hemman i huvudsakligt syfte att mot en obetydlig ränta komma i besittning av de rika skogstillgångarne, medan däremot landets uppodling och bebyggande säkerligen skulle komma att behandlas såsom en underordnad angelägenhet. Landshövdingens hemställan remitterades av Kungl. Maj:t till kammarkollegium, som efter hörande av överdirektören vid lantmäteriet den 12 november 1860 avgav utlåtande häröver. Kollegiet framhöll däri, att skogshushållningen i riket under senaste tiden tilldragit sig allt större uppmärksamhet, vilket nyligen resulterat i utfärdandet av kungliga brevet den 25 maj 1860 angående dispositionen av kronans överloppsmarker i de norra länen.[5] Denna nya ståndpunkt, som närmast gick ut på bildandet av kronoparker under allmän förvaltning, hade emellertid av naturliga skäl varit främmande för 1841 års kommitté, vilken ursprungligen uppgjort förslaget till 1850 års avvittringsstadga. Med hänsyn härtill tillstyrkte kollegiet bifall till landshövdingens hemställan med undantag för vissa smärre delar av stadgan, vilka fortfarande ansågos

[1] Se EKSTRÖM, s. 81.

[2] Jfr Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1860, s. 1291, samt Statsrådsprotokoll över civilärenden (RA) 1861 $^{28}/_{12}$ n:o 25.

[3] Kungl. brev till kam-.koll. 1855 $^{12}/_{1}$ (Lantmäteristyrelsens arkiv). Jfr Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1853, s. 521, samt Kam.-koll. und. utl. (Kam.-koll. Reg.-kontor) 1853 $^{9}/_{12}$.

[4] Se härom Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1859, s. 1196. — Jfr G. B. STAËL VON HOLSTEIN: Anmärkningar om Piteå lappmark och underdånigt förslag till lappmarkens uppodling (1809).

[5] Jfr ovan, s. 109.

kunna tillämpas oberoende av avvittringen. I anledning härav förordnade Kungl. Maj:t den 28 december 1861, att förslag till ny stadga för Luleå lappmark skulle utarbetas, vilken stadga borde vara av den beskaffenhet, att den skulle kunna tillämpas även för övriga lappmarker i Västerbottens och Norrbottens län.[1]

Landshövdingen i Norrbottens län uppdrog till en början åt t. f. avvittringsstyresmannen inom länet, förste lantmätaren J. E. Nyström, att inkomma med förslag till ny avvittringsstadga. Denne ansåg, att 1850 års stadga borde läggas till grund härför och utarbetade i överensstämmelse härmed sitt förslag. Den 25 augusti 1862 ingavs detsamma till landshövdingen. En annan riktning representerades av dåvarande generaldirektören vid lantmäteriet L. B. Falkman, som den 13 augusti 1866 ingav ett nytt projekt i ämnet, vilket huvudsakligen grundade sig på 1824 års stadga.[2]

På denna ståndpunkt stod frågan, då landshövdingen i Västerbottens län E. V. Almquist vid 1867 års riksdag väckte motion om bestämmandet av en provisionell gräns emellan lappmarkernas kulturland och fjällbygd. I skrivelse till Kungl. Maj:t den 8 maj s. å. fann riksdagen »den väckta frågan vara särdeles behjärtansvärd» och av betydelse ej blott för skyddandet av lapparnes och nybyggarnes ömsesidiga rättigheter, utan även till förekommande av nybyggens anläggande i trakter, som voro helt och hållet otjänliga för kultur. Riksdagen anhöll därför om utredning, huruvida och på vad sätt en gräns emellan den egentliga fjällbygden och den till odling tjänliga delen av Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker kunde utan alltför stora kostnader provisionellt bestämmas, intill dess genom avvittringen dessa förhållanden blivit slutligen ordnade. Efter hörande av respektive landshövdingar avgjorde Kungl. Maj:t ärendet den 13 december 1867. I 1850 års stadga hade, som vi sett, föreskrivits, att vissa områden, omväxlande med trakter, som borde upplåtas åt nybyggare, skulle bibehållas åt lapparne. År 1867 stadgade Kungl. Maj:t istället, att lappmarkerna borde genom en gräns, dragen från söder mot norr delas i två delar, av vilka den ena, som gränsade mot Norge, skulle såvidt möjligt befrias från nybyggen och upplåtas till renbetesland åt lappar och andra renägare.[3] I varje fall skulle några nya uppodlingar icke tillåtas inom berörda landsända, förrän allmän avvittring skett i de socknar, genom vilka gränslinjen komme att sträcka sig. Själva gränslinjen skulle bestämmas av vederbörande landshövding efter undersökning, företagen av en avvittringslantmätare och en särskild för varje län förordnad agronom, vilka sistnämnda hade att å sammanträden med den jordbrukande och nomadiserande befolkningen socknevis inhämta upplysningar om hemmanens och nybyggenas beskaffenhet i avseende å växtlighet, tillgång på ängsmark jämte övriga förmåner. Yttranden av de vid sammanträdet närvarande socknemännen borde också inhämtas angående hur långt upp emot fjällen de ansågo sockenområdet kunde bebyggas och odlas med hopp om att nybyggaren i vanliga år där måtte kunna hava sin bärgning.[4]

[1] Statsrådsprotokoll över civilärenden (RA) 1861 $^{28}/_{12}$ n:o 25 jämte tillhörande akt.

[2] Civildepartementets handling (RA) 1873 $^{30}/_{5}$ n:is 58—59. Jfr Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1866, s. 883.

[3] Jfr Holmbäck, a. a., s. 64.

[4] Kungl. brevet 1867 $^{13}/_{12}$ är tryckt hos van der Hagen. Jfr J. Hamrin: Den s. k. odlingsgränsen (tryckt i Sveriges kartläggning, 1922), s. 249, samt A. Cajanus: Våra nomader, framställning med en blick på nybyggesväsendet i Lappmarken (1870).

1867 års kungliga beslut blev ej utan inverkan på förarbetena till den projekterade avvittringsstadgan. Samme person, som tagit initiativ till odlingsgränsens bestämmande, eller landshövding Almquist, inkom sålunda den 21 mars 1868 med ett nytt förslag till avvittringsstadga för lappmarkerna, vari den nya principen inarbetats. Vid övervägande av de olika projekten fann emellertid Kungl. Maj:t det vara önskligt att i sammanhang med avvittringen åtgärder även vidtoges för betryggandet av skogens framtida bestånd och för bevarandet av lapparnes renbetesrätt. Kungl. Maj:t ansåg därför, att den blivande avvittringsstadgan borde innehålla allmänna föreskrifter såväl om nämnda betesrätt som angående utsträckning av bestämmelserna i ovan anförda kungliga förordning den 29 juni 1866, rörande dispositionsrätten över skogen å vissa hemman, till att gälla alla frälse- och skattehemman samt lägenheter i Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker beträffande den vid avvittring dem tilldelade skogen. Då likväl sådana bestämmelser skulle komma att inskränka de enskildes dispositionsrätt, fann Kungl. Maj:t sig icke böra utan riksdagens hörande förordna i dessa ämnen, och avlät fördenskull till 1873 års riksdag proposition angående föreskrifter i dylikt syfte, vilka under närmast föregående år utarbetats inom civildepartementet delvis på grundval av förut ingivna förslag. Den kungliga propositionen blev med en mindre ändring av riksdagen godkänd, och den 30 maj 1873 utfärdade Kungl. Maj:t den delvis åtminstone formellt ännu gällande stadgan om avvittring i Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker, varigenom avvittringsbestämmelserna i 1850 års stadga uttryckligen upphävdes.[1]

Enligt 1873 års stadga[2] skulle genom allmän avvittring från kronans marker nödiga områden tilldelas såväl de i lappmarken förut befintliga, icke behörigen avvittrade hemman och nybyggen, som ock de nybyggen, vilka i laga ordning kunde tillkomma i samband med avvittringen. Dessutom skulle mantal och ränta bestämmas för sådana hemman eller nybyggen, som förut endast varit provisionellt skattlagda eller eljest ej undergått skattläggning. Vid avvittringen skulle slutligen en gräns bestämmas mellan de delar av lappmarken, som voro tjänliga till odling, och den mark, inom vilken nybyggesanläggningar ej vidare finge tillåtas.[3] Genom en kunglig kungörelse den 13 juli 1883[4] bestämdes vidare, att förslag till dylik odlingsgräns skulle av avvittringsstyresmannen, sedan lapparne och den jordbrukande befolkningen blivit hörda, ingivas till landshövdingen, som jämte eget yttrande hade att insända detsamma till Kungl. Maj:ts nådiga prövning och avgörande.

Efter den allmänna avvittringens fullbordan skulle nybyggen på odisponerad mark inom de till odling tjänliga delarne av landet upplåtas åt hugade spekulanter och utbrytas genom särskilda avvittringsåtgärder.[5] Det kan därför sägas, att avvittringarne enligt 1873 års stadga voro av två slag, nämligen dels *allmän avvittring*, varigenom i trakter, där avvittring förut ej verkställts, alla dåvarande nybyggen och hemman tillika med de nybyggen, som tillkommo vid avvittringen, utbrötos,

[1] Statsrådsprotokoll över civilärenden (RA) 1873 $^{30}/_{5}$ n:o 57 jämte tillhörande akt.
[2] Tryckt hos Lilienberg och Edman.
[3] 1873 års stadga, § 1. — Jfr Kungl. brev 1884 $^{18}/_{4}$ (tryckt hos Edman).
[4] Tryckt hos Edman och Ekstrand.
[5] 1873 års stadga, § 6, mom. 2.

dels ock *särskild avvittring* eller *efteravvittring*,[1] som efter den allmänna avvittringens slut avhölls för utbrytande av sedermera upplåtna nybyggen.

Enligt 1873 års stadga skulle vidare kronan och andra virkesägare tillförsäkras rätt till flottning i alla de vattendrag, där flottled fanns eller i framtiden kunde upprensas. I sammanhang härmed borde vid avvittringen för allmänt begagnande undantagas mark, som kunde erfordras till upplagsplats för virke från kronans skogar, ävensom nödiga utfartsvägar från dessa skogar ned till vattendragen. Dessutom skulle kronan förbehållas rätt till vissa på kronomarker och inom kronohemmans och boställens områden befintliga större strömfall.[2] Hemman och nybyggen åter skulle, såvidt tillgång fanns, erhålla skog ej blott till husbehov utan även till avsalu; dock blev ägarens dispositionsrätt över den vid avvittring honom tilldelade skogen i väsentlig grad inskränkt. Ägaren ägde nämligen bortsett från husbehovsvirke från dylik skog endast efter utsyning och stämpling av vederbörande skogstjänsteman fritt taga eller försälja vad som ansågs kunna årligen avverkas med hänsyn till skogens framtida bestånd. Ej heller fick ägaren utan särskilt tillstånd av K. Bfhde för uppodling till åker och äng fälla skog i större utsträckning och på annat sätt, än som sålunda stadgats.[3] Själva skogsanslaget kunde med hänsyn till skogens och betets bättre eller sämre beskaffenhet samt markens olika växtlighet bortsett från impediment bestämmas till 5,000 à 20,000 kvadratrev för helt mantal och i förhållande därefter för större eller mindre hemmantal.[4]

Särskilda förmåner gåvos åt nomadbefolkningen. Lapparne voro sålunda berättigade att för renhjordarne begagna bete å all skogsmark inom sina områden, dock å enskildas skogar inom de till odling tjänliga delarne av landet endast vintertiden, även som att, i den mån det för betesrättens utövande prövades nödigt, till hushållsbehov använda skogen. Renbetesland, som kunde finnas inom odlingsgränsen, skulle fortfarande få begagnas till renbete, såvidt det ansågs erforderligt för lapparnes behov.[5]

Vid sammanträde med delägare, ävensom vid markens besiktning och uppskattning samt vid rörläggning, skulle lantmätaren vara biträdd av två i jordbruk kunniga och erfarna gode män, vilka tillsattes å kommunalstämma för sex år i sänder av kommunens jordbrukare. Under avvittringsförrättningens fortgång hade vidare vederbörande skogstjänsteman att såsom kronoombud föra talan i fråga om avsättande av mark till kronopark, om utbrytning av skogsmark åt sågverk i ersättning för tidigare åtnjuten stockfångst och om skogsanslag för hemman och nybyggen. I övriga frågor, såsom exempelvis ägobesiktning och skattläggning, skulle däremot K. Bfhde förordna särskilt ombud att bevaka kronans rätt. Även då dylika frågor voro föremål för behandling, borde emellertid skogstjänstemannen vara närvarande,

[1] Jfr Kungl. kungörelse 1909 $^{5}/_{6}$ 11 §, där den senare beteckningen användes i samma bemärkelse.

[2] 1873 års stadga, § 7. — Ang. tillämpningen av denna paragraf, se bl. a. H. LUNDELIUS: P. M. angående rätten till fiske i de vid avvittringarna i Västerbottens län för kronans räkning undantagna vattenområden. (Umeå 1924.)

[3] 1873 års stadga, § 8. Jfr Kungl. förordningarne 1866 $^{29}/_{6}$ § 1, och 1915 $^{18}/_{6}$. Den senare reglerar närmare utsyningstvånget.

[4] 1873 års stadga, § 18. — 5,000 à 20,000 kvadratrev motsvara 440.$_{76}$. à 1,763.$_{04}$. hektar eller 893 à 3,570 tunnland. Tilldelningen var alltså legaliter betydligt större i Lappland än i övriga delar av Norrland. Jfr VON ENGESTRÖM, a. a., s. 24. — [5] 1873 års stadga, § 8.

om så prövades nödigt, för att göra framställningar i ämnen, som kunde utöva inflytande på bestämmandet av kronoparks omfång och belägenhet.[1]

Första sammanträdet med delägarne skulle hållas av avvittringsstyresmannen, som därvid till en början hade att upptaga frågan om rågångarnes sträckning mot angränsande socknar. Dessutom ålåg det styresmannen att med ledning av bl. a. kartor och beskrivningar, jordeböcker, mantalslängder, skattläggningshandlingar samt enskildas åtkomsthandlingar söka utröna vilka hemman, nybyggen och lägenheter av alla slag, som funnos inom socknen, deras jordnatur samt av vem och med vilken rätt de innehades, om de möjligen redan undergått skattläggning eller avvittring, m. m. dylikt. Yrkade någon vid undersökningen, att verkställd skattläggning eller avvittring måtte äga bestånd och förty viss del av socknens område undantagas från den allmänna avvittringen, borde frågan härom av styresmannen jämte eget och gode männens utlåtande överlämnas till K. Bfhdes prövning.[2]

I sammanhang med mätningen skulle lantmätaren upprätta ägobeskrivning, som utvisade ägornas nummer å kartan, ägoslag och areal. Lantmätare, som utsågs att uppgöra förslag till skattläggning och områdestilldelning, skulle med biträde av gode männen verkställa ägobesiktning och därvid värdera inägorna efter deras avkastning enligt gällande skattläggningsmetod,[3] ävensom upprätta hävdeförteckning och taxeringslängd. Hävdeförteckningen skulle uppläsas för delägarne och förses med deras underskrift och erkännande, att uppteckningen av innehavet var riktig. Lantmätaren hade vidare att tillse, att under impediment ej upptogs duglig mark, som kunde komma i fråga att användas till skogsanslag åt hemman och nybyggen, ävensom att pröva delägares anmärkningar om att oduglig mark upptagits såsom duglig.[4]

Vid områdestilldelningen skulle gemensamt område tilldelas hemman och nybyggen, som hörde till en by eller eljest hade sådant läge, att de syntes lämpligen kunna utgöra ett skifteslag. Varje område borde därvid läggas i ett skifte, innefattande både skogsmark och inägor eller, där sådant ej utan verklig skada för någon delägare kunde äga rum, i så få skiften omständigheterna medgåvo. Om flera än fyra skiften ansågos erforderliga eller fråga uppstod om det egentliga skogsanslagets läggande i mer än ett skifte,[5] skulle ärendet underställas K. Bfhdes prövning. Varje delägare borde vidare bibehållas vid sina inägor, för såvidt de voro befintliga inom skogsområdet. I motsatt fall kunde delägare, för beredande av så lämpligt skifte belägenheten medgav, bliva pliktig att med sina inägor ingå i ägoutbyte med annan delägare eller med kronan, vare sig yrkande å någondera sidan skett eller icke. Ägoutbytet inom ett avvittringslag skulle verkställas efter måttet av höavkastningen,

[1] 1873 års stadga, §§ 9—10. Jfr Kungl. brev 1878 $^{12}/_{7}$ ang. skogstjänstemans befattning med avvittringen i lappmarkerna (tryckt hos EDMAN).

[2] 1873 års stadga, § 13. — Jfr Kungl. brev 1876 $^{19}/_{5}$ till landshövdingen i Norrbottens län, ang. förordnande av särskild styresman för avvittringen inom länets lappmarker samt instruktion för denne tjänsteman (tryckt hos EDMAN). I Västerbottens län däremot var styresmannen fortfarande gemensam för hela länet. Jfr EKSTRAND: Svenska landtmätare (1901—03).

[3] Skattläggningsmetoden för Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker utfärdades samma dag som avvittringsstadgan och finnes bl. a. tryckt hos EDMAN.

[4] 1873 års stadga, §§ 15—17.

[5] Tillägget ang. denna fråga tillkom genom Kungl. kungörelse 1877 $^{9}/_{11}$ (tryckt hos EDMAN).

beräknad enligt 1873 års skattläggningsmetod, eller ock, såvida större noggrannhet med hänsyn till markens värde befanns nödig, efter gradering, verkställd enligt föreskrifterna i 1866 års skiftesstadga. Kunde förening om ägoutbyte ej träffas på grundval av lantmätarens förslag med därtill hörande beskrivning, skulle frågan härom prövas av K. Bfhde i samband med områdestilldelningen. Ouppodlad mark, som innehades av hemmansägare, åbo eller nybyggare, kunde, såvida den ej var behövlig för hemmanets eller nybyggets bestånd, avhändas innehavaren utan vederlag för beredande av lämpligt skifte. Var däremot jorden uppodlad, kunde den icke fråntagas den laglige innehavaren annat än mot vederlag av odlad eller till odling tjänlig mark. Kunde därvid delägare ej i vederlag bekomma odlad jord, borde han i varje fall av den nya innehavaren erhålla odlingsersättning antingen med penningar eller med spannmål, foder eller arbete, efter vad de lokala omständigheterna fordrade och skäligt prövades. Tillföll vid avvittringen den odlade jorden antingen enskild delägare, som ej förmådde utgiva odlingsersättning, eller ock kronan, borde förre innehavaren istället få nyttja jorden tills vidare, dock högst under fem år efter sedan han tillträdt sin nya ägolott.[1]

Alla vid avvittringen uppkommande rågångstvister eller sådana stridigheter, som hade inflytande på äganderätten och hindrade förrättningens fortgång, skulle, såvida de icke genom förrättningsmannens förmedling kunde i godo biläggas, upptagas och avgöras av ägoskillnadsrätten. Ordförande i denna domstol var ordinarie domaren i orten eller hans vikarie, varjämte såsom ledamöter fungerade två i lanthushållning kunniga, inom tingslaget boende bofasta män, valda inför häradsrätten genom sockenfullmäktige efter förmedlade hemmantalet. När tvist uppstod, som fordrade avgörande av ägoskillnadsrätt, skulle förrättningsmannen göra anmälan därom hos ordföranden i domstolen inom 30 dagar från det sammanträde, där frågan senast förevarit, och tillika insända till ärendet hörande protokoll.[2]

Sedan nödiga förberedelser för avvittringen avslutats, hade avvittringsstyresmannen i närvaro av skogstjänstemannen och med biträde av tillkallad lantmätare att i varje fall företaga undersökning till utrönande av, huruvida inom socknen fanns tillgång på mark för bildandet av en eller flera kronoparker. Om så var fallet, skulle dessa förrättningsmän provisionellt både utse läget å dylika kronoparker och på kartan utmärka gränserna för desamma, varvid borde iakttagas, att såvidt möjligt kronopark blev förlagd invid vattendrag, där flottled fanns eller kunde beredas. Sedan lantmätarne var för sitt arbetsdistrikt härav erhållit del, ålåg det dem att efter samråd med styresmannen upprätta fullständigt förslag såväl till den mark, som skulle avsättas till kronopark, som ock till skattläggning och områdestilldelning för hemman och nybyggen, ävensom till utbrytning av mark i ersättning för privilegierad stockfångst, samt att utmärka kronoparker och den föreslagna skiftesläggningen å kartan. Dessa åtgärder skulle lantmätarne sedermera å utlyst sammanträde delgiva vederbörande delägare och allmänna ombud. Vid sammanträdet borde även styresmannen vara tillstädes, såvida ej laga hinder mötte. Framställdes anmärkningar beträffande förslagen, skulle lantmätaren och gode männen häröver avgiva utlåtande. Alla till ärendet hörande handlingar skulle i varje fall ofördröj-

[1] 1873 års stadga, §§ 19—21, jämförda med 1866 års skiftesstadga, § 100.

[2] 1873 års stadga, §§ 22—23, jämförda med 1866 års skiftesstadga, § 117.

ligen överlämnas till avvittringsstyresmannen, som hade att jämte eget utlåtande ingiva desamma till K. Bfhde.[1]

Sedan styresmannens förenämnda utlåtande med kartor och handlingar inkommit till K. Bfhde, borde denna myndighet såvidt möjligt meddela avvittringsutslag. Detta skulle därefter tillställas parterna med föreläggande för vederbörande skogstjänsteman eller annan, som bevakat kronans rätt, att inom 45 dagar efter erhållen del av utslaget återställa detsamma till K. Bfhde och därvid avlämna en till advokatfiskalen i kammarkollegium ställd skrift, innefattande vad ombudet i anledning av samma utslag kunde hava att upplysa och anmärka. K. Bfhde ålåg sedermera att oförd röjligen mot bevis överlämna utslaget jämte ombudets skrift till bemälde advokatfiskal, vilken det tillkom att i fall av behov fullfölja kronans talan emot utslaget. Den med utslaget missnöjde ägde sist före kl. 12 å 60:de dagen efter delfåendet eller, vad kronan angår, från det utslaget jämte ombudets skrift kommit advokatfiskalen till handa, vid talans förlust ingiva sina till Kungl. Maj:t ställda besvär hos K. Bfhde, vilken senare myndighet hade att infordra vederbörandes underdåniga förklaring och insända besvären jämte kartor och handlingar samt eget underdånigt utlåtande till civildepartementet. Senast å tid, då utslaget avsändes för att tillställas skogstjänsteman eller annat kronans ombud, skulle K. Bfhde dessutom insända till såväl lantmäteristyrelsen som domänstyrelsen transumt av utslaget, utvisande beloppet av skogsanslag för helt mantal samt för varje vid avvittringen utbrutet område, beloppet av inägor, av duglig skogsmark och av impediment, så ock vilken mark, som blivit avsatt till kronopark eller utbruten åt sågverk i ersättning för åtnjuten stockfångst. Om lantmäteristyrelsen eller domänstyrelsen efter verkställd granskning funnit skäl till anmärkning mot utslaget, borde advokatfiskalen i kammarkollegium i god tid före besvärstidens utgång underrättas härom.[2] I praxis brukade emellertid domänstyrelsen i varje fall giva advokatfiskalen meddelande om, huruvida anmärkningsanledning förekommit eller ej.[3]

Då K. Bfhdes utslag vunnit laga kraft eller i händelse av besvär blivit av Kungl. Maj:t slutligen prövat, borde K. Bfhde teckna bevis därom å kartan och besörja, att kammarkollegium erhöll kännedom om beslutet för behörig anteckning i jordeboken, ävensom att detsamma meddelades avvittringsstyresmannen, vilken i sin tur hade att därav giva vederbörande lantmätare del i och för verkställande av utstakning och rörläggning. Till utstaknings företagande skulle delägare och allmänna ombud kallas genom kungörelse. Först då utstakningen blivit verkställd, borde tillträde ske av de nya ägolotterna. Inom ett år därefter skulle renoverad karta jämte beskrivning över varje vid avvittring utbrutet område utan lösen bevisligen tillställas delägarne. Kartan skulle dessutom vara försedd med bestyrkt avskrift av K. Bfhdes bevis, att avvittringen vunnit laga kraft. Den med områdes utstakning missnöjde ägde emellertid inom ett år efter det karta med beskrivning blivit delägarne tillställd hos K. Bfhde anmäla klander emot utstakningen. Sedan avvittringsstyresmannen

[1] 1873 års stadga, §§ 24—25, den tidigare lydande i enlighet med Kungl. kungörelse 1878 $^{12}/_{7}$ (tryckt hos Edman). Den ursprungliga avfattningen är däremot tryckt bl. a. hos Lilienberg.

[2] 1873 års stadga, § 26, enligt dess lydelse jämlikt Kungl. kungörelsen 1882 $^{10}/_{11}$. Enligt den ursprungliga avfattningen utfördes domänstyrelsens verksamhet av skogsstyrelsen.

[3] L. G. Linde: Sveriges ekonomirätt (1888), s. 215, noten.

och övriga vederbörande blivit hörda, skulle över sådan klandertalan, om så nödigt prövades, undersökning å stället äga rum, vartill kostnaden skulle förskjutas av klaganden. Därpå meddelade K. Bfhde sitt utslag, vilket i vanlig ordning kunde överklagas hos Kungl. Maj:t.[1] Kostnaden till lantmätare och gode män samt allmänna ombud och tolkar, ävensom till all erforderlig hantlangning, skulle bestridas av allmänna medel. Husrum, ljus och ved under den tid, som avvittringsarbeten å fältet pågingo, skulle däremot på lantmätarens tillsägelse lämnas av delägarne mot ersättning, som i brist av åsämjande bestämdes av K. Bfhde.[2]

Även 1873 års avvittringsstadga tillämpades i praktiken i en för hemmansägarne gynnsam riktning. Skogsanslaget kom sålunda i medeltal att utgöra 1,500—1,600 hektar för helt mantal, oberäknat impediment, eller vida mer än det författningsenliga medeltalet 1,102 hektar och tämligen nära det lagliga skogsanslagets maximum 1,763 hektar. Medräknas emellertid även impediment, utgjorde skogsanslagen i medeltal omkring 4,000 hektar per mantal, vilket är desto mer anmärkningsvärt, som impediment ofta i avsevärd omfattning sedermera visat sig innehålla fullt användbar skogsmark. Med kännedom härom har Norrlandskommittén beräknat, att skogsanslaget i själva verket omfattat i medeltal en areal av 2,400 hektar per mantal. Ej sällan förekom dessutom vid avvittringen, att hemmansdelar och nybyggen blevo åsatta för höga skattetal och i följd därav erhöllo större skogsanslag än de, till vilka beskaffenheten av hemmanens inägor bort giva anledning. De stora skogstillgångar, som sålunda tilldelades lappmarkernas hemman och nybyggen, kommo likväl ofta ej den jordbrukande befolkningen till godo, ty trots det utsyningstvång, varmed deras tillgodonjutande var förenat, hade åtskilliga hemman inköpts och nybyggen anlagts av sågverksbolag och enskilda personer, vilka med köpet eller nybyggesanläggningen endast avsett att vid avvittringen erhålla stora skogsanslag och med åsidosättande av jordbrukets utveckling använda skogen till industriändamål.[3] Denna med hänsyn till avvittringens huvudändamål betänkliga utveckling gynnades skenbart av bestämmelsen i 1873 års stadga (§ 8), att hemman och nybyggen skulle, såvida tillgång fanns, erhålla skog ej blott till husbehov utan ock till avsalu. Stadgandet i fråga hade emellertid tillkommit i helt annat syfte, nämligen för att giva jordbrukaren i dessa karga trakter ett ofta nödvändigt ekonomiskt stöd.

Redan vid avvittringens början i lappmarkerna uppstod frågan, huruvida viss del av det alla jordägarne tillkommande skogsanslaget borde avsättas till en eller flera för socknen samfällda allmänningar, vilka skulle ställas under skogsstatens omedelbara vård och förvaltning. Detta uppslag framfördes till Kungl. Maj:t genom revisionssekreteraren P. G. E. Poignant, som den 5 februari 1875 fått i uppdrag att avgiva yttrande beträffande vissa skiftes- och avvittringsfrågor. Poignant föreslog i ett den 27 mars s. å. dagtecknat utlåtande bl. a., att inom varje lappmarkssocken skulle minst $^1/_4$ och högst $^1/_2$ av det sammanlagda skogsanslaget avsättas till sockenallmänning. I anledning härav fingo såväl landshövdingarne i Västerbottens och Norrbottens län som ock skogsstyrelsen förständiganden att in-

[1] 1873 års stadga, §§ 27—30.
[2] 1873 års stadga, § 11.
[3] Norrlandskommitténs skr. till Kungl. Maj:t 1901 $^{16}/_{11}$ (tryckt s. å.).

komma med betänkanden över detta förslag. Det visade sig därvid, att beslut fattats inom de flesta lappmarkssocknarne av Norrbottens län att av blivande skogsanslag avsätta en fjärdedel till allmänning. I Västerbottens län däremot hade sockenmännen i allmänhet föga sympatier för en dylik utveckling. Efter föredragning av myndigheternas skrivelser i ämnet förordnade Kungl. Maj:t den 9 november 1877, att K. Bfhde i vartdera länet skulle äga att meddela närmare föreskrifter, för den händelse delägarne inom socknen vid sammanträde uttalat önskan om avsättande av skogsmark för gemensamt behov. Beträffande själva grunden för förvaltningen av en dylik allmänning ville emellertid Kungl. Maj:t i varje fall på framställning av vederbörande Bfhde bestämma densamma.[1] Alltifrån 1876 hava också sockenallmänningar tillkommit i samband med avvittringen uti åtskilliga socknar, såsom Pajala jämte Muonionalusta och Tärändö kapellförsamlingar, Arvidsjaur, Gellivare, Arjepluog, Jockmock, Juckasjärvi och Karesuando i Norrbottens län samt Stensele med Tärna kapellförsamling och Sorsele i Västerbottens län.[2] Kungl. Maj:t har vid olika tillfällen givit sitt samtycke till dessa allmänningars upprättande och även fastställt grunderna för deras förvaltning.[3]

I 1873 års stadga (§ 1) var bestämt, att kulturlinjen eller den s. k. odlingsgränsen skulle fastställas i samband med avvittringen i respektive socknar. Detta skedde också genom olika kungliga beslut,[4] så att vid början av 1890-talet samma gräns i sin helhet kunde anses definitivt fastslagen.[5] Det visade sig då, att ovanför kulturlinjen i Västerbottens län redan funnos 131 hemman och lägenheter med 267 hemmansägare eller åbor, och i anledning härav hade landshövdingen i länet redan 1887 ingått med en skrivelse till Kungl. Maj:t, i vilken han anhållit, att dessa hemman och lägenheter finge mätas, beskrivas, taxeras och utstakas på samma sätt och under enahanda villkor, som vid avvittringen nedanför denna gräns ägt rum. Bland de myndigheter, som förständigades att yttra sig över denna anhållan, var även landshövdingen i Norrbottens län. Av dennes utlåtande framgick, att avvittringsförrättarne i detta län ej tagit hänsyn till gällande bestämmelser om odlingsgräns, utan låtit avvittringen fortgå i ett sammanhang utan hänsyn till densamma, varför några

[1] Kungl. brev 1877 $^{9}/_{11}$ (tryckt hos EDMAN).

[2] Ang. tillkomsten av dessa sockenallmänningar, se närmare Norrlandskommitténs betänkande (1904), D. 2, s. 101—06, samt HELLSTRÖM, a. a., s. 105—06. Några av dessa allmänningar hava i offentliga handlingar oegentligt nog blivit betecknade såsom »häradsallmänningar». Då beteckningen emellertid i praxis ej synes hava blivit hävdvunnen, föreligger det så mycket mindre skäl att använda densamma inom litteraturen. Jfr C. G. IHRFORS: Om häradsallmänningar (1916), s. 571—72, samt Skogslagstiftningskommitténs betänkande 1918, D. 1, s. 453, och D. 2, s. 286.

[3] Hithörande kungl. brev rörande Norrbottens län äro tryckta hos EDMAN och EKSTRAND. Se beträffande Västerbottens län Jordbruksdepartementets skrivelse till lantmäteristyrelsen 1901 $^{1}/_{3}$ (Lantmäteristyrelsens arkiv). Dessa föreskrifter äro dock numera ersatta av en allmän kungl. förordning 1920 $^{18}/_{6}$ ang. allmänningsskogar i Västerbottens och Norrbottens län.

[4] Hithörande kungliga brev äro tryckta hos EDMAN.

[5] Genom Kungl. brev 1891 $^{10}/_{4}$ (tryckt hos EDMAN) förordnades, att den fastställda odlingsgränsen skulle, därest sådant icke redan skett, och där denna gräns icke sammanfölle med sockengräns eller kronoparksgräns, utstakas på avvittringsverkets bekostnad i de trakter, där gränsen ginge över oavvittrade eller kronan tillhöriga marker, eller där enskilda eljest härtill gåve sitt samtycke. Gränslinjen skulle i allmänhet upphuggas till en bredd av 3,56 meter samt rörläggas med femstenarör i brytnings- och ändpunkterna samt med kringskolade visare för varje 300 meter. — Sedermera har befunnits, att odlingsgränsen blivit oriktigt utstakad på marken, så att den faktiskt blivit förlagd längre österut, än Kungl. Maj:t avsett. Se härom närmare J. HAMRIN, a. a., s. 251.

förändrade föreskrifter i avseende å avvittringens verkställande i Norrbottens län icke borde ifrågakomma. I anledning härav förordnade Kungl. Maj:t den 18 november 1892,[1] att de hemman och lägenheter ovanför odlingsgränsen i såväl Västerbottens som Norrbottens län, vilka beviljats anläggning före utfärdandet av kungliga brevet den 13 december 1867, angående bestämmande av en provisionell kulturlinje,[2] skulle — beträffande det sistnämnda länet dock endast i den mån sådant icke redan skett — genom avvittring få sig tilldelade nödiga områden av kronans marker. Därvid skulle 1873 års stadga med däri sedermera gjorda ändringar i allmänhet lända till efterrättelse, men dessutom tillades några speciella föreskrifter, som huvudsakligen hade till ändamål att skydda lapparnes rätt. Bl. a. skulle förrättningsmännen noga tillse, att hemmanens och nybyggenas skiften lades så, att lapparnes flyttningsfärder ej för dem försvårades, varjämte en särskilt sakkunnig person skulle utses att biträda lapparne vid sammanträde enligt § 24 avvittringsstadgan.

Poignants förslag att i samband med avvittringen avsätta sockenallmänningar hade, som ovan nämnts, huvudsakligen vunnit efterföljd i Norrbottens län, sedan Kungl. Maj:t gjort denna åtgärd beroende av de olika socknarnes uttalade önskemål. Vid 1901 års riksdag väcktes emellertid en motion, som gick ut på att Kungl. Maj:t hädanefter skulle göra föreskriften om allmänningars avsättande obligatorisk i de trakter, som ännu ej hunnit genomgå avvittring, nämligen i de ovan odlingsgränsen belägna delarne av Dorotea och Vilhelmina socknar i Västerbottens län. Riksdagen fann för sin del, att det skulle hava varit synnerligen lyckligt, om detta önskemål tidigare tagits i betraktande vid avvittringarnes genomförande. Visserligen hade bestämmelser i sådan riktning förut varit å bane, men frågan hade då ansetts böra lösas på frivillighetens väg, och resultatet hade därför icke blivit till fyllest. Under sådana omständigheter syntes det riksdagen vara av behovet påkallat, att statsmakterna nu inskrede med en bestämd föreskrift i ämnet. I skrivelse den 1 juni 1901 anhöll sålunda riksdagen, att Kungl. Maj:t täcktes ej mindre tillse på vad sätt och i vad omfång vid avvittringarne ovan odlingsgränsen inom Dorotea och Vilhelmina socknar det socknarne tillkommande skogsanslaget måtte kunna avsättas till bildandet av en eller flera allmänningar samt för riksdagen framlägga förslag till dylika bestämmelser, än även föreskriva vidtagandet av sådana åtgärder, att arbetet med dessa avvittringar ej måtte fullföljas längre, än att hinder därigenom ej skulle möta för sådana allmänningars bildande. I anledning av denna riksdagens hemställan anbefallde Kungl. Maj:t den 7 juni 1901 K. Bfhde i Västerbottens län att inkomma med underdånigt förslag i ämnet, ävensom att tillse, att avvittringsarbetet icke för framtiden lade hinder i vägen för fullföljandet av ifrågavarande reform.

Samma dag hade Kungl. Maj:t på riksdagens initiativ tillsatt en kommitté, som fått i uppdrag att utreda, huruledes genom lagstiftnings- eller andra särskilda åtgärder den självägande jordbrukande befolkningens ställning i Norrland och Dalarne måtte kunna vidmakthållas och stärkas samt jordbrukets utveckling i nämnda landsdelar befrämjas. Denna kommitté, eller den s. k. Norrlandskommittén, ingick redan den 16 november 1901 till Kungl. Maj:t med en skrivelse, vari gjordes framställning

[1] Kungl. brev 1892 $^{18}/_{11}$ (tryckt hos Edman och Ekstrand).

[2] Jfr ovan, s. 116.

om förändrade grunder för avvittringen i lappmarkerna. Kommittén upptog häri även frågan om allmänningars bildande vid avvittring och ansåg sig i denna åtgärd hava funnit ett verksamt medel till hämmande av den skadliga utvecklingen i avseende å jordfördelningen mellan jordbruksnäringen och sågverksrörelsen i Norrland. Därvidlag vore det dock önskligast, att steget toges fullt ut, så att hela skogsanslaget, i vad det efter sakkunnig utredning ansågs överstiga nödigt husbehov, avsattes till allmänning. Till oavvittrade områden voro likväl numera allenast att hänföra de ovan odlingsgränsen i Västerbottens län belägna delarne av socknarne Vilhelmina, Dorotea, Sorsele och Stensele med Tärna kapellförsamling. Men dessutom funnos odisponerade överloppsmarker nedanför odlingsgränsen i såväl Norrbottens och Västerbottens län, belägna huvudsakligen i socknarne Gellivare, Jockmock, Arjepluog och Sorsele, samt utgörande i det närmaste en areal av 600,000 hektar. Det var alltså ett synnerligen avsevärt område, som här ännu genom kolonisering efter ett lämpligt system skulle kunna komma jordbruksnäringen till godo, men som upplåtet enligt gällande författningar och avvittringsföreskrifter säkerligen inom kort enligt kommitténs mening komme att indragas under sågverkens stora skogsbesittningar. I anslutning härtill fann kommittén, att det vidare borde övervägas, huruvida icke skogsanslaget enligt gällande avvittringsstadga bestämts till högre belopp, än vad som kunde anses nödigt. Visserligen kunde i detta hänseende ovan odlingsgränsen belägna hemman och nybyggen vara i behov av det understöd, som i fråga om skogsanslag medgavs dem enligt gällande föreskrifter, men vad beträffade de framtida nybyggen, som komme att anläggas å överloppsmarkerna nedanför odlingsgränsen, ansåg kommittén, att skogsanslaget utan olägenhet kunde inskränkas till 1,200 hektar per mantal, helst som därigenom tillfälle till anläggandet av ett större antal nybyggen syntes kunna beredas.

Sedan Norrlandskommitténs ovanberörda framställning blivit föremål för åtskilliga myndigheters yttranden, beslöt Kungl. Maj:t den 7 mars 1902 att tills vidare uppskjuta med avgörandet av detta spörsmål, men förordnade samtidigt, dels att arbetet med avvittringen i Sorsele socken skulle tills vidare upphöra, dels att avvittringsarbetena inom Stensele och Tärna socknar ej skulle fortgå längre, än till dess ägotaxering ägt rum och därtill hörande kartor och handlingar upprättats, samt dels slutligen att med avvittringen för nybyggesanläggningar å odisponerad överloppsmark inom Norrbottens läns lappmarker skulle tills vidare anstå.[1]

Norrlandskommitténs framställning lades sedermera till grund för en kunglig proposition i ämnet vid 1905 års riksdag, och sedan riksdagen i sak bifallit densamma, utfärdade Kungl. Maj:t den 20 april 1906 en kungörelse, angående vissa ändringar i gällande bestämmelser rörande avvittringen inom Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker. Dessa ändringar inneburo dels att av skogsanslagen skulle omedelbart tilldelas de särskilda hemmanen och nybyggena endast vad som efter noggrann, av avvittringslantmätaren med biträde av skogstjänsteman för varje särskilt fall förrättad undersökning ansåges erforderligt för nödigt husbehov, och skulle återstoden av skogsanslagen avsättas till allmänning att för delägarnes gemensamma nytta förvaltas i enlighet med de grunder, som av Kungl. Maj:t bestämdes, dels ock att för nybyggen, som hädanefter anlades å odisponerade överloppsmarker

[1] Jfr Kungl. Maj:ts nåd. proposition till 1905 års riksdag, n:o 88.

nedanför odlingsgränsen skogsanslaget skulle utgå med högst 1,200 hektar för helt mantal. Samtidigt anbefallde Kungl. Maj:t kammarkollegium, domänstyrelsen och lantmäteristyrelsen att inkomma med förslag ej mindre till bestämmelser rörande dispositionsrätten över den skog, vilken på grund av föreskrift i omförmälda kungörelse komme att tilldelas de särskilda hemmanen eller nybyggena såsom husbehovsskog, än även till de föreskrifter rörande avvittringsarbetenas bedrivande och vad därmed ägde samband, som i övrigt kunde finnas erforderliga. På grundval av dessa förslag utarbetades sedermera inom jordbruksdepartementet närmare föreskrifter angående avvittringen,[1] vilka, sedan de med en mindre av Kungl. Maj:t bifallen ändring godkänts av riksdagen, den 5 juni 1909 utfärdades i form av kunglig kungörelse att gälla till efterrättelse från och med den 1 juli s. å.[2]

I anslutning till 1906 års ovanberörda föreskrifter bestämdes i 1909 års kungörelse till en början, att den för husbehov avsedda delen av skogsanslagen skulle, under beaktande av skogsmarkens bättre eller sämre beskaffenhet, utläggas särskilt för varje brukningsdel av hemman eller nybygge i förhållande till dess mantal, s. k. *särskild husbehovsskog*. Om emellertid i viss trakt hinder mötte att utlägga all den för nämnda ändamål avsedda skogsmarken i närheten av inägorna, kunde istället viss i förhållande till mantalet bestämd andel av denna skogsmark utläggas gemensamt för två eller flera brukningsdelar, s. k. *samfälld husbehovsskog* (§ 1). Beträffande tillvägagångssättet stadgades ytterligare, att avvittringsstyresmannen med biträde av gode män samt i närvaro av vederbörande allmänna ombud och den eller de inom avvittringslaget sysselsatta lantmätare, styresmannen tillkallade, skulle företaga undersökning och utredning angående skogsmarkens allmänna beskaffenhet och avkastningsförmåga inom avvittringslaget, ävensom rörande den i allmänhet beräkneliga virkesåtgången för helt mantal inom orten. Med ledning av dessa undersökningar skulle därefter upprättas provisionellt förslag angående storleken av skogsanslaget i dess helhet för mantal inom avvittringslaget och slutligt förslag angående husbehovsanslagets storlek för mantal beträffande skogsmark av medelgod beskaffenhet. Härvid borde iakttagas, att husbehovsanslaget ej utan särskilt medgivande av Kungl. Maj:t fick sättas högre än 550 hektar medelgod skogsmark för mantal vid avvittring nedanför odlingsgränsen, motsvarande respektive 800 hektar vid avvittring ovanför nämnda gräns (6 § 1 mom.). Ägare eller åbor, vilka tillhopa ägde eller innehade minst $^2/_3$ av antalet brukningsdelar av ett byalag eller av ett enstaka hemman eller nybygge, kunde emellertid sist vid den ovan omförmälda undersökningen av avvittringsstyresmannen begära, att avvittringen av byalaget, hemmanet eller nybygget så verkställdes, att särskilt område jämväl i inägor utlades åt varje brukningsdel. Om dylik framställning ägde rum, skulle, i den mån densamma ej omedelbart bestreds av annan delägare, förslag till områdestilldelning utarbetas på sådant sätt, att två särskilda planer upprättades och utmärktes å karta. Den ena planen skulle upptaga särskilt område för varje brukningsdel såväl i inägor som i skogsmark, såvida den sistnämnda ej skulle avsättas till samfälld husbehovsskog. Därvid skulle det vid avvittringen bestämda skattetalet utgöra del-

[1] Jfr Kungl. Maj:ts nåd. proposition till 1909 års riksdag, n:is 108 och 110.

[2] Svensk författningssamling 1909, n:o 54. — Jfr Lag 1909 $^5/_6$ (n:o 53) ang. husbehovsskogar inom vissa områden.

ningsgrund. Angående skiftenas läge och form, undantag av mark för delägarnes allmänna behov samt utflyttning och bidrag därtill skulle de beträffande laga skiften gällande reglerna i tillämpliga delar lända till efterrättelse. Ansågs det emellertid erforderligt att åt viss brukningsdel utlägga flera än fyra skiften i inägor jämte särskild husbehovsskog, skulle ärendet underställas K. Bfhde, som hade att därom förordna. Den andra planen åter skulle upptaga inägorna i överensstämmelse med avvittringsstadgans föreskrifter, men husbehovsskogen, så framt den ej skulle avsättas till gemensamt nyttjande, fördelad i särskilda lotter för varje brukningsdel, dock på sådant sätt, att varje skogslott om möjligt bildade ett sammanhängande skifte och att belägenheten ej i högre grad hindrade tillförseln av husbehovsvirke till gården. Om ifrågavarande framställning icke blivit gjord i vederbörlig ordning, skulle endast en plan upprättas, så beskaffad som sist angivits. I varje fall fick husbehovsskogen ej utläggas till större omfattning, än ovan anförda maximibelopp angav. Godkändes den förstnämnda planen vid det i 24 § avvittringsstadgan omförmälda sammanträdet av samtliga närvarande delägare, upprättades skriftlig förening härom, vilken skulle underskrivas av delägarne jämte gode männen och sedermera efter prövning fastställas av K. Bfhde i vederbörlig ordning. Hade däremot förening icke träffats, eller fann K. Bfhde, att den områdestilldelning, varom delägarne förenat sig, icke kunde fastställas, skulle den andra planen läggas till grund för avvittringen. (2 § jämförd med 8 § 1—3 mom.)

Så snart det blivit utrönt, hur mycken skogsmark, som borde utläggas till husbehovsskog å samtliga hemman och nybyggen inom avvittringslaget, skulle förslag utarbetas och å kartan utmärkas angående avsättande till allmänning av den återstående delen av skogsanslagen. Vid efteravvittring inom område, där allmänning avsatts vid förutgången allmän avvittring, skulle, såvidt det lämpligen kunde ske, dels för de vid efteravvittringen utbrutna nybyggena avsättning äga rum till sådan allmänning enligt samma grunder, efter vilka densamma bildats, samt dels särskilda, för nämnda nybyggen eller vissa av dem gemensamma allmänningar bildas av den återstående delen av skogsanslagen, vilken icke utlades till husbehovsskog (11 §).[1]

Från och med den 1 juli 1909 fortgick avvittringsverket efter de nya grunderna. Redan i oktober påföljande år indrogs avvittringskontoret i Luleå för att istället sammanslås med motsvarande kontor i Umeå. Ungefär samtidigt blev styresmannabefattningen gemensam för Norrbottens och Västerbottens län.[2] Allt fortfarande fanns dock särskild avvittringsföredragande hos K. Bfhde i vartdera länet. Under år 1921 befanns det onödigt att längre uppehålla styresmannabefattningen såsom sådan. Istället förordnades en distriktslantmätare att jämte den egna tjänsten bestrida avvittringsstyresmannen åliggande göromål mot ett särskilt mindre arvode. År 1925 var det egentliga avvittringsverket i Västerbottens och Norrbottens län

[1] 1909 års kungörelse innehåller dessutom vissa bestämmelser angående tillgodoseendet av lapparnes intressen (3 och 5 §§), ävensom rörande de s. k. *inhysningslägenheterna* eller sådana lägenheter, som utan tillstånd upptagits ovanför odlingsgränsen, eller för vilka föreskriven byggnads- eller odlingsskyldighet icke fullgjorts (4 §). Jfr f. ö. Kungl. kungörelse 1915 $^{31}/_{12}$ (n:o 581) ang. ändrad lydelse av 13 § i kungörelsen den 5 juni 1909, samt Lag 1926 $^{18}/_{6}$ om rätten till vissa vatten i övre delen av Västerbottens län.

[2] Avvittringskontoret indrogs på grund av Kungl. brev 1909 $^{5}/_{5}$ och tre dagar senare förordnades tills vidare gemensam avvittringsstyresman för ifrågavarande län.

avslutat. Under de 100 år, som avvittringen oavbrutet fortgått inom dessa län, hava statsverkets kostnader härför uppgått till 7,282,687 kronor.[1]

Ovan har omtalats, hurusom nybyggesväsendet i Lappland karakteriserades därav, att nybyggaren i allmänhet slagit under sig åtskilliga ofta långt från boplatsen belägna ströängar. Enligt 1873 års avvittringsstadga skulle emellertid de enskilda fastigheternas ägovälden sammandragas i ett så begränsat antal ägoskiften som möjligt, varjämte ägoutbyten borde verkställas för ernående av en redig skiftesläggning. Vid dessa ägoutbyten kunde som nämnts ouppodlad jord frånhändas innehavaren utan vederlag, under förutsättning att den prövades ej vara erforderlig för fastighetens bestånd. Frågan blev då, huruvida ströängarne, som i flesta fall måste hänföras under beteckningen ouppodlad mark, voro nödvändiga för åborna och därför borde bibehållas under hemmanen. Vid den utredning, som i samband med den allmänna avvittringen ägde rum, visade det sig, att en indragning av ängarne skulle hava vållat mycket stora svårigheter för åborna, emedan dessa i allmänhet saknat möjlighet att bereda marken invid gårdarne till åker och sålunda i hög grad voro beroende av avkastningen från ströängarne. Ej heller kunde förhållandena ordnas genom ägoutbyten, ty kronan hade sällan någon lämplig mark att lämna i vederlag. Under sådana omständigheter, och då sockenborna, i den mån avvittringen skred framåt, inkommo till Kungl. Maj:t med begäran att få behålla ängarne, föreskrevs genom olika kungliga brev, att de utängar, som icke kunde inrymmas inom skiftena, fingo tills vidare bibehållas under sina respektive hemman eller nybyggen.[2] Detta för statsmakten föga tillfredsställande resultat kunde emellertid icke på längden upprätthållas. I enlighet med beslut, som på framställning av Kungl. Maj:t fattades vid 1916 års riksdag, gjordes vid fastställandet av avvittringsförrättningarne i vissa delar av Dorotea och Sorsele socknar i Västerbottens läns lappmark förbehåll om skyldighet för hemmansägare och nybyggare att, i den mån sådant bestämdes genom s. k. *tilläggsavvittring*, till kronan avstå de till fastigheterna hörande ströängarne. Bestämmelser om indragande av ifrågavarande ströängar gåvos sedermera i kungliga kungörelsen den 30 december 1916 (n:o 603) angående tilläggsavvittring i nämnda delar av Västerbottens län, vilken kungörelse den 7 februari 1919 (n:o 33) utsträcktes att gälla även för Tärna socken samt för vissa delar av Stensele och Vilhelmina socknar i samma län. Av ekonomiska skäl kom dock tilläggsavvittringen i Västerbottens läns lappmark, vilken i stort sett avsåg trakterna ovan odlingsgränsen i länet, att påbörjas först 1922. Ortsbefolkningens missnöje med denna förrättning föranledde myndigheterna att redan påföljande år jämka bestämmelserna i enlighet med fastighetsägarnes önskemål.[3] Tilläggsavvittringen har sedan dess oavbrutet pågått och är ännu ej på långt när avslutad.

Samtidigt som tilläggsavvittringen påbörjades i de ovan odlingsgränsen belägna delarne av Västerbottens län, sattes en allmän ströängsindragning i gång på kronoparkerna nedanför odlingsgränsen i Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker.

[1] Jfr Lantmäteristyrelsens årsberättelser 1909—24 (tryckta i Sveriges officiella statistik).

[2] Hithörande kungl. brev äro tryckta hos Edman. Ang. det delvis svårtolkade innehållet, se närmare A. E. Rodhe, a. a., s. 130 ff.

[3] Kungl. kungörelse 1923 4/5 (n:o 99). — Jfr Kungl. kungörelse 1921 8/6 (n:o 339).

Efter en provisorisk lagstiftning i ämnet 1917 fastställdes de allmänna grunderna härför i en lag den 22 juni 1921 (n:o 378) om ströängars indragande till kronan, vilken lag sedermera den 4 maj 1923 (n:o 98) undergått en mindre förändring.[1] Även denna förrättning väntas taga åtskilliga år i anspråk.[2]

[1] Jfr Kolonisationskommitténs förslag till lag om ströängars indragande till kronan (1920), s. 42—44; K. GRUBBSTRÖM: Ströängars indragande till kronan (i Svensk Lantmäteritidskrift 1922, s. 126—33) samt Lantmäteristyrelsens årsberättelser 1923—24 (tryckta i Sveriges officiella statistik).

[2] Manuskriptet till denna uppsats avlämnades till tryckning redan under år 1926.

Bilaga 1.

Fastställelsen av det yngre avvittringsverket i Gävleborgs län.

Socknen	Avvittringarnes fastställelse av		Socknen	Avvittringarnes fastställelse av	
	K. Bfhde	Kungl. Maj:t		K. Bfhde	Kungl. Maj:t
			Gästriklands fögderi.		
Hille	1837 12/5	1838 14/5	Hamrånge	1840 6/6 1846 6/6	1843 13/11
			Södra Hälsinglands fögderi.		
Nianfors	1844 22/11	1849 26/10	Hanebo	1842 28/12	
Bollnäs	1847 29/10	1852 6/4	Alfta	1843 1/12	1846 11/8
Ovanåker	1840 29/10 1847 16/7	1845 13/3			
			Norra Hälsinglands fögderi.		
Gnarp	1838 29/10	1841 24/7	Hassela	1845 18/12 1850 14/6	1849 11/5
Bergsjö	1830 31/7		Bjuråker	1848 26/9	1854 4/1
Färila	1844 31/12	1849 12/9	(Ytter) Hogdal	1855 3/12	1859 11/2
Ramsjö	1847 24/11 1862 7/7	1863 22/5	Los	1847 16/7	1849 12/9
			Västra Hälsinglands fögderi.		
Järvsö	1845 24/12	1851 27/5	Arbrå	1840 31/12 1844 22/11	1849 26/10
Ljusdal	1847 24/11 1852 16/4	1854 4/1	Undersvik	1833 21/10	

Bilaga 2.

Fastställelsen av det yngre avvittringsverket i Västernorrlands län.

Socken	Avvittringarnes fastställelse av		Socken	Avvittringarnes fastställelse av	
	K. Bfhde	Kungl. Maj:t		K. Bfhde	Kungl. Maj:t
			Medelpads fögderi.		
Njurunda	1847 31/12 1853 31/12	1850 7/12 1856 28/5	Tuna	1860 5/3	1861 4/5
Attmar	1860 5/3		Stöde	1859 19/12	
Torp	1863 23/5		Borgsjö	1851 28/10 1860 7/3	1858 23/4
Haverö	1853 31/12 1862 12/3	1859 18/3	Selånger	1859 19/12	
Sättna	1859 19/12		Indal	1853 31/12	1858 29/10
Liden	1860 11/4 1864 30/12	1863 22/5	Skön	1859 19/12	
Alnö	1859 19/12		Timrå	1859 19/12	
Ljustorp	1860 12/4	1861 3/12	Hässjö	1859 19/12	
Tynderö	1859 19/12				
			Södra Ångermanlands nedre fögderi.		
Säbrå	1849 31/12		Viksjö	1852 31/12 1860 6/12	1858 15/10
Häggdånger			Härnö och Stigsjö		
Gudmundrå	1830 27/11	1838 9/3	Högsjö	1827 16/10	1833 2/3
Torsåker	1858 17/12		Ytterlännäs	1831 27/12 1858 17/12	1837 1/9
Dal	1869 29/3	1870 4/10	Boteå	1858 17/12	1861 31/10
Styrnäs	1860 7/3 1861 21/12	1861 19/4	Överlännäs	1859 19/12	
Sånga	1858 17/12		Nora	1858 20/12	
Bjärtrå	1858 20/12		Skog	1858 20/12	
			Södra Ångermanlands övre fögderi.		
Sollefteå	1858 20/12	1860 30/3	Långsele	1860 7/3	
Ed	1858 17/12		Multrå	1860 6/3	
Ramsele	1856 17/3 1863 23/5	1861 9/2 1864 3/6	Fjällsjö	1846 14/4 1856 1/12	1852 11/8 1861 19/4
Bodum	1846 14/4 1856 1/12	1852 11/8 1861 19/4	Tåsjö	1846 14/4 1856 1/12	1852 11/8 1861 19/4
Edsele	1843 8/4 1858 17/12	1848 6/9 1861 19/4	Hellgum	1847 31/12 1856 7/3	1853 22/7 1860 30/3
Resele	1841 30/1	1846 23/7	Liden	1842 27/12 1860 14/6	1850 2/2 1861 5/7
Junsele	1844 9/6 1858 18/2	1852 28/2 1861 9/2			
			Norra Ångermanlands fögderi.		
Nordingrå	1858 19/2		Ullånger	1858 19/2	
Vibyggerå	1827 26/11 1830 7/9	1830 13/2 1831 30/4	Nätra	1858 18/12	
Sidensjö	1828 20/12	1830 21/10	Skorped	1828 20/12	1830 21/10
Själevad	1858 18/12		Mo	1858 19/2	
Björna	1858 20/12	1861 4/5	Anundsjö	1855 20/10 1869 31/12	1859 6/5
Arnäs	1858 19/2		Gideå	1858 19/2	1861 21/6
Trehörningsjö	1858 19/2		Grundsunda	1858 17/12	

SKOGSKOMMISSIONERNA

UNDER DET KAROLINSKA ENVÄLDET

INNEHÅLLSÖVERSIKT

Sid.

Inledning 3

Skogskommissionerna.

1. Skaraborgs län 18
   Den första skogskommissionen 18
   Den andra skogskommissionen 30
2. Älvsborgs län 45
3. Upplands län 53
   Skogskommissionen i norra Uppland 58
   Skogskommissionen i östra Uppland 62
   Skogskommissionen i södra Uppland 63
4. Västmanlands län 68
5. Hedvig Eleonoras livgeding 78

Reaktionen mot skogskommissionerna och deras betydelse för den senare rättsutvecklingen 85

Bilagor 92

FÖRKORTNINGAR

Bergsordningar = Kongl. stadgar, förordningar, privilegier och resolutioner, angående justitien och hushållningen wid bergwerken och bruken med hwad som ther til hörer både inom och utom bergslagerne uti Sweriges rike. Sthlm 1736.

EKSTRAND = Samlingar i landtmäteri. Första samlingen. Instruktioner och bref 1628—99, utg. af [*V. Ekstrand*]. Sthlm 1901.

GL = Göteborgs landsarkiv.

JUSLEEN = Samling af Kongl. Maj:ts bref, hwilka på inkomna förfrågningar om lagens rätta förstånd eller eljest i sådana mål, som rättegången röra, utfärdade blifwit til och med 1759, utg. af *Johan Jusleen.* D. 1—2. Sthlm 1751--61.

KA = Kammararkivet, Stockholm.

MODÉE = Utdrag utur alla ifrån den 7 decemb. 1718 utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer, som riksens styrsel samt inwärtes hushållning och författningar i gemen, jämväl ock Stockholms stad i synnerhet, angå. D. 1—15 (till 1794 års slut). Sthlm 1742—1829. Delvis utg. af *R. G. Modée.*

RA = Riksarkivet, Stockholm.

SCHMEDEMAN = Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner ifrån åhr 1528 in til 1701, angående justitiæ och executions-ährender, utg. af *J. Schmedeman.* Sthlm 1706.

STIERNMAN = Alla riksdagars och mötens besluth samt arfföreningar, regementsformer, försäkringar och bevillningar, som på allmenna riksdagar och möten ifrån år 1521 intil år 1731 gjorde äro, utg. af *A. A. Stiernman.* D. 1—3 + bihang. Sthlm 1728—43.

UB = Uppsala universitetsbibliotek.

UL = Uppsala landsarkiv.

VmL II = Västmannalagen.

INLEDNING

REDAN under landskapslagarnes tid voro de stora skogarne i södra och mellersta Sverige föremål för en samhällelig äganderätt. Av lagarnes och samtida urkunders gemensamma vittnesbörd framgår nämligen med full tydlighet, att en uppdelning av ifrågavarande områden ägt rum mellan byar, socknar, härad, hundare, folkland och landskap. Eftersom vissa av dessa lagar själva meddela regler för dylik uppdelning, kan det emellertid antagas, att den tidpunkt ej var synnerligen avlägsen, då samma skogar i likhet med de norrländska enligt Hälsingelagen betraktats såsom *res nullius* (herrelöst land).[1] I varje fall kan det dock ej betvivlas, att de skogar eller allmänningar, som menigheterna innehade under senare hälften av 1200-talet — med undantag av den s. k. konungslotten, varom mera nedan — ansetts tillhöra dem med full äganderätt. Vad särskilt härads- (hundares-) och landsallmänningarne beträffar, vilka i detta sammanhang erbjuda största intresset,[2] framgår det av källorna, att de olika tingen utövat beslutanderätten rörande allmänningarnes skötsel. Den, som ville göra intaga å allmänning, måste likaledes inhämta härads- resp. landstingets tillstånd. Enligt yngre Västgötalagen erhöll nybyggaren endast ärftlig nyttjanderätt till intagan, under det att Upplandslagen i motsvarande fall synes hava åsyftat att giva honom full äganderätt.[3] Detta förhållande stod förmodligen i samband därmed, att menigheternas samfällda äganderätt till allmänningarne i Götaland hunnit växa sig starkare, medan i Svealand skogarnes tidigare egenskap av res nullius fortfarande kastade sin skugga framför sig. Det är ur denna synpunkt förklarligt, att svealagarne i motsats till götalagarne använda uttrycket »öken» såsom en alternativ benämning å allmänning.[4] Huru som helst var det Västgötalagens be-

[1] Detta gäller särskilt för det fall, då delningsreglerna voro av primitivt slag (hälftendelning) såsom i Upplandslagen (WB 20:pr.) och Västmannalagen (BB 20:pr.).

[2] Sockenallmänningarne omnämnas icke alls i lagarne. Av urkundernas vittnesbörd framgår endast, att dylika allmänningar förefunnits redan från och med slutet av 1200-talet. Se Diplomatarium suecanum n:is 1176 (1296), 1902 (1313), 3485 (1340) och 3889 (1345).

[3] Jfr Å. HOLMBÄCK: Om äganderätten till häradsallmänningar enligt svensk rättsutveckling (särtryck ur »Sveriges allmänningar» 1918), s. 4.

[4] Jfr Å. HOLMBÄCK: Studier över de svenska allmänningarnas historia I (1920), s. 11.

stämmelser i nyssnämnda avseende, som skulle komma att bliva av betydelse för den närmaste utvecklingen.

Vid sidan av menigheterna uppträdde emellertid även kronan, d. v. s. konungen, med anspråk på en tredjedel av samtliga härads- och landsallmänningar i vissa landskap, såsom Småland och Östergötland.[1] Dessa anspråk, som i ett fall kunna ledas tillbaka ända till tolfte århundradet, erkändes även av menigheterna. Den kungliga andelen i allmänningsjorden går i urkunderna under namn av »konungslott».[2] Så länge konungen innehade densamma, förblev allmänningen i regel oskiftad, och jordäganderättsfrågan var under sådana förhållanden ännu icke aktuell. Konungen brukade emellertid stundom till kloster eller enskild person överlåta viss konungslott eller del därav, och en dylik överlåtelse medförde då så godt som alltid ett skifte av allmänningsjorden.[3]

Angående det kungliga anspråkets rättsgrund är intet som helst bekant. Inom litteraturen hava dock flerfaldiga försök gjorts att framkonstruera en antaglig förklaringsgrund. Hans Hildebrand[4] vill sålunda i anspråket se ett vittnesbörd om en forntida erövring med särskild hänsyn till förhållandet, att konungen i svealandskapen ej ägde någon lott i allmänningarne, medan han i götalandskapen kunde påfordra en tredjedel, vilken del ofta i historien om de germanska erövringarne omtalas som segermännens byte. Något egentligt stöd för riktigheten av denna hypotes kan emellertid så mycket mindre lämnas, som de förutsatta stridigheterna mellan svear och götar endast vila på ett löst antagande.[5] Andra författare, såsom Sommarin[6] och Ihrfors,[7] hava antagit, att det varit förekomsten av allmänningsavrad inom götalandskapen, som gjort det för konungarne eftersträvansvärt att förvärva andel just i deras allmänningar. Samma författare finna det t. o. m. »troligt», att konungarne till en början ägt rätt till andel i allenast avraden, men att »under tidernas lopp» denna rätt »sedermera utvidgats till att innefatta rätt till andel i jämväl allmänningsjorden». Huruvida konungen i äldsta tid haft att påräkna några årliga inkomster från allmänningarne i form av därifrån utgående arrendeavgifter (= allmänningsavrad) är emellertid ytterst tvivelaktigt. Landskapslagarne nämna nämligen intet därom, och enligt de bevarade urkunderna[8] vill det synas, som om dylika avgifter förekommit först i samband med reglerandet av den ärftliga nyttjanderätten till intagorna i den yngre Västgötalagen, alltså tidigast under senare hälften av 1200-talet. Härtill kommer, att nämnda källor endast beröra förhållandena i Västergötland. Några samtidiga motsvarande uppgifter från Östergötland och Småland, i vilka landskap det kungliga

[1] Det har tidigare ansetts, att konungen även i Västergötland gjort vissa liknande anspråk gällande. Se härom C. G. Styffe: Grundregalernas uppkomst och tillämpning i Sverige intill slutet af sextonde århundradet (1860), s. 235. Denna åsikt har emellertid ej utan skäl blivit föremål för stark kritik av N. Beckman (i Två rättshistoriska småbidrag, Göteborg 1927, s. 10 och 31).

[2] Se t. ex. Diplomatarium suecanum, D. 2, s. 395.

[3] Se t. ex. Diplomatarium suecanum, D. 1, s. 163 och 723; D. 2, s. 74, 219—20 och 394; D. 4, s. 335. — Jfr P. E. Bergfalk: Om svenska jordens beskattning (1832), s. 20.

[4] Svenska folket under hednatiden (andra uppl. 1872), s. 129.

[5] Jfr P. Fahlbeck: Den s. k. striden mellan svear och götar, dess karaktär och verkliga orsaker (i Historisk tidskrift 1884, s. 105—54), samt E. Hildebrand: Svenska statsförfattningens historiska utveckling (1896), s. 5—7.

[6] E. Sommarin: Det svenska bergsregalets ursprung (i Statsvetenskaplig tidskrift, 1910), s. 155.

[7] C. G. Ihrfors: Om häradsallmänningar enligt svensk rättsutveckling (1916), s. 85—86.

[8] Jfr Diplomatarium suecanum, n:is 543 (1270) och 1865 (1312).

anspråket på konungslott bevisligen gjordes gällande, äro i varje fall icke kända. Men även om dylika belägg kunde framskaffas, är därmed icke sagt, att förhållandet i sist berörda landskap på 1100-talet och än tidigare[1] varit av enahanda slag.

Slutligen har en författare[2] med utgångspunkt i rättsgrunden velat förneka, att konungamakten i större omfattning lyckats i sina strävanden att slå under sig tredjedelen av allmänningsjorden i Småland och Östergötland. »Då konungens anspråk ej vunnit erkännande i lagarne», säger samme författare, »var deras grund troligen mycket svag». Mot detta uttalande kan emellertid bl. a. invändas, att den ena av ifrågavarande landskapslagar, Smålandslagen, till största delen gått förlorad,[3] varför det ingalunda är uteslutet, att nämnda lag innehållit föreskrifter om konungslotten. Vad den andra, eller Östgötalagen, beträffar, är det troligt, att stadgandet i Eghna salur 1:2 förutsätter en kunglig delaktighet i allmänningsjorden. Detta lagrum avser nämligen att reglera förfarandet, när konungen ville »allmänning sälja». Det bör dock icke fördöljas, att vissa författare[4] sökt göra gällande, att lagstiftaren med uttrycket »allmänning» här endast åsyftat skogsmark, som befunnit sig i konungens privata ägo.

Den äldre landslagens bestämmelser om allmänningarne (BB 24) kan sägas innebära en kompromiss mellan göta- och svearätt. Yngre Västgötalagens stadgande, att nybyggaren å häradsallmänning blott skulle erhålla ärftlig nyttjanderätt till sin intaga, tillika med det i praxis samtidigt förekommande kravet på årlig avgäld, fastslogs sålunda i landslagen såsom gällande för hela riket. Samma bestämmelser skulle mutatis mutandis tillämpas jämväl för landsallmänningarne. Däremot lyckades konungamakten icke utsträcka sina anspråk på konungslott till svealandskapen. Att en dylik önskan icke varit främmande för konungen vid tiden för landslagens tillkomst, torde framgå av det förhållandet, att landslagen tillerkände honom tredjedelen av den avrad, som årligen inflöt till häradena för rätt till odling å deras allmänningar. Detta stadgande kan nämligen på goda grunder betraktas såsom en naturlig kompromiss mellan å ena sidan de kungliga anspråken på konungslott och å andra sidan svealandskapens segslitna försvar för sin uteslutande rätt till allmänningsjorden, en kompromiss, som måhända även influerats av de gamla reglerna om konungens rätt till tredjedelen av häradenas sakören.[5]

Trots den äldre landslagens bestämmelser, som i stort sett bekräftades av Kristoffers landslag (BB 29 och 31), ansågs konungen allt fortfarande innehava rätt till

[1] Då de ovannämnda författarne förklara, att »konungarne till en början ägt rätt till andel i allenast avraden», måste de tydligen hava åsyftat tiden före 1100-talets midt, ty redan konung Sverker den äldre uppgives hava bortskänkt en konungslott. Se Diplomatarium suecanum, D. 1, s. 163. Jfr dock H. Toll: Erik den heliges korståg till Finland (i Historisk tidskrift för Finland 1926), s. 79.

[2] Holmbäck: Om äganderätten till häradsallmänningar, s. 4.

[3] Endast Kristnabalken finnes bevarad. Ännu på 1630-talet lär en fullständig avskrift av Smålandslagen hava förefunnits, men om dess innehåll och vidare öden är intet bekant. Jfr K. G. Westman: De svenska rättskällornas historia (1912), s. 21.

[4] Se t. ex. C. J. Schlyter: Glossarium till Östgötalagen under ordet Almænningar; G. Broomé: Om skogsregalet i Sverige (i Nordisk Universitets-tidskrift 1859, D. 2), s. 4; J. Hjelmerus: Bidrag till jordeganderättens historia (i Lunds universitets årsskrift 1883—84), s. 52; samt Å. Holmbäck: Om äganderätten till häradsallmänningar, s. 4. — Däremot hava C. G. Styffe: Grundregalerna, s. 234; K. F. Lagus: Om jordaskiften (1857), s. 18; K. G. Westman: Svenska rådets historia (1904), s. 13; N. Söderqvist: Om konungens i Sverige rätt att förfoga över statens tillgångar (i Tidskrift utg. av Juridiska föreningen i Finland 1914), s. 126; samt C. G. Ihrfors, a. a., s. 82, uttalat sig i överensstämmelse med den mening, som i texten anförts såsom trolig.

[5] Styffe: Grundregalerna, s. 236.

konungslott i götalandskapen. Detta framgår bl. a.[1] av de bevarade dombreven från de räfster, vilka drottning Margareta 1396 satte i gång för att söka återvinna den jord, som frälsemännen slagit under sig under konung Albrekts slappa regeringstid. Enligt flera av dessa dombrev hava nämligen gårdar, belägna i Östergötland, indragits till kronan under den motiveringen, att de utgjorde delar av efter allt att döma utbrutna konungslotter.[2] Ännu Gustaf Vasa talar i sina brev, huvudsakligen riktade till Småland, om konungens och kronans allmänningar, med vilket uttryck han måhända i detta sammanhang blott åsyftat de småländska konungslotterna.[3] Under sådana omständigheter borde det hava ansetts billigt, att de delar av häradsallmänningarne i rikets södra landskap, som ostridigt tillhörde häradena, befriats från alla regalanspråk, således även beträffande de kungliga anspråken på del av allmänningsavraden. Det är dock föga sannolikt, att häradsintressenternas representanter lyckats upprätthålla en dylik princip gentemot konungamakten, som i detta fall formellt kunde stödja sig på landslagen. Att själva tanken icke varit främmande för samtiden, synes framgå av innehållet i följande kungliga brev. I ett påbud, utfärdat till invånarne i Östergötland, Småland, Öland, Möre och Linköpings biskopsdöme[4] under sommaren 1444, klagade konung Kristoffer över att »riksens beskrevne lag» ej iakttoges så till vida, att »häradsingäld och utskylder av häradsallmänningom, vilka som i tre delar skiftas skulle», till hela beloppet innehölles av häradshövdingarne och vissa fogdar »utan räkenskap». Detta missförhållande sade nu konungen sig ej längre vilja »tillåta eller tillstädja emot förbemälte riksens lag», och han hotade dem, som hädanefter ej rättade sig efter hans vilja i detta stycke, med sin »konungsliga hämnd och vrede».[5]

Konungamakten lät sig emellertid ej nöja med tredjedelen av den till häradet utgående allmänningsavraden. För att göra allmänningarne än ytterligare inkomstbringande för kronan satte regeringen vid midten av 1500-talet i gång med skattläggningar såväl av nybyggen såsom sådana, som ock av enstaka ängar eller skogar å allmänning, vilka vissa utomboende skattebönder av ålder nyttjat gemensamt. Åtminstone de avgifter, som bönderna i sistnämnda fall tvungos att erlägga till kro-

[1] Se även konung Albrekts privilegiebrev för Norrköpings stad 1384 (tryckt hos A. Nordén: Norrköpings medeltid, 1918, s. 65), enligt vilket stadsborna erhöllo rätt att »hugga vedbrand å Vårom konungstreding»; samt Styffe: Grundregalerna, s. 236, not 4.

[2] Hithörande dombrev äro tryckta hos C. G. Styffe: Bidrag till Skandinaviens historia, D. 2, s. 65, 67, 191 och 202. — Vid flera tillfällen blevo holmar och skär tilldömda »konungstreding och häradsallmänning». Detta uttryck innebär dock näppeligen, såsom Ihrfors, a. a., s. 105, velat göra gällande, att konungslotten icke skulle hava varit utbruten från allmänningen, utan är uttrycket förmodligen identiskt med »konungens tredjedel av häradsallmänning». Se härom K. G. Westman: Kungsådran i den svenska rätten under medeltiden (1927), s. 49.

[3] Se t. ex. Gustaf I:s registratur, D. 11 (1537), s. 293, och D. 20 (1549), s. 56. Även i Kammararkivets Smålandshandlingar (t. ex. 1543) omtalas ofta »konungsallmänning» såsom liggande å »häradsjord». Jfr P. E. Bergfalk: Om svenska jordens beskattning, s. 25, not. 8.

[4] De uppräknade områdena representera sannolikt just de trakter, inom vilka anspråket på konungslott i häradsallmänning tidigare gjorts gällande. Att märka är, att Östgöta gamla lagsaga omfattade ej blott landskapet Östergötland, utan även östra delen av Småland med Möre och Öland. Jfr K. G. Westman: De svenska rättskällornas historia, s. 20, samt C. G. Styffe: Skandinavien under unionstiden (1911), s. 193.

[5] 1444 års påbud är tryckt hos J. Hadorph: Biærköarätten (1687), bilagor, s. 49. — Tillvaron av detta påbud har ej uppmärksammats av C. G. Ihrfors: Om häradsallmänningar, s. 107, vilket haft till följd, att denne författares framställning i hithörande delar blivit vilseledande.

nan, gå i räkenskaperna under namn av allmänningspenningar.[1] Dessa penningars erläggande har säkerligen mäktigt bidragit till den vid slutet av 1500-talet gängse föreställningen, att kronan vore ägare till de uppodlade delarne av allmänningarne, eller vad man med en dåtida term plägade kalla *stubbejord*. Något legalt stöd för denna uppfattning saknades visserligen tills vidare. Kronans behov härav undanröjdes emellertid 1587 genom framläggandet av det s. k. Helgeandsholmsbeslutet av år 1282. I denna urkund, vilken i senare tid bevisats vara förfalskad,[2] omtalas bl. a., att kronan erhållit rätt till »all stubbejord, som av skogar och hedar uppfinnas kan». Under Johan III:s regering blev det på grund av anförda skäl regel, att kungligt tillstånd erfordrades för upptagande av nyodling å allmänning.[3]

Konungamaktens strävanden att slå under sig allmänningarne hade endast mött föga motstånd från allmogens sida. Sannolikt berodde detta delvis på att bönderna icke insågo de för dem farliga konsekvenserna av regeringens åtgärder. Så länge bönderna fingo bruka allmänningen såsom de förut varit vana, bekymrade det dem föga, om häradet såsom sådant eller kronan tillerkände sig äganderätten till densamma. Därtill kom, att menigheterna numera ej hade några självständiga ledare, ty lagmännen och häradshövdingarne, som tidigare varit organ för samma menigheter, hade småningom omärkligt övergått till att i första rummet bliva kronans tjänstemän.[4] Såvidt det berodde på allmogen, hade konungamakten sålunda utan hinder kunnat genomföra sina avsikter beträffande allmänningarne redan vid slutet av 1500-talet. Att detta icke fullt lyckades, kan endast förklaras av det starka motstånd, som kom de kungliga strävandena till del från frälsemännens sida. Det kan därför väl sägas, att Helgeandsholmsbeslutet i första hand var riktat mot ridderskapet och adeln. Detta stånd var emellertid i sitt försvar för landslagens bestämmelser ingalunda besjälat av några ideella synpunkter och kan alldeles särskilt icke misstänkas för någon lust att komma den betryckta allmogen till hjälp. Det var snarare så, att adeln sökte hindra kronan att lägga beslag på allmänningarne endast för att själv få tillfälle att göra detsamma, om än i mindre skala.

Första gången motsättningen mellan konungamakten och adeln tydligt kommer till synes beträffande allmänningarne är 1590 i konung Johans förslag till ordning vid tillämpning av adelsprivilegierna.[5] I p. 22 påpekar konungen bl. a., att det icke lände kronan till någon förbättring, att andra än konungen läte »upptaga, bygga och besitta lands- och häradsallmänningar». Fördenskull förbjöds varje adelsman, »eho han helst är», att på dylikt sätt »tillägna sig *det, som kronan med rätta tillhörer*».[6] Och

[1] Se t. ex. Upplands handl. 1541, n:o 14. Jfr Västmanlands handl. 1540, n:o 1 (allt KA); IHRFORS, a. a., s. 145; samt Gustaf I:s registratur 1558 $^{25}/_{2}$.

[2] Se härom bl. a. STYFFE: Grundregalerna, s. 283—317, samt Å. HOLMBÄCK: Kvarnkommissionerna enligt kungl. breven den 13 april 1697 (1914), s. 16—25.

[3] Se t. ex. Kungl. brev 1591 $^{4}/_{1}$ till fogden Lars Arvidsson i Hagunda härad (original i UL).

[4] Under 1600-talet uppträdde stundom länsmannen såsom häradets representant vid tingen. Se t. ex. Grimstens härads dombok (UL) 1654 $^{11}/_{1}$. Länsmannen kärade *på häradets vägnar* dels för olovligt hygge och dels för olaga inkräktning, allt å häradsallmänning.

[5] Tryckt i Svenska riksdagsakter, Ser. I, D. 2:2, s. 1076—84. — Redan Gustaf Vasa hade dock vid upprepade tillfällen utfärdat förbud för enskilda adelsmän att bygga på »kronans allmänningar». Se t. ex. Gustaf I:s registratur 1550 $^{30}/_{3}$.

[6] Kurs. av förf.

för det fall, att sådant redan hade skett, skulle jorden »vederkännas under kronan igen». Att ordalagen i detta förslag influerats av det tre år tidigare offentliggjorda Helgeandsholmsbeslutet, synes vara otvivelaktigt. Adeln blev emellertid regeringen ej svaret skyldig. I sitt förslag till adelsprivilegier, vilket åtminstone delvis författats av Hogenskild Bielke och som 1594 förelades konung Sigismund till underskrift, framförde ståndet sina synpunkter på saken. Adeln yrkade här bl. a., att kronans ämbets- och tjänstemän ej finge befatta sig med häradsallmänningar vidare, »än som lagboken utvisar om konungs treding». Dock förbehölls konungen rätt att i mån av behov och efter laga syn »bygga och förbättra på kronans anpart i allmänningar», såvida det icke lände »odalbyar[1] och förut besuttna hemman till förfång». Även adelsmän borde obehindrat få »bygga och röja på deras anpart» i allmänningarne, såvida de ägde »besuttna gårdar i nästa socknar och härad».[2] Frågan blir då, vad adeln avsåg med uttrycket »kronans anpart i allmänningar». IHRFORS, som behandlat denna fråga i sitt anförda arbete (s. 139), anser, att med kronans anpart åsyftades »den kronan enligt landslagen tillerkända tredjedelen i räntan». Denna uppfattning synes dock vara mindre välbetänkt med hänsyn till det sammanhang, i vilket uttrycket här förekommer. Det heter nämligen i ovan anförda citat, att konungen under vissa förutsättningar hade rätt att bebygga och förbättra samma anpart. Härav följer, att det måste hava varit fråga om viss del av själva allmänningsjorden. Privilegieutkastets författare har tydligen utgått från föreställningen, att liksom adelsmän kunde hava andel i allmänning, på den grund att de ägde »besuttna gårdar» i samma socken eller härad, kunde också kronan räkna sig till godo en viss andel i förhållande till de kronohemman, som voro belägna inom motsvarande områden. Av uttalandet kan möjligen också slutas, att de »odalbyar», om vilka förslagsställaren talar, även ansetts hava varit berättigade att i viss utsträckning nyttja allmänningen.

Varken 1590 eller 1594 års förslag har erhållit karaktär av gällande rätt, men icke desto mindre — eller kanske just därför — äro de båda förslagen av synnerligen stort intresse med hänsyn till de olika uttalanden, som där förekomma. De äro nämligen var i sitt slag typiska exponenter för de oförenliga motsatser i fråga om uppfattningen av allmänningarnes rättsliga ställning, vilka representerades av å ena sidan konungamakten, å andra sidan rikets första stånd.

I det s. k. Karl IX:s lagförslag[3] fastslogs det redan tidigare i praxis tillämpade systemet, att ingen fick bygga å härads- eller landsallmänning utan konungens samtycke, vilket samtycke dock enligt förslaget ej fick användas på sådant sätt, att det kunde lända häradet eller landskapet till skada.[4] Nybyggaren skulle också årligen

[1] IHRFORS, a. a., s. 139, har i motsvarande citat felaktigt »adelsbyar», vilket går tillbaka på ett tryckfel hos STIERNMAN, varifrån citatet hämtats.

[2] Detta förslag till adelsprivilegier, som aldrig erhöll kunglig bekräftelse, är tryckt i Svenska riksdagsakter, Ser. I, D. 3:1, s. 408. — Samma förslag är i hithörande delar anfört hos IHRFORS, a. a., s. 139, där det emellertid felaktigt angives utgöra »konung Sigismunds försäkran för ridderskapet och adeln den 11 februari 1594, vari konungen nådeligen stadfäste och efterlät åt Sveriges rikes adel vissa privilegier och adliga villkor». Detta misstag, som även återfinnes hos A. A. STIERNMAN: Alla riksdagars och mötens besluth, D. 1 (1728), har föranledt IHRFORS att i sitt anförda arbete göra åtskilliga med verkligheten föga överensstämmande slutsatser.

[3] Såväl detta som det s. k. Rosengrenska förslaget är tryckt i Lagförslag i Carl den niondes tid, utg. 1864 av kongl. riks-archivet.

[4] Denna fråga synes hava varit på tal redan vid Söderköpings riksdag 1595. Åtminstone handlar en av de punkter, som skulle föredragas ständerna vid nämnda riksdag, om byars och torpställens upptagande på

erlägga viss avgift till konungen i proportion till de ägor, som tilldelats honom av allmänningen. Icke desto mindre intager förslaget på denna punkt en försiktig hållning, möjligen beroende på att konungen vid denna tid fann det med sin fördel förenligt att i politiskt avseende stödja sig på allmogen. Häradena liksom landskapen bibehöllos sålunda åtminstone formellt vid sin gamla äganderätt till allmänningarne, vilket förhållande ytterligare bestyrktes genom den visserligen endast i förbigående anförda föreskriften, att nybyggarne även skulle erlägga årlig avgift till häradet, resp. landskapet.[1]

Det s. k. Rosengrenska lagförslaget synes i ännu högre grad hava åsyftat att gynna de kungliga intressena. Det undvek sålunda sorgfälligt alla uttryck, som kunde häntyda på en häradets eller landskapets äganderätt till allmänningarne. Ej heller omtalas någon årlig avgift till menigheterna från nybyggarnes sida. För tillstånd att göra intagor fordrades samtycke av konungens befallningsman. Häradshövdingen, resp. lagmannen, jämte nämnden skulle dock i varje fall avgöra, hur stor del av allmänningen, som nybyggaren fick råda över. Bestämmelserna om utskylderna till kronan åter äro avfattade i överensstämmelse med det kungliga förslaget.

Det är till en början med en viss känsla av förvåning, man tager del av det Rosengrenska förslagets ovan anförda föreskrifter, då man vet, att de representera den dåtida adelns ståndpunkt i ämnet. Adeln hade sålunda i detta förslag frånträdt sin tidigare uppfattning och anslöt sig numera till tanken, att konungen efterträdt menigheterna såsom ägare till allmänningarne. Emellertid ansåg med all sannolikhet lagförslagets författare, att denna frontförändring icke inverkade på frågan om de enskilda frälsemännens förhållande till allmänningen. Intet hindrade nämligen, att vid sidan av konungen kunde finnas adelsmän, »som i samma häradsallmänning ägande äro»,[2] och dessa berördes tydligen icke alls av lagförslagets föreskrifter om tillstånd och skattskyldighet. I sak betecknade därför förslaget ingalunda någon eftergift från adelns sida.

Riktigheten av det ovan anförda bestyrkes genom en granskning av 1612 och 1617 årens adelsprivilegier, enligt vilka den adlige jordägaren erkändes såsom lottägande i härads- resp. landsallmänning.[3] Vad detta uttryck, som osökt för tanken på 1594 års ovan anförda förslag, i realiteten innebar, framgår visserligen ej direkt av privilegiernas ordalag, men sannolikt avsågs därmed att sätta en damm för kronans mera

kronans allmänningsskogar, där det kunde ske utan skada för någon bolby. (Svenska riksdagsakter, Ser. I, D. 3: 2, s. 572).

[1] I praxis utgick på sina håll häradsskylden allt fortfarande till häradet. Ännu på 1690-talet omtalas, att vissa nybyggare på Bälinge häradsallmänning erlade en »liten genant» till häradet. (Uppsala länsstyrelses arkiv, UL, Skattläggningar 1690—91, pag. 995.) Jfr 1695 års förslag till jordabalk, kap. 12, § 8 (W. SJÖGREN: Förarbetena till Sveriges rikes lag, D. 4, s. 212), där det heter, att av nybyggen å allmänning »tage konungen skatt och ej häradet (av)gift som fordom». Vidare säger P. ABRAHAMSSON i sin kommentar till landslagen (1726), s. 583: »Utav utskylder av härads- och landsallmänningar åtnjöt häradet fordom två delar. C. 29, § 3. C. 31 Byg. b. LL. Men nu faller räntan av de hemman, som på allmänningarne äro, till kronan. Skogsord. 1664, § 2, 3, 6.» — E. SCHALLING: Skatterätt, stadgerätt och frälserätt (Historisk tidskrift 1927), s. 47, uppgiver, att genom 1688 års häradsfogdeinstruktion, p. 3 (o: p. 8), bestämdes, att »odlingslägenheter å häradsallmänning skulle skatta *enbart* till staten». Denna uppgift kan dock icke sägas vara fullt överensstämmande med riktigheten. I varje fall är man icke utan vidare berättigad att draga en dylik slutsats blott på grundval av den omständigheten, att instruktionen ej omtalar någon avgift till häradet.

[2] De citerade orden återfinnas i Rosengrenska lagförslaget, BB kap. 31.

[3] Årstrycket. Jfr SCHMEDEMAN, s. 179.

vidtgående anspråk, liksom man ville för framtiden möjliggöra för den enskilde adelsmannen att å allmänningen anlägga odlingslägenheter av frälse natur. Detta senare hade kronan i alla tider sökt hindra, då den därigenom berövades den ränta, som annars skulle utgått från dylika lägenheter. I 1602 års riksdagsbeslut[1] hade också bestämts, att allt vad »adeln eller andra» hade byggt eller ock därefter befunnos bygga på »kronans allmänning», skulle »vederkännas under kronan och därav göras skatt och skuld» såsom av annan »kronans egendom». Det är att förmoda, att hertig Karl på detta ställe med uttrycket »kronans allmänning» åsyftat jämväl lands- och häradsallmänningar.[2]

Vare sig att det skett med eller utan stöd av 1617 års privilegier är det emellertid ett faktum, att åtskilliga adelsmän under 1600-talets lopp slagit under sig stora delar av allmänningarne i södra och mellersta Sverige.[3] Bönderna, som härigenom till stor del gingo miste om sina tidigare förmåner i form av gärdsel och bränsle, vände sig därför vid slutet av 1630-talet till regeringsmakten och anhöllo om förbud för allmänningarnes fortsatta uppodlande. Dessutom hade skogarne vid samma tid av olika skäl erhållit ett dittills oanat värde, varför det snart framstod såsom ett riksintresse, att allmänningsskogarne bevarades och vårdades. Detta krav uttalades också flerfaldiga gånger av riksens ständer.[4] I sådant hänseende var det jämväl av vikt, att allmänningarnes gränser funnos tydligt utmärkta, på det att deras inkräktande av enskilda mindre lätt skulle kunna äga rum.[5] Den nyupprättade lantmäterikåren ålades därför i en instruktion av år 1643[6] att bl. a. noga observera allmänningarnes »circumferentz».

I den år 1647 utfärdade skogsordningen[7] nämnes intet direkt om vem, som ansågs vara ägare till allmänningarne. Det heter i § 4 endast, att dessa till landskapens resp. häradenas och socknarnes »tarv och godo äro fordom avvittrade och förordnade; alltså stånde de till landsens (resp. häradets och socknens) inbyggares av högre och lägre stånd hustarv till att nyttja med fäbete, fiskande, timmer och vedbrand, men icke till att fördärva och utöda». Anledningen till denna försiktighet är sannolikt endast, att kronan och adeln allt fortfarande hade delade meningar rörande denna sak, och att ingendera parten velat frånträda sin en gång intagna ståndpunkt. Till följd härav har man tydligen enats om att ej göra något uttalande i denna delikata fråga, vars avgörande härigenom kom att lämnas åt framtiden.

Till en början framhålles i 1647 års skogsordning, att över hela riket skulle lagmän och häradshövdingar jämte deras nämnder, »så ock några flera beskedlige män därtill deputerade i varje lagsaga», rannsaka å vilka orter lands-, härads- och socken-allmänningar voro belägna. Sedan dessa senare återfunnits, skulle de lagligen avgränsas från privatorum ägor, »så att», som det vidare heter, »vart landskap, härad

[1] Tryckt hos STIERNMAN. — [2] Jfr Hertig Karls registratur (RA) 1593 $^{5}/_{5}$ II, fol. 71.

[3] Bevisen härför återfinnas bl. a. i Skogskommissionernas handlingar. — Delvis hade detta dock skett med kungligt medgivande antingen genom s. k. frälseköp eller genom formlig gåva. Jfr Kungl. resolutionerna på allmogens allmänna besvär vid 1644 års riksdag, § 2, och vid 1672 års riksdag, § 11 (tryckta hos STIERNMAN), samt såsom exempel Kungl. brev 1651 $^{19}/_{6}$ och $^{7}/_{8}$ (Uppsala länsstyrelses kungliga brevbok 1649—57, UL).

[4] Riksdagsbeslut åren 1638, 1642 och 1643 (tryckta hos STIERNMAN). — [5] IHRFORS, a. a., s. 152.

[6] Tryckt hos C. G. STYFFE: Samling af instruktioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finnland (1856), s. 267—69.

[7] Tryckt hos SCHMEDEMAN.

eller socken, en eller flera, som allmänningsrätt sig med skäl tillägnar, må veta sitt av och från androm njuta okvalt och åtskilt» (§ 1). Därefter skulle undersökning ske beträffande alla gårdar, torp och backstugor, som befunnos ligga inom nämnda allmännings gränser. Därvid skulle alla redan upptagna nybyggen utrivas, såvida de ej befunnos fylla minsta måttet för fullsuttenhet, nämligen $^1/_4$ mantal. Oberoende av storleken skulle efter rannsakning och dom utrivning dessutom äga rum, om nybygget upptagits utan vederbörligt tillstånd, under förutsättning dock att urminnes hävd ej åkommit. Den privata äganderätten till allmänningsjord erkändes f. ö. endast inom laga råmärken eller i den omfattning laga fång kunde uppvisas. Dock skulle nybyggaren liksom andra häradsbor hava rätt att släppa sin boskap i vall på allmänningen och därstädes »nyttja timmerskog och vedbrand till sitt enskilda husbehov», men däremot icke till avsalu eller till övriga häradsbors förfång. Om det vid rannsakningen konstaterades, att en innehavare eller hans förfäder erhållit kungligt tillstånd till viss intaga, borde även undersökas, huruvida icke den ursprungliga intagan sedermera egenmäktigt utvidgats på allmänningens bekostnad (§§ 2—3).

Skogsordningens bestämmelser synas i stort sett icke hava haft avsedd effekt. Orsaken härtill ligger i öppen dag. De svenska ämbetsmän, som skulle sörja för stadgans efterlevnad, saknade vid denna tid all håg att sätta i gång med rannsakningar, vilka skulle i hög grad hava motarbetat deras egna eller deras ståndsbröders intressen. I den mån rannsakningar verkligen kommo till stånd i en aller annan landsända, riktades dessa förnämligast mot mindre nybyggare, men frälsemännen fingo fortfarande i regel sitta trygga å sina intagna besittningar. 1651 års utskottsmöte hade därför bl. a. fått i uppdrag att genomse skogsordningen för att pröva, om den vore behäftad med något fel, men i sitt utlåtande[1] fastslog mötet, att densamma vore »i sig själv högnödig och god». Det enda, som fattades, vore »en skarp uppsikt och allvarsam exekution». Den skogsordning, som sedermera utfärdades 1664,[2] innehåller ej heller något egentligt nytt utöver den gamla åtminstone i de delar, som här äro av intresse att belysa. Dock har i 1664 års skogsordning inryckts en del nya föreskrifter om kraftigare åtgärder till främjande av stadgans efterlevnad. Att denna efterlevnad dittills lämnat åtskilligt övrigt att önska, framgår även av böndernas ofta upprepade klagomål vid riksdagarne. Såsom exempel må anföras allmogens från Oppunda härad (Södermanland) enskilda besvär vid 1655 års riksdag, enligt vilket häradsborna icke fingo nyttja sin allmänning efter skogsordningens innehåll, emedan en stor del av denna blivit inhägnad till stohagar åt de adelsmän, som ägde sätesgårdar i trakten. Och vid en senare riksdag klagade allmogen från Rönö härad i samma landskap över stor brist på skog, vilken förorsakats därav, att »särskilda herrar» slagit under sig allmänningarne och förklarat dem för sin enskilda egendom.[3]

Vid sidan av allmänningarne funnos i Sverige alltsedan medeltiden även s. k. *kronoparker*, vilkas ursprung och tillkomst nu i korthet skola beröras. Första gången uttrycket förekommer är i Magnus Erikssons landslag (KonB 30), där det stadgas, att var och en som jagar i konungens park, var den helst är belägen, har förbrutit

[1] Tryckt hos STIERNMAN. — [2] Tryckt hos SCHMEDEMAN.
[3] Besvären äro förut refererade hos IHRFORS, a. a., s. 168—69.

häst och armborst och skall dessutom böta 40 mark, allt konungens ensak. Förbudet upprepas så godt som ordagrant i Kristoffers landslag (KonB 34), men till stadgandet har här bifogats en slags definition på begreppet konungspark, vilken förklaras vara konungs enskilda ägor, såsom Upsala öd och annat sådant. C. J. SCHLYTER har i sitt glossarium uttalat, att park i detta sammanhang ej kan betyda annat än de inhägnade jaktplatser, som funnos vid konungens gårdar, och som voro upplåtna till hans personliga bruk. Även om denna tolkning skulle visa sig vara riktig, är det ett faktum, att benämningen konungspark alltifrån nyare tidens början använts i annan bemärkelse. Edsveden (Edsmären) i Västergötland betecknas sålunda i Gustaf Vasas äldsta jordeböcker såsom konungspark, ehuru densamma i bihanget till Västgötalagen kallas allmänning.[1] Troligen är detta nya beteckningssätt endast en direkt följd av kungliga brevet den 1 juli 1539,[2] enligt vilket särskilt förbud utfärdats för frälsemän, präster och bönder att jaga å Edsveden eller att där fälla ekar. Konungens uppgift i detta sammanhang, att Edsveden alltid varit fridlyst såsom kronans egen skog, kan på goda grunder betvivlas.

Konung Gustafs söner fortsatte på den inslagna vägen, och under senare hälften av 1500-talet och vid början av det sjuttonde århundradet kommo till följd härav blott och bart genom kungligt maktbud bl. a. hela Öland, vissa skogar och marker omkring Uppsala och vid Köping, Omberg i Östergötland samt Halle- och Hunneberg, ävensom Kinneskogen och Mösseberg i Västergötland att förklaras för konungens djurgårdar eller parker.[3] Inom dessa områden fick sålunda ingen jaga eller fälla timmer utan konungens särskilda tillstånd. För att skilja parkerna från andra skogar brukade konungens vapen uthuggas å gränsstenarna;[4] och särskilda jägmästare, skogvaktare och hejderidare fingo i uppdrag att noga tillse, att det kungliga förbudet upprätthölls.

Emellertid visade det sig, att ej ens regeringsmakten hade full kännedom om vilka skogar, som skulle anses såsom kronoparker. Redan 1595 hade hertig Karl väckt fråga vid Söderköpings riksdag om undersöknings anställande härom i alla landsändar.[5] Sannolikt till följd av de i politiskt avseende oroliga tiderna ledde detta uppslag ej till något resultat. Ehuru jägeriförvaltningen i viss mån centraliserades 1613 genom tillsättandet av en särskild överjägmästare, som skulle bl. a. hava till uppgift att i sista hand övervaka, att varken adeln eller andra olovligen jagade på kronans fridlysta parker, förekommer varken i dennes instruktion ($^{27}/_{6}$) eller annorstädes någon samtida uppgift om parkernas antal och läge. Det är därför förvånande att finna, huru i en förteckning, som efter allt att döma upprättats 1634 av dåvarande riksmarskalken Axel Banér, antalet kronoparker endast i Västergötland uppgives

[1] STYFFE: Grundregalerna, s. 249. — [2] Gustaf I:s registratur 1539 $^{1}/_{7}$.

[3] STYFFE: Grundregalerna, s. 251. Se dessutom Hertig Karls registratur (RA) 1594 $^{21}/_{11}$ fol. 214; Riksregistraturet (RA) 1604 $^{4}/_{1}$ och $^{24}/_{1}$ samt 1607 $^{21}/_{4}$. I sistnämnda brev erhöll ståthållaren Christoffer (von) Wernstedt befallning att fridkalla skogar och marker omkring Uppsala slott på 3, 2 eller 1 $^{1}/_{2}$ mils avstånd allt efter omständigheterna och med *pålar och vapen* utmärka det fridkallade området, inom vilket ingen hädanefter skulle vid livsstraff få skjuta djur eller fågel.

[4] Se t. ex. Kinne härads tingsprotokoll 1627 $^{9}/_{5}$ (avskrift bland bilagorna till 1688 års kommissorialrätts i Skaraborgs län protokoll, GL). — Det är här tydligen fråga om sådana stenar, som i kungl. fullmakten för jägmästaren Erik Krabbe 1623 $^{29}/_{1}$ (tryckt hos H. SAMZELIUS: Jägeristaten, 1915, s. 83—84) kallas »hejdestenar», och som förklarades skola vara två famnar långa.

[5] Se härom Svenska riksdagsakter, Ser. I, D. 3: 2, s. 575.

vara mer än 20. En kopia av denna förteckning, som sedermera allmänt kallades »herr Axel Banérs lista»,[1] har den 22 december 1634 såsom bilaga medföljt ett kungligt brev till dåvarande överjägmästaren i Skaraborgs län Carl Hård,[2] närmast i avsikt att visa hur många hejderidare, som behövde anställas vid varje kronopark. Efter vilka grunder listan uppgjorts är obekant, ävensom i vilket förhållande Axel Banér stått till jägeristaten. Skulle man våga en gissning beträffande det senare spörsmålet, kan man möjligen förmoda, att jägeristaten under år 1634 tillfälligtvis sorterat under riksmarskalksämbetet.[3] Detta antagande stödes i viss mån av en notis hos H. SAMZELIUS: Jägeristaten (1915), s. 90, där det omtalas, att en person vid namn Nils Hansson enligt egen uppgift ungefär vid ifrågavarande tid av Axel Banér antagits såsom jägare. Huru som helst ställde sig tydligen överjägmästaren det kungliga brevet till efterrättelse, vilket framgår av den rulla över skyttar och skogvaktare, som han 1635 insände till kammarkollegium,[4] och som åtminstone delvis överensstämmer med den Banérska listan. I nämnda rulla rubriceras dock ej skogarne uttryckligen såsom kronoparker.

Vid 1638 års riksdag blev frågan om kronoparkerna ånyo aktuell. Först och främst begärde adeln i anledning av en kunglig proposition rörande åverkan å samma parker att få veta var dessa voro belägna, på det att ståndet för framtiden måtte kunna undvika att förgripa sig på Kungl. Maj:ts och kronans regalier och rättigheter. Axel Banérs ovan omtalade lista har i detta sammanhang tydligen förevisats ståndet, ty en avskrift av densamma finnes bilagd originalprotokollet vid nämnda riksdag.[5] Ungefär samtidigt kommo kronoparkerna att tilldraga sig uppmärksamheten även ur en annan synpunkt. En instruktion för riksjägmästaren, vilket ämbete inrättats genom 1634 års regeringsform, höll nämligen på att uppsättas inom rådet, och det ansågs därvid lämpligt att åtminstone de viktigaste kronoparkerna där uppräknades. Under rådsdiskussionen den 17 april 1638 enades man om att i instruktionen upptaga följande skogar, vilka »odisputerligen» ansågos tillhöra kronan såsom dess enskilda parker, nämligen 1) Öland, 2) Åland, 3) Omberg, 4) Edsveden, 5) Hunneberg, 6) Sundshagen vid Älvsborg, 7) Billingen, 8) Kinneskogen, 9) en mil kring Uppsala, 10) kring Stockholm: Bromma, Solna, Lovö, Svartsjölandet, Adelsö, 11) Södermanland kring Nyköping, 12) vid Jönköping och 13) en mil kring Kalmar.[6] Icke desto mindre gjordes i själva instruktionen, som utfärdades den 30 maj s. å.,[7] vissa tillägg, ändringar och förtydliganden. Nytillkomna voro sålunda Halleberg, Hyentorp, Mösseberg och Kronoberg. »Vid Jönköping» förtydligades till »en mil kring Jönköping». Och slutligen uteslöts Adelsö och ersattes med Spånga socken i Stockholmstrakten. I instruktionen ålades vidare riksjägmästaren att låta avgränsa parkerna med sär-

[1] En samtida avskrift av denna lista finnes bland bilagorna till Ridderskapets och adelns riksdagsprotokoll 1638 (Riddarhusarkivet); en annan senare kopia finnes bland 1684 års skogskommissions i Skaraborgs län handlingar (KA). Se bilaga I, nedan s. 92.

[2] Jfr SAMZELIUS: Jägeristaten, s. 50.

[3] Carl Hård säger sig 1635 $^{25}/_{4}$ vara t. f. riksjägmästare. Han blev ordinarie först s. å. $^{11}/_{12}$. (SAMZELIUS: Jägeristaten, s. 50 och 224—25.)

[4] Rullan återfinnes i vidimerad avskrift bland 1684 års skogskommissions i Skaraborgs län handlingar (KA).

[5] Jfr det tryckta adelsprotokollet 1638, D. 2, s. 330 och 355. Originalprotokollet förvaras i Riddarhusarkivet.

[6] Jfr det tryckta riksrådsprotokollet 1638, s. 191.

[7] Instruktionen är tryckt bl. a. hos SAMZELIUS: Jägeristaten, s. 216.

skilda stenar och stängsel och dessutom låta varna församlingarne från predikstolarne, att ingen obehörig måtte fördrista sig skjuta eller jaga inom dessa områden. Tillräckligt antal hejderidare skulle till yttermera visso förordnas för att hålla uppsikt över parkerna, och namnen på samtliga dessa personer skulle upptagas i rullor, som varje år borde insändas till kammarkollegium i och för kontroll. Något mulbete tillläts ej, med undantag av att bönderna om sommaren mot en viss avgift kunde få rätt att insläppa sina svin å ekskogarne. Odugliga bärande träd skulle försäljas efter viss uppskattning och penningarne användas till jakttygs inköpande för kronans räkning. Allt svedjande var förbjudet, och å parkerna redan befintliga torp och nybyggen skulle besiktigas och, om de befunnos vara till skada, utrivas.

Ehuru i instruktionen för riksjägmästaren intagits en förteckning över kronoparker, var regeringen fullt medveten om, att denna icke kunde vara fullständig. I själva verket visste ingen med bestämdhet vilka skogar, som borde hänföras under detta begrepp. Förhållandet framgår bl. a. av kungliga resolutionen på ridderskapets och adelns besvär den 17 februari 1640, § 12,[1] som utgör ett svar på adelns vid 1638 års riksdag framställda begäran att få officiell upplysning om parkernas läge och gränser. Regeringen uttalade sig här undvikande. Under Hennes Kungl. Maj:ts omyndighetsår ansåg sig regeringen icke kunna »åtskilja» parkerna, utan uppsköts all vidare förklaring »till sin behöriga tid».

I 1647 och 1664 årens skogsordningar nämnes intet om parkerna, vilka ansågos följa särskilda regler, men i samma årens jaktstadgar[2] omtalas bl. a. olovlig jakt å kronoparkerna, vilka »enkannerligen» äro Öland, Åland, Billingen, Kinneskogen, Edsmären, Hunne- och Halleberg samt »något stycke vid ett eller annat Vårt slott». Ej heller i jaktstadgorna erhålles sålunda någon fullständig förteckning å kronans parker. F. ö. ökades allt fortfarande parkerna till antalet. I Olands härads dombok den 26 oktober 1649 är sålunda exempelvis antecknat, att samma dag ett kungligt brev, daterat den 9 juni s. å., blivit uppläst, innehållande att skogen Ramshylt hädanefter skulle vara »frikallad» samt »kallas konungs park och enskilda egendom».[3]

Den första allmänna rannsakningen beträffande kronoparkernas läge och gränser synes hava hållits 1655 i anledning av riksdagsbeslutet samma år.[4] I detta beslut, som tillkommit i samband med den s. k. fjärdepartsräfsten, uppräknas bl. a. »kronans gamla enskilda parker» såsom hörande till »omistandes orter». Till följd härav igångsattes åtminstone över hela Västergötland under september, oktober och november månader 1655 rannsakningar av åtskilliga lagläsare och nämnder beträffande de inom landskapet allmänt kända kronoparkerna samt därå befintliga torp och hemman, vilka rannsakningar protokollfördes och sedermera insändes till reduktionskollegium.[5] Någon större betydelse uppnådde dock icke dessa rannsakningar.

[1] Tryckt hos STIERNMAN.

[2] Tryckta hos SCHMEDEMAN. Jfr den därstädes ävenledes tryckta stadgan 1641 $^{29}/_{3}$ ang. förbud att fälla ved samt skjuta djur och fåglar å fridkallade parker.

[3] Olands härads dombok (UL), Bd I, 1630—70. — [4] Tryckt hos STIERNMAN.

[5] Jfr Kammararkivets samling av från Skaraborgs län ankomna brev 1684; samt en förteckning å de härader i Västergötland, i vilka rannsakning beträffande kronoparkerna ägt rum 1655 (bland Kammararkivets oordnade skogshandlingar, blått n:r 196). — Det kan på goda grunder antagas, att den s. k. herr Axel Banérs lista (jfr ovan, s. 13) ej lagts till grund för ifrågavarande rannsakningar.

Under tidernas lopp hade bönderna i åtskilliga härad genom särskilda resolutioner fått kungligt tillstånd att efter skogvaktarnes anvisningar utan vedergällning hämta vindfällen och odugliga träd å vissa parker till sin nödtorft. Genom kungliga resolutionen på allmogens besvär den 29 augusti 1664, § 8, meddelades en allmän bestämmelse härom.[1] Dessutom erhöllo nu de bönder, som bodde inom ett parkområde, samma tillåtelse. Skogvaktaren behövde dock i detta fall ej vara tillstädes, blott träden på förhand blivit märkta av hejderidaren med kronans hammare. Sistnämnda bönder skulle även få rätt att utan ersättning släppa sina egna svin å ollonskogarne »de tider, som ollonen vanka».

Skogsordningarnes föreskrifter om rannsakningar rörande allmänningarne hade som nämnts sannolikt till följd av adelns motstånd endast i ringa utsträckning kunnat verkställas. Under 1670-talet gjorde Kungl. Maj:t ett nytt försök att sätta i gång med dylika undersökningar,[2] vilka jämväl borde utsträckas till att omfatta kronoparkerna. Den direkta anledningen till det förnyade initiativet var en rättegång, som länge pågått i reduktionskollegium mellan kronan och Conrad Falkenbergs arvingar angående de senares rätt till åtskilliga torp å Tiveden. En ytterst viktig fråga, som i detta sammanhang uppstått, var, huruvida Tiveden skulle anses för kronans allmänning eller ej. Redan den 2 april 1667 hade kollegiet brevledes uppdragit åt landshövdingen i Skaraborgs län att på stället låta rannsaka om dessa torps läge och ursprung, men först efter åtta års förlopp hade landshövdingen behagat inkomma med svarsskrivelse i ämnet. I denna skrivelse, som var hållen i snäv ton, förklarade landshövdingen, att han icke kände till några torp i sitt hövdingdöme, vilka voro byggda på allmänningsskogar, och om dylika torp mot förmodan funnes, hade det säkerligen observerats vid den senast hållna rannsakningen i landsändan (1655 ?).[3] Härmed kunde reduktionskollegium av naturliga skäl ej låta sig nöja, utan avlät den 17 maj 1675 en skrivelse till Kungl. Maj:t, i vilken påpekades, att 1664 års skogsordnings föreskrifter rörande nybyggen ej efterlevdes å såväl »Tiveden som andra stora kronans skogar och allmänningar». I anledning härav anhöll kollegiet särskilt med tanke på kronans förlust av masteträd, att Kungl. Maj:t måtte utse några personer till att rannsaka om intagor på allmänningarne och i detta sammanhang avgöra vilka nybyggen, som borde äga bestånd.[4] Kungl. Maj:t biföll kollegiets förslag genom skrivelse till landshövdingarne den 19 maj 1675.[5] En allmän rannsakning över hela riket påbjöds i detta brev, och skulle densamma omfatta ej blott »kronans allmänningar och enskilda parker» utan jämväl »härads- och sockenallmänningar». Kungl. Maj:t sade sig nämligen hava erfarit, att åtskilliga privatpersoner anlagt torp på kronans skogar och allmänningar, vilka torp visserligen delvis funnos intagna i jordeböckerna, men i varje fall icke påförts någon ränta. Dessutom hade torpinnehavarne i strid mot skogsordningens föreskrifter tagit sig för att svedja

[1] Tryckt hos STIERNMAN.

[2] Även vid början av 1660-talet hade man haft för avsikt att företaga generella allmänningsrannsakningar, vilket framgår av Kam.-koll. protokoll (KA) 1662 $^{22}/_{3}$ fol. 47.

[3] Jfr Reduktionskollegii protokoll (KA) 1674 $^{24}/_{11}$ och 1675 $^{29}/_{7}$.

[4] C. W. U. KUYLENSTIERNA: Om rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta hemman (1916) s. 35.

[5] Falu läns arkiv (UL), landskontoret, Ser. H, n:o 1, Præjudicata, fol. 93—94. — KUYLENSTIERNA har förbisett detta kungl. brev i sitt anförda arbete, s. 35.

och i stor utsträckning hugga timmer i skogarne, kronan till skada och förfång. Vid sidan av dessa omständigheter skulle vid rannsakningen särskilt undersökas, huruvida det funnes några »skogar, parker och varjehanda andra lägenheter», vilka »i anseende till en eller annan kvantitet och beskaffenhet hos Oss uti consideration komma borde och såsom Vår omistandes egendom förbehållna bliva».

Detta kungliga brev synes emellertid icke hava föranledt någon åtgärd, ty den 3 februari 1683 ingick reduktionskollegium till Kungl. Maj:t med en ny framställning i samma ämne och med liknande motivering.[1] Kungl. Maj:t utfärdade i anledning härav den 10 februari s. å. en skrivelse till landshövdingarne med förnyad anhållan om att rannsakningar skulle verkställas »på Tiveden och andra Våra och kronans stora skogar och allmänningar» i samtliga län av »befallningsmännen och andra redliga män». Dessa personer skulle framför allt tillse, att de torp, som voro av sådan beskaffenhet, att de borde bibehållas, en gång för alla skattlades. De övriga torpen skulle utrivas. Allt svedjande och olaga hygge skulle slutligen med all kraft förbjudas och förhindras.[2]

Vid första påseendet ger 1683 års kungliga brev intet märkligt vid handen. Innehållet överensstämmer i alltför hög grad med de påbud, som återfinnas exempelvis i skogsordningarne, för att kunna sägas innehålla något egentligt nytt. Men i trots härav bildar detta kungliga brev grundvalen för skogskommissionernas verksamhet. Visserligen dröjde det stundom länge, innan brevets innehåll hann förverkligas, men skillnaden mellan förr och nu var uppenbar och visade sig framför allt i de olika förutsättningarne. Medan förut adeln som det mäktigaste ståndet kunnat förhindra alla undersökningar av allmänningarne såsom stridande mot dess intressen, hade numera efter 1682 den politiska makten övergått i den enväldige konungens hand. Enväldet, som i allmänhet visade förmåga att i ömtåliga ekonomiska frågor uppnå resultat, vilka på grund av stridiga ståndsintressen tidigare kunnat förhalas snart sagt hur länge som helst, skulle även i detta fall visa sig vara situationen vuxen.

Olika meningar hava inom litteraturen yppats beträffande antalet skogskommissioner, som förefunnits under envåldstiden.[3] Vid lösningen av detta spörsmål bör till utgångspunkt lämpligen tagas kungliga förklaringen den 8 november 1786.[4] Kungl. Maj:t drager däri en skarp gräns mellan å ena sidan de »på 1680 och 1690 åretalen särskilt förordnade och med egna instruktioner försedda skogskommissioner» och å andra sidan sådana »skogskommissioner eller avvittringsrätter, de där efter allmänna författningar rannsakat och avdömt förefallande tvistigheter emellan privata jordägare och kronan om rågångar, bolstada skillnader och äganderätt». Endast de förra förklarades av Kungl. Maj:t vara skogskommissioner i egentlig bemärkelse; de senare hade »rätteligen ej varit andra än häradssynerätter, änskönt de sig skogsrätter kallat».[5]

[1] KUYLENSTIERNA: Om rekognitionsskogar, s. 35. — [2] Riksregistraturet (RA) 1683 $^{10}/_{2}$ fol. 620.

[3] Se t. ex. A. ÅSTRÖM: Om svensk jordäganderätt (1897), s. 66; V. EKSTRAND: Samlingar i landtmäteri, D. 2 (1905), s. 214; HOLMBÄCK: Kvarnkommissionerna, s. 32; KUYLENSTIERNA: Om rekognitionsskogar, s. 41; samt IHRFORS, a. a., s. 180—81.

[4] Tryckt i Ny lagsamling, utg. af J. H. BACKMAN, H. 1, s. 252.

[5] Riktigheten härav framgår bl. a. vid en jämförelse mellan å ena sidan Ovansjö och Torsåkers socknars riksdagsbesvär den 12 augusti 1746 (samtida avskrift i Kopparbergs länsstyrelses kansliarkiv, UL, E. IX, n:o 1) samt å andra sidan P. 4, n:o 21 (Lantmäteristyrelsens arkiv).

Med ledning av det sålunda uppställda kriteriet kan till en början utmönstras sådana kommissioner, som tillsatts på grund av 1683 års avvittringsförordning[1] eller 1696 års kungliga brev till landshövdingarne om torps och nybyggens avskaffande på skogar och allmänningar i bergslagerna.[2] Ej heller böra kommissorialrätter, som saknat specialinstruktion och dessutom haft sin uppgift begränsad till viss allmänning[3] anses höra hit. Vid sådant förhållande befinnes, att under Karl XI:s regering skogskommissioner förekommit endast i Skaraborgs, Älvsborgs, Upplands och Västmanlands län. Riktigheten härav bestyrkes genom en undersökning av kammarkollegii relation till regeringen den 5 maj 1697,[4] vari ovannämnda kommissioner uppräknas.[5] Några få veckor efter Karl XI:s död tillsattes emellertid ytterligare en skogskommission, nämligen för änkedrottning Hedvig Eleonoras livgeding.[6] Vid början av 1700-talet voro dessutom planer å bane att tillförordna en skogskommission jämväl för Blekinge län, men dessa planer blevo aldrig förverkligade.[7] I det följande komma de olika skogskommissionerna, deras sammansättning och verksamhetsformer att behandlas var för sig.

[1] En dylik »kommission» med lagmannen Johan Gripenhielm såsom ordförande tillsattes i Kopparbergs län genom kungl. brev 1696 $^{16}/_{12}$. Av kungliga brevet 1698 $^{26}/_{10}$ framgår, att densamma varit verksam under hösten s. å. (Kopparbergs länsstyrelses kansliarkiv, UL, D. I, n:o 10.) Såsom regel skedde dock avvittring i nämnda län genom de olika tingsrätternas försorg. Se t. ex. Åbokommitténs utredning ang. rekognitionsskogarne (1919), s. 170 och 189—90; samt Kopparbergs länsstyrelses kansliarkiv (UL), E. IX, n:o 1.

[2] Ang. detta brevs innehåll, se närmare KUYLENSTIERNA: Om rekognitionsskogar, s. 41. Dylika allmänningsrannsakningar hava 1697 hållits bl. a. i Östergötland (Kvarnar och sågar, Östergötland, KA), samt i Värmland och Närke (Örebro länsstyrelses kansliarkiv, UL, E. IX, n:o 2).

[3] HOLMBÄCK: Kvarnkommissionerna, s. 32, medräknar bland skogskommissionerna sådana, som verkat »på åtskilliga särskilda orter». Till stöd härför anföres dock endast ett i KA befintligt protokoll, ang. en 1689 företagen rannsakning över säteriet Gammelbos skog i Ramsbergs socken (Närke). Domstolen, som fungerade mellan den 18 och den 26 september nämnda år, kallar sig emellertid ej ens själv för skogskommission, och ej heller finnas några andra skäl, som i förevarande fall kunna föranleda användandet av en dylik benämning.

[4] Tryckt 1768 av S. RYDHENIUS. — [5] Se även KUYLENSTIERNA: Om rekognitionsskogar, s.41.

[6] Då ÅSTRÖM, a. a., s. 66, omtalar en skogskommission i Östergötland, kan han möjligen avse livgedinget, i vilket delar av nämnda landskap (Vadstena län) ingingo. Uppgiften blir dock i varje fall vilseledande, ty skogskommissionens verksamhet kom aldrig att utsträckas till nämnda län. — IHRFORS, a. a., s. 181, anser emellertid med stöd av Åströms uppgift, att en skogskommission förekommit i livgedinget och en annan i Östergötland.

[7] Se härom Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1700 $^{7}/_{2}$, 1701 $^{14}/_{1}$ och $^{7}/_{2}$ samt 1702 $^{22}/_{2}$.

SKOGSKOMMISSIONERNA

1. SKARABORGS LÄN

Den första skogskommissionen

1683 ÅRS OVAN anförda kungliga brev inträffade i Mariestad under en tid, då överste Gustaf Hård förestod landshövdingämbetet. Denne hann dock ej vidtaga några åtgärder rörande de anbefallda rannsakningarne, eftersom han kort tid därefter avgick från ämbetet. Efterträdaren, landshövding Per Örneklou, avlät emellertid den 4 september 1683 till Kungl. Maj:t en skrivelse,[1] i vilken han föreslog att förutom honom själv kammarrådet Anders Lindhielm, lagmannen Nils Gripenhielm, överjägmästaren Erik Hård och häradshövdingen Andreas Ollonberg i egenskap av reduktionsdeputerade inom länet måtte få i uppdrag att verkställa ifrågavarande allmänningsrannsakningar, på det att verket därigenom skulle erhålla desto större kraft och auktoritet. Då något svar icke avhördes på denna skrivelse, avsände Örneklou den 2 februari 1684 till Kungl. Maj:t ett memorial i ämnet.[2] Landshövdingen utgick här ånyo från det kungliga påbudet av den 10 februari 1683, vilket han ansåg innebära en anmodan att »rannsaka efter några torp och hemman på kronoparkerna och Tiveden». Då dessa rannsakningar emellertid enligt kungliga brevet skulle förrättas av särskilda kommissarier, var Örneklou angelägen att få veta, huruvida några allmänna medel kunde ställas till förrättningsmännens disposition. Landshövdingen föreslog dessutom, att som alla kronans parker inom länet icke voro instenade, detta ju förr dess hellre borde ske, på det att Kungl. Maj:t måtte få rätt kunskap om deras gränser. Detta senare förslag bifölls av Karl XI redan den 9 i samma månad genom skrivelse till Örneklou. Vad arvodesfrågan beträffar, skulle landshövdingen adjungera sig med fyra häradshövdingar inom länet eller med dem i ståndsavseende likställda personer, vilka genom statskontoret skulle erhålla nödigt underhåll, så länge rannsakningen varade.[3]

Den 22 april 1684 utfärdade Kungl. Maj:t ett nytt brev i ämnet,[4] som är av vikt

[1] Landshövdingskrivelser till Kungl. Maj:t, Skaraborgs län (RA). Jfr HOLMBÄCK: Kvarnkommissionerna, s. 26.

[2] Skaraborgs läns landskanslis registratur (GL), Memorial 1684 $^{2}/_{2}$ §§ 9—10.

[3] Kungl. resolution på landshövding Örneklous insinuerade memorial 1684 $^{9}/_{2}$ §§ 9—10 (Riksregistraturet, RA, fol. 467).

[4] Originalhandlingen återfinnes i Skogskommissionens handlingar (GL) 1683—84, II. Jfr HOLMBÄCK: Kvarnkommissionerna, s. 27. Denne förf. har emellertid ej sett originalhandlingen och anser sig därför endast hypotetiskt kunna antaga, att ifrågavarande brev avgått jämväl till Skaraborgs län. Riksregistraturet (RA) 1684 $^{22}/_{4}$ fol. 663 innehåller nämligen endast den redaktion av brevet, som samtidigt avsändes till Älvsborgs län. Se härom nedan, s. 45.

på den grund, att det kan betraktas som den första skogskommissionens enda generella instruktion. Kungl. Maj:t säger sig här hava hört berättas,[1] att i Skaraborgs län funnos »åtskilliga gods och lägenheter dels inom parkerna dels ock på konungs gårds tillhörigheter belägna», vilka fordom blivit »genom köp ifrån kronan abalienerade och hava hos sig sådana härligheter av skog, jakt och andra omistandes ägor, som Vi äro sinnade att inlösa». Fördenskull hade Kungl. Maj:t funnit för godt att låta anställa rannsakning härom, »medan ännu något gammalt folk äro uti livet, som kunna till äventyrs giva om allt sådant utförligt besked och en sannfärdig underrättelse, vilket vid denna årstid sig bäst och bekvämligast göra låter». Konungen betonade i det följande särskilt, att verket borde genomföras på sådant sätt, att å ena sidan »intet av det, som bör tagas i akt Våra regalier i detta mål angående, må försummas eller eftersättas», men å andra sidan ej heller något »med ofog dragas därunder, som icke med fullom skälom betygas kan vara därtill hörigt». Landshövdingen skulle dock icke under förrättningen meddela några domar eller utslag, utan endast låta inprotokollera rannsakningens resultat, vilka med det snaraste borde insändas till Kungl. Maj:t.

Efter ytterligare skriftväxling med myndigheterna i Stockholm under maj månad rörande kommissionens underhåll,[2] förordnade Örneklou slutligen fyra häradshövdingar inom länet till bisittare, nämligen Andreas Ollonberg, Gustaf Ryding (sedermera adlad Rydingstierna), Tyres Gunnarsson och Johan Thiberg.[3] Ingendera av dessa synes med någon synnerlig glädje hava mottagit underrättelsen härom. Detta framgår bl. a. av den skrivelse, som de den 14 juni 1684 gemensamt avläto till Kungl. Maj:t, och vari de uttalade sin fruktan för att de eller deras barn i framtiden skulle komma att lida men på den grund, att allmänningsintressenterna voro både »många och förnäma». Skrivelsen utmynnade i en begäran att bliva tagna i Kungl. Maj:ts särskilda »protektion emot allt eftertryck, som därpå följa torde».[4] I ett särskilt brev till Kungl. Maj:t den 18 juni s. å. biträdde landshövdingen de övriga kommissionsledamöternas anhållan. Konungens svar till landshövdingen den 25 i samma månad[5] med anledning av denna begäran blev emellertid allt annat än tillmötesgående. Något särskilt protektorial ansågs i detta fall alldeles obehövligt. Att ledamöterna skulle kunna hava något skäl att frukta för sin säkerhet, ville konungen på intet sätt erkänna. Tvärtom fastslog han med bestämdhet, att dessa kommissarier kunna »vara säkra nog, att om de göra det som rätt är så för Oss och riket som för dem, som denna kommissionen angår, så löpa de om ingenting fara, vilket I kunna dem veta låta».

Den första skogskommissionen i sitt slag stod nu redo att börja sin verksamhet i

[1] Den hithörande framställningen hos F. F. Carlson: Sveriges historia under konungarna af pfalziska huset, D. 5, s. 199—200, är på denna punkt ej fullt tillförlitlig. Jfr Holmbäck: Kvarnkommissionerna, s. 26, not 6.

[2] Ang. underhållet, se Kungl brev till statskontoret 1684 $^{9}/_{2}$ (Riksregistraturet, RA, fol. 473), samt till landshövding Örneklou 1684 $^{16}/_{5}$ och $^{5}/_{8}$ (original i Skogskommissionens handlingar, GL, 1683—84, II), ävensom Statskontorets skr. till Örneklou 1684 $^{10}/_{7}$ (i original därsammastädes). Varje bisittare fick rätt att uppbära två daler s. m. om dagen förutom skjutspenningar efter två hästar, så länge kommissionsarbetet varade. Såsom ordförande i kommissionen skulle Örneklou däremot endast hava underhåll »efter vanligheten».

[3] Holmbäck: Kvarnkommissionerna, s. 27, anser felaktigt, att kommissionen bestod av ordförande jämte *fem* häradshövdingar såsom ledamöter.

[4] Skogskommissionens skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1684 $^{14}/_{6}$.

[5] Original bland Skogskommissionens handlingar (GL) 1683—84, II.

Skaraborgs län. Första sammanträdet hölls den 12 augusti 1684 i Amnehärads prästgård (Vadsbo härad).[1] Ordföranden hade meddelat Kungl. Maj:t sin åsikt, att förrättningen skulle komma att taga ungefär tio veckor i anspråk, men denna tidrymd hade konungen ansett vara alltför vidlyftigt beräknad och hade därför i skrivelse till Örneklou den 5 i samma månad befallt honom att söka utföra arbetet i hastigare tempo »och så snart som någonsin ske kan».[2] Det visade sig likväl inom kort, att landshövdingens beräkningar ingalunda varit överdrivna. Den första skogskommissionens verksamhet kom nämligen att sträcka sig mellan åren 1684—89, eller inom en tidrymd motsvarande ungefär fyra och ett halvt år. Därvid måste dock hänsyn tagas till förhållandet, att rannsakningen i allmänhet först påbörjades under någon av årets sommarmånader och i regel avslutades under oktober månad, med undantag av år 1688, då sammanträdena pågingo till årets slut och omedelbart fortsatte under det följande året för att definitivt avbrytas den 9 januari 1689. Dessutom synes kommissionen ej hava sammanträdt någon enda gång under loppet av år 1686. Under sådana omständigheter har i själva verket det sammanlagda antalet arbetsdagar uppgått till föga mer än ett år.

Den ursprungliga uppsättningen av ledamöter förändrades i viss mån under årens lopp. Thiberg kom icke tillstädes ens vid första sammanträdet och fick inom få dagar till efterträdare häradshövdingen Andreas Granberg. Så länge kommissionen varade, kvarstod såväl denne som Ryding[stierna] och Ollonberg, ehuru de tidvis på grund av sjukdom, jäv eller andra laga förfall måste ersättas med vikarier. Vid olika tillfällen under år 1688 tjänstgjorde sålunda landssekreteraren Jonas Aurell i stället för Granberg, lagläsaren Elias Svart och assessorn i Göta hovrätt Lars Svanhals i stället för Rydingstierna samt landskamreraren Jonas Björkman i stället för Ollonberg. Häradshövdingen Tyres Gunnarsson lämnade däremot kommissionen efter sammanträdet den 12 oktober 1684 och fick följande år till efterträdare häradshövdingen Christoffer Gyllengrip.[3] Denne senare kvarstod såsom ledamot ännu 1687, ehuru lagläsaren Johan Dubb stundom under sistnämnda år tjänstgjorde som hans substitut. Sedan Gyllengrip avsagt sig ledamotskapet, förordnades den 30 maj 1688 i hans ställe kronofogden Paul Nilsson, vilken sedermera kvarstod, till dess kommissionen upplöstes i januari 1689.

Enligt 1684 års ovan anförda instruktion[4] hade skogskommissionen närmast fått till uppgift att uppsöka och omrösa kronans parker i Skaraborgs län samt vidare rannsaka om de »gods och lägenheter», som voro belägna å samma parker, men genom köp eller på annat sätt kommit i privatorum händer. Till grund för kommissionens verksamhet lades emellertid även kungliga brevet av den 10 februari 1683,[5] vars innehåll ovan angivits, och som i stort sett endast utgjorde ett förnyat påbud om de rannsakningar å »kronans stora skogar och allmänningar», om vilka talats i 1664 års

[1] Skogskommissionens protokoll (GL) 1684.

[2] Skrivelsen finnes i original bland Skogskommissionens handlingar (GL) 1683—84, II.

[3] Ej Christoffer Grip, som Holmbäck: Kvarnkommissionerna, s. 28, kallar honom.

[4] Kungl. brevet den 22 april 1684 åberopas flerfaldiga gånger i kommissionens protokoll (GL) under benämningen »instruktion». (Se t. ex. 1687 $^{7}/_{9}$ och 1688 $^{30}/_{6}$.) Det är därför knappast riktigt, då Holmbäck: Kvarnkommissionerna, s. 30, framhåller, att den senare skogskommissionen i Skaraborgs län *»i motsats mot den förra»* erhållit en instruktion.

[5] Original bland Skogskommissionens handlingar (GL) 1683—84, II.

skogsordning, §§ 1—2. Det kunde därför tyckas, som om det varit av största vikt för kommissionen att bestämma vilka skogar, som voro kronoallmänningar, och vilka, som skulle räknas för kronoparker. Det ser emellertid ut, som om kommissionen saknat sinne för en dylik distinktion. Redan av den ovan omtalade brevväxlingen mellan Örneklou och Kungl. Maj:t före kommissionens bildande synes, att den förre icke dragit någon skarp gräns mellan begreppen kronoallmänning och park. Till yttermera visso heter det i kommissionens protokoll den 27 oktober 1687[1] härom bl. a. följande. Landshövding Örneklou »deducerade, att emellan allmänning och park icke vore någon synnerlig differens, emedan Kungl. Maj:t i alla böter tager största del, videatur skogsordningen, och alltså äger största rätt». Sedan Örneklou därefter påpekat vissa kännetecken å begreppet kronoallmänning, fortsätter protokollet sålunda: »Finnandes herr landshövdingen allenast den differens, att böterna på parkerna dupleras.» Detta uttalande förklarar i viss mån, varför vissa skogar, såsom exempelvis Stöpen, i kommissionens protokoll ömsom kallas kronoallmänning, ömsom park.

Till grund för rannsakningarne har kommissionen redan från första början lagt den allmänningsförteckning, som finnes införd i Västgötalagens additament, och som några decennier tidigare (1663) blivit allmänt bekant därigenom, att den i samband med lagen befordrats till trycket.[2] Det kan synas egendomligt, att denna allmänningsförteckning, vars innebörd ej på något sätt angives i den tryckta editionen, utan vidare kom att begagnas såsom stöd för de kungliga anspråken. Förklaringen härtill står måhända att finna i det förhållandet, att det vid tiden för kommissionens verksamhet funnits skrivna exemplar av Västgötalagen, vilka innehållit vissa uppgifter, som saknats i den tryckta upplagan. Denna slutsats vinner i styrka, i den mån man tager del av ett i skogskommissionens handlingar befintligt utdrag ur »en gammal lagbok, som fanns på Marieholm». Detta utdrag innehåller nämligen ungefär samma allmänningsförteckning, som återfinnes i Västgötalagens tryckta edition, men i motsats till denna synes lagboken å Marieholm — av utdraget att döma — varit försedd med ett slags rubrik av följande lydelse: »Ubsala ödhe, som ähro fundhne till een bowissheet utur gamble skrefne laghböcker . . . .» Men enligt Kristoffers landslag definierades begreppet kronopark, som redan tidigare påvisats, just såsom varande »konungs enskilda ägor som Upsala öd och annat sådant». Under dylika omständigheter är det ej omöjligt, att kommissionen genom studiet av den å Marieholm funna lagboken eller av andra med liknande innehåll bibragts den uppfattningen, att de i Västgötalagen uppräknade allmänningarne i själva verket voro kronoparker. Huru som helst visar kommissionens protokoll den 2 september 1684, att kronans ombud icke låtit sig nöja med den tryckta upplagan av Västgötalagen, utan i stället åberopat en annan dylik lagbok, som både häradshövdingen Christoffer Gyllengrip och kaptenen Bengt Uggla inför honom berättat sig hava sett, och som påstods hava på en viss punkt haft en annan formulering.[3]

En av skogskommissionens första uppgifter blev att söka identifiera de i Västgötalagens additament uppräknade allmänningarne med de skogar, som fortfarande —

[1] Skogskommissionens protokoll (GL) 1687 $^{27}/_{10}$ fol. 24—25.

[2] Se härom Skogskommissionens protokoll (GL) 1684 $^{12}/_{8}$ och $^{2}/_{9}$. Ang. allmänningsförteckningen i övrigt, se Holmbäck: Kvarnkommissionerna, s. 15.

[3] Skogskommissionens protokoll (GL) 1684, litt. A, fol. 55.

måhända under helt andra namn — förekommo i Skaraborgs län. Att en dylik identifiering skulle vålla kommissionen vissa svårigheter, är lätt att inse. Stundom synes en sammanställning av olika namn hava skett skäligen godtyckligt, såsom då kommissionen förklarade sig icke kunna förstå annat, än att Synderwider och Östwider i Västgötalagen voro identiska med Stora och Lilla Tiveden, och som enda grund anförde, att de båda senare voro belägna i söder och öster.[1]

I maj 1688 erhöll skogskommissionen helt oförmodat ett nytt stöd för de kungliga anspråken genom upptäckten av riksmarskalken Axel Banérs förut omtalade lista å kronoparker, vilken i kopia medföljt kungliga brevet den 22 december 1634 till länets landskansli och där länge legat bortglömd bland inkomna skrivelser.[2] Som listan endast befanns vara undertecknad med Axel Banérs namn utan angiven titel, drog kommissionen den felaktiga slutsatsen, att Banér i livstiden varit riksjägmästare, vilket ytterligare bidrog till att förhöja värdet av de i listan förekommande uppgifterna. Den 29 maj 1688 åberopades listan för första gången av kronans för tillfället fungerande aktor, jägerifiskalen Gabriel Hadelin, i ett mål mot landshövding Mauritz Posse såsom uppgiven ägare till vissa intagor å »kronoparken» Russlingen.[3] Listan upptog nämligen bl. a. även Russlingen såsom kronopark och meddelade dessutom den ej oviktiga upplysningen, att denna skog hade ett ytinnehåll av ej mindre än två kvadratmil. Landshövding Posse bestred emellertid, att listan ägde något vitsord i förevarande tvist, ty »Banéren» vore icke »någon konung eller hans ord konungsord» och hade som privatperson »väl kunnat skriva vad han velat», och såsom han det »efter sitt huvud för den tiden hava ville». Följande dag beslöt kommissionen att brevledes inhämta konungens åsikt om vilket värde, som borde tillmätas det gjorda fyndet.[4] Konungens svar är daterat den 9 juni 1688 och upplästes den 28 i samma månad i skogskommissionen.[5] Enligt detta hade Kungl. Maj:t funnit, att listan borde anses trovärdig, så mycket hellre som den återfunnits bland »acta publica, vilka framför allt måtte givas vitsord, intill dess handgripligen contrarium bevisas».[6] Dessa ord tolkades av kommissionen sedermera på sådant sätt, att Banérs uppgifter tills vidare togos för goda, såvida icke vederbörande i något enskilt fall förmådde framlägga bärande skäl för en motsatt uppfattning.

Det skulle kunna tyckas, som om vid sidan av Västgötalagens allmänningsförteckning och Axel Banérs lista även det ovan berörda s. k. Helgeandsholmsbeslutet borde hava begagnats av skogskommissionen såsom grundval för de kungliga anspråken. Egendomligt nog åberopas detta beslut dock aldrig såsom domskäl under kommissionens rannsakningar. Anledningen torde hava varit, att bland ledamöterna delade meningar rådt beträffande beslutets rättsliga värde. Rydingstierna hade sålunda i skrivelse till Örneklou den 15 september 1687[7] i ett postskriptum förklarat sig vilja i ett visst mål åberopa Helgeandsholmsbeslutet, men Gyllengrip, Granberg

[1] Skogskommissionens skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1684 $^{13}/_{8}$.

[2] Detta exemplar av listan, som berättas »med stor möda» och »flit» hava återfunnits av landssekreteraren Jonas Aurell »ibland andra gamla handlingar» å landskansliet, är numera icke bevarat.

[3] Skogskommissionens protokoll (GL) 1687—88, fol. 107.

[4] Skogskommissionens protokoll (GL) 1687—88, fol. 118—19.

[5] Se Skogskommissionens protokoll (GL) 1687—88, fol. 142.

[6] Kungl. brev 1688 $^{9}/_{6}$ (Riksregistraturet, RA, fol. 549—50).

[7] En avskrift av denna skrivelse finnes bilagd Skogskommissionens protokoll (GL) 1687, fol. 295—97.

och Ollonberg, som fått vetskap härom, avgåvo den 26 i samma månad en skriftlig protest[1] mot ett dylikt förfarande. De höllo nämligen för »betänkligt» att grunda sin uppfattning »på ett så gammalt skriptum, det vi ock aldrig originaliter eller tryckt hava sett, utan hålla säkrast bliva vid lagen och de ordningar, oss nu äro befallda att efterleva». Rydingstierna vidhöll emellertid sin ståndpunkt och anförde i en ny skrivelse till Örneklou den 1 oktober 1687[2] såsom ett ytterligare skäl härför, att presidenten i Svea hovrätt, greve Gustaf Adolf De la Gardie,[3] för »icke länge sedan haver dömt efter Helg(e)an(d)sholms riksdags beslut». Dessutom ansåg Rydingstierna beslutet väl »komma överens både med lag och skogsordningen», ävensom med ett kammarkollegii brev till landshövding Örneklou rörande »den orimliga inkäldringen vid Håhult på Tiveden», enligt vilket »ingen på sådana allmänningar utom gård och vård med hank och stör må rådande vara, utom konungen allena». — Dessa skäl synas dock icke hava varit tillräckligt starka för att övertyga de övriga ledamöterna om beslutets lämplighet såsom grundval för Kungl. Maj:ts »höga rätt och intresse».

I och för rannsakningen av allmänningar och parker inom länet var skogskommissionen nödsakad att ofta byta vistelseort. Innan kommissionen anlände till en ort för att påbörja undersökningen av en viss skogstrakt, som misstänktes tillhöra kronan, hade alla kända intressenter, såväl adliga som ofrälse, genom landshövdingämbetets försorg erhållit laga stämning att infinna sig. Å förut bestämd tid och plats sammanträdde därefter skogskommissionen i närvaro av särskilt inkallad uthärdsnämnd. Förhandlingarne började vanligen med att instruktionen upplästes av ordföranden, varpå häradsfogden i orten såsom kronans aktor framträdde och förmälde, att åtskilliga torp och lägenheter anbragts å kronans egendom, varöver rannsakning borde ske på sådant sätt, att Kungl. Maj:ts och kronans tillbörliga rätt strängt iakttoges. Det gällde då först att bestämma, hur långt kronans egendom i varje särskilt fall kunde anses sträcka sig. För detta ändamål hade kommissionen från reduktionskommissionen, kammarkollegium eller lantmäterikontoret fått låna alla förefintliga kartor, som kunde tänkas sprida ljus över denna viktiga fråga.[4] Efter studiet av dessa skedde upprop av närvarande intressenter med ledning av de utgångna stämningsbreven. Särskilt under år 1684 hände det allt som oftast, att de adliga intres-

[1] Originalet är bilagt Skogskommissionens protokoll (GL) 1687, fol. 299—308. — Jfr HOLMBÄCK: Kvarnkommissionerna, s. 28—29, som bl. a. framhåller, att detta är det första kända exemplet, att Helgeandsholmsbeslutet under 1600-talet ifrågasättes. Samme författares förmodan, att beslutet varit föremål för ingående överläggningar inom kommissionen, liksom att ledamöterna sedermera enat sig om beslutets lämplighet att läggas till grund för rannsakning och dom, finner intet stöd i de numera återfunna protokollen. HOLMBÄCK anför visserligen till stöd för sin åsikt kommissionsledamöternas förklaring över »domen» om Russlingen, ingiven den 29 oktober 1689 till den senare skogskommissionen, men denna förklaring visar endast, att ledamöterna efter den första skogskommissionens upplösning i sitt eget intresse anfört Helgeandsholmsbeslutet till försvar för sin tidigare intagna ståndpunkt. Det är nämligen anmärkningsvärt, att den första skogskommissionen, vilken den 30 juni 1688 avgivit sin »enhälliga och samfällda mening och oförgripliga tankar» rörande »kronoparken Russlingen», därvid uteslutande stödt sig på Axel Banérs lista, men däremot icke i detta sammanhang åberopat Helgeandsholmsbeslutet.

[2] Originalet finnes bilagt Skogskommissionens protokoll (GL) 1687, fol. 311—18.

[3] President i Svea hovrätt mellan åren 1682—95.

[4] Vid ett tillfälle omtalas exempelvis i protokollet (1684 1/9), att kommissionen från Stockholm erhållit fyra kartor över vissa allmänningar och parker, vilka kartor upprättats 1659 av lantmätaren Kettil Classon (Felterus). Ang. honom se S. LÖNBORG: Sveriges karta (1903), s. 30—31, 44 och särskilt 50—51.

senterna underläto att infinna sig vid rannsakningen, tydligen i förhoppning att därigenom kunna lägga hinder i vägen för kommissionens verksamhet. Genom kungliga brevet den 4 september 1685 erhöll emellertid kommissionen tillstånd att trots intressenternas utevaro »göra slut i saken», under förutsättning att vederbörande blivit i laga ordning instämda.[1] Med stöd härav resolverade sedermera kommissionen, att den, som icke efter tvenne undfångna stämningar kom tillstädes, finge skylla sig själv, om hans rätt träddes för när. Kommissionen ämnade i varje fall fullfölja sina instruktioner, »antingen intressenterna skulle behaga sig inställa eller icke».[2]

Den bevisning, som företeddes från kronans sida, bestod huvudsakligen i framdragandet av gamla handlingar, i vilka ett eller annat förekommande uttryck syntes giva vid handen, att skogen en gång i tiden ansetts tillhöra kronan. Åtskilliga av dessa handlingar hade tidigare framletats ur arkiven av reduktionskommissionen, med vilken myndighet skogskommissionen åtminstone tidvis stod i livlig förbindelse. Såsom exempel på dylika skriftliga bevis må här nämnas kungliga brev, privilegieurkunder, domar, synerättsprotokoll, ämbetsskrivelser, jordeboksutdrag och utdrag ur kyrkböcker. Det var därvid alldeles tillräckligt, om ett kungligt brev, hur ålderdomligt det än kunde vara, i förbigående talade om en viss skog såsom kronans egendom, för att kommissionen skulle anse saken fullt bevisad. Svårare var det att fastställa skogens gränser, såvida dessa ej funnos angivna å tillgängliga kartor. I detta fall hördes vittnen, varvid man var särskilt angelägen att uppleta så gamla personer som möjligt, vilka allt sedan sin ungdom varit bosatta i trakten. Under senare delen av sin verksamhet begagnade kommissionen sig i stor utsträckning av de uppgifter om parkernas längd och bredd, som voro angivna i den 1688 återfunna Banérska listan. Slutligen företog kommissionen syn på stället för att söka utröna, huruvida det till äventyrs fanns gamla råmärken, som kunde giva någon upplysning i frågan. Vid dessa syner medverkade i regel länets ordinarie lantmätare Magnus Eriksson Filmer.[3]

Sedan kommissionen på grund av det ena eller andra skälet konstaterat, att en viss skog vore att anse såsom kronans park eller allmänning, kom turen till de intagor, som befunnos ligga inom samma skogs gränser. De adliga intressenterna, som i allmänhet presterade ett hårdnackat försvar för sina påstådda rättigheter, fingo därvid tillfälle att framkomma med sina skäl och motbevis. Det befanns då, att adelsmän ofta voro i tillfälle att förete laga kraftvunna domar, enligt vilka de i tvist med andra privatpersoner tilldömts ifrågavarande intagor. I samband med dessa processer hade också domstolarne fastställt olika rågångar, vilka enligt skogskommissionens åsikt inkräktade på den kronan tillhöriga marken. Fråga uppstod nu vilket vitsord, som borde tillmätas dylika domar i bevisavseende. Den 27 februari 1685 avlät Örneklou en skrivelse till Kungl. Maj:t, vari redogjordes för vissa omständigheter, som förekommit vid den ännu ej avslutade rannsakningen av Kinnekulle. De adliga intressenterna hade, framhölls det här, till försvar för sina jordbesittningar å allmänningen dels anfört innehållet i en riddaresynedom av den 26 september 1662, dels ock åberopat en resolution av den 23 september 1663, som utfärdats av för-

[1] Kungl. brev 1685 $^{4}/_{9}$ (originalet bilagt Skogskommissionens protokoll, GL, 1685).

[2] Jfr Skogskommissionens skr. till Kungl. Maj:t 1685 $^{13}/_{10}$ (konceptet bilagt 1685 års protokoll, GL).

[3] Ang. hans verksamhet i övrigt, se S. Lönborg, a. a., s. 78.

myndarregeringen. Av en dom rörande Kinnekulle, som avkunnats av Sten Sture,[1] och som till yttermera visso bekräftats av Erik XIV, syntes emellertid framgå, att denna skogstrakt var en allmänning och sålunda ej kunde bliva föremål för privat äganderätt. Under förutsättning att dessa uppgifter voro riktiga, resolverade Karl XI den 7 mars 1685,[2] att de i senare tid utfärdade domarne icke kunde »anses och skattas för så kraftiga, att de böra hindra och avskära Oss någon Vår på bättre skäl grundad rättighet; ty måste saken till vidare undersökning sättas i sitt förra stånd igen, som hon var, då ovanbemälta konung Eriks konfirmation och herr Sten Stures dom och rannsakning om Kullen utfärdades; lämnandes Vi härmed kommissionen fria händer en laga rannsakning uti alla vederbörande intressenternas närvaro att anställa». I anledning härav beslöt kommissionen sedermera efter förnyad rannsakning att upphäva ovannämnda riddaresyns dom och vidare, dock först efter inhämtandet av Kungl. Maj:ts speciella tillåtelse, att låta undanskaffa de råmärken, som tillkommit i samband med domen.[3]

Skogskommisssionen synes dock hava varit tveksam, huruvida konungen åsyftat att skapa ett under alla omständigheter gällande prejudikat, eller om 1685 års resolution endast avsett däri omförmälda fall. Vid rannsakningen om Stöpen 1687 blev emellertid frågan om laga kraftvunna domars vitsord ånyo aktuell. Kommissionen hörde sig den 10 maj s. å. för hos kammarkollegium, huruvida trenne rågångar, som hovrätten nyligen fastställt å kronoallmänningen Stöpen, i strid mot lag och skogsordningen kunde bliva bestående. Kollegiet ansåg sig först böra inhämta konungens åsikt i frågan, men den 25 augusti 1687 kunde kollegiet meddela kommissionen, att Kungl. Maj:t den 29 juli s. å. förklarat äldre konfirmationer böra gälla framför yngre, i likhet med vad som tidigare resolverats angående Kinnekulle, varjämte åt kommissionen överlämnats att avgöra förevarande fall enligt lag och rättvisa samt Kungl. Maj:ts höga rätt och intresse.[4] Med stöd härav, och då hertig Johans privilegier för Skövde stad den 18 oktober 1613,[5] vilka tydligen voro av äldre datum än ifrågavarande hovrättsdomar, uttryckligen nämnde Stöpen såsom varande Kungl. Maj:ts och kronans skog, resolverade kommissionen den 7 september 1687, att Stöpen borde försättas i det stånd skogen befunnit sig, innan de tre rågångarne till följd av hovrättsdomarne uppsattes till privatorum nytta. Sex dagar senare gav Örneklou befallning åt fogden att låta kullkasta hithörande råstenar, i den mån de ej hade karaktär av härads- eller sockenskillnad.[6]

Även då samma spörsmål påföljande år uppstod rörande Russlingen och Hammarskogen samt Torsön m. fl. öar, fann Örneklou den 31 maj 1688 lämpligt att ingå till kammarkollegium med en förfrågan, om domar rörande privaträttsförhållanden kunde lägga hinder i vägen för kommissionens rannsakningar, »när äldre bevis finnas,

[1] Här åsyftas med all säkerhet riksrådet Svante Stures dom den 7 december 1557 (i avskrift bland 1689 års skogskommissions handlingar, KA, vol. 2, s. 861 ff.).

[2] Resolutionen är i original bilagd Skogskommissionens protokoll (GL) 1685.

[3] Jfr Skogskommissionens skr. till Kungl. Maj:t 1685 $^{13}/_{10}$ (i koncept bilagd 1685 års protokoll, GL).

[4] Kam.-koll. skr. 1687 $^{25}/_{8}$ till landshövding Örneklou (i original bilagd Skogskommissionens protokoll, GL, 1685, fol. 17—18).

[5] En avskrift härav finnes intagen i Skogskommissionens handlingar (GL) 1683—84, II. Jfr Sköfde stads privilegie- och donationshandlingar (tryckta 1903).

[6] Resolutionen finnes intagen bland 1689 års skogskommissions handlingar (KA), vol. 3, s. 232—39.

att samma skogar och öar av urminnes tider varit kronans». Denna gång svarade kollegiet med omgående, den 11 juni s. å., att kommissionen borde i dylika fall analogivis tillämpa de tidigare utfärdade kungliga resolutionerna angående Kinnekulle och Stöpen.[1] Denna svarsskrivelse åberopades sedermera bl. a. i skogskommissionens betänkande angående »kronoparken» Russlingen den 30 juni 1688.[2]

En annan möjlighet att försvara sina intagor å allmänningarne, av vilken de adliga intressenterna flitigt begagnade sig, var att åberopa urminnes hävd.[3] Till en dylik hävd kunde skogskommissionen så mycket mindre uraktlåta att taga hänsyn, som skogsordningen uttryckligen givit vitsord åt denna bevisgrund.[4] Kommissionen fann emellertid skogsordningens hithörande bestämmelser otydliga och hemställde den 28 mars 1685 till Kungl. Maj:ts avgörande vilka regler, som skulle tillämpas ifråga om giltigheten av urminnes hävden på »allmänningsskogen Tiveden och parken Billingen». I överensstämmelse med kommissionens förslag resolverade Kungl. Maj:t den 8 april s. å., »att sådana hemman, som på allmänningen äro belägna, efter lag och skogsordningen intet kunna råda utom hank och stör». Samma princip hade i ungefär samma ordalag redan tidigare kommit till uttryck i kungliga resolutionen på allmogens allmänna besvär den 13 december 1672, § 11.[5] Skogskommissionen tolkade emellertid Kungl. Maj:ts mening så, att urminnes hävd blott fick åberopas innanför den hägnad, som omslöt den egentliga intagan,[6] och detta även om den kringliggande skogen befanns vara lagligen avgränsad.[7]

Enligt 1684 års instruktion skulle skogskommissionen som nämnt icke avkunna några domar eller utslag, utan endast giva Kungl. Maj:t tillkänna rannsakningens resultat. Denna föreskrift uppehölls så tillvida, som kommissionens avgöranden i de olika fallen på ett undantag när[8] i stället erhöllo benämningarne: resolutioner, sentiment, betänkanden, oförgripliga tankar m. m. dylikt. Detta hindrade likväl icke, att Örneklou den 24 december 1684 erhöll kungligt tillstånd att omedelbart efter rannsakningen verkställa exekution på »allt vad han efter order och instruktion haver rätt och väl gjort». Någon stadfästelse av det dittills förrättade rannsakningsarbetet, om vilken Örneklou anhållit, ville däremot Kungl. Maj:t ännu icke meddela med hänsyn till de besvär, som framdeles möjligen skulle komma att ingivas från vederbörande intressenters sida.[9]

---

[1] Kam.-koll. skr. till orterna (KA) 1688 $^{11}/_{6}$.

[2] Se Skogskommissionens protokoll (GL) 1687—88, fol. 252—54.

[3] Ang. detta instituts förutsättningar och innebörd, se närmare J. E. Almquist: Det processuella förfarandet vid ägotvist (1923), s. 175—205.

[4] Jfr ovan, s. 11. — [5] Tryckt hos Stiernman.

[6] Ang. uttrycket »hank och stör», se C. W. U. Kuylenstierna: Om häfd å äganderätt till jord (Tidskrift utg. av Juridiska föreningen i Finland 1917), s. 201; samt Holmbäck: Kvarnkommissionerna, s. 36, not 5.

[7] Kuylenstierna, nyss anf. st. — Jfr f. ö. Skogskommissionens protokoll 1685 $^{23}/_{4}$, då kungliga brevet första gången upplästes inför de för tillfället samlade ledamöterna. (Ifrågavarande protokoll, som endast omfattar ett blad, har anträffats bland oordnade skogshandlingar i GL).

[8] Detta undantag betingades av det förhållandet, att Karl XI den 7 juli 1688 befallt skogskommissionen att till rannsakning och *dom* upptaga den tvistiga saken mellan Kungl. Maj:t och kronan å ena sidan kärande, och landshövdingen välborne herr Mauritz Posse å andra sidan svarande, ang. rätten till åtskilliga torp och nybyggen å kronoparken Russlingen. Denna dom avkunnades av skogskommissionen den 13 augusti 1688 (i original bland Skogskommissionens protokoll, GL, 1687—88, fol. 258—64).

[9] Jfr Skogskommissionens extraktprotokoll 1685 $^{18}/_{3}$ (bland Skogskommissionens handlingar, GL, 1684—85).

Under åren 1687—88, samtidigt med att rannsakningarne fortforo, satte Örneklou i gång med verkställigheten av de skogskommissionens avgöranden, som redan hunnit granskas av kammarkollegium. Ehuru det icke direkt framgår av protokollen, är det sannolikt, att kollegiet såsom regel givit sitt samtycke till nämnda exekution i varje särskilt fall. Huru som helst fingo häradshövdingar och länsmän gång efter annan mottaga förständiganden från landshövdingen eller kommissionen i dess helhet att med halv nämnd infinna sig å vissa platser för att borttaga gamla råstenar och uppsätta nya i överensstämmelse med den gränslinje, som fastställts genom kommissionens tidigare »publicerade resolution».[1] I den mån kommissarierna själva medverkade vid exekutionen upptogs förfarandet i ett särskilt s. k. insteningsprotokoll, vilket bilades kommissionsprotokollet.[2] Parkernas gränser brukade vid insteningen angivas med »krönta stenar», för att de lätt skulle kunna skiljas från vanliga femstenarör. Vid åtskilliga tillfällen omtalas, att de krönta stenarne försetts med inskriptionen P. Ö. K., vilket enligt protokollens vittnesbörd skulle betyda »högvälborne herr barons och landshövdingens namn» (Per Örneklou).[3] I gränsläggningarne deltog också i allmänhet ovannämnde lantmätaren Filmer, som »med snöre» brukade verkställa nödiga mätningar.

I oktober 1687 uppstod oenighet inom skogskommissionen rörande kronoparken Kinneskogens rätta omfattning. Gyllengrip, Granberg och Ollonberg ansågo sålunda, att gränslinjen vid Riksäters hög skulle göra en bukt. Häremot opponerade sig Rydingstierna, och han fick därvid medhåll av Örneklou, som menade, att genom denna bukt skulle Kungl. Maj:t och kronan orättmätigt gå miste om en stor skogstrakt. Landshövdingen drog sig ej heller för att i brev till konungen insinuera, att de motspänstiga ledamöterna handlade i ond tro, och att deras intresse för bukten stod i samband med ett strax utanför densamma beläget säteri, vilket Granberg skulle hava tillpantat sig.[4] Efter att hava tagit del av samtliga till tvisten hörande handlingar, däribland även de tre häradshövdingarnes infordrade skriftliga utlåtanden i ämnet, beslöt Kungl. Maj:t den 14 november 1687 att hänskjuta saken till kammarkollegium.[5] Denna myndighet föreslog konungen att tillsätta en särskild kommissorialrätt för att lösa tvisten om Kinneskogen.[6] En dylik domstol kom också till stånd genom kungliga brevet den 4 maj 1688.[7] Till ordförande hade konungen utsett kungliga rådet greve Axel Stålarm och till bisittare lagmannen Harald Strömfelt, assessorerna i kammarkollegium Polycarpus Cronhielm och Antoni von Grooth, assessorerna i Göta hovrätt Paul Aschling och Lars Svanhals, advokatfiskalen

Detta sammanträde i mars var av helt tillfällig karaktär och ägde rum närmast för att giva kommissionen tillfälle att utlåta sig beträffande vissa till Örneklou inkomna skrivelser från Kungl. Maj:t och kammarkollegium.

[1] Ett dylikt förständigande, daterat 1688 $^{14}/_{9}$, finnes i kopia intaget i Skogskommissionens protokoll (GL) 1688, II, fol. 31.

[2] Se t. ex. insteningsprotokoll för Mösseberg 1688 $^{19}/_{7}$, för Russlingen s. å. $^{3}/_{9}$ och för Hökensås s. å. $^{15}/_{8}$ (bland Skogskommissionens protokoll, GL, nämnda år).

[3] Se t. ex. Skogskommissionens protokoll (GL) 1687—88, fol. 265, samt 1688, I, fol. 5.

[4] Den odaterade skrivelsen upplästes inför Kungl. Maj:t 1687 $^{8}/_{10}$.

[5] Kungl. brev till kammarkollegium 1687 $^{14}/_{11}$ (i original bland 1688 års kommissorialrätts i Skaraborgs län handlingar, GL).

[6] Se härom närmare Holmbäck: Kvarnkommissionerna, s. 29.

[7] Riksregistraturet (RA) 1688 $^{4}/_{5}$ fol. 27—28.

därsammastädes JOHAN OBERIUS, häradshövdingarne ANDREAS WESTFELT och GERMUND CEDERHIELM samt landskamreraren JONAS BJÖRKMAN, ävensom ytterligare tvenne personer, vilka ordföranden ägde att tillsätta efter eget behag.

Den 12 juni 1688 sammanträdde nyss namngivna personer[1] i Lidköping för att rannsaka, vilkendera gränslinjen omkring Kinneskogen vore den rätta, antingen häradsskillnaden, som Örneklou och Rydingstierna påstått, eller bukten vid Riksäters hög, som Granberg, Gyllengrip och Ollonberg uppgivit. Skogskommissionens ledamöter fingo inför kommissiorialrätten uppträda såsom parter och närmare utveckla sina olika åsikter i frågan. Någon särskild actor causæ ansågs därför icke vara av nöden. Efter två dagars argumentation höll kommissorialrätten i närvaro av »parterna» syn på stället, varvid medverkade uthäradsnämnd, bestående av tolv nämndemän från Kållands och Gudhems härad till hälften vardera, häradsfogden Olof Svening och lantmätaren Filmer. I samband med synen avhördes också vittnen. Den 22 juni 1688 avkunnade kommissorialrätten dom i målet och åtskildes omedelbart därefter. Domens innehåll anslöt sig till den ståndpunkt, som representerades av Örneklou och Rydingstierna.[2]

Den 31 december 1688 hade skogskommissionens arbeten fortskridit så långt, att en slutrelation till Kungl. Maj:t kunde uppsättas. I denna relation[3] gives en kort översikt över vad kommissionen uträttat alltsedan dess tillkomst. Med en viss stolthet omnämnes här, att kommissionen lyckats finna ej mindre än femton kronoparker inom länet med ledning av »överstejägmästarens (!), herr Axel Banérs lista», och dem alla synat och »mestadels» utstenat.[4] I brist på lämpliga stenar hade emellertid gränsläggningen till en mindre del måst uppskjutas till nästföljande vår. De inom dessa parker befintliga nybyggen, torp, kvarnar, ängar och andra lägenheter, som privatpersoner i mannaminne upptagit utan speciellt kungligt tillstånd, hade vidare kommissionen indragit till Kungl. Maj:t och kronan samt därefter belagt med ränta. Å sockenallmänningarne hade skattläggning jämväl skett av intagorna enligt skogsordningens föreskrifter. Till följd av kommissionens verksamhet hade kronans årliga inkomst från samtliga intagor inom länet väsentligt ökats och beräknades nu utgöra omkring 2,400 daler s. m. förutom knektehåll, konungstionde, lagmans- och häradshövdingepenningar m. m.[5]

Redan vid början av skogskommissionens verksamhet hade talrika protestskrivelser

[1] Några ytterligare ledamöter synas icke hava blivit utsedda av ordföranden trots föreskriften härom i kungl. brevet 1688 $^{4}/_{5}$. Visserligen omtalas i kommissorialrättens protokoll $^{12}/_{6}$ (GL), att Kungl. Maj:t förordnat jämväl sekreteraren i Göta hovrätt Johan Teller till bisittare, ehuru han vid första sammanträdet underlåtit att infinna sig, men kommissorialrätten ingick vid detta tillfälle till Kungl. Maj:t med en anhållan, att Teller i stället skulle förordnas till dess sekreterare. Såsom notarie fungerade Samuel Lothigius.

[2] Kommissorialrättens protokoll och handlingar hava numera återfunnits i GL. — Jfr HOLMBÄCK: Kvarnkommissionerna, s. 29, not 5. Själva domen torde däremot vara förkommen. En viss ersättning lämna de olika ledamöternas vota, vilka återfinnas bland handlingarne.

[3] 1684 års skogskommissions i Skaraborgs län skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1688 $^{31}/_{12}$.

[4] Enligt bilagan till kommissionens slutrelation voro parkerna följande: 1) Stora och Lilla Tiveden. 2) Kinneskogen. 3) Billingen. 4) Klyftamon. 5) Stöpen. 6) Hökensås. 7) Russlingen. 8) Hammarskogen. 9) Mösseberg. 10) Gryteskog. 11) Lärke och Ryda skogar. 12) Edsveden eller Edsmären. 13) Hunne- och Halleberg. 14) Borgunda (Bornaberget), Dala, Lena, Varvberget och Gerumsberget i Gudhems och Vartofta härad. 15) Torsö socken i Vadsbo härad, »kringfluten av sjön Vänern». Denna uppräkning återfinnes även i skogskommissionens jordebok (GL).

[5] Jfr den i samband med skogskommissionens verksamhet upprättade jordeboken (GL).

från olika adelsmän influtit till Kungl. Maj:t. Örneklou anklagades här för att utan laga dom och rannsakning hava berövat dem deras egendom. Det måste också erkännas, att de adelsmän, som träffats av kommissionens verksamhet, i många fall blivit hårt behandlade.[1] Somliga adelsmän hade ej till följd av bortovaro från orten varit tillstädes under rannsakningen och hade vid sin återkomst funnit sina torp och ängsmarker utrivna och råstenarne kullkastade och sönderslagna. Andra hade vid rannsakningen företett sådana bevis, som i allmänhet gällde vid rättegångar av dylika slag, och hade alltså anledning till antagande, att deras egendom skulle gå fri. Men icke desto mindre fingo de genom kommissionens upplästa »sentiment» erfara, att deras bevis underkänts av kommissionen på den grund, att sådana icke voro giltiga gentemot kronan. Och ett dylikt underkännande av lagliga bevismedel förklarades äga sitt stöd i olika kungliga resolutioner, vilka måhända avfattats och utfärdats först efter det samma bevis ingivits till kommissionen. Största förbittringen rådde dock över att Örneklou skyndsamt verkställt exekution, innan intressenterna ens lämnats tillfälle att överklaga kommissionens beslut.

Vid 1686 års riksdag förberedde ridderskapet och adeln från Västergötland en samfälld aktion mot Örneklou i form av ett gemensamt besvär över skogskommissionens verksamhet. De begärde därvid bl. a. att få »bliva» vid sina gamla rågångar eller i vidrigt fall, att avgörandet måtte hänskjutas till reduktionskollegium.[2] I den kungliga resolutionen över detta besvär den 25 oktober s. å. (punkt 36)[3] heter det bl. a.: »Där en eller annan av ridderskapet och adeln ifrån Västergötland hava något att besvära sig över de där hållna rannsakningar och nya rågångar över skogar och parker, så kunna de det uti kungl. kammarkollegium andraga, varest dem skall vederfaras rätt, allenast de därmed ofördröjligen inkomma.»

Under loppet av åren 1686—89 samlades till följd härav en mängd besvärsskrivelser hos kammarkollegium. Förutom de gamla klagomålen över Örneklous självrådighet, som upprepades i snart sagt varje besvär, tillkommo även nya sådana. Ehuru landshövdingen förklarat sig vilja lägga uppgifterna i Axel Banérs lista till grund vid bestämmandet av parkernas omfattning, hade han ofta enligt de adliga intressenternas åsikt frångått dessa uppgifter och utsträckt parkerna än ytterligare, varvid han till stöd för denna sin åtgärd endast haft blotta »gissningar och några bönders olika utsagor». De av kommissionen begagnade kartorna sades också hava varit otillförlitliga och stundom saknat uppgift om skala.[4]

Den 29 augusti 1688 uppdrog Kungl. Maj:t åt kungliga råden grevarne Erik Lindschöld och Axel Stålarm att tillsammans med kammarkollegii ledamöter granska de inkomna besvären över skogskommissionens verksamhet i Skaraborgs län. Först sedan kommissionens protokoll och handlingar i tolv band förutom den nyupprättade jordeboken i början av 1689 anlänt från länet, kunde emellertid de tillförordnade granskningsmännen på allvar gripa sig verket an. Man fann dock snart, att för kontrollering av skogskommissionens domar syn och rannsakning i orten vore ofrån-

[1] Jfr ANDERS SCHÖNBERGS Historiska bref om det svenska regeringssättet i äldre och nyare tider, D. 3 (utg. 1851 av A. I. Arwidsson), s. 246—50. Framställningen i detta arbete är dock ofta betydligt överdriven, och även de fakta, som där meddelas, äro ej alltid tillförlitliga.

[2] Ridderskapets och adelns riksdagsprotokoll, D. 15, s. 183.

[3] Tryckt hos STIERNMAN. — [4] Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1689 $^{16}/_{7}$.

komliga. I skrivelse den 16 juli 1689 till Kungl. Maj:t föreslog därför kollegiet, att klagandena skulle få åtnjuta beneficium juris antingen genom en riddaresyn eller ock genom en sådan kommission, som året förut erhållit bemyndigande att slita tvisten om Kinneskogens gräns. Det senare alternativet accepterades av konungen redan följande dag.[1] Samtidigt avgick ett kungligt brev till greve Stålarm,[2] vari konungen förklarade sig hava utsett denne till ordförande i den nya skogskommission, som inom kort skulle börja sin verksamhet inom Skaraborgs län.

Den andra skogskommissionen

Kungliga rådet och presidenten i Göta hovrätt greve Axel Stålarm, som 1689 av konungen utsetts till ordförande i den andra skogskommissionen, var till karaktären en ren motsats till sin företrädare, landshövding Per Örneklou. Denne senare var en utpräglad byråkratisk natur, som ofta gick hänsynslöst till väga gentemot underordnade, så snart han trodde sig äga de maktägandes stöd. Visserligen är det sant, att de flesta av Örneklous åtgärder såsom ordförande i skogskommissionen på förhand sanktionerats av Karl XI, varför skulden för det skedda också i viss mån kan sägas drabba konungen, men å andra sidan har denne näppeligen helt kunnat undgå att taga intryck av de ensidiga skildringar i ämnet, som Örneklou gång efter annan ingivit. Örneklou ville städse göra gällande, att han var enväldets handgångne man, och inom kommissionen visade han sig därför som en ivrig förespråkare för »Kungl. Maj:ts höga rätt och intresse», vilket begrepp han trodde sig förverkliga genom att med alla medel söka tillskansa kronan förmåner på undersåtarnes bekostnad. Men i andra avseenden kunde han lätt falla till föga för sina ståndsbröders tryck och därunder göra sig skyldig till handlingar, som föga stodo i överensstämmelse med kronans verkliga intressen. — Stålarm däremot var en hovsam natur, som i allt strävade efter att uppnå en medelväg mellan ytterligheterna. Genom sitt värdiga och rättrådiga uppträdande hade han redan tidigt förskaffat sig stor auktoritet såsom domare. Ehuru i enväldets tjänst hade han icke till främsta syftemål att befordra kronans intressen, utan sökte i stället på rent objektiva grunder avgöra, vad som i det enskilda fallet överensstämde med gällande lag och rätt. I motsats till Örneklou ägde han dessutom god teoretisk underbyggnad, så vidt angår hithörande ärenden. Denna senare egenskap kom bl. a. till uttryck vid avfattandet av den utredning om skogsväsendet i Skaraborgs län, som han redan i början av 1689 ingivit till konungen, och som i viss mån kan sägas innehålla de principiella förutsättningarne för den blivande skogskommissionens verksamhet.

I denna utredning, som tillkommit på kunglig befallning, hade Stålarm funnit de av Örneklou »indragna skogarne» vara av fem olika slag, nämligen 1) parker, 2) kronoallmänningar, 3) häradsallmänningar, 4) sockenallmänningar och 5) byallmänningar. Samtliga dessa skogar voro emellertid enligt Stålarm av »enahanda natur och egenskap» så tillvida, att de »*till själva grunden och äganderätten*» voro »Kungl. Maj:t tillhöriga».[3] Genom »forna konungars behagliga dispositioner» hade de dock »till bruket och nyttjandet» kommit att särskiljas. Parkerna och kronoallmänningarne,

[1] Kungl. brev 1689 $^{17}/_{7}$ till kam.-koll. (KA).
[2] Riksregistraturet (RA) 1689 $^{17}/_{7}$ fol. 222—25. — [3] Kurs. av förf.

som fått namn av kronans enskilda skogar, hade sålunda i alla tider varit fredade för såväl hygge som jakt och skjutande, allt vid äventyr av straff såväl enligt landslagen (KonB 34), som enligt senare genom trycket utgivna skogsordningar. De övriga skogarne åter hade varit *förlänta* antingen åt ett helt härad, åt en socken eller åt ett byalag, varigenom de erhållit sina numera brukliga namn, och hade därvid blivit »(be)gagnade» med den rättighet, varom landslagen i det 29 kapitlet Byggningabalken talar. Stålarm förklarade sig i detta sammanhang ej behöva närmare ingå på frågan, vad som kunde hava »bevekt och föranlåtit forna konungar till sådana förläningar», och detta så mycket mindre, som den nuvarande konungen själv redan visat prov på förståelse för det förhållandet, att hemmansåborna »i de fredkallade orter» icke kunde existera utan möjlighet till nödtorftigt bränsle och byggnadstimmer. — Denna i mer än ett avseende märkliga utredning upplästes i rådkammaren den 21 februari 1689.[1]

För att rätt förstå innebörden av Stålarms utredning, blir det nödvändigt att i korthet beröra tidens allmänna föreställningssätt i hithörande frågor. Stålarm är nämligen ingalunda den förste, som teoretiskt sökt förklara allmänningarnes uppkomst såsom en förläningsprocedur från kronans sida. Denna uppfattning hade redan vid början av 1670-talet — om ej tidigare — trängt ned ända till underrätterna. Till exempel må här anföras innehållet i en dom, avkunnad av Oppunda häradsrätt den 17 augusti 1671. Domstolen skiljer här tydligt mellan »de allmänningar, som kronan immediate äro förbehållna» och dem, som särskilt »härader och socknar äro av urminnes tider *förlänta* och förunnade».[2] Anmärkningsvärt är måhända även, att samma dom utan någon förändring gillades och stadfästes i alla instanser.[3] Frågan uppstår nu, varifrån de svenska ämbetsmännen hava erhållit denna ohistoriska uppfattning.

Det är allmänt bekant, att rättsutvecklingen i Sverige under det sjuttonde århundradet kännetecknades av ett starkt inflytande från tysk-romersk rätt, vilket förmedlats genom att den svenska doktrinen under nämnda tid sökt inordna de inhemska rättsinstituten under främmande begrepp. Mindre känt torde emellertid vara, varifrån de svenska rättslärde närmast hämtat sina förebilder. En undersökning av detta spörsmål ger vid handen, att den sachsiska rätten därvidlag företrädesvis kommit till användning. Detta resultat innebär icke i och för sig någon överraskning. Ända från nyare tidens början hade de sachsiska universiteten flitigt besökts av de svenska studenterna. Särskilt Wittenberg hade såsom varande reformationens medelpunkt utövat en mäktig dragningskraft. Men även vid universiteten i Jena och Leipzig inskrevos under 1600-talets lopp åtskilliga svenska studeranden.[4] Följden härav blev, att i första hand de sachsiska rättslärdes skrifter kommo att studeras av svenskar, och detta desto hellre, som dessa arbeten även i Tyskland intogo en rangställning. Bland dylika skrifter må här endast nämnas B. Carpzovii Jurisprudentia forensis romano-saxonica, som från och med 1638 utgått i en mängd olika upplagor. Detta arbete utgjorde en kommentar över 1572 års kursachsiska konstitutioner och hade i Sverige förvärvat sig en sådan popularitet, att det t. o. m.

[1] Utredningen återfinnes bland 1688 års kommissorialrätts i Skaraborgs län skr. till Kungl. Maj:t (RA).
[2] Kurs. av förf. — [3] Ihrfors, a. a., s. 178.
[4] Jfr Cl. Annerstedt: Upsala universitets historia, D. 1 (1877), s. 77—81 och 259—60.

ej sällan under 1600-talet citerades i underrätternas tingsprotokoll.[1] I denna sachsiska rättskälla återfinnas tvenne begrepp, *dominium directum* och *dominium utile*, vilka utövat stort inflytande på den svenska rättsuppfattningen. Innebörden av dessa begrepp framgår direkt av 1572 års ovannämnda konstitutioner. Dominium directum säges där innebära »das Grundeigentum», och dominium utile däremot endast »die erbliche Nutzbarkeit des Gutes». Begreppen hade länge använts i utlandet, bl. a. inom den s. k. feodalrätten, för att beteckna länsherrens och vasallens inbördes förhållande till varandra. Länsherren ansågs därvid innehava dominium directum eller jordäganderätt till den bortförlänta jorden, vasallen åter endast dominium utile eller ärftlig nyttjanderätt till samma jord.[2] I utlandet ansågs vidare kronan vara den ursprungliga ägaren till all jord inom riket. Gjorde en undersåte gällande äganderätt till viss jord, uppfattades denna rätt i bästa fall endast såsom en ständig upplåtelse från kronans sida, antingen i form av förläning efter feodala regler eller såsom emphyteusis enligt civilrättsliga bestämmelser, och var sålunda icke en verklig äganderätt utan blott ett dominium utile. Dessa teorier funno hos 1600-talets ämbetsaristokrati en tacksam jordmån.[3] Vad allmänningarne beträffar, visade de sig särskilt ändamålsenliga att inordna under de feodala begreppen. Ehuru Stålarm icke direkt omnämner uttrycken dominium directum och utile i sin ovan anförda utredning, är det dock ganska tydligt, att han vid avfattandet haft nämnda rättsbegrepp i tankarne. Då han sålunda säger, att samtliga allmänningsskogar tillhörde kronan »till själva grunden och äganderätten», är detta säkerligen endast en översättning av den tyska formen för dominium directum, eller »das Grundeigentum». Härads-, socken- och byallmänningar sägas vidare blivit bortförlänta av forna konungar åt de olika menigheterna »och med den rättighet blivit (be)gagnade», som omförmäles i landslagen. Med hänsyn till det faktum, att bortförlänt jord ej enligt tidens uppfattning kunde medföra någon äganderätt för mottagaren, är det mer än sannolikt, att ständig nyttjanderätt eller dominium utile här åsyftats.[4] Denna slutsats stödes av det förhållandet, att en ledamot av 1688 års ovannämnda kommissorialrätt, nämligen assessor Svanhals, vid ett tillfälle under denna domstols förhandlingar direkt uttalat, att såväl land, härad och socken som privatpersoner blott kunde åberopa dominium utile till allmänningarne.[5]

[1] Exempel härpå anföras hos K. W. HERDIN: Uppsala på 1600-talet. Rättsväsendet I (1926), s. 214, not 16, och II (1927), s. 150; samt i HANS JÄRTAS efterlämnade samlingar i UB, F. 158 e, fol. 187.

[2] Jfr A. VON TRANSEHE-ROSENECK: Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland (1903), s. 62: »Das dingliche Nutzungsrecht ist im longobardischen Lehnrechte als possessio oder usus fructus bezeichnet worden; die spätere Doctrin fasste es als dominium utile auf im Gegensatze zum dominium directum des Herrn.»

[3] Jag bortser här från förhållandet, att man ville göra ett undantag för den adliga jordäganderätten, vilken förklarades vara verklig i motsats till skatteböndernas. Jfr f. ö. H. L. RYDIN: Bidrag till svenska skogslagstiftningens historia (1853), s. 10.

[4] Begreppen dominium directum och dominium utile hava här och i det följande tilldelats ett i viss mån annat innehåll, än som hittills varit brukligt inom litteraturen. Denna nya tolkning stöder sig emellertid på en ingående undersökning i ämnet, vars resultat jag hoppas senare bliva i tillfälle att i fullständigare skick framlägga inför offentligheten. Det i denna avhandling hopbrakta bevismaterialet (se även nedan) synes mig dock vara fullt tillräckligt att styrka riktigheten av mina påståenden, såvidt angår den under enväldet härskande uppfattningen rörande allmänningarnes rättsliga ställning.

[5] Svanhals' votum finnes bland 1688 års kommissorialrätts i Skaraborgs län handlingar (GL). — Jfr CL. RÅLAMB: Observationes juris practicæ (1679), s. 292: »Emedan den, som i allmänningen byggt, bliver icke ägande av jorden, utan får allena utile dominium.»

I kungliga brevet den 17 juli 1689[1] hade kammarkollegium fått befallning dels att uppsätta förslag till en detaljerad instruktion för den nya skogskommissionen, dels att avsända till länet en »välövad och capabel lantmätare», som jämte den ordinarie i orten skulle avmäta alla större skogar och upprita dem på karta. Med anledning härav förordnade kollegiet lantmäteriinspektoren LORENTZ PERSSON INSULANDER att fullgöra konungens önskemål. Innan denne avreste till orten, erhöll han av direktören över lantmäteriet Carl Gripenhielm vissa förhållningsregler, angående vad som borde »observeras till Kungl. Maj:ts tjänsts befrämjande vid den anbefallda skogsrannsakningen i Skaraborgs län». Direktören kunde därvid icke nog inskärpa vikten av noggrannhet och objektivitet i arbetet, särskilt med hänsyn till »att kungliga kommissionen av inspektorens mätningar och relationer i många mål en stor upplysning taga måste». Genom det uppdrag, som nu kommit Insulander till del, hade han enligt direktörens mening många tillfällen att »visa, vad nytta lantmäteriets rätta vetenskap till många sakers märkliga upplysning med sig bringar, och däremot vad orimligheter och confusioner förmedels dess missbruk förorsakas kunna».[2]

Den 29 juli 1689 var kollegiets förslag till instruktion färdigt. Detta förslag, vilket så godt som uteslutande uppgjorts på grundval av de uppgifter, konungen lämnat i sin skrivelse till kollegiet den 17 i samma månad, fastställdes till efterrättelse av Kungl. Maj:t redan den 30 juli s. å.[3] Aktstycket är märkligt så till vida, som det innehåller det första försöket att i detalj reglera en skogskommissions verksamhet. I ingressen uppräknas vid sidan av ordföranden de personer, som Karl XI utsett till bisittare i kommissionen. De voro som följer: Lagmannen HARALD STRÖMFELT, kammarrådet ANTHONI VON GROOTH, assessorerna i Göta hovrätt LARS TORPADIUS och PAUL ASCHLING (sedermera adlad Ehrenbielke), hovrättssekreteraren därsammastädes JOHAN TELLER, assessoren i kammarrevisionen JOHAN THEGNER, häradshövdingen ANDERS MILANDER samt landskamreraren och borgmästaren JONAS BJÖRKMAN. Dessutom skulle vederbörande häradsfogdar och häradsnämnder i fall av behov gå kommissionen till handa.

Den andra skogskommissionens huvudsakliga uppgift anges i instruktionen vara att uppsöka parker och allmänningar samt lagligen bestämma deras omfattning genom att avrösa dem från privatorum ägor. Därvid borde kommissionen på allt sätt söka befrämja Kungl. Maj:ts intressen eller »regalier», men fick å andra sidan ej »med ofog» söka att tillerkänna kronan något, »som med fullom skälom ej kan betygas därtill vara hörigt» (§ 1). Vidare skulle alla inkräktningar, som privatpersoner emot lag och skogsordningarne gjort å kronans enskilda skogar, var efter sin natur »antingen utrivas eller till en viss ränta i proportion av ägornas storlek och godhet taxeras och härefter evärdligen som kronoränta till Kungl. Maj:t erläggas». Och dessutom skulle all jakt, svedjande och överflödigt skogshygge för framtiden förbjudas å samma skogar (§ 2).

Under kommissionens verksamhet voro den första skogskommissionens ledamöter skyldiga att »villigt och uppriktigt» meddela alla upplysningar, som kunde vara av betydelse i ämnet, »på det denna kungliga kommissionen av deras muntliga relation och förhör samt skriftliga deduktioner och förklaringar» måtte kunna inhämta de

[1] Riksregistraturet (RA) 1689 $^{17}/_{7}$ fol. 210—16.
[2] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1689 $^{6}/_{8}$. — [3] Instruktionen är tryckt hos IHRFORS, a. a., s. 678—84.

principer, vilka den första kommissionen följt vid sina rannsakningar (§ 11). Till samma ändamåls vinnande skulle kommissarierna tillgodogöra sig innehållet i samtliga de protokoll och handlingar angående den första kommissionens verksamhet, vilka Örneklou året förut översänt till kammarkollegium, ävensom noga studera de suppliker och besvärsskrivelser, som ridderskapet och adeln jämte andra personer ingivit antingen till Kungl. Maj:t eller till kollegiet rörande enahanda ämne (§ 4).

Såsom stöd vid identifieringen av kronans parker och allmänningar hänvisade instruktionen till »kopian av fordom kungl. rådets och överstejägmästarens (!) salig herr Axel Banérs lista», vilken Kungl. Maj:t tidigare behagat förklara »för autentisk, intill dess handgripligen contrarium bevisas». Detta angives här hava skett bl. a. på den grund, att »en god del av de skogar, som däruti specificeras», befunnits vara införda »under namn och titel av allmänningar» i Västgötalagens additament, vartill kommit, att några av samma skogar i olika kungliga brev och resolutioner av skiftande datum omtalats såsom tillhörande kronan (§ 2).

Vad kommissionens ställning till förut laga kraftvunna domar angår, förutsatte instruktionen, att kommissarierna skulle finna det »betänkligt» att på egen hand »annullera och förkasta» dylika domar, även om de syntes »lända Kungl. Maj:t och publico till præjudice». För sådan händelse stod det kommissionen fritt att i varje enskilt fall inkomma till konungen med ett underdånigt betänkande i ämnet (§ 7). Dock medgavs i instruktionen möjligheten av, att det även å själva parkerna kunde finnas privat egendom, vilken den första skogskommissionen »på ett och annat sätt graverat». Kommissarierna borde därför närmare undersöka, huruvida dylik egendom in casu kunde anses lagfången (§ 3).

Sedan kommissionen noga fastställt gränserna för kronans parker och allmänningar, borde samma skogar, »efterkommande till undervisning och rättelse», avtagas, rörläggas och instenas, varvid även det, som å parkerna »efter föregången syn och rannsakning» bevisligen kunde befinnas tillhöra privatpersoner, skulle avsöndras genom »vissa rå- och skiljemärken». Arbetet med rörläggning och dylikt skulle under kommissionens överinseende verkställas av ordinarie lantmätaren i orten med hjälp av den särskilt för ändamålet ditsände jämte »annat skickligt och opartiskt folk, vilka till sådana sysslor brukas kunna» (§ 5). Över taxering och skattläggning skulle en särskild jordebok upprättas av landskamreraren i orten (§ 8).

Kommissarierna skulle emellertid enligt instruktionen ej endast koncentrera sin uppmärksamhet på kronans parker och enskilda skogar. Kungl. Maj:t förklarade sig nämligen av dem även åstunda en »fullkomlig underrättelse» om härads- och sockenallmänningarne i länet, varvid bl. a. borde undersökas vilka härader och socknar, som behövde »nyttja» samma skogar till deras hemmans underhåll. Sedan utredning härom verkställts, ville Kungl, Maj:t i sinom tid utfärda »ett plakat, huru med sådana allmänningars hävd och nyttjande härefter förhållas skall» (§ 12).

Den 20 september 1689 inställde sig Stålarm jämte en del av de tillförordnade bisittarne i Lidköping för att påbörja den anbefallda rannsakningen. Tre av ledamöterna, som fått förhinder, anlände först tre dagar senare. Den sammansättning, kommissionen erhållit jämlikt instruktionen, hade emellertid i någon mån förändrats så till vida, att hovrättssekreteraren Teller, som tidigare utsetts till ledamot, i stället fick tjänstgöra såsom kommissionens sekreterare. För att antalet bisittare däri-

genom icke skulle bliva mindre, hade Kungl. Maj:t efter instruktionens utfärdande förordnat lagmannen Olof Sillnecker till ledamot. Den 3 april 1690 skedde en förändring i motsatt riktning, i det att Kungl. Maj:t nämnda dag avskedade häradshövdingen Milander i dennes egenskap av kommissionsledamot utan att utse någon ny i hans ställe. Samtidigt tillförordnades en notarie för att hjälpa till med protokollens uppsättande, nämligen Achatius Hager, vilken dock snart fick till efterträdare Anders Daniel Wessman (sedermera adlad Stiernclo). Redan vid kommissionens första sammanträde tillkallades en uthäradsnämnd, bestående av tolv nämndemän från tvenne angränsande härad. Om några nämndemän förut tjänstgjort under den första skogskommissionen, förklarades de vara jäviga, och andra tillkallades i deras ställe.

En av kommissionens första uppgifter blev att bestämma det processuella förfarande, som under rannsakningarne borde tillämpas. Härom fanns nämligen ingen upplysning att hämta ur instruktionen. Man enades slutligen om att processen borde bliva skriftlig och i övrigt noga ansluta sig till det system, som tillämpades i justitierevisionen eller hovrätterna. Den klagande parten fick sålunda efter undfången citation först inkomma med sina besvär, skriftligen avfattade i en deduktion eller libell, vilken sedan genom en kopia skulle kommuniceras med den första skogskommissionen i och för inhämtande av dess skriftliga förklaring eller kontradeduktion. Den första kommissionens ordförande och ledamöter ansågos nämligen representera motparten i rättegången. Endast en skrift fick växlas å ömse sidor. Ville någondera parten ytterligare utveckla sina skäl, måste detta ske muntligen eller genom skriftligt memorial, vilket dock i sådant fall borde uppläsas inför domstolen. Målen uppdelades inom kommissionen på olika rotlar, vilka fördelades mellan ledamöterna. Varje ledamot utarbetade sedermera i tur och ordning en skriftlig relation över varje till hans rotel hörande mål. Denna relation borde innan föredragningen tillställas parterna, för att de skulle kunna försäkra sig om att intet av deras andragna skäl vore förbigånget. Till bevis att dylik kommunikation skett, var det brukligt, att relationen försågs med båda parternas namnunderskrifter.[1]

Vid kommissariernas första sammanträde inkallades den förutvarande skogskommissionens ledamöter med Örneklou i spetsen och underrättades om att klagomål inkommit över deras verksamhet, i anledning varav Kungl. Maj:t beslutat tillsätta en ny skogskommission. Örneklou tog därefter till orda och förmälde, att han redan förut skriftligen förklarat sig såväl hos Kungl. Maj:t som hos kammarkollegium, varför han nu hoppades undgå att vidare inlåta sig på någon ordväxling med de klagande adelsmännen. Inför lyckta dörrar ville dock såväl han själv som de övriga ledamöterna gärna gå den nya kommissionen till handa med upplysningar, »varav deras oskuld för hela världen skall lysa». Örneklou framhöll vidare, att det skulle innebära ett farligt exempel, om en så högt auktoriserad kunglig kommission, som den, vars ordförande han varit, skulle endast till följd av ett eller annat klagomål kunna kastas över ända och ledamöterna trugas till att bliva parter. Under sådana omständigheter »bleve aldrig någon kommission bestående». Själv sade sig Örneklou endast haft obehag, för att han som en »redlig och trogen undersåte» sökt befrämja »Kungl. Maj:ts höga rätt och intresse». De förbittrade adelsmännen hade

[1] Jfr Kommissionens protokoll (KA) 1689 $^{20}/_{9}$, samt Stålarms skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1689 $^{9}/_{11}$.

icke ens dragit sig för att förfölja hans barn. Stålarm framhöll häremot, att landshövdingen jämlikt instruktionens 11 § var skyldig att förklara sig inför kommissionen ej allenast skriftligen utan även muntligen, och detta måste således ske i parternas närvaro. Vid ett senare tillfälle upptogs spörsmålet på nytt. Örneklou, med vilken Granberg förenat sig, vägrade ånyo att uppträda som part. Stålarm förklarade, att det måste ske, bl. a. därför att den första skogskommissionen dömt så många personer ohörda. Granberg invände därvid, att han och hans kamrater icke fungerat såsom domare utan som inkvisitorer, vilket syntes honom framgå därav, att de med ett undantag ej utfärdat några domar, utan blott avgivit betänkanden och resolutioner, vilka städse underställts kammarkollegii »censur och omprövande». Stålarm frågade då, hur det kunde komma sig, att så många exekutioner ägt rum, ehuru några domar ej avkunnats, men fick till svar, att detta tillkom Örneklou såsom exekutor att besvara. Tillfrågad härom, åberopade denne sig på »special-ordres». I det följande synes man dock så mycket som möjligt velat bespara den första kommissionens medlemmar obehaget att personligen uppträda inför rätta tillsammans med supplikanterna. Formellt betraktades de dock allt fortfarande såsom parter. Detta framgår bl. a. av de domar, som utfärdades av den andra skogskommissionen, och i vilkas ingress vanligen först nämndes klaganden och därefter »förra skogskommissionen i Västergötland och Skaraborgs län sig förklarande».

Den andra skogskommissionen mötte under sin verksamhet i tur och ordning samma problem, som blivit en stötesten för den första. Ett av de tidigast uppdykande spörsmålen var frågan om urminnes hävdens vitsord och omfattning. Redan den 2 oktober 1689 fann sig Stålarm nödsakad att ingå till Kungl. Maj:t med anhållan om specialinstruktion i ämnet. Visserligen var det Stålarm ej obekant, att Kungl. Maj:t den 8 april 1685 resolverat, att sådana hemman, som äro belägna å allmänning, »intet kunna råda utom hank och stör»,[1] men fråga vore, om denna bestämmelse, såsom given endast för ett enskilt fall, borde tilläggas allmän giltighet. Vidare anfördes från kommissionens sida, att dess instruktion, vilken utfärdats i tiden efter tillkomsten av 1685 års resolution samt dessutom syntes stå i överensstämmelse med skogsordningarne, medgav possessorer av inom parkerna belägen egendom att försvara densamma med laga gränser »eller ock urminnes hävd». Kungl. Maj:t remitterade den 5 oktober 1689 kommissionens skrivelse till kammarkollegium, som fann, att det var fråga om en »delikat och important sak». Efter inhämtande av kollegii utlåtande avgjorde Kungl. Maj:t ärendet genom skrivelse till kommissionen den 8 oktober 1689. Privat äganderätt till jord å allmänning skulle hädanefter erkännas såväl inom hank och stör som inom rå och rör. Detta tolkades såsom innebärande en utvidgning av bestämmelserna i 1685 års resolution så till vida, att urminnes hävd numera fick åberopas även utom hank och stör under förutsättning av laga omrösning. Härigenom hade icke oväsentliga medgivanden gjorts åt de enskilda, i jämförelse med vad som tidigare gällt.[2]

Enligt instruktionen skulle kommissarierna som nämnts hava ett stöd i Axel Banérs lista över kronoparkerna, vilken tidigare begagnats av den första skogs-

[1] Jfr ovan, s. 26.

[2] Jfr HOLMBÄCK: Kvarnkommissionerna, s. 37—38, och KUYLENSTIERNA: Om häfd, s. 202. — Ang. tillämpning av 1689 års brev, se Skogskommissionens dombok (KA) 1690 $^{9}/_{8}$ och $^{26}/_{8}$.

kommissionen. Åtskilliga adelsmän hade emellertid tid efter annan klagat över att Örneklou ej följt samma listas anvisningar beträffande parkernas omfattning. Kommissariernas undersökning i ämnet gav också vid handen, att landshövdingen vid upprepade tillfällen beräknat betydligt högre miltal, än listan medgav. Örneklou försvarade sig med att den gamla västgötamilen varit åtskilligt längre än den, som år 1664 infördes och då fastställdes till 18,000 alnar eller 6,000 famnar. Enligt beräkning skulle i Västergötland tre gamla mil hava motsvarat fem nya. Lantmätaren Filmer, vilken hördes i egenskap av sakkunnig, bestyrkte landshövdingens uppgifter i detta hänseende. Örneklou hade emellertid utan vidare tagit för givet, att Axel Banér i sin lista beräknat längdmåtten enligt gamla västgötamil och hade därför ansett sig kunna omräkna dem i enlighet med 1664 års påbud.[1] Den Banérska listans vitsord fick emellertid en hård stöt, då det under den andra skogskommissionens förhandlingar upptäcktes, att Axel Banér aldrig varit riksjägmästare. Klagandeparten förnekade, att han ens haft något att beställa med jägeriet och sålunda icke i någon måtto haft makt att göra skogar till kronoparker.[2] Konungen, som genom kommissionens brev den 18 december 1689 underrättats om förhållandet, fann sig i anledning härav nödsakad att den 11 mars 1690 lösa kommissarierna från deras i instruktionen omförmälda plikt att följa Axel Banérs lista, såvida ej »andra giltiga skäl och bevis därjämte giva henne någon styrkio».[3] Till följd härav kom listan att spela en mindre framträdande roll under den andra skogskommissionens verksamhet.[4] I dess ställe sökte man hämta ledning ur riksjägmästaren Carl Hårds instruktion av den 30 maj 1638,[5] som emellertid upptog endast ett fåtal kronoparker.[6]

Även till det s. k. Helgeandsholmsbeslutet tvungos den andra skogskommissionens ledamöter att taga ståndpunkt. Visserligen hade den första kommissionen icke åberopat detta beslut i sina avgöranden, då som nämnt vissa av medlemmarne icke kunnat förmås godkänna dess tillförlitlighet och värde i bevisavseende, men så snart samma medlemmar kommit att intaga en förklarande ställning till den senare kommissionen, synas de hastigt nog hava förändrat åsikt i frågan. I varje fall anförde den första skogskommissionen i sina kontradeduktioner ofta Helgeandsholmsbeslutet till stöd för snart sagt alla de åtgärder, den vidtagit för att främja kronans rätt och intressen.[7] Beslutet fick t. o. m. tjäna till bevis för att de i Västgötalagens additament uppräknade allmänningarne voro av samma natur som Upsala öd och sålunda kronoparker.[7] Vidare påstods urminnes hävdens användning hava blivit inskränkt genom samma beslut. Härom säger den första skogskommissionen i en kontradeduktion: »Vad urminnes hävden vidkommer, så är den bevist vara på Hans Kungl. Maj:ts sida härfluten av 1282 års riksdagsbeslut, och den, som äldre hävd kan med skäl

[1] Jfr Skogskommissionens protokoll (KA) 1689 $^{23}/_{9}$ samt handlingar (KA), vol. 5, s. 284. — Att miltalet i Västergötland före 1664 icke heller överensstämt med motsvarande längdmått i övriga landskap, framgår av L. B. Falkmans arbete Om mått och vigt i Sverige, D. 1 (1884), s. 117.

[2] Jfr Skogskommissionens dom 1690 $^{9}/_{8}$ ang. Mösseberg (GL), fol. 489—90.

[3] Kungl. brev till skogskommissionen 1690 $^{11}/_{3}$ (bland kommissionens handlingar, KA, vol. 13). Jfr de delar av skogskommissionens protokoll, som finnas avtryckta hos Ihrfors, a. a., s. 697—98, samt den hos Holmbäck, a. a., s. 198—203, avtryckta domen över allmänningen Russlingen.

[4] Jfr innehållet i Skogskommissionens odaterade slutrelation (RA), vilken inkom till Kungl. Maj:t 1690 $^{1}/_{10}$.

[5] Se härom ovan, s. 13. — [6] Jfr Holmbäck: Kvarnkommissionerna, s. 29.

[7] Jfr Holmbäck: Kvarnkommissionerna, s. 201, samt Kungl. brev 1690 $^{11}/_{3}$ (Riksregistraturet, RA), fol. 174—78).

docera, sitter uti sin hävd orubbad.»[1] Ett dylikt motbevis torde dock i de allra flesta fall hava varit omöjligt att åstadkomma, och det är därför icke förvånande, att kommissionen även anser sig kunna uttrycka saken med följande latinska sentens: »Publicum non potest usucapi», vilket i fri svensk översättning betyder: »Hävd gäller icke gentemot kronan.»

Den andra skogskommissionens medlemmar synas hava betraktat Helgeandsholmsbeslutet med kritiska blickar. De visste icke riktigt vad de skulle tro angående dess bevisvärde, och de försökte därför så mycket som möjligt undvika att taga hänsyn till detsamma. Tydligast har assessoren Torpadius uttryckt sin mening i ämnet. I ett votum säger han nämligen bl. a.: »Det åberopade riksdagsbeslutet a:o 1282 skall ock mera vara en relation och vid senare tider gjord annotation än något riksdagsbeslut, varuti ej heller förmäles, att alla skogar äro kronan tillagda, utan allenast stubbejord, som utav skogar och hedar uppfinnas kan.» I annat sammanhang vände sig Torpadius direkt mot den första skogskommissionens argumentation, då han påpekade, att allmänning och Upsala öd ingalunda voro identiska begrepp.[2]

Sistnämnda uttalande är av intresse även ur den synpunkten, att det innehåller den principiella ståndpunkt, som den andra skogskommissionen intog i förhållande till frågan om äganderätten till skogarne. Den första kommissionen hade som nämnts utgått ifrån, att de i Västgötalagens allmänningsförteckning upptagna skogarne voro kronoparker. Den senare kommissionen förklarade dem för »allmänningar»,[3] i den mån ej särskilda omständigheter ådagalade, att de under någon tid varit fredkallade i egenskap av parker. Belysande för denna senare ståndpunkt är i viss mån Stålarms skrivelse till Kungl. Maj:t den 5 juli 1690. Häri heter det bl. a.: »Oaktat denna kommissionen ej kunnat finna en del av dessa skogar, vilka dock samtliga herr landshövdingen Örneklou under titel av park indragit, kunna därunder bibehållas emot margfaldiga skäl, som privati där emot införa; så lärer icke dess mindre de skogar antingen bliva allmänningar eller sockenskogar, som de av urgamla tider varit, och sålunda ej mindre under Eders Kungl. Maj:ts egen nådiga fria disposition dragna, och hävdandet undersåtarne allenast lämnat . . . .»[4]

Den andra skogskommissionen drog i motsats till den första en skarp gräns mellan park och allmänning.[5] Ett kriterium på det förstnämnda begreppet var bl. a., att olaga åverkan däråt jämlikt 1664 års skogsordning, § 12, straffades med 24 marks böter, konungens ensak, medan samma åverkan å allmänning jämlikt § 21 endast medförde tolv marks böter, vilka till yttermera visso treskiftes fördelades mellan kronan, häradet och åkäranden.[6] Bland allmänningar nämnas särskilt krono-, härads- och sockenallmänningar, vilka enligt kommissionen liknade varandra därutinnan, att Kungl. Maj:t ifråga om dem alla tre var »ägare till själva grunden» eller vad med en juridisk-teknisk term kallades *possessor fundi*.[7] Kronoallmänningen skilde sig dock i sin tur från de båda andra genom att »varken hygge eller djurskjutande» däråt finge

[1] Utdraget är närmast hämtat från KUYLENSTIERNA: Om häfd, s. 204.
[2] 1689 års skogskommissions handlingar (KA), vol. 4, s. 90—91.
[3] Se t. ex. domen angående Russlingen, avtryckt hos HOLMBÄCK: Kvarnkommissionerna, s. 198—203.
[4] 1689 års skogskommissions skr. till Kungl. Maj:t (RA). Jfr Bilaga 2, nedan s. 93.
[5] Jfr Kommissionens protokoll 1690 $^{7}/_{7}$ (i hithörande del avtryckt hos IHRFORS, a. a., s. 698).
[6] Se härom domen angående Russlingen (avtryckt hos HOLMBÄCK: Kvarnkommissionerna, s. 198—203).
[7] Jfr IHRFORS, a. a., s. 183.

förövas utan Kungl. Maj:ts speciella tillstånd.[1] Det skulle därför kunna påstås, att kronoallmänningen enligt tidens åskådning intagit en mellanställning mellan å ena sidan kronoparkerna, å andra sidan härads- och sockenallmänningarne.

Frågan uppstår nu, vad som menades med uttrycket »possessor fundi» eller »ägare till själva grunden». I själva verket betyder uttrycket i detta sammanhang, att kronan ansågs hava *dominium directum* till samtliga allmänningar eller m. a. o. själva jordäganderätten. Nyttjanderätten eller *dominium utile* ansågs dock — vad härads- och sockenallmänningarne beträffar — av kronan i urminnes tid hava förlänats åt vissa härad, resp. socknar. Härav följde, att Kungl. Maj:t hade rätt bestämma, hur dylika allmänningar nu och i framtiden skulle »nyttjas, gagnas och hävdas»,såsom det heter i åtskilliga av den andra skogskommissionens domar.

Genom att den första skogskommissionen till kronan indragit en mängd skogar inom Skaraborgs län och å dessa bl. a. förbjudit hygge, hade stor brist på timmer och bränsle uppstått för de kringboende, som sedan gammalt varit vana att till sin nödtorft begagna allmänningsskogarne. Redan vid 1686 års riksdag klagade såväl adelsmän som bönder från länet över det oefterrättliga tillstånd, som uppstått till följd av den första skogskommissionens verksamhet. Kungl. Maj:t måste därför giva tillstånd åt befolkningen att å allmänningarne hugga, vad den behövde till sin nödtorft. Dock borde för ordningens skull anmälan härom i varje enskilt fall först göras hos landshövdingen.[2] Sedan detta system pågått en tid, inkommo emellertid klagomål till Kungl. Maj:t, att skogarne i Skaraborgs län höllo på att förödas, och den andra skogskommissionen fick på grund härav i uppdrag att närmare undersöka detta förhållande. Den 11 december 1689 hade kommissionen sitt utlåtande härom färdigt. Detta utlåtande[3] är av synnerligen stort intresse, emedan det bl. a. giver en relativt fyllig bild av skogsvården å allmänningarne, sådan denna bedrivits i äldre tid. Faktiskt äger nutiden föga kunskap om, hur en dylik skogsvård gestaltat sig i praktiken, vilket förhållande i första hand beror på att formerna härför endast sällan upptecknats i skrift och därför snart råkat i glömska, sedan själva verksamheten avstannat. Skogskommissionen har emellertid varit i tillfälle att direkt upptaga västgötaallmogens egna berättelser om det ålderdomliga tillvägagångssätt, som tidigare tillämpats i Skaraborgs län för att skydda sockenskogarne för åverkan. Det är ej utan, att denna skogsvård i hög grad påminner om den vakthållning å Trögds härads tredingsskogar (Uppland), som omförmäles i den s. k. Trögdbo lag. Denna egendomliga lag kan i sin nuvarande form ledas tillbaka till 1300-talets andra decennium, men dess rättsregler äro sannolikt vida äldre.[4] Under sådana omständigheter äro skogskommissionens uppgifter ett värdefullt stöd för antagandet, att liksom i Uppland även i Västergötland en liknande skogsvård förekommit, som måhända också den sträckt sina rötter långt tillbaka i medeltiden.

I äldre tid, säger skogskommissionen i sitt ovannämnda utlåtande, hade bönderna i Skaraborgs län visat stor omsorg om sina allmänningsskogar och ej tillåtit några

[1] Kommissionens protokoll 1690 $^{17}/_{9}$ (i hithörande del avtryckt hos IHRFORS, a. a., s. 700).

[2] Jfr Kungl. resolution på ridderskapets och adelns besvär vid 1686 års riksdag, § 28; motsvarande resolution vid 1689 års riksdag, § 6; Kungl. resolution på allmogens besvär vid sistnämnda riksdag, § 1 (samtliga resolutioner tryckta hos STIERNMAN).

[3] Bland 1689 års skogskommissions skr. till Kungl. Maj:t (RA).

[4] Ang. Trögdbo lag, se vidare nedan, s. 63—65.

personer att »utan lov och minne» beträda dylika områden, med mindre de tagit yxorna ifrån dem. I varje socken hade allmänningsintressenterna även vintertiden turats om att hålla vakt i skogen. Den, som för tillfället haft vakthållningen om hand, hade burit en fyrkantig käpp, som kallats »grannekäppen», och å vilken alla intressenternas bomärken varit inristade. Någon av sockenborna hade varje dag med denna käpp vandrat omkring i allmänningsskogen dels för att hålla utomstående därifrån, dels för att kontrollera att icke intressenterna själva gjorde sig skyldiga till missbruk i ett eller annat avseende. Om dylikt missbruk förekommit, hade omedelbart anteckning härom gjorts å grannekäppen, varefter den brottslige haft att vänta straff efter rannsakning å grannstämman. I varje fall hade den, vilken gått med käppen, ägt svara för all otillåten åverkan, som skett i skogen under den dag, hans vakthållning varat.

Sedan skogarne indragits till kronan genom den första skogskommissionens verksamhet, vidtog ett annat system. Vakthållningen överflyttades på jägeristaten och den kringboende befolkningens behov av nödtorftigt byggnadstimmer sökte landshövdingen tillfredsställa genom s. k. *lovsedlar*. Den senare skogskommissionens undersökning hade givit vid handen, att lovsedlarne voro av tvenne slag. Det första slaget, som användes av gemene man, rusthållare, bönder m. fl., söktes vid tinget och hade till 1689 betingat ett pris av 8 öre s. m. Nämnda år hade emellertid denna kostnad bortfallit till följd av kungliga resolutionen på allmogens allmänna besvär, § 1. Sökanden måste inför häradsrätten styrka sitt behov av virke och erhöll i så fall domstolens resolution i form av en lovsedel. Innan denna blev giltig, måste den emellertid först påtecknas av landshövdingen i Mariestad och därefter av överjägmästaren, som bodde i närheten av Borås. Sökanden hade sedermera att uppsöka vederbörande hejderidare, som i sin tur äntligen gav i uppdrag åt en skogvaktare att utlämna det begärda virket.[1] Under sådana förhållanden var det mindre underligt, att hela den omständliga proceduren ofta visat sig taga bortåt ett halvt års tid i anspråk. Skogskommissionen hade också från olika håll erfarit, att åtskilliga bönder, hellre än att underkasta sig besväret med lovsedlarnes anskaffande, låtit sina byggnader ruttna ned och sålunda bragt sina hemman i ödesmål. Andra hade passat på och begärt mer timmer, än de behövt, vilket kunnat ske så mycket lättare, som kontrollen vid tingen ofta varit bristfällig.

Det andra slaget lovsedlar, som använts av städerna, kyrkan, adelsmän och andra ståndspersoner, hade direkt kunnat erhållas av landshövdingen. Efter vad den andra skogskommissionen inhämtat, hade Örneklou i egenskap av landshövding förfarit synnerligen lättsinnigt med skogarne och efter eget godtycke utfärdat lovsedlar, lydande på stora virkesmängder, åt än den ena, än den andra ståndspersonen. Till och med adelsmän, som varit ägare till enskilda skogar, hade utan vidare erhållit lovsedlar av Örneklou. Hur stora virkesmängder kronan på detta sätt förlorat, kunde numera icke beräknas, ty genast vid den andra skogskommissionens ankomst till orten hade landshövdingen låtit indraga en mängd lovsedlar genom befallning till länsmännen att skyndsamt avfordra skogvaktarne desamma. Av det antal lovsedlar, som kommissarierna lyckats uppsnappa, framgick det dock, att i de skogar, som den

[1] Jfr bestämmelserna i Kungl. Maj:ts ordning och stadga 1664 $^{29}/_{8}$ över allehanda bärande skogsträn i riket, § 2 (tryckt hos SCHMEDEMAN).

första skogskommissionen indragit till kronan, huggits över 12,000 stora träd. Utlåtandet slutar med en hemställan till Kungl. Maj:t, »huru skogarne, som landet och dess inbyggare av forna tider under sitt värn haft och intet missbrukat, kunna nu, sedan den förra skogskommissionen dem till krono förklarat, igenom slik medfart bestå och till Eders Kungl. Maj:ts tjänst conserverade bliva».

Detta utlåtande synes mer än allt annat hava medverkat till att undergräva konungens hittills i det stora hela orubbade förtroende för Örneklou. I sin svarsskrivelse till skogskommissionen den 17 december 1689[1] säger sig konungen aldrig hava kunnat tro, att Örneklou, »vilken Vi tillbetrott invigilera för Vår höga rätt samt freda Våra och kronans parker och allmänningar från privatorum otillbörliga åverkan, skulle vara sin underdåniga skyldighet och ämbetsplikt så förgäten», att han »låtit utöda icke allenast Våra enskilda parker utan ock merendels härads- och sockenallmänningar» i sitt »anförtrodda län». Stålarm fick samtidigt i uppdrag dels att övervaka Örneklous åtgärder i förevarande avseende dels att uppsätta förslag till ett plakat, »huru med slika parkers och allmänningars hävd och nyttjande härefter bör förhållas». I ett följande brev den 3 mars 1690[1] berörde konungen ånyo frågan om detta plakat. Stålarm fick nu befallning att sammanträda med kammarkollegium i och för utarbetande av detta plakat.[2] I förbigående nämnde konungen vidare, att såväl landshövding Örneklou som överjägmästaren Hård numera erhållit underrättelse, att varken de eller tingsrätterna tills vidare tillätos att utgiva några lovsedlar på skogshyggen. Få veckor därefter upphörde Örneklou att vara landshövding i Skaraborgs län. Karl XI hade slutligen nödgats giva efter för de påtryckningar, som satts i gång av Örneklous talrika fiender bland adeln. Men i stället för att giva honom definitivt avsked, som dessa i det längsta hoppats, hade konungen nöjt sig med att giva honom transport till Ösels landshövdingdöme. I kungliga brevet den 15 maj 1690[3] underrättades Stålarm om Örneklous förflyttning, men samtidigt meddelades, att Örneklou erhållit tillsägelse att ej lämna länet, förrän den andra skogskommissionen hunnit avsluta sin verksamhet, vilket skedde den 22 september s. å.[4]

I sin slutrelation till Kungl. Maj:t[5] gav den andra skogskommissionen en kortfattad framställning av det uppnådda resultatet. Inalles hade kommissionen avkunnat ej mindre än 107 domar. Vad särskilt beträffar den undersökning om allmänningarne, vilken Kungl. Maj:t jämlikt instruktionens 12 § ålagt kommissionen att verkställa, meddelades nu, att inom länet endast påträffats ett fåtal häradsallmänningar, men däremot många sockenallmänningar. Bland de förra märktes Viste häradsallmänning, benämnd Rålken, och Åse häradsallmänning, kallad Kiljamosse. Dessa jämte Bröten och Ormeskogen hade icke uppmärksammats av den första skogskommissionen, men däremot av den andra, vilket visar, att den senare jämväl utövat en självständig verksamhet i första instans och icke endast åtnöjt

[1] Bland 1689 års skogskommissions handlingar (KA), vol. 13, s. 168—76.

[2] Jfr Kungl. brev till kam.-koll. (KA) 1690 $^{15}/_{1}$, $^{3}/_{3}$ och $^{10}/_{11}$.

[3] Bland 1689 års skogskommissions handlingar (KA), vol. 13, s. 158—62.

[4] Enligt Skogskommissionens protokoll (RA). — Under år 1690 hade kommissionens verksamhet tagit sin början $^{10}/_{5}$. Jfr Skogskommissionens relation till Kungl. Maj:t 1690 $^{7}/_{6}$ (bland Kammararkivets samling av kungliga brev 1690, fol. 900). Protokollet börjar dock först $^{12}/_{5}$.

[5] Bland 1689 års skogskommissions skr. till Kungl. Maj:t (RA). Den odaterade relationen inkom till Kungl. Maj:t 1690 $^{1}/_{10}$.

sig med att kontrollera den förstnämndas rannsakningar. Över Rålken hade visserligen den andra skogskommissionen ej avkunnat någon dom, men detta berodde uteslutande på det förhållandet, att inga parter inställt sig vid rannsakningen, varför häradsallmänningen endast blivit uppmätt och omrösad »under Kungl. Maj:ts disposition».

I slutrelationen förmäldes vidare, att landskamreraren erhållit avskrift av samtliga domar och skulle nu med ledning härav påbörja upprättandet av en ny jordebok. Den första skogskommissionen hade enligt uppgift beräknat en årlig ränta av 2,403 daler s. m., men denna slutsumma måste nu väsentligt reduceras. Örneklou hade nämligen bl. a., tvärt emot skogsordningens tydliga föreskrift, skattlagt torp, som endast uppgått till $^1/_6$, $^1/_8$, $^1/_{12}$ och $^1/_{16}$ mantal, endast och allenast för att erhålla högsta möjliga räntetal. Stålarm däremot hade i enlighet med skogsordningens bestämmelser låtit utriva alla torp, som ej kunnat uppskattas till $^1/_4$ mantal.

Ehuru i instruktionens 5 § stadgades, att exekution skulle verkställas, så snart gränserna för en park eller en allmänning fastställts genom skogskommissionens dom, befanns det dock i praktiken vida lämpligare att fullgöra exekutionen i ett sammanhang, först sedan samtliga rannsakningar slutförts. Den 20 augusti 1690 biföll Kungl. Maj:t Stålarms förslag,[1] att lagmannen Harald Strömfelt skulle förordnas att med biträde av lantmäteriinspektoren Insulander verkställa skogskommissionens domar, allra helst som landshövding P. Cronhielm, vilken efterträdt Örneklou i Skaraborgs län, för tillfället vore överhopad med arbete och Strömfelt dessutom i egenskap av kommissionsledamot ansågs hava större kompetens för uppgiften. Samtidigt föreskrev Kungl. Maj:t, att parkerna skulle kringgärdas med särskilda stenar; allmänningarne däremot kunde omrösas på vanligt sätt med femstenarör. Två dagar senare biföll konungen det förslag till instruktion för verkställighetskommissionen, vilket Stålarm utarbetat.[2] Instruktionen synes dock i sin slutgiltiga form hava blivit daterad den 27 augusti 1690, alltså troligen först sedan konungens konfirmation kommit Stålarm till handa.[3]

Exekutionen påbörjades omedelbart efter den andra skogskommissionens upplösning i september 1690. Handräckningen var emellertid otillfredsställande, och snart måste arbetet tills vidare avbrytas på grund av otjänlig väderlek och frost. Häradsfogdarne fingo order att skaffa stenar m. m. dylikt under uppehållstiden, men på våren 1691, då verkställighetskommissionen ånyo sammanträdde, befanns icke mycket därav vara åtgjort. Under april månad anlände ett kungligt brev med order att påskynda arbetet.[4] Omkring allmänningar och parker utsattes nu omväxlande femstenarör och »höga krönta stenar, så många man kunnat bekomma», å vilka man jämlikt kungliga brevet den 27 november 1690 borttagit Örneklous initialer och »i stället uthuggit parkens eller allmänningens namn med årtalet efter kungl. kommissionens dom».[5] Till yttermera visso, och för att skogskommissionens domar ej i

[1] Kungl. brev 1690 $^{20}/_8$ (bland 1689 års skogskommissions handlingar, KA, vol. 13).

[2] Kungl. brev 1690 $^{22}/_8$ (bland 1689 års skogskommissions handlingar, KA, vol. 13).

[3] Jfr Lagmannen H. Strömfelts odaterade skr. till Kungl. Maj:t ang. verkställandet av skogskommissionens domar i Skaraborgs län (felaktigt lagd bland Skogskommissionens i Älvsborgs län skr. till Kungl. Maj:t, RA).

[4] Kungl. brev 1691 $^{14}/_4$ (Riksregistraturet, RA, fol. 156—58).

[5] Jfr Kungl. resolution 1691 $^{23}/_8$ på lagman Strömfelts memorial ang. verkställigheten av skogskommissionens domar i Skaraborgs län (Riksregistraturet, RA, fol. 348—52).

framtiden skulle råka i glömska, upprättades under loppet av åren 1690—92[1] ett detaljerat insteningsprotokoll jämte bilagda geografiska kartor och ritningar över samtliga parker och allmänningar inom länet, vilka blivit föremål för exekution.[2] I början av år 1693 kunde Strömfelt meddela Kungl. Maj:t, att förrättningen numera i det närmaste avslutats. Tretton parker voro då instenade och dessutom åtskilliga »kronoskogar och allmänningar» avmärkta. 103 byar och hemman hade avsöndrats från allmänningarne, och ett flertal torp, som icke hållit det lagstadgade måttet, hade utrivits.[3]

Redan vid den andra skogskommissionens första sammanträde hade dess ordförande offentligen uttalat, att ingen appellation skulle komma att tillåtas mot kommissionens domar, vilka voro att anse »såsom en revision över det, som förr passerat är». Icke desto mindre inflöto åtskilliga dylika besvärsskrivelser till Kungl. Maj:t. För att en gång för alla göra slut härpå, underrättade konungen den 15 januari 1692 landshövding Cronhielm, att ingen hädanefter finge understå sig att hos Kungl. Maj:t söka någon ändring i den andra skogskommissionens domar vid vite av 1,000 daler s. m.[4] Huruvida någon under Karl XI:s regering vågat trotsa detta förbud, är icke bekant.

Emedan den andra skogskommissionens domar enligt konungens mening skulle i alla tider bliva bestående, beslöt Karl XI att även vidtaga åtgärder för domstolsakternas framtida bevarande. Kammarkollegium anmodades därför upprepade gånger under 1690-talets förra hälft att draga försorg om handlingarnes avskrivande i två exemplar, av vilka det ena skulle förvaras i Kungl. Maj:ts kansli och det andra hos kammarkollegium. Arbetet härmed sattes också i gång 1693 under ledning av kommissionens sekreterare, dåvarande häradshövding Anders Wessman Stiernclo, och avslutades sannolikt under loppet av år 1697. Av dessa renovationer befinner sig numera det ena exemplaret i riksarkivet och det andra i kammararkivet.[5]

Ovan har omtalats, hurusom Stålarm av Kungl. Maj:t förständigats att sammanträda med kammarkollegium i och för utarbetande av ett förslag till det i 1689 års instruktion omnämnda plakatet rörande allmänningars hävd och nyttjande. Den 28 januari 1691 hade kollegiet utkastet härtill färdigt,[6] och den 3 februari s. å. utkom genom trycket en kunglig stadga och förordning angående skogarnes rätta hävd

[1] Jfr Kungl. brev 1692 $^{27}/_{1}$ till direktören för lantmäteriet att beordra inspektoren Insulander till Skaraborgs län, »för att där under lagman Strömfelts direktion överse, huruvida befallningsmännen hava verkställt, vad till dem remitterats angående exekutionen av skogskommissionens domar» (tryckt hos Ekstrand, s. 151).

[2] Det är detta protokoll, som numera under titeln »Exekutions- och insteningsbok över skogskommissionens i Skaraborgs län avsagda domar om parker och allmänningar» förvaras i lantmäteristyrelsens arkiv. De ritningar, som där förekomma i form av bilagor, kunna med skäl sägas utgöra ett vackert prov på de stora framsteg i tekniskt avseende, som lantmäterikåren gjort under ledning av sin duglige och energiske chef, friherre Carl Gripenhielm (1683—94).

[3] Odaterad skr. från lagman Harald Strömfelt till Kungl. Maj:t (felaktigt lagd bland Skogskommissionens i Älvsborgs län skr. till Kungl. Maj:t, RA).

[4] Kungl. brev 1692 $^{15}/_{1}$ (Riksregistraturet, RA, fol. 221).

[5] Se härom bl. a. Kungl. brev (RA och KA) 1690 $^{10}/_{11}$ och 1699 $^{18}/_{5}$; Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1696 $^{18}/_{5}$ och $^{18}/_{12}$ samt 1699 $^{21}/_{4}$. Ett exemplar av domboken finnes även i GL. — I Kungl. brev till kam.-koll. 1690 $^{10}/_{11}$ fol. 860 (KA) heter det bl. a.: ». . . . finnandes Vi av kommissionens därvid brukade conduite ett nådigt nöje, i det densamma icke allenast uti allt försikteligen och varsamt umgått, utan ock tagit sig Sveriges lag och kungl. förordningar till norm och rättesnöre.»

[6] Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1691 $^{28}/_{1}$. Jfr ibid. 1690 $^{19}/_{2}$.

i Skaraborgs län. Denna förordning[1] är byggd på resultatet av den andra skogskommissionens verksamhet. I 1 § uppräknas alla länets dåvarande parker, nämligen Billingen, Kinneskogen med Varan, Edsmären, Hunne- och Halleberg, Mösseberg, Gryteskog, Furubacken, Borgundaberg, Binnebergsmo, Rådaås, Vallen, Himmelsberg, Sundsmarken samt socknarne Ving, Stenum och Ek. På dessa parker voro alla torp antingen kronan förbehållna eller lösen underkastade. För det fall, att någon kunde stödja sin rätt på laga köp från kronan, borde den ursprungliga köpeskillingen återbetalas till honom, »på det alla slika i Våra parker belägna platser under Vår fria rätt och rättighet åter tillbörligen hemfalla måge».

Vid sidan av kronoparkerna omtalas i 1691 års stadga jämväl en annan grupp av skogar, vilken går under benämningen »kronoskogar och allmänningar». De viktigaste bland dessa uppräknas i 4 §. Denna uppräkning är av intresse, emedan den upptager samtliga slag av allmänningar, utan att något försök därvid gjorts att särskilja kronoallmänningar från härads- och sockenallmänningar. Huvudparten av de namngivna skogarne äro dock kronoallmänningar, med vilket begrepp här tydligen åsyftas de skogar, som av den andra skogskommissionen identifierats med de i Västgötalagens additament förtecknade allmänningarne.[2] Men även häradsallmänningar, såsom Rålken och Kiljamosse, upptagas tillsammans med de övriga i 1691 års stadga utan någon synbar åtskillnad. Dessutom hänföras dit också flera »i länet befintliga allmänningar och sockenskogar», ehuru de icke särskilt namngivas. Det ovan sagda synes ställa utom allt tvivel, att stadgans författare i likhet med den andra skogskommissionen utgått från Kungl. Maj:t såsom ägare (possessor fundi) till såväl kronosom härads- och sockenallmänningar, ehuru de båda senare kategorierna, såsom det f. ö. heter i själva stadgan (§ 4), blivit »häradet och sockenintressenterna till hustarven och ett medelmåttigt nyttjande förunnade» (dominium utile).

Vad beträffar nyttjanderätten till skogarne, meddelar stadgan detaljerade bestämmelser, vilka närmast åsyfta att säkerställa deras framtida bestånd. Skogsvården lades i händerna på landshövdingen, under vilken myndighet jägeristaten för tillfället sorterade. Dessutom skulle häradshövdingen med nämnden var i sitt härad kontrollera, att skogarne icke föröddes. Dock tillät Kungl. Maj:t försäljning av ved och timmer från sockenallmänningarne med hänsyn till att den å slättbygden boende befolkningen var i stort behov av skog. En dylik försäljning skulle förrättas av årligen särskilt utsedda »beskedlige män», som inför häradsrätten med ed förpliktat sig att sköta försäljningen på sådant sätt, att skogen därav icke toge skada.

Trots alla föreskrifter om skogarnes bevarande synes någon förbättring knappast hava inträdt, åtminstone icke under de första åren efter stadgans utfärdande. I brev till landshövding Cronhielm den 17 november 1693 omtalar nämligen Kungl. Maj:t sig hava erfarit, att skogarne i Skaraborgs län »nu mera än tillförene utödas». Detta torde delvis hava berott på den ineffektiva kontrollen från myndigheternas sida. Åtminstone nämnes i brevet, att okända personer allt som oftast olovligen

[1] Tryckt hos SCHMEDEMAN.

[2] Jfr en av Lennart Hård den 2 september 1734 underskriven »förteckning uppå Kungl. Maj:ts och kronans parker och allmänningar uti Skaraborgs län» (bland 1684 års skogskommissions handlingar i KA). Även i denna förteckning upptagas samtliga parker och kronoallmänningar, men därjämte också häradsallmänningar utan synbar åtskillnad.

förskaffat sig tillträde till allmänningarne och därvid nedhuggit den bästa delen av skogen.[1] Dessutom hade häradshövdingarne fortsatt med sin fördärvliga ovana att på tingen utgiva lovsedlar på byggnadsvirke i stor utsträckning, varigenom skogarne blivit alltför hårt påfrestade. Landshövdingen fick nu därför av konungen mottaga förständigande att hålla en »allvarsam hand» över stadgans »rätta förstånd och bruk» och särskilt tillhålla häradshövdingarne att i fråga om lovsedlars utgivande kommunicera med vederbörande myndigheter, vilka hade omsorg om skogsvården i länet.[2]

2. ÄLVSBORGS LÄN

I Skaraborgs län hade den första skogskommissionen tillsatts till följd av kungliga breven den 10 februari 1683 och den 22 april 1684. Dessa brev hade också avgått till Älvsborgs län,[3] men hade därstädes icke föranledt något omedelbart resultat i form av allmänningsrannsakningar. Först den 16 november 1686 avlät dåvarande landshövdingen Henrik von Vicken en skrivelse i ämnet till Kungl. Maj:t, varvid han tydligen påverkats av de underrättelser, som han erhållit om skogskommissionens verksamhet inom Skaraborgs län. I skrivelsen framhölls, hurusom även i Älvsborgs län funnos »berg, skogar, sjöar och strömmar», vilka »för Eders Kungl. Maj:ts härvid verserande intresse skull billigt borde undersökas». Till stöd för sina uppgifter bifogade landshövdingen ett extrakt av Västgötalagens allmänningsförteckning.[4] Redan följande dag avgick konungens svar.[5] Karl XI sade sig av landshövdingens skrivelse hava erfarit, att i Älvsborgs län »skola vara åtskilliga allmänningsskogar, berg, sjöar och åar, vilka privati tid efter annan sig inkräktat och dem ännu verkligen till deras fördel innehava utan till att bevisa med vad rätt, de dem nyttja och besitta». Till följd härav befalldes landshövdingen att på samma sätt som tidigare skett i Skaraborgs län »genom en ordentlig kommission» göra sig underrättad om beskaffenheten av alla de skogar, berg, sjöar, strömmar och åar, som funnos uppräknade i Västgötalagens additament, och därefter insända rannsakningsprotokollen till kammarkollegium. Den 22 november 1686 förklarade sig von Vicken villig att under nästkommande vinterting resa omkring i hela länet för att göra sig underrättad om allmänningarnes beskaffenhet och sedermera in emot maj månad »denna kommissionen anställa».[4] I detta sammanhang önskade emellertid landshövdingen veta, om han

[1] Hur det därvid efter allt att döma brukade tillgå, framgår av kungliga brevet 1692 $^{15}/_{8}$ (Riksregistraturet, RA), som emellertid endast berör motsvarande samtida förhållanden i Skåne. Bönderna i detta landskap plägade i hopar om 10 à 20 personer med åkdon köra upp i skogarne och därstädes olovligen fälla så mycket virke de behagade. Om de därunder togos på bar gärning och ej ansågo sig vara tillräckligt manstarka, erlade de 3 öre s. m. för lasset, i annat fall intet. Detta sätt att skaffa sig skogsförnödenheter hade t. o. m. ett särskilt namn, nämligen »panthygge», och betraktades bland allmogen ingalunda såsom något brott. I det ovannämnda kungliga brevet fann sig emellertid Karl XI föranlåten förklara, att de som vidare befattade sig med panthygge borde »efter lag och kungl. förordningar dömas och avstraffas såsom för olovligt skogshygge». — Innehållet i detta brev har tidigare refererats av RYDIN, a. a., s. 30.

[2] Kungl. brev 1693 $^{17}/_{11}$ (felaktigt lagt bland Skogskommissionens i Älvsborgs län skr. till Kungl. Maj:t, RA).

[3] I Riksregistraturet (RA) 1684 $^{22}/_{4}$ fol. 663 omnämnes endast, att det sistnämnda brevet avgått till Älvsborgs län. Motsvarande skrivelse till Skaraborgs län har emellertid anträffats i original. Jfr ovan, s. 18.

[4] Landshövdingskrivelser (Älvsborgs län) till Kungl. Maj:t (RA).

[5] Kungl. brev 1686 $^{17}/_{11}$ (Riksregistraturet, RA, fol. 645—46).

kunde påräkna någon ersättning för ett dylikt extraordinärt uppdrag. Detta ville dock Karl XI ingalunda medgiva. I kungliga brevet den 23 i samma månad säges härom bl. a.: »Som I icke komme till att göra något annat härvid än det, som Eder å ämbetes vägnar åligger inom länet att förrätta, för vilket Eder lön och en viss summa uti staten till resepenningar årligen anordnas; ty kunna Vi icke heller för dessa kommissioner Eder några extra ordinarie medel och resepenningar bestå eller tillägga, vilket länder Eder till nådigt svar och hörsam efterrättelse.»[1]

Det må vara osagt, om konungens avvisande hållning till von Vickens ersättningsyrkande haft någon inverkan på landshövdingens åtgärder, men i varje fall tillsattes icke någon skogskommission i Älvsborgs län under år 1687, vilket tydligen stod i strid mot Karl XI:s uttalade mening. I stället underrättade von Vicken kammarkollegium genom skrivelse den 26 april s. å.,[2] att han tidigare erhållit Kungl. Maj:ts befallning att »låta *vid tingen* rannsaka om alla allmänna skogar, berg, sjöar och vatten». Dylika rannsakningar hade också verkställts i landshövdingens närvaro av häradshövdingar och nämnder i åtskilliga härad under februari och mars månader 1687 med ledning av allmänningsförteckningen i Västgötalagens additament. Utdrag av hithörande tingsprotokoll medsändes av landshövdingen till påseende.[3] I Dalsland hade emellertid inga allmänningar återfunnits, varför några handlingar från denna del av länet icke kunnat biläggas.[4] Med anledning av von Vickens skrivelse, av vilken en duplett redan den 25 april från länet avgått till Kungl. Maj:t,[5] hade kollegiet noga studerat de ingivna rannsakningshandlingarne. Genom brev till landshövdingen den 9 maj 1687 anmodades denne att låta ställa »i exekution» allt vad som kunde befinnas odisputerligt beträffande allmänningarne. Men om någon hithörande sak befunnes tvivelaktig, borde landshövdingen inkomma med ett »betänkande över vart mål in specie», på det att kollegiet sedermera så mycket lättare skulle kunna avgöra saken genom en slutlig resolution.[6]

Kammarkollegium hade tydligen tänkt sig, att allmänningsrannsakningen i Älvsborgs län skulle kunna genomföras efter ungefär enahanda principer, som samtidigt tillämpades inom Skaraborgs län. Visserligen ansåg kollegiet, att någon särskild skogskommission i detta fall icke var nödvändig för ändamålet, men anledningen härtill var säkerligen endast den, att rannsakningarne redan ansågos vara verkställda av vederbörande häradshövdingar, och att det därför numera blott återstod att avfatta »betänkanden» över det hopbragta materialet, vilken uppgift lämpligen kunde

[1] Kungl. brev 1686 $^{23}/_{11}$ (Riksregistraturet, RA, fol. 981—82).

[2] Till Kam.-koll. inkomna skr. från Älvsborgs län 1687 (KA).

[3] Åström, a. a., s. 61—62, meddelar ett referat av innehållet i dessa tingsprotokoll. Några skogar hade identifierats såsom parker, nämligen de delar av Halle- och Hunneberg samt Edsmären, vilka voro belägna inom Älvsborgs län.

[4] Sedermera (jfr Kungl. brev 1694 $^{9}/_{1}$ RA) anfördes, att skogarne i Dalsland enligt kungl. plakatet 1674 $^{20}/_{3}$ (tryckt hos A. A. von Stiernman: Samling utaf k. bref, stadgar och förordningar ang. Sweriges rikes commerce, politie och oeconomie, D. 4) fredkallats för amiralitetets behov, varför någon särskild allmänningsrannsakning i denna landsända numera icke befanns vara av nöden. Jfr Protokoll hållet vid kungl. kommissionen över masthugget uti Närke, Värmland, Västergötland och på Dal 1674 $^{20}/_{7}$—$^{20}/_{9}$ (GL). Såsom ordförande i denna kommission fungerade riksrådet och amiralen Claes Stierneschiöld och såsom bisittare assessoren i kammarrevisionen Melker Falkenberg och assessoren i Svea hovrätt Jakob Andreæ Parmander.

[5] Se härom Kungl. brev till kam.-koll. (KA) 1687 $^{6}/_{5}$ jämte tillhörande akter, fol. 327—36.

[6] Kam.-koll. skr. 1687 $^{9}/_{5}$ till orterna (KA).

anförtros åt landshövdingen. I båda fallen ville likväl kollegiet förbehålla sig beslutanderätten i sista hand.

Landshövding von Vicken synes emellertid hava missförstått kammarkollegium i detta stycke. Den 8 mars 1688 insände han nämligen till kollegiet protokoll över nya rannsakningar, vilka han tydligen ålagt häradshövdingarne att söka utföra så detaljerade och fullständiga som möjligt. I det åtföljande brevet sade han sig förvänta kollegiets »gunstiga resolution» över vad som vidare vore att göra i ämnet.[1]

Det är att förmoda, att de sorgliga erfarenheterna av den första skogskommissionens verksamhet i Skaraborgs län småningom betagit kammarkollegium lusten att tillstyrka ett upprepande inom Älvsborgs län. Kollegiets ledamöter hade f. ö. under loppet av år 1688 alltmer kommit till insikt om den stora svårighet det innebar att avgöra en mängd invecklade gränstvister, utan att de själva hade varit i tillfälle att företaga syn på ort och ställe. Denna nyvunna insikt var som nämnt den förnämsta orsaken till att hela allmänningsproblemet i Skaraborgs län 1689 överlämnats åt en dömande skogskommission. Att icke samma system omedelbart kom till användning beträffande Älvsborgs län bör förmodligen tillskrivas den omständigheten, att vederbörande myndigheter ännu så länge betraktade den andra skogskommissionens verksamhet som ett experiment, vars utgång man först ville bevittna, innan man tillät ett återupprepande i en annan landsända. Denna hypotes bestyrkes av det förhållandet, att lagmannen Harald Strömfelt, som tidigare varit ledamot av den andra skogskommissionen i Skaraborgs län, och som enligt Kungl. Maj:ts mening »en fullkomlig information haver om den metod man därsammastädes har tagit till samma undersökning»,[2] efter dennas upphörande den 23 augusti 1691 erhöll kunglig befallning att i egenskap av bisittare inställa sig vid den skogskommission, som nästa sommar skulle börja sin verksamhet i Älvsborgs län.[3] Kommissionen skulle bestå av dåvarande landshövdingen inom länet Lars Eldstierna såsom ordförande, varjämte förutom Strömfelt länets samtliga häradshövdingar skulle fungera såsom ledamöter. Själva verksamheten skulle i första hand gå ut på att undersöka parkers och allmänningars beskaffenhet samt rätta omfattning. Dessutom skulle utredas, huruvida några olaga inkräktningar skett å samma skogar.

Några månader senare ingav Strömfelt till Kungl. Maj:t ett förslag till instruktion för den blivande skogskommissionen i Älvsborgs län.[4] Vid utarbetandet hade han tillgodogjort sig den erfarenhet, han förskaffat sig såsom ledamot i den andra skogskommissionen i Skaraborgs län. Ehuru Strömfelt synbarligen haft denna domstols instruktion till förebild — några punkter äro direkt hämtade därifrån — har han dock ej i allmänhet lagt densamma till grund för sitt förslag. Detta berodde delvis därpå, att denna instruktion författats för en domstol i andra instans, under det att skogskommissionen i Älvsborgs län skulle tjänstgöra såsom första domstol.

De första fyra paragraferna i förslaget behandlade kommissionens förhållande till parkerna. Både de förut kända och de, som eventuellt kunde upptäckas under rann-

[1] Till kam.-koll. inkomna skr. från Älvsborgs län 1689 (KA). — Bilagorna torde dock numera vara förkomna. Se även Kam.-koll. svarsskrivelse 1689 $^{22}/_{7}$ (skr. till orterna, KA).

[2] Kungl. resolution 1691 $^{23}/_{8}$ på landshövding Eldstiernas memorial, § 5 (Riksregistraturet, RA, fol. 359—60).

[3] Riksregistraturet (RA) 1691 $^{23}/_{8}$ fol. 340—41.

[4] Detta förslag är tryckt hos IHRFORS, a. a., s. 668—72.

sakningens gång, skulle omrösas med femstenarör av länets lantmätare under vederbörlig kontroll, sedan kommissionen fastställt gränserna genom dom. De »krönta stenar», som för samma ändamål begagnats i Skaraborgs län, hade tydligen befunnits alltför kostsamma för att med fördel kunna användas. Olaga inkräktningar å parkerna skulle antingen utrivas eller »behörigen skattläggas och bliva Kungl. Maj:t och kronan förbehållna». Enskild egendom å park eller gränsande där intill skulle däremot noga avsöndras med femstenarör, »på det ingen må få tillfälle i längden sig utvidga eller tillägna någon obefogad hävd».

Vad allmänningarne beträffar, utgick förslaget från den i Västgötalagens additament befintliga förteckningen, ehuru denna angavs icke vara fullständig. Även »eljest» funnos nämligen i Älvsborgs län »stora namnkunniga allmänningar», vilka borde »conserveras» till »landets och häradenas skäliga och nödvändiga nyttjande». Som Kungl. Maj:t nu erfarit, att allmänningarne blivit av privatpersoner »mycket utödda», särskilt i Dalsland, borde kommissionen noga underrätta sig om beskaffenheten av dylika skogar och därefter fastställa deras gränser genom laga dom på samma sätt, som förordnats rörande parkerna. Enskild egendom å allmänningarne skulle likaledes avsöndras, och olaga inkräktningar skulle jämlikt skogsordningen antingen utrivas eller skattläggas och omrösas, »alldeles som vid senare kungl. kommissionen i Skaraborgs län med allmänningar och de däråbefunne inkräktningar är förfaret» (§ 5). Dock skulle kommissionen i Älvsborgs län ej direkt befatta sig med sockenallmänningarne, emedan det skulle bliva alltför vidlyftigt att »döma om alla olaga inkräktningar uti var socken». Detta uppdrag lämnades i stället åt landshövdingen att fullgöra vid jordrannsakningar och tingssammanträden, allt i enlighet med dennes instruktion. Förslagsställaren underlät dock ej att i detta sammanhang framhålla, hurusom Kungl. Maj:t — trots den olika behandlingen — i sockenskogarne förbehölle sig lika rätt som i lands- och häradsallmänningar (§ 7).

De sågkvarnar, som vid rannsakningen befunnos hava blivit anlagda vare sig å parker eller allmänningar, skulle behandlas såsom olaga inkräktningar och sålunda antingen utrivas eller ställas under Kungl. Maj:ts disposition, allt dock under förutsättning att en dylik kvarn icke bevisligen blivit uppsatt å enskild egendom, i vilket fall ägaren fick behålla densamma (§ 6). — För den händelse att vissa laga kraftvunna domar befunnos stå i vägen för Kungl. Maj:ts och kronans intressen, skulle det stå kommissionen fritt att i vart speciellt fall inkomma till Kungl. Maj:t med ett skriftligt betänkande häröver, varefter Kungl. Maj:t skulle »förklara, huruvida slika domar kunde bliva bestående» (§ 8).

Till skogskommissionens bruk skulle alla handlingar och brev i Älvsborgs läns landskansli rörande skogarne extraheras, varjämte länets samtliga häradshövdingar borde åläggas att undersöka, huruvida domböckerna innehölle något av värde för bedömandet av skogarnes beskaffenhet och natur. Jägerifiskalen och fogdarne i varje härad skulle å Kungl. Maj:ts och kronans vägnar fungera såsom actores causæ, i vilken egenskap det ålåg dem att införskaffa vittnen samt andra tillgängliga skäl och bevis. Även överjägmästaren och hejderidarne voro skyldiga att i fall av behov, och då kommissionen så fordrade, komma tillstädes vid rannsakningarne och avgiva utlåtanden »om allt det, som angår beskaffenheten av skogarne och länder till Kungl. Maj:ts tjänsts befrämjande» (§ 9). Slutligen angavs Kungl. Maj:ts nådiga vilja och be-

fallning vara, att kommissionen ju förr dess hellre under nästkommande sommar toge sin begynnelse och att sedermera arbetet påskyndades, »så mycket görligt och möjligt är» (§ 11).

Detta förslag remitterades av Kungl. Maj:t den 1 december 1691 till kammarkollegium, vilken myndighet anbefalldes att i samråd med förslagsställaren taga detsamma under »noga övervägande» och därefter inkomma med underdånigt betänkande i ämnet. Den 22 i samma månad avgav kollegiet det begärda betänkandet tillika med ett korrigerat exemplar av Strömfelts förslag. De få ändringar, som kollegiet verkställt, voro dock endast av formell art och i sak betydelselösa.[1] I betänkandet fäste kollegiet uppmärksamheten på att förslaget utgick från att skogskommissionen skulle vara dömande myndighet, ehuru konungen i sitt brev till Strömfelt den 23 sistlidne augusti endast talat om rannsakning. Emellertid hade Strömfelt på anfordran meddelat, att konungen sedermera »både muntligen så ock eljest» låtit honom veta, att förslaget i detta stycke överensstämde med konungens »vilja och mening». Kollegiet hade ej heller något principiellt att erinra häremot, utan ansåg tvärtom, att saken ordnats på lämpligaste sätt. Den 31 december 1691 stadfäste Kungl. Maj:t det Strömfeltska förslaget till instruktion för skogskommissionen i Älvsborgs län med de formella ändringar, som vidtagits genom kammarkollegii försorg.[2]

I enlighet med instruktionens föreskrift tog kommissionens verksamhet sin början på sommaren 1692, närmare bestämt den 20 juni. Nämnda datum sammanträdde ledamöterna med landshövding Lars Eldstierna såsom ordförande i byn Herrstad vid Hullsjön i Tunhems socken (Väne härad) för att begynna rannsakningen. Kallelser hade i laga ordning delgivits kända intressenter, och dessutom hade kungörelse om tiden för sammanträdet upplästs från predikstolarne, varvid det särskilt framhållits, att »var och en, som uti skogarne till någon enskild eller annan rättighet kunde förmena sig vara befogad, måtte själv eller genom laga fullmakt alltid vara tillstädes, på det skogskommissionen ej måtte bliva uppehållen». Ledamöterna beslöto från första början att tillämpa samma processmetod, som tidigare begagnats av den andra skogskommissionen i Skaraborgs län.

Redogörelsen för det första sammanträdet är hämtad från skogskommissionens första skrivelse till Kungl. Maj:t den 8 augusti 1692. Anledningen till att nämnda källa måste anlitas för detta ändamål, sammanhänger med förhållandet, att samtliga kommissionens protokoll numera äro förkomna. Med all sannolikhet har detta skett i samband med den eldsvåda, som 1834 hemsökte Vänersborg och delvis förstörde länsresidenset med där bevarade kanslihandlingar. Att dylika protokoll verkligen existerat, framgår med all tydlighet av kungliga brevet den 9 januari 1694,[3] där det i förbigående omnämnes, att notarien Medelin var sysselsatt med att fullborda skogskommissionens protokoll, vilka sedermera skulle inbindas. Någon renovation av protokollen synes däremot icke hava företagits, i olikhet mot vad som skett med domboken, vilken finnes bevarad i två exemplar förutom de till Kungl. Maj:t i tur och

[1] Strömfelts förslag med de av kammarkollegium vidtagna formella ändringarne är tryckt hos Ihrfors, a. a., s. 672—77.

[2] Själva instruktionen har dock numera förkommit. Jfr med det ovanstående Ihrfors, a. a., s. 665—67.

[3] Riksregistraturet (RA) 1694 $^{9}/_{1}$ fol. 164.

ordning insända dombrevsexpeditionerna.[1] Den omständigheten, att protokollen ej längre äro tillgängliga, medför bl. a., att man ej kan exakt angiva tidpunkten, då nya medlemmar inträdde i kommissionen. Den enda källa, som i någon mån är ägnad att ersätta protokollen på denna punkt, är domboken. En undersökning av denna ger vid handen, att kommissionen den 6 augusti 1692 förutom ordföranden, landshövding Eldstierna, bestått av följande ledamöter, nämligen lagmannen HARALD STRÖMFELT samt häradshövdingarne GUSTAF ELDSTIERNA, JOHAN LEIJONBIELKE, DAVID ROSENHOLM och PAUL KOCK. Under nästa månad inträdde emellertid häradshövdingen SAMUEL G[AMMAL] EHRENCRONA i Gustaf Eldstiernas ställe. Ehrencrona avled dock redan i mars följande år, och under tiden den 25 juli till den 18 augusti 1693 finna vi åter Gustaf Eldstierna såsom ledamot av kommissionen. Under den sista månaden av dess verksamhet synes han likväl icke hava kommit tillstädes. Ej heller ansågs det för denna korta tid nödigt att tillsätta någon vikarie.

Såsom ordförande tjänstgjorde som nämnts landshövding Eldstierna. Emellertid erhöll kommissionen i augusti 1692 ett kungligt brev med befallning att även rannsaka i Sävedals härad, vilket tidigare hört till Älvsborgs län, men numera lydde under magistratens i Göteborg jurisdiktion. Under denna rannsakning skulle dock landshövdingen över Göteborgs- och Bohuslän, generallöjtnanten Johan von Schönleben, inträda i Eldstiernas ställe. Vid verkställandet av det kungliga brevets föreskrift torde man hava förfarit på sådant sätt, att von Schönleben visserligen bevistat rannsakningarne inom Sävedals härad i Eldstiernas ställe, men däremot icke tjänstgjort såsom ordförande.[2] I varje fall har von Schönleben icke underskrivit domen rörande kronoparken Sundhagen, som den 21 september 1692 avkunnades inom ifrågavarande härad.[3]

Som kommissionens notarie fungerade från början Erik Ambrosius Ekling, vilken dock inom kort (före 21 sept.) fick till efterträdare Johan Medelin. Oaktat instruktionen föreskrivit, att häradsfogdarne var i sitt distrikt skulle tjänstgöra såsom actores causæ vid kommissionens sammanträden, tillsattes för hela tiden en särskild åklagare »å Hans Kungl. Maj:ts vägnar angivande och påstående», nämligen auditören Gudmund Norberg. Anledningen härtill var, att kommissionen funnit häradsfogdarne i allmänhet sakna kompetens för en sådan betydelsefull uppgift.

Till utgångspunkt för sina rannsakningar tog kommissionen ej endast den i instruktionen omnämnda allmänningsförteckningen i Västgötalagens additament utan även »kungliga rådet Axel Banérs lista».[4] De i additamentet omnämnda skogarne betraktades utan vidare såsom kronoallmänningar[5] i enlighet med den uppfattning, som nyligen godtagits under rannsakningarne i Skaraborgs län. Axel Banérs lista nämnes ofta i Älvsborgskommissionens handlingar, men följdes sällan eller aldrig. Man utgick visserligen formellt från ett däri gjort påstående, att en viss skog skulle vara

[1] Originaldomboken förvaras i GL. Renovationsexemplaret däremot i KA. Dombrevsexpeditionerna äro bilagda vissa av Skogskommissionens skr. till Kungl. Maj:t (RA).

[2] Jfr Kungl. brev (Riksregistraturet, RA) 1692 $^{14}/_{8}$ fol. 781, samt Skogskommissionens skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1692 $^{11}/_{10}$.

[3] Domen rörande Sundhagen är endast undertecknad av H. Strömfelt, Sam. G. Ehrencrona, Johan Leijonbielke, D. Rosenholm och Paul Kock.

[4] Jfr Skogskommissionens skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1692 $^{8}/_{8}$ och 1693 $^{6}/_{9}$.

[5] Se t. ex. Skogskommissionens dombok (GL) 1693 $^{25}/_{7}$.

kronopark, men om åklagaren icke samtidigt förmådde styrka att åverkan å ifrågavarande skog jämlikt 12 § skogsordningen straffats med dubbla böter, eller att skogen tidigare varit fredad eller inhägnad, lämnades listans uppgifter åt sitt värde.[1]

I instruktionen hade intet nämnts beträffande de principer, som kommissionen hade att tillämpa vid åberopad urminnes hävd. Kommissionen synes till en början hava tillämpat kungliga brevet den 8 oktober 1689.[2] I anledning av den däri uppställda fordran på »laga av ålder utsatta råmärken», framställde kommissionen den 23 juni 1693 en fråga till Kungl. Maj:t, huruvida stora mossar kunde anses såsom dylik gräns. Konungen synes den 30 juni s. å. hava besvarat frågan nekande,[3] ty i en dom den 25 juli 1693 anförde kommissionen bl. a., att »som skogen är belägen på Kungl. Maj:ts enskilda park och bona publica non possunt usucapi», kan kommissionen ej gilla sådan hävd utan laga av ålder uppsatta råmärken. Med dylika märken jämställdes dock vid andra tillfällen bl. a. sjöar och bäckar.[4]

De flesta skogar i Älvsborgs län, som blevo föremål för skogskommissionens domar, rubricerades såsom »kronoskogar och allmänningar».[5] Vad denna term i själva verket innebar, kan ej utan vidare avgöras. Samma uttryck förekom emellertid även i 1691 års stadga om skogarnes hävd i Skaraborgs län, och inbegrep där, som ovan utredts, såväl krono- som härads- och sockenallmänningar. Enbart härav kan med ganska stor sannolikhet slutas, att uttrycket jämväl i Älvsborgskommissionens domar haft enahanda betydelse. Enligt instruktionen skulle dock denna kommission ej taga befattning med sockenskogar. I anledning härav kommo dessa skogar att i kommissionens domar intaga ett slags motsatsförhållande till övriga »kronoskogar och allmänningar». Flerstädes betonas dock i domarne, att Kungl. Maj:t i sockenskogarne förbehölls samma rätt som i lands- och häradsallmänningar.[6] Att häradsallmänningarne i varje fall räknats till begreppet »kronoskogar och allmänningar», framgår av domarne rörande Sävedalsskogen den 21 september 1692 och Bollebygds skog den 6 augusti s. å. I sistberörda dom förklarades skogen direkt vara »en kronoskog och Bollebygds häradsallmänning». Att i andra ungefär samtidigt utfärdade domar viss skog erhållit endast beteckningen »häradsallmänning»,[7] är icke ägnat att förtaga beviskraften av det ovan sagda. Till yttermera visso må anföras några meningar, hämtade ur kungliga brevet till landshövding Eldstierna den 11 november 1693, vilka i viss mån torde utgöra ett stöd för den nyss framställda åsiktens riktighet. Kungl. Maj:t säger häri sig hava erfarit, att skogarne i Älvsborgs län merendels befunnits vara »av den natur, att förutom parkerna Edsmären, Hunne- och Halleberg, äro de förklarade för kronoskogar och allmänningar». Såsom exempel på dylika anföras »(härads-)allmänningen Bollebygd och sockenskogarne närmast Göteborg». På ett annat ställe i samma brev heter det vidare: »Som skogarne i Älvsborgs län äro efter hållen kommission och avsagda domar till sina vissa begrepp förklarade för

[1] Se t. ex. Skogskommissionens dombok (GL) 1692 $^{8}/_{10}$ och 1693 $^{25}/_{7}$. — [2] Se härom ovan, s. 38.

[3] Skrivelsen, som omnämnes i Skogskommissionens akter, finnes ej införd i riksregistraturet.

[4] Se härom närmare KUYLENSTIERNA: Om häfd, s. 205.

[5] Såsom parker i Älvsborgs län nämnas endast delar av Edsmären samt av Halle- och Hunneberg, om man bortser från Sävedals härad, vilket som nämnt vid tiden för kommissionens verksamhet ej räknades till länet.

[6] Se t. ex. Skogskommissionens dombok (GL) 1693 $^{25}/_{7}$.

[7] Se t. ex. domarne rörande Kullings och Gäsene häradsallmänningar 1692 $^{21}/_{9}$.

kronoskogar»,[1] ty åligger det landshövdingen etc.[2] Allt talar sålunda för att såväl härads- som sockenallmänningarne i länet hava betraktats såsom kronoskogar i den meningen, att kronan beträffande dessa gjort gällande *dominium directum*, eller m. a. o. samma rätt som länsherren inom feodalväsendet kunde åberopa gentemot läntagaren (vasallen), såvidt angår förläningsgodset.

Skogskommissionen synes hava slutat sin verksamhet den 6 september 1693.[3] Under den tid, rannsakningarne pågått, hade kommissionen avkunnat ej mindre än 51 domar. Redan i början av år 1693 hade Strömfelt hos Kungl. Maj:t anhållit, att en särskild lantmätare skulle få i uppdrag att verkställa domarne, enär de ordinarie lantmätarne inom länet, som tidigare gått kommissionen till handa, merendels voro hindrade av andra sysslor. I skrivelse den 24 februari 1693 gav konungen sitt samtycke härtill, varjämte han fann bäst, att inspektoren Insulander, som ju vore van vid dylikt arbete från Skaraborgs län, jämväl förordnades att förrätta insteningen i Älvsborgs län. Landshövding Eldstierna fick samtidigt befallning ålägga lantmätarne i orten att vara Insulander behjälpliga med exekutionen av skogskommissionens domar, för såvidt icke indelningsverket helt toge deras tid i anspråk.[4] Av Strömfelts skrivelser till Kungl. Maj:t den 5 juni och den 29 juli 1693[5] framgår det emellertid, att Insulander gjort vissa svårigheter och till en början nekat inställa sig i Borås för att påbörja insteningsarbetet i Älvsborgs län. Såsom skäl för sin vägran hade Insulander åberopat sjukdom och i sitt ställe föreslagit lantmäteriingenjören Ulf Walling. Ehuru underrättad härom, gav konungen likväl i brev till Insulander den 8 juni 1693 denne befallning att omedelbart begiva sig till Borås, och denna gång fann Insulander för godt att lyda. I skogskommissionens slutrelation den 6 september s. å. omtalas bl. a., att Insulander påbörjat sin verksamhet inom länet.[6] Arbetet med insteningen gick emellertid långsamt framåt. I slutet av år 1693 klagade Insulander, att han ej kunde fortsätta exekutionen, emedan kartor saknades över de avdömda skogarne. Med anledning härav anmodade Kungl. Maj:t landshövdingen genom skrivelse den 9 januari 1694 att tillhålla vederbörande lantmätare i orten att snarast möjligt kartlägga ifrågavarande skogar. Den 23 november s. å. erhöll Insulander ånyo kunglig befallning att fortsätta med insteningsverket i Älvsborgs län. I svarsskrivelsen[7] lovade denne att nästkommande vår, och så snart väderleken någorlunda tillät det, resa ned till orten för att »continuera och fullfölja exekutionen och insteningen kring Kungl. Maj:ts tillerkända allmänningsskogar» samt avsöndra privatorum ägor, allt på grundval av den metod, som tidigare brukats vid exekutionen i Skaraborgs län. För att de i länet stationerade lantmätarne skulle bliva mera villiga än dittills att gå Insulander till handa, hade Kungl. Maj:t den 6 december 1694 beviljat dem ett särskilt traktamente. Dessa åtgärder torde dock hava föga hjälpt. Ännu i augusti 1696 inberättades

[1] Kurs. av förf.

[2] Kungl. brev 1693 $^{11}/_{11}$ till landshövding Eldstierna (i koncept bland Skogskommissionens i Älvsborgs län skr. till Kungl. Maj:t, RA).

[3] Nämnda dag har skogskommissionen avkunnat sina senaste domar och insänt sin sista skrivelse till Kungl. Maj:t.

[4] Kungl. brev 1693 $^{24}/_{2}$ (Riksregistraturet, RA, fol. 925—26).

[5] Bland Skogskommissionens i Älvsborgs län skr. till Kungl. Maj:t (RA).

[6] Se även Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1693 $^{16}/_{9}$.

[7] Den odaterade svarsskrivelsen återfinnes bland Skogskommissionens i Älvsborgs län skr. till Kungl. Maj:t (RA).

till Kungl. Maj:t, att de tvenne inom länet boende lantmätarne icke hunnit med att på karta avtaga de skogstrakter, som skulle instenas. Den 10 i samma månad avlät därför Karl XI ett brev till dåvarande lantmäteridirektören J. Transchiöld med befallning att utse och förordna två extraordinarie lantmätare, vilka skulle »adjungeras inspektor Insulander jämte lantmätaren i orten», och efter nödig undervisning gripa sig verket an nästkommande vår samt »bringa det till behörigt slut».[1] Samma dag avgick ett kungligt brev till Insulander med underrättelse härom jämte förständigande att hava »ett noga inseende på bemälda lantmätare, så att arbetet rätt och försvarligen av dem förrättas». Särskilt borde de undervisas om mätningsmetoden »vid kartornas konnekterande», så att felaktigheter i detta stycke undvekes.[2] Till följd av det kungliga påbudet avsändes på våren 1697 två extraordinarie lantmätare, Edvard Bratt och Johan Tranman, med tre månaders underhåll från Stockholm för att på kartor avtaga »de parker i detta län, som av skogskommissionen voro förklarade för kronoallmänningar», såsom det heter i kungliga brevet den 8 juni 1698 härom.[3] Först under senare hälften av år 1699 synes insteningsverket i Älvsborgs län definitivt hava hunnit avslutas.[4]

3. UPPLANDS LÄN

1683 års kungliga påbud till landshövdingarne om allmänningsrannsakningar[5] blev ej alldeles utan verkan, för såvidt Upplands län angår. Landshövdingen i Uppsala, friherre (sedermera greve) Fabian Wrede, avlät nämligen i anledning härav den 30 mars 1683 en skrivelse till länets häradshövdingar att ställa sig påbudet till efterrättelse. Efter förnyade påstötningar kommo också vissa allmänningsrannsakningar till stånd. Sålunda verkställdes mellan den 11 och den 23 juni 1685 en rannsakning över Bälinge häradsallmänning av häradshövdingen Johan von Scheffer med biträde av ordinarie häradsnämnd samt i närvaro av häradsfogden Johan Mittler och lantmätaren Petter Gedda.[6] Och under 1691 undersöktes på motsvarande sätt allmänningarne i Seminghundra och Erlinghundra härad.[7]

Då Karl XI ännu vid början av år 1692 icke erhållit något meddelande om några allmänningsrannsakningar i Uppland, avläts den 8 mars s. å. ett kungligt brev till dåvarande landshövdingen i länet, friherre (sedermera greve) Jakob Gyllenborg, med begäran om upplysningar i ämnet.[8] I sin svarsskrivelse den 22 i samma månad redo-

[1] Kungl. brev 1696 $^{10}/_{8}$ till lantmäteridirektören Transchiöld (tryckt hos EKSTRAND, s. 218).

[2] Kungl. brev 1696 $^{10}/_{8}$ till lantmäteriinspektoren Insulander (tryckt hos EKSTRAND, s. 220).

[3] Kungl. brev 1698 $^{8}/_{6}$ till lantmäteridirektören Transchiöld (tryckt hos EKSTRAND, s. 253).

[4] Jfr Kungl. brev 1698 $^{4}/_{7}$ till lantmäteridirektören ang. avmätningen i Älvsborgs län (tryckt hos EKSTRAND, s. 255); Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1699 $^{3}/_{4}$, ang. underhålls- och resepenningar för inspektoren Insulander och tvenne extraordinarie lantmätare för exekution och justering av krono- och allmänningsskogarne i Älvsborgs län; Lantmäteridirektörens skr. 1699 $^{19}/_{8}$ till inspektoren Insulander om instenings- och exekutionsverket i Älvsborgs län (Lantmäteristyrelsens arkiv).

[5] Jfr ovan, s. 16, 18 och 45.

[6] Protokollet över denna rannsakning finnes i UL:s samling av Skogskommissionernas i Uppland domar. Undersökningen angives hava kommit till stånd på grund av landshövdingskrivelser 1683 $^{30}/_{3}$, 1684 $^{7}/_{8}$ och 1685 $^{7}/_{4}$. — Ang. Gedda, se S. LÖNBORG, a. a., s. 81 och 86.

[7] Dessa rannsakningar omnämnas i landshövding Gyllenborgs skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1692 $^{22}/_{3}$.

[8] Kungl. brev 1692 $^{8}/_{3}$ (Riksregistraturet, RA, fol. 142). Original i UL.

gjorde landshövdingen för ovannämnda rannsakningar och omtalade därjämte, att synedomarne beträffande Seminghundra och Erlinghundra häradsallmänningar av vissa privatpersoner blivit överklagade i högre instans, varför någon verkställighet i dessa fall ej kunnat äga rum. Anledningen varför några rannsakningar i övriga härad ännu icke företagits, fann landshövdingen vara den, att länets lantmätare under de sista åren varit upptagna av andra sysslor, särskilt av indelningsverket. Konungen lät sig emellertid icke nöja härmed, utan anhöll den 31 mars 1693 om ytterligare utredning i frågan.[1] Landshövdingen sammankallade då länets häradshövdingar till ett gemensamt möte för att inhämta deras tankar om orsakerna till dröjsmålet. I skrivelse till Kungl. Maj:t den 16 maj 1693 anförde därefter Gyllenborg, hurusom häradshövdigarne vid detta möte klagat över att lantmätarne under de två sistförflutna åren ständigt varit sysselsatta med husesyner och militiehemmanens skattläggning. Då några allmänningsrannsakningar icke gärna kunde ske utan lantmätarnes medverkan, hade därför häradshövdingarne varit nödsakade att uppskjuta ifrågavarande förrättningar på obestämd tid. Häradshövdingarne hade dock samtliga förklarat sig beredda att redan nästa sommar besiktiga allmänningarne, under förutsättning att de fingo särskilt underhåll, så länge förrättningen varade, samt att de vardera erhöllo åtminstone en lantmätare till hjälp. Landshövdingen ansåg sig under sådana förhållanden böra hemställa, huruvida Kungl. Maj:t skulle vilja låta lantmäteridirektören utse »någon capabel lantmätare», som lämpligen kunde användas vid allmänningsrannsakningarne, helst som i hela Upplands län endast funnes en ordinarie lantmätare. Till skrivelsen bifogades slutligen en förteckning på kända allmänningar inom länet.[2]

I oktober 1693 förrättades ytterligare en allmänningsrannsakning i Uppland, nämligen över Lagunda häradsallmänning.[3] Synerätten under ledning av ordinarie häradshövdingen Gabriel Duhre stödde sig i detta fall på Helgeandsholmsbeslutet, vilket syntes utvisa, att alla hemman, som uppförts på allmänningen före 1282, vid samma tid lagts under kronan och blivit »kronogods». De hemman, som däremot upptagits efter denna tid, hade enligt synerätten från början innehafts under de villkor, som omförmäldes i landslagen (BB 29 och TingB 4), men hade »efter senare kungliga förordningar» hemfallit under kronan.[4] Beträffande äganderätten till allmänningen såsom sådan fälldes intet direkt uttalande vid ovannämnda synerätt. Det saknas dock all anledning till förmodan, att icke underrätterna i Uppland skulle hava haft ungefär samma uppfattning, som den kommissorialrätt, vilken samtidigt (1693) var sysselsatt med att fastställa gränsen mellan Torstuna härad i Västmanland samt Hagunda och Lagunda härad i Uppland. Denna kommissorialrätt fällde nämligen vid ett tillfälle det yttrandet, att den ansåg häradet hava »dominium utile fast ej directum» till allmänningsjord.[5] Angående innebörden av dessa begrepp är förut talat.

[1] Kungl. brev 1693 $^{31}/_{3}$ (Riksregistraturet, RA, fol. 460—61). Original i UL.

[2] Landshövdingskrivelser (Upplands län) till Kungl. Maj:t (RA) 1693. — Ifrågavarande skrivelse är daterad i maj utan angiven dag, men av länsstyrelsens registratur (UL) framgår, att skrivelsen avgått den 16 i samma månad. Den medsända förteckningen över kända allmänningar synes vara förkommen.

[3] Protokollet över denna rannsakning finnes i UL:s samling av Skogskommissionernas i Uppland domar.

[4] Dessa uttalanden äro av speciellt intresse i detta sammanhang med hänsyn till förhållandet, att häradshövding Duhre sedermera kom att bliva ledamot i en av Upplands tre skogskommissioner.

[5] Ihrfors, a. a., s. 194.

Det kan synas egendomligt, att icke från allmogens sida rests ett motstånd mot dylika anspråk. Anledningen låg säkerligen däri, att rädslan för adelns jordhunger var så övervägande, att man med glädje hälsade kronans ingripande utan att måhända göra fullt klart för sig, vad denna hjälp i själva verket innebar. Endast ett visste man med säkerhet, och det var, att man allenast genom att bevisa kronans prioritetsrätt till allmänningarne hade någon möjlighet att bliva kvitt de adliga inkräktningarne. I ett memorial, som sannolikt 1693 författats av korpralen vid Kungl. Maj:ts livregemente till häst, CARL BEHM, framskymtar denna fruktan för frälsemännens exploatering av allmänningarne. Denne författare redogjorde i sin skrift först för häradets och landets rätt till sina allmänningar, sådan denna manifesterats i landslagen, varvid särskilt betonades, att ingen utan att erlägga avgift till menigheterna haft tillåtelse att uppföra nybyggen eller göra intagor. Menigheternas rätt hade emellertid »genom senare kungliga resolutioner» blivit förändrad så till vida, att nybyggen och intagor å allmänningarne skattlagts »till konungen och intet till häradet», och själva skogen skulle allmogen få bruka endast till nödtorftig vedbrand och timmer. Dessa inskränkningar i menigheternas forna rätt fann BEHM vara »conformt med naturlig lag, ty ingen kan bättre förvalta och nyttja publicum än den, som högst rådande är, eller konungen». BEHM anförde även utländska lagar till stöd för sin uppfattning. I »jutska lagen» stod det sålunda, att »i allmänningar råder konungen jord och allmogen skog».[1] Av allt detta syntes det författaren tydligt framgå, att ingen kunde äga jord av frälse natur å allmänning, såvida man icke lagligen förvärvat densamma av konungen. Ej heller kunde urminnes hävd åberopas, ty så snart det vore bevisligt, att jorden låg på »allmänning och konungens grund», borde possessoren visa sin »titulum requisitionis», och om denna icke befanns utgöra laga fång, måste han avstå sitt förmenta frälse till konungen.[2]

Så snart allmänningsrannsakningen i Älvsborgs län hunnit avslutas, började Kungl. Maj:t vidtaga åtgärder för att åstadkomma en liknande verksamhet i Uppland. Svårigheterna voro emellertid, vad detta län angår, betydligt större, än som visat sig vara fallet beträffande de båda Västgötalänen. En av anledningarne härtill var, att man för Upplands vidkommande saknade en fast utgångspunkt, motsvarande allmänningsförteckningen i Västgötalagens additament. Innan någon skogskommission kunde tillsättas för Uppland, måste man därför klargöra vilka allmänningar, som i i själva verket funnos inom länet — eller rättare sagt funnits, ty många allmänningar hade faktiskt försvunnit under tidernas lopp till följd av massinkräktningar från de kringboendes sida. För att uppspåra dylika försvunna allmänningar och över huvud taget undersöka de publika skogarnes verkliga omfattning inom länet, beslöt Kungl. Maj:t, närmast i anledning av landshövdingens ovannämnda skrivelse av den 16 maj 1693, att begagna sig av lantmätarne. Den 24 maj s. å. avgick sålunda ett kungligt brev till lantmäteridirektören Gripenhielm med befallning att förordna »en erfaren och capabel lantmätare» till att under nästföljande sommar påbörja undersökningen och

[1] Här åsyftas tydligen Jydske Lov, I: 53. — Jfr C. G. BERGMAN: Studier i svensk servitutsrätt, II (1909), s. 24.

[2] BEHMS memorial, som bär titeln »Oförgripliga påminnelser ang. de frälseägor, som adeln haver på allmänningarne», återfinnes såsom bilaga till Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1693 $^{17}/_{6}$.

kartläggningen av de uppländska allmänningarne.[1] Till detta arbete utsåg Gripenhielm den 9 juni s. å. extra ordinarie lantmätaren i Upplands län, JAKOB BRAUN, som ansågs besitta en »tämligen god» kunskap om ifrågavarande allmänningar. Braun anmodades i samband härmed att inkomma med förslag rörande de åtgärder, vilka syntes honom böra vidtagas för att giva erforderlig effektivitet åt undersökningen.[2] I anledning härav ingav Braun till lantmäteridirektören ett skriftligt memorial, i vilket han föreslog, att korpralen Behm såsom sakkunnig på området måtte förordnas att hjälpa till med arbetet. Ett dylikt förordnande förklarade lantmäteridirektören sig vilja tillstyrka, allra helst som »man därigenom lär kunna inhämta så mycket bättre kunskap, om huru långt bemälda allmänningars omfång sträckt sig i förra tider». Vidare borde enligt Braun landshövding Gyllenborg få befallning att låta kungöra från alla länets predikstolar, att var och en, som ägde någon kunskap om allmänningar i Uppland, skulle giva utförligt besked härom och icke dölja något vid äventyr av straff. Slutligen borde de personer, som anbefalldes att uppsöka allmänningarne, utrustas med kungligt protektorial, emedan erfarenheten visat, att »slika betjänte» allt som oftast vid sina rannsakningar och efterforskningar blivit »avspisade med svåra ord och svar samt hot och undanflykter». Även mot de båda sistnämnda åtgärderna hade lantmäteridirektören intet att invända, och genom resolutionen den 13 juni 1693 gav Kungl. Maj:t sitt bifall till samtliga ovan relaterade förslag.[3] Samma dag utfärdades också det begärda protektorialet för Braun och Behm,[4] enligt vilket Kungl. Maj:t förklarade sig vilja taga dem i sitt hägn och beskydd samt förmanade var och en »vid risk av Vår onåd» att »bemöta bemälde betjänte uti denna deras förrättning med all hövlighet» och icke tillfoga dem någon förtret och olägenhet under vad förevändning det vara månde.

Braun och Behm började omedelbart sin verksamhet.[5] Den 11 januari 1694 ingav den förstnämnde tillsammans med ordinarie lantmätaren i Uppland Lars Hoffstedt ett vidlyftigt memorial[6] till lantmäteridirektören, med begäran att denne skulle vidarebefordra detsamma till Kungl. Maj:t. Memorialet, som enligt rubriken innehöll utredning om »huru allmänningarne i Uppland, som på åtskilliga tider emot lag och billigheter kommit i privatorum händer, kunna till Kungl. Maj:t och kronan redresseras och återsökas», avsåg att vara ett fullständigt program, hur allmänningsrannsakningen inom länet borde ordnas för att bliva mest effektiv.

Med stor skärpa påpekades till en början olägenheten av att överlämna rannsakningen åt de ordinarie häradshövdingarne var för sig. Dels skulle allmänningsfrågan i så fall komma att behandlas efter de mest skilda principer, och dels hade intressenterna möjlighet att draga ut på tiden genom att överklaga häradssynedomarne i

[1] Kungl. brev 1693 $^{24}/_{5}$ till lantmäteridirektören (tryckt hos EKSTRAND, s. 162). Jfr ett samma dag utfärdat kungl. brev till landshövding Gyllenborg (Riksregistraturet, RA, fol. 403).

[2] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1693, fol. 280—82.

[3] Resolutionen är tryckt hos EKSTRAND, s. 163. — Genom kungl. brev 1694 $^{27}/_{1}$ till statskontoret förordnades vidare, att de lantmätare i Uppland, som blivit brukade till allmänningarnes undersökande, skulle njuta traktamente så för vinter som sommar (tryckt därsammastädes, s. 168).

[4] Tryckt hos EKSTRAND, s. 164.

[5] Under år 1693 utarbetade Braun en »geometrisk och geografisk delineation över Erlinghundra, Långhundra, Håbo, Vaksala och Seminghundra härader». Se A. 182, n:o 18 (Lantmäteristyrelsens arkiv).

[6] En avskrift finnes i Skogskommissionernas arkiv (Uppland), KA, vol. 4. En annan bland Kammararkivets oordnade skogshandlingar, blått n:r 196.

högre instans. Det vore därför bäst, att en för hela länet gemensam skogskommission tillsattes, och att i spetsen för denna ställdes »en man av auktoritet». Själva uppsökandet och kartläggandet av allmänningarne borde däremot överlåtas åt tvenne lantmätare, som visat sig äga god kunskap i geometri, lag och process samt orternas situation. Dessa lantmätare skulle uppdela länet sinsemellan och hava under sig en stab av »unga karlar», som kunde prövas tjänliga till lantmäteriarbete. Sedan ett härad på detta sätt beskrivits och upptagits på karta, borde skogskommissionens verksamhet taga sin början med syn, partsargumentation och dom. Vid synen vore det ej ur vägen, om den lantmätare, som avtagit trakten å karta, adjungerades i egenskap av bisittare, eftersom han ändå borde vara referent i saken. Vid sådant förhållande borde han även avlägga domared. Dessutom var det nödvändigt, att en särskild person förordnades till åklagare å Kungl. Maj:ts och kronans vägnar, och borde man därtill utse någon, som väl kände till ortens situation, »varandes därtill bäst tjänlig korpralen, manhaftig Carl Behm, om vilken man vet berätta, det han en ogemen vetenskap i dessa saker haver och dessutom mycket lycklig varit att uppsöka många fördolda rör och sanningen av den gemena hopen mycket lämplig att utleta». Medan skogskommissionen vore sysselsatt att syna och avdöma de trakter, som den ena lantmätaren avtagit och rannsakat, borde den andra samtidigt fortsätta med sina mätningar i sin del av länet, så att kommissionen sedermera ej skulle behöva avbryta sin verksamhet till följd av brist på kartmaterial.

Förslagsställarne uttalade sig i memorialet också om giltigheten av urminnes hävd å allmänningar. Visserligen kunde denna titel, framhölls det, med fördel användas i rättegångar mellan privatpersoner, men likväl borde »ingen hävd præjudicera det allmänna, ty *contra fiscum non valet præscriptio*». Denna tes stöddes analogivis av stadgandet i 31 kap. Jordabalken, landslagen, enligt vilket ingen hade rätt att köpa eller tillskifta sig jord å allmänning, ehuru köp och skifte (byte) eljest vore laga fång.

I senare delen av memorialet intogo förslagsställarne ungefär samma ståndpunkt, som tidigare förfäktats av korpralen Behm. »Jutska lagen» åberopas sålunda till stöd för åsikten, att kronan vore ägare till allmänningsjorden. Häradena hade visserligen velat påstå sig äga *dominium directum* till densamma och sålunda stundom tagit sig för att skänka bort ägor på allmänning utan att fordra någon avgift, »som nogsamt bevisligt är», men syntes det förslagsställarne obilligt, att häradena skulle göra anspråk på »ett slikt absolut dominium», då de endast vore berättigade till »ett *utile*» eller »skogens nyttjande till husbehov». Icke desto mindre framhölls samtidigt, att »största delen av Uppland» kan »aldrig begå sig, så framt de (invånarne) icke fullkomligen få sina allmänningar igen, eftersom de nu till vedbrand, timmer och gärdslefång äro utblottade och förmå slikt ifrån långt avlägsna orter intet köpa».[1]

Såsom nedan närmare skall visas, kom ovan anförda memorial icke att få någon omedelbar betydelse, men trots detta saknar detsamma ingalunda intresse såsom exponent för den uppfattning, som under enväldet alltmer blivit förhärskande inom ämbets- och tjänstemannakretsar, och som gick ut på att kronans prioritetsrätt till allmänningarne var ett axiomatiskt faktum.

[1] Jfr Åström, a. a., s. 63—64.

Våren 1694 ansåg Kungl. Maj:t, att lantmätarnes förarbeten fortgått tillräckligt länge, för att en skogskommission skulle kunna börja sin verksamhet. För att forcera rannsakningen, så att densamma kunde avslutas redan samma år, ansågs det lämpligt att från början fördela arbetet mellan tre olika kommissioner, av vilka en skulle vara verksam i norra, en annan i östra och en tredje i södra delen av Uppland. Den 20 april 1694 erhöll kammarkollegium underrättelse om konungens planer[1] jämte befallning att uppsätta förslag till nödiga instruktioner för de tre kommissionerna. Dessa förslag, vilka ingåvos till Kungl. Maj:t den 11 maj s. å.[2] och endast skilde sig från varandra beträffande ingressens formulering, hade i stort sett samma innehåll som den för skogskommissionen i Älvsborgs län gällande instruktionen. Endast på en punkt hade föreslagits ett tillägg, nämligen med avseende å reglerna för urminnes hävd, vilka tidigare icke förekommit i någon instruktion. I § 3 hette det sålunda bl. a., att intet hemman eller torp kunde råda å »Kungl. Maj:ts parker och allmänningar» i Uppland utom »odel hank och stör», såvida ej ägaren styrkte, att jorden »av ålder» varit lagligen omrösad eller försedd med gränsmärken, som »av ålder» ansetts likvärdiga med rå och rör. Till yttermera visso framhölls uttryckligen, att »urminnes hävd på slika publika skogar», bortsett från servitutsrätterna, var inskränkt till dylika områden.[3] För den händelse att intagor anträffades på allmänningsjord, vilka ej uppfyllde dessa rekvisit, hade kommissionen sålunda rätt att utriva dem såsom varande olaga inkräktningar, såvida de icke i stället jämlikt skogsordningen borde skattläggas för kronans räkning.[4] I själva verket innebar hela detta föreslagna tillägg om urminnes hävd endast, att de grundsatser, som tidigare fått ett uttryck i kungliga brevet den 8 oktober 1689,[5] numera befunnits lämpliga att inarbetas i själva instruktionen för skogskommissionerna. Den 14 maj 1694 fastställde Kungl. Maj:t utan ändring kammarkollegii förslag i deras helhet,[6] och samma dag daterades instruktionerna »för skogskommissarierna i Uppland».[7]

Skogskommissionen i norra Uppland

Till ordförande i denna kommission hade utsetts lagmannen, sedermera landshövdingen HARALD STRÖMFELT och till bisittare assessoren i Svea hovrätt JOHAN ZACHARIAS WATTRANG jämte häradshövdingarne JOHAN VON SCHEFFER och NILS TUNGELFELT.[8] De två senare representerade den ordinarie domarmyndigheten inom de områden, rörande vilkas parker och allmänningar ifrågavarande kommission enligt instruktionen fått i uppdrag att rannsaka, nämligen Örbyhus län samt Norunda,

[1] Kungl. brev till kam.-koll. (KA) 1694 $^{20}/_{4}$ fol. 317. — Jfr ett samma dag utfärdat kungl. brev till lantmäteridirektören, enligt vilket ytterligare två lantmätare skulle förordnas till allmänningsrannsakningarne i Uppland (tryckt hos EKSTRAND, s. 170).

[2] Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1694 $^{11}/_{5}$.

[3] Jfr HOLMBÄCK: Kvarnkommissionerna, s. 36, 205 och 257. — [4] KUYLENSTIERNA: Om häfd, s. 203.

[5] Jfr ovan, s. 38. — [6] Jfr Kungl. brev till kam.-koll. (KA) 1694 $^{14}/_{5}$ fol. 318.

[7] Instruktionen för skogskommissionen i norra Uppland är tryckt hos HOLMBÄCK: Kvarnkommissionerna, s. 204—08. — Ang. Upplandskommissariernas underhåll, se Kungl. brev till statskontoret 1694 $^{21}/_{5}$ (Riksregistraturet, RA, fol. 283—84).

[8] Tungelfelt synes dock aldrig hava deltagit i kommissionsarbetet. Han avled f. ö. redan 1695.

Bälinge, Vaksala, Rasbo, Olands, Frösåkers och Närdinghundra härad.[1] Såsom notarie tjänstgjorde Anders Hjelmberg. Till kommissionens specielle lantmätare var LARS HOFFSTEDT förordnad.[2] Kommissionens verksamhet tog sin början den 21 juni 1694 i Älvkarleby. Vid första sammanträdet förklarade ordföranden, att anledningen till rannsakningen närmast vore böndernas ofta upprepade klagomål vid riksdagarne, att deras allmänningar blivit inkräktade av privatpersoner i sådan utsträckning, att allmogen numera alldeles blivit utestängd från »skogens bruk och nyttjande». Till en början fungerade häradsfogden Erik Jeller såsom aktor eller, som det i dombreven hette, »på Kungl. Maj:ts och kronans vägnar kärande». Denne synes emellertid ej hava visat tillräckligt nit i tjänsten, ty redan i juli månad 1694 klagade Strömfelt i brev till konungen över att häradsfogden, vilken jämlikt instruktionen skulle tillgodose Kungl. Maj:ts höga rätt och intresse, merendels var upptagen av andra ämbetssysslor, »när han som bäst behöves». Strömfelt föreslog därför i detta sammanhang, att en särskild aktor skulle utses, vilket också beviljades av Kungl. Maj:t genom resolution den 24 i samma månad.[3]

I samma resolution omtalas även, hurusom Strömfelt givit vid handen, »att allmänningar till ansenliga trakter äro till finnandes, varuppå åtskilliga inkräktningar äro gjorda och säterier belägna». Kommissionens rannsakningar hade emellertid ofta ej kunnat resultera i några domar, emedan härads- och allmänningsgränserna ej upptagits å de kartor, som lantmäterikontoret ställt till kommissionens förfogande. Nya och fullständiga kartors upprättande vore därför ett oeftergivligt villkor för kommissionens fortsatta verksamhet. Till svar härpå meddelade konungen, att inspektoren Insulander erhållit befallning att biträda med kartläggningsverket i Uppland.[4]

Slutligen hade Strömfelt i samma brev hemställt, huruvida icke intagor å allmänning, vilka taxerats till $^1/_8$ mantal eller mera, kunde bliva bestående. I resolutionen på denna frågepunkt erinrade konungen om att skogsordningen föreskrivit utrivning av sådana torp, som ej kunde skattläggas till åtmistone $^1/_4$ mantal. Denna föreskrift förklarades emellertid egendomligt nog närmast åsyfta torp, som upptagits å byallmänning. Å övriga allmänningar däremot kunde mindre intagor i enlighet med Strömfelts förslag för framtiden bibehållas, och detta desto hellre, som en dylik åtgärd syntes lända »till landets kultivation och förmering av Kungl. Maj:ts ränta och ingälder, särdeles när grunden och skogen Kungl. Maj:t och kronan tillkommer».

Under tiden från juni till september månad 1694 rannsakade kommissionen över parker och allmänningar i Älvkarleby, Tierps och Vendels socknar samt Norunda och Bälinge härad.[5] Den 3 och den 18 september s. å. avkunnades sammanlagt 42

[1] Instruktionen synes på denna punkt ej hava varit fullständig. I stället för Örbyhus län upptages därstädes endast Älvkarleby, Vesslands och Tierps socknar, men däremot exempelvis icke Vendels socken, där kommissionen sedermera faktiskt rannsakade. I en lista, som åtföljer kammarkollegii skrivelse till Kungl. Maj:t (RA) 1694 $^{11}/_5$ återfinnes emellertid en något mera exakt utarbetad förteckning å hithörande socknar och härad, varför jag i stället lagt denna lista till grund för den ovan i texten förekommande uppräkningen.

[2] Jfr Kungl. brev 1694 $^{21}/_5$ (Riksregistraturet, RA, fol. 288—89), samt Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1694 $^4/_6$.

[3] Kungl. resolution 1694 $^{24}/_7$ på lagman Strömfelts memorial, § 2 (Riksregistraturet, RA, fol. 452—57). En avskrift finnes även i Nordinska samlingen (UB), n:o 293, fol. 24. — Assessoren i Svea hovrätt Niclas Huldt förordnades av Kungl. Majt till kronans aktor vid ifrågavarande kommission genom skrivelse 1696 $^{19}/_5$ (bland kommissionens handlingar i RA).

[4] Jfr Kungl. brev 1694 $^{16}/_7$ till lantmäteridirektören (omnämnt hos EKSTRAND, s. 152).

[5] Se Kungl. resolution 1694 $^2/_{10}$ på lagman Strömfelts memorial, §§ 1—7 (Riksregistraturet, RA, fol. 933—38).

domar.[1] Kommissionen uppdrog därvid en skarp gräns mellan parker,[2] kronoskogar[3] och häradsallmänningar.[4] Följande dag åtskildes kommissionens medlemmar.[5] Lantmätaren Hoffstedt erhöll samtidigt order att påskynda sitt arbete med skogarnes avtagande, så att kommissionen, då den åter sammanträdde, ej behövde lida brist på behövligt kartmaterial. Genom kungliga resolutionen den 2 oktober 1694 på vissa av Strömfelt i september framställda frågepunkter kompletterades instruktionens mera allmänt hållna bestämmelser med några detaljföreskrifter, bl. a. rörande urminnes hävd.[6]

Lantmätaren Hoffstedt var emellertid icke tillfredsställd med skogskommissionens rannsakningar. Sannolikt den 1 mars 1695 ingav han sålunda ett odaterat memorial till Kungl. Maj:t,[7] vari han på allt sätt sökte misstänkliggöra kommissariernas åtgärder. Med åberopande av det tidigare av honom jämte lantmätaren Braun den 11 januari föregående år ingivna memorialet visade Hoffstedt till en början, att marken först måste ordentligt vara undersökt och kartlagd av lantmätare, innan man kunde tänka på att företaga några kommissionsrannsakningar med ty åtföljande domar. Icke desto mindre hade ifrågavarande kommissarier icke brytt sig om denna viktiga regel, utan ofta dömt endast på grundval av egna iakttagelser, ja, stundom blott på berättelser, som de inhämtat av andra personer, och detta även om lantmätaren gjort gällande en motsatt ståndpunkt. Särskilt i Älvkarleby hade Kungl. Maj:ts intresse till följd av detta lättvindiga system blivit betänkligt åsidosatt. Kungl. Maj:t remitterade Hoffstedts memorial till lantmäterikontoret. Dåvarande direktören Jan Transchiöld tog likväl ingalunda sin underordnades parti, utan förklarade tvärtom, att kommissarierna ej alls behövde syna alla rågångar, såsom Hoffstedt velat göra gällande.[8] Under sådana omständigheter lät Kungl. Maj:t vid saken bero. Vid samma tidpunkt fick emellertid Hoffstedt visshet om att hans och Brauns memorial av den 11 januari 1694 aldrig kommit inför konungens ögon. Förutvarande lantmäteridirektören Gripenhielm hade visserligen mottagit detsamma och därvid lovat att befordra skriften vidare till Kungl. Maj:t, men av obekant anledning hade den aldrig nått sin bestämmelseort. Hoffstedt och Braun, vilken senare underrättats om förhållandet, insände därför ett nytt exemplar av ifrågvarande memorial, men denna gång försiktigtvis direkt till Kungl. Maj:t. I den odaterade skrivelse, som åtföljde aktstycket, förklarades omständligt, varför memorialet först nu kunnat bringas till konungens kännedom. Men dessutom framhölls kraftigt, hurusom den i memorialet omförmälta metoden för allmänningsrannsakningar vore »både den bästa och rättaste», ävensom den minst kostsamma. Om konungen beslöte sig för denna metod, skulle verket skyndsamt kunna befrämjas till »ett rättvist och välgrundat slut», varemot ingen med skäl skulle kunna anföra missnöje. Ett dylikt

[1] Dessa domar finnas såväl i RA (original) som i UL (samtida avskrifter).

[2] Se t. ex. dom 1694 $^{18}/_{9}$ (UL), enligt vilken Högskogen med Kallön och Kallmossen förklaras vara Kungl. Maj:ts enskilda egendom och park.

[3] Se t. ex. dom 1694 $^{3}/_{9}$ ang. skog i Älvkarleby socken (tryckt i Rättegångshandlingar rör. Lanforsen, utg. 1913 genom kammarkollegii försorg, D. 2, s. 109).

[4] Enligt instruktionens 7 § borde kommissionen icke taga befattning med sockenallmänningar.

[5] Kommissionens protokoll för tiden $^{21}/_{6}$—$^{19}/_{9}$ 1694 finnas bevarade i RA.

[6] Riksregistraturet (RA) 1694 $^{2}/_{10}$ fol. 933. — [7] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1695 $^{16}/_{3}$.

[8] Denna skrivelse återfinnes bland Skogskommissioners i Uppland skr. till Kungl. Maj:t 1694—96 (RA).

betyg fruktade förslagsställarne icke skulle komma det kommissionsarbete till del, som förliden sommar förrättats efter ett annat system.

Det är icke med säkerhet känt vilken verkan, som läsningen av lantmätarnes memorial haft på Karl XI. Man vet endast, att handlingen redan den 18 mars 1695 remitterades till landshövding Strömfelt. Vissa tecken tyda emellertid på att det närmast varit lantmätarnes kritik, som ledt till utfärdandet av kungliga brevet den 18 juni s. å. till samtliga skogskommissioner i Upplands län. I detta brev anbefalldes kommissionerna att tills vidare avbryta alla rannsakningar, för att de tillförordnade lantmätarne i länet skulle få andrum att verkställa sina undersökningar och mätningar.[1] Ungefär samtidigt överflyttades Braun till norra Uppland för att biträda Hoffstedt med kartläggningen.[2]

Till följd av 1695 års brev sammanträdde skogskommissionen ånyo under Strömfelts ledning först på våren 1696.[3] Denna gång överflyttades rannsakningarne till Olands och Rasbo härad. Under maj och juli månader s. å. avkunnade kommissionen ej mindre än 40 domar, av vilka åtskilliga gällde allmänningstrakten omkring Dannemora gruva.[4] Att kommissarierna ej med blida ögon skulle betrakta lantmätaren Hoffstedt, som inför Kungl. Maj:t vågat kritisera deras tidigare verksamhet, ligger i sakens natur. Huruvida kommissarierna i sitt bedömande av den senares tjänsteförrättning i någon mån låtit sig påverkas av sin ovilja mot mannen personligen, är ett spörsmål, som ej är lika lätt att avgöra. Huru som helst anförde kommissionens ledamöter i en relation till Kungl. Maj:t hösten 1696, att Hoffstedt icke sedan september 1694 »på karta avsatt någon allmänning med behöriga byars pretentionslinjer eller vad mera vid allmänningars utsökande bör observeras»; och detta ehuru Strömfelt »den 2 oktober s. å. anbefallt landshövdingen att tillhålla lantmätaren avtaga allmänningstrakten så fullkomligt, att kommissionen på intet sätt skulle hindras vid dess anträde». Om kommissarierna således ej haft tillgång till »av en annan lantmätare avtagna kartor över Rasbo och Olands allmänningar», hade följaktligen deras verksamhet omedelbart på nytt måst avbrytas. Med anledning av denna relation befallde Kungl. Maj:t lantmäteridirektören genom skrivelse den 10 augusti 1696[5] att för framtiden utöva en noggrann kontroll över Hoffstedts tjänsteåligganden. Åtminstone vart kvartal borde lantmätaren sålunda i lantmäterikontoret uppvisa, »vad han förrättat till allmänningskommissionens fullföljande». Direktören hade därvid att pröva arbetets omfattning och värde, »på det lantmätaren icke må få tillfälle utdraga tiden med sin förrättning så försumligt, som hittills skett». Dessutom skulle ytterligare två extraordinarie lantmätare sändas till orten för att biträda Hoffstedt med skattläggning och kartritning. Själv borde denne alltjämt fortfara med avtagandet av allmänningsgränser jämte byarnes pretentionslinjer.

[1] Kungl. brev 1695 $^{18}/_{6}$ (Riksregistraturet, RA, fol. 70—71). — Jfr Kungl. brev 1695 $^{29}/_{4}$ (därsammastädes, fol. 986—88).

[2] Se härom odaterad skr. från Carl Gustaf Gyllencreutz, Lars Svanhals och Lars Welt, inkommen till Kungl. Maj:t 1696 $^{1}/_{8}$ (bland Skogskommissioners i Uppland skr. till Kungl. Maj:t 1694—96, RA).

[3] Protokollet från 1696 är förkommet. De först avkunnade domarne nämnda år äro daterade den 30 maj.

[4] I Olands härad upptäcktes även en park, nämligen Ramshult (Ramningshyltet), vilken svarandena påstodo vara byallmänning. Ang. denna parks tillkomst, se ovan, s. 14. — Skogskommissionens dom är daterad 1696 $^{4}/_{7}$ (UL).

[5] Tryckt hos EKSTRAND, s. 218—19.

Till ordförande i denna kommission hade utsetts lagmannen CARL GUSTAF GYLLENCREUTZ och till bisittare assessoren i Göta hovrätt LARS TORPADIUS, häradshövdingarne LARS WELT och NILS TUNGELFELT samt vice häradshövdingen PETTER VON BYSING. De tre senare voro domhavande i det distrikt, som kommissionen blivit tilldelad. Detta distrikt utgjordes nämligen av Långhundra, Seminghundra, Vallentuna, Sjuhundra, Lyhundra, Frötuna och Sollentuna härad samt Bro, Åkers och Danderyds skeppslag, ävensom Värmdö socken. Såsom notarie tjänstgjorde G. S. L. Lenschiefer. Till kommissionens specielle lantmätare hade förordnats JAKOB BRAUN. Verksamheten tog enligt protokollet[2] sin början den 11 juli 1694. Gyllencreutz och Torpadius hade emellertid vid ett gemensamt möte i Uppsala den 18 juni s. å.[1] överenskommit med den södra kommissionens ledamöter, att de tillsammans med dessa skulle uppgå skillnadslinjen mellan å ena sidan Långhundra och Seminghundra härad, å den andra Erlinghundra härad. Denna skillnadslinje utgjorde nämligen samtidigt gräns mellan de båda kommissionernas jurisdiktionsområden. Detta är förklaringen till att för tiden den 26 juli till den 30 augusti 1694 finnes ett gemensamt protokoll rörande de båda kommissionernas verksamhet.[2] Sistnämnda datum fastställdes ifrågavarande skillnadslinje genom dom.[3] Redan dessförinnan hade likväl Gyllencreutz, Torpadius och Welt påbörjat rannsakningen av Långhundra och Seminghundra häradsallmänningar. Såsom kronans aktor fungerade assessoren i Svea hovrätt, Niclas Huldt. Under dessa rannsakningar blev frågan aktuell vilken hänsyn, som borde tagas till äldre laga kraftvunna domar. I skrivelse till Kungl. Maj:t den 8 september 1694 omtalade Gyllencreutz, dels att gränsen mellan Vallby, Långhundra och Bärby byar i Långhundra härad fastställts genom underrättsdomar den 9 maj 1572 och den 28 januari 1611, dels att en allmänningslinje i Seminghundra härad blivit genom dom lagfäst i september 1691 av en utav Svea hovrätt konstituerad uthäradssyn. Dessa domar hade emellertid skogskommissionen ansett ej överensstämma med riktigheten, så mycket hellre som den funnit »andra goda och giltiga rå och rör», vilka syntes hava större vitsord än de i domarne omnämnda. I anledning härav hemställde Gyllencreutz jämlikt § 8 i instruktionen, huruvida berörda domar kunde upphävas »på grund av senare funna skäl». Genom kungliga brevet den 17 september 1694[4] tilläts kommissionen att utan hinder av ifrågavarande domar döma över allmänningarne, som den fann »laga skäl till». Den 13 oktober s. å. avkunnades kommissionens domar över Långhundra och Seminghundra häradsallmänningar,[5] varefter ledamöterna åtskildes för året.

På grund av kungliga förbudet den 18 juni 1695 sammanträdde kommissionen icke någon enda gång under loppet av nämnda år. I stället för Torpadius, som under tiden avlidit, hade Kungl. Maj:t den 7 maj s. å. förordnat assessoren i Göta hovrätt LARS SVANHALS. Först den 6 juli 1696 fortsatte kommissionen sin verksamhet. Till en början uppgicks häradsskillnaden mellan Seminghundra och Vallentuna härad.[6]

[1] Protokollet, som fördes vid detta möte, återfinnes i Skogskommissionernas arkiv (Uppland), KA, vol. 1.

[2] Skogskommissionernas arkiv (Uppland), KA, vol. 1.

[3] Originaldomen finnes i RA bland Skogskommissioners i Uppland skr. till Kungl. Maj:t 1694—96.

[4] Skogskommissionernas arkiv (Uppland), KA, vol. 2. — [5] Domarne finnas i UL.

[6] Jfr Skogskommissionens skr. till landshövding Johan Hoghusen 1696 $^{9}/_{7}$ (bland UL:s samling av Skogskommissionernas i Uppland domar).

Denna linje hade uppmärksammats av kommissionen redan 1694 med ledning av korpralen Behms anvisningar, men då någon karta icke befunnits vara upprättad däröver, hade rannsakningen tills vidare måst uppskjutas. En dylik karta hade visserligen under juli månad 1696 författats av lantmätaren Braun, men eftersom denne på konungens befallning under senaste året varit sysselsatt med förrättningar i det norra distriktet,[1] hade lantmäteriarbetet i det östra betänkligt blivit åsidosatt. Under sådana omständigheter, och då kommissionen alltså saknade underlag för sin verksamhet, beslöto dess ledamöter att tills vidare åtskiljas. Efter endast tolv dagars tillvaro upplöstes sålunda kommissionen ånyo den 17 juli 1696.[2]

I den odaterade skrivelse, vari Gyllencreutz inberättade förhållandet till Kungl. Maj:t, och som inkom den 1 augusti 1696, medföljde också en lista över sex allmänningar, vilka kommissionen haft för avsikt att undersöka. Dessa allmänningar voro belägna 1) mellan Lyhundra och Sjuhundra härad, 2) mellan Lyhundra och Närdinghundra härad, 3) mellan Sjuhundra härad och Åkers skeppslag, 4) mellan Vallentuna härad och Danderyds skeppslag, 5) mellan Långhundra, Rasbo och Sjuhundra härad samt 6) »Stickelbergs allmänning på Värmdön». Genom landshövdingen erhöll lantmätaren Braun den 13 augusti 1696 Kungl. Maj:ts befallning att, så snart han fullbordat vad han hade för händer, påbörja avtagandet av berörda allmänningar på karta, för att skogskommissionen sedermera »utan dröjsmål» måtte kunna fortsätta sin verksamhet. Innan Braun hunnit ställa sig denna befallning till efterrättelse, erhöll han emellertid andra order av landshövdingen, vilka under åratal helt togo hans tid och krafter i anspråk.

Skogskommissionen i södra Uppland

Till ordförande i denna kommission hade utsetts lagmannen JOHAN GRIPENHIELM och till bisittare assessoren i Svea hovrätt JOHAN LILLIEMARCK, häradshövdingen GABRIEL DUHRE samt vice häradshövdingen PETTER VON BYSING. Jurisdiktionsområdet omfattade Erlinghundra, Håbo, Bro, Åsunda, Trögds, Lagunda, Hagunda och Ulleråkers härad. Till kommissionens specielle lantmätare hade förordnats HANS BARKHUSEN. Såsom notarie fungerade från början Hans Wetterström och därefter Johan Frondberg. Kommissionens protokoll synas så godt som fullständigt hava gått förlorade,[3] om man bortser från de dagar, då rannsakningen fördes gemensamt med den östra kommissionen.[4] Av de bevarade domarne framgår emellertid, att Gripenhielm under den första tiden koncentrerat sin verksamhet på Trögds härad. Såsom kronans aktor fungerade därvid kronofogden Petter Sparrman. Till utgångspunkt lades bl. a. den s. k. Trögdbo lag i den form, densamma bevarats genom konung Albrekts stadfästelse den 15 juni 1369.[5] I denna lag, eller rättare sagt skogsordning,

[1] Jfr ovan, s. 61.

[2] Kommissionens protokoll för tiden $^{6}/_{7}$—$^{17}/_{7}$ 1696 finnes i Skogskommissionernas arkiv (Uppland), KA, vol. 1. Jfr kommissionens odat. skr. till Kungl. Maj:t (ink. 1696 $^{1}/_{8}$) i RA. — Möjligen har före kommissionens upplösning 1696 dom hunnit avkunnas rörande häradsskillnaden mellan Seminghundra och Vallentuna härad. Jfr Landshövding J. Hoghusens skr. till lagman Gyllencreutz 1697 $^{21}/_{6}$ (Uppsala länsstyrelses kansliarkiv, UL).

[3] Ett extraktprotokoll, daterat Enköping den 22 juni 1695, och berörande Torsviudds allmänning i Trögds härad, finnes i UL:s samling av Skogskommissionernas i Uppland domar. — [4] Jfr ovan, s. 62.

[5] Denna redaktion, som gällde speciellt för den övre tredingen (Hammars), är tryckt hos J. HADORPH: Biær-

som ytterligare bekräftats av Gustaf Vasa 1525 (lördagen efter alla helgons dag),[1] omtalas nämligen flera »tredingsskogar», såsom Hammaren, Hornö, Hult och Sneden. Dessa och andra skogar hava så långt tillbaka man känner tillhört någondera av de tredingar (övre, mellersta och yttersta),[2] i vilka Trögds härad (tidigare Trögdbo hundare) av ålder varit indelat.[3] I början av 1600-talet klagade dock häradsmenigheten vid upprepade tillfällen, att dess »tredingsägor» inkräktats av kringboende adelsmän, vilka införlivat delar av samma jord med sina sätesgårdar.[4] Den 2 oktober 1694 fastställde skogskommissionen under Gripenhielms ledning gränserna för Hornö allmänning. De forna tredingsskogarne synas hava betraktats såsom häradsallmänningar.[5] En mängd torp utdömdes, bl. a. det s. k. Sigfridsängstorpet, vars innehavare med »häradsattest» styrkte sig hava upptagit detsamma 1681 med häradets bifall mot fyra frihetsår. Sätesgården Eka befanns till större delen ligga inom allmänningens gränser. Ägaren förklarade, att gården vore flera hundra år gammal och sålunda försvarad genom urminnes hävd, vilket han bevisade med ett bytesbrev av den 18 mars 1453 mellan herr Karl Magnusson och ärkebiskop Jöns Bengtsson (Oxenstierna) å Uppsala domkapitels vägnar. Av detta brev framgick det nämligen, att väpnaren Gregers Magnussons änka, fru Jutta Valdemarsdotter, tidigare testamenterat ifrågavarande gård till domkyrkan.[6] Till följd härav fick ägaren behålla gården jämlikt föreskriften i skogskommissionens instruktion, § 3.

På liknande sätt fastställdes sedermera gränser för flera av de forna tredingsskogarne, såsom Sneden[7] och Hammaren[8]. Vid rannsakningen av den senare, befanns det, att tvenne byar (Viggeby och Myrby) gjort vissa inkräktningar i form av utmarker, vilka omrösats. Då byarne åberopade urminnes hävd, fingo de tillstånd av kommissionen att behålla marken »inom gård och vård», emedan aktor ej kunnat dem en sådan hävd bestrida. En annan inkräktning å samma allmänning befanns tillhöra Ekolsunds kungsgård, men som denna ägdes av Kungl. Maj:t och kronan, lät kommissionen vid saken bero.

köarätten (1687), bihang s. 23 ff., måhända efter den medeltida handskrift, som återfinnes i RA:s pergamentsbrevsamling. — En annan äldre redaktion (författad sannolikt omkring 1320), som gällt för den mellersta tredingen, är tryckt hos G. E. Klemming: Småstycken på fornsvenska (1868—81), s. 71—80, efter en avskrift i Skoklostersamlingen från senare hälften av 1400-talet. — Någon motsvarande skogsordning för den yttersta tredingen är icke bevarad, men att även där tredingsskogar funnits, framgår bl. a. av ett kungl. brev 1336 $^{14}/_{9}$ (tryckt i Diplomatarium suecanum, D. 4, s. 523. Jfr D. 2, s. 391, och D. 3, s. 351—52). I denna treding låg också den ovan omtalade Torsviudds allmänning.

[1] Brevet saknas i riksregistraturet, men återfinnes i avskrift dels bland Skogs- och gränsskillnadsmål 1698 (RA), dels ock i Palmskiöldska samlingen (UB), n:r 277. I sistnämnda samling förekommande avskrifter och omnämnande (från år 1634) hänföra likväl brevet till 1535.

[2] Jfr J. A. Almquist: Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen, D. 1 (1917), s. 173; samt C. G. Styffe: Skandinavien under unionstiden (1911), s. 351.— Av de ovannämnda tredingsskogarne låg Hammaren (Hammar) i Litslena och Husby Sjutolfts socknar, Hornö (Horndö) i Vallby socken, Hult i Boglösa socken och Sneden (Snedh) i Litslena och Boglösa socknar.

[3] Uttrycket »tredingsskogar» har således i detta fall intet gemensamt med begreppet »konungstreding», vilket man dock en tid synes hava trott. Jfr Riksregistraturet (RA) 1582 $^{13}/_{8}$ fol. 71.

[4] Se särskilt Trögds härads dombok (UL) 1612 $^{4}/_{3}$, 1618 $^{26}/_{5}$ och 1634 $^{25}/_{11}$.

[5] Redan 1685 hade Kungl. Maj:t ansett sig kunna disponera över två »tredingsängar» i Vallby socken, vilka förmodligen varit belägna å Hornö allmänning. (Se härom Uppsala länsstyrelses kopiebok, UL, 1680—85, fol. 593 ff.)

[6] Jfr C. G. Styffe: Skandinavien under unionstiden (1911), s. 354.

[7] Dom 1694 $^{16}/_{10}$ (UL). — [8] Dom 1695 $^{9}/_{7}$ (UL).

Den 25 juni 1695 avkunnades dom rörande Hult, vilken trakt likaledes fanns omnämnd i Trögdbo lag såsom varande tredingsskog. Kronans aktor åberopade också samma lag till stöd för sin åsikt, att Hult vore en häradsallmänning. Inom den förmodade allmänningstrakten funnos emellertid åtskilliga frälsehemman, vilka lydde under det närbelägna säteriet Haga. Ägaren, vice presidenten i Göta hovrätt, Henrik Georg Falkenberg bestred i anledning härav, att hemmanen vore belägna å allmänningsjord. Flera äldre handlingar framvisades, av vilka syntes framgå, att häradsborna hävdat Hult såsom allmänning ännu vid slutet av Gustaf Vasas regering. Den 20 december 1559 hade emellertid riksrådet Gustaf Johansson (Tre rosor) till Haga av konungen förvärvat bl. a. »Hultängen», med vilken benämning enligt aktorn åsyftades just ifrågavarande allmänning.[1] I trots härav tillbakavisade skogskommissionen käromålet genom sin omförmälta dom. Aktorn lät sig dock ej nöja härmed, utan sökte den 8 november 1697[2] ändring hos Kungl. Maj:t, vilken åtgärd är så mycket mer anmärkningsvärd, som det är första gången något dylikt förekommer i samband med skogskommissionernas verksamhet.[3] Ändringssökandet medförde dock i detta fall ingen effekt. Genom kunglig resolution den 16 november 1699 fastställdes nämligen skogskommissionens dom rörande Hult.[4]

I olikhet mot de två övriga kommissionerna sammanträdde ifrågavarande skogskommission jämväl under år 1695. Detta berodde närmast på att lantmätarnes förarbeten inom det södra distriktet fortskridit betydligt längre, än de gjort i andra delar av Uppland. I skrivelse den 4 juni 1694[5] gav också lantmäteridirektören befallning åt korpralen Behm att ansluta sig till den av Gripenhielm ledda kommissionen med den motiveringen, att domarne där tvivelsutan skulle komma att avkunnas först, »efter uti de honom tilldelta härader tämligen är avancerat med lantmäteriarbetet». Emellertid avsändes 1695 års kungliga förbud jämväl till Gripenhielm, och detta torde vara den förnämsta förklaringen till att kommissionen tills vidare avbröt sitt arbete redan vid slutet av juni månad 1695.[6]

Under hösten 1695 och våren 1696 var lantmätaren Barkhusen sysselsatt med att kartlägga Lagunda, Bro och Håbo häradsallmänningar. Dessa fastställdes sedermera av kommissionen under juli, augusti och september månader 1696 genom sammanlagt sju domar. I skrivelse till Kungl. Maj:t den 15 juni s. å.[1] omtalade Gripenhielm, att det inom hans distrikt numera endast återstod tre allmänningar, som icke hunnit avtagas av lantmätare, nämligen Hagunda, Ulleråkers och Åsunda häradsallmänningar.

[1] Jfr Gustaf I:s registratur, D. 29, s. 352, samt Riksregistraturet (RA) 1582 $^{13}/_{8}$ fol. 71, och 1583 $^{30}/_{7}$ fol. 375.

[2] En avskrift av besvärshandlingen finnes i Uppsala länsstyrelses arkiv (UL), Topographica, vide Trögd.

[3] Däremot förekom det stundom, att enskilda parter besvärade sig över jämväl de uppländska skogskommissionernas domar. Se t. ex. kamreraren Jonas Brehmskölds supplik, som 1697 $^{19}/_{3}$ behandlades i rådkammaren och därifrån remitterades till kammarkollegium. Akten återfinnes i Skogskommissionernas arkiv (Uppland), KA, vol. 4.

[4] En bestyrkt avskrift av den kungliga resolutionen finnes i UL:s samling av skogskommissionernas i Uppland domar. Jfr en bunt handlingar i RA, som finnes bland »Skogs- och gränsskillnadsmål 1698» och som innehåller revisionsakten »ang. allmänningen Hult i Trögds härad i Uppland».

[5] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1694, fol. 230.

[6] Kommissionens domar under 1695 äro endast tre, daterade resp. 22, 25 och 26 juni. — Att bristande kartmaterial ej varit grunden till verksamhetens upphörande framgår även därav, att kommissionen faktiskt underlät att rannsaka över vissa trakter inom Erlinghundra härad, ehuru dessa redan 1694 kartlagts av lantmätaren Braun. Se härom Gripenhielms odat. slutrelation (RA), som inkom till Kungl. Maj:t 1696 $^{15}/_{6}$.

För att verket skulle kunna fullbordas samma år, hemställde Gripenhielm vid samma tillfälle, att kommissionen skulle erhålla till sitt förfogande ännu en lantmätare, emedan Barkhusen ensam på så kort tid omöjligt kunde medhinna hela det förberedande arbetet. I sin slutrelation för året,[1] förmodligen avgiven den 11 september 1696, samma dag som den sista domen avkunnades,[2] uttrycker däremot Gripenhielm sin förhoppning, att han skulle kunna slutbehandla de återstående allmänningarne under sommaren 1697. Denna förhoppning kom dock icke att gå i uppfyllelse. Gripenhielm avled nämligen redan i slutet av år 1696.

Då de tre skogskommissionerna i Upplands län under sommaren och hösten 1696 upplöstes var för sig, var det säkerligen ingen som anade, att deras verksamhet ej skulle komma att fortsättas. Allmänningsrannsakningarnes plötsliga upphörande berodde på flera samverkande omständigheter. Först och främst hade i och med Karl XI:s frånfälle den 5 april 1697 den pådrivande kraften försvunnit. En förmyndarregering, bestående av drottning Hedvig Eleonora samt fem kungliga råd,[3] övertog samtidigt makten. Bland dessa kungliga råd hade de flesta jordegendomar, belägna i Uppland, delvis till och med å de häradsallmänningar, som under sommaren 1697 skulle hava rannsakats av skogskommissionerna.[4] Det är under sådana omständigheter mindre underligt, att den nya regeringen icke visade samma nit som den enväldige konungen att befrämja »Kungl. Maj:ts höga rätt och intresse», såvidt angår de uppländska allmänningarne. Därtill kom, att ett uppehåll i kommissionsarbetet faktiskt visade sig vara lämpligt med hänsyn till verkställigheten av de redan fällda domarne.[5] Från början hade det varit meningen, att exekutionen skulle följa omedelbart efter domarnes avkunnande,[6] men detta system hade visat sig vara ogörligt till följd av bristen på lantmätare. Redan sommaren 1696 ansågs det dock nödvändigt att påbörja insteningen av vissa allmänningar i Olands härad, särskilt på den grund att dessa överlåtits till Dannemora gruva.[7] Strömfelt, som ledt rannsakningarne i detta härad, uppsatte därför förslag till instruktion för de personer, som skulle verkställa exekutionen av skogskommissionens domar. Förslaget gillades av konungen och stadfästes av honom den 27 juli 1696.[8] Följande månad tog insteningen sin början under ledning av vederbörande häradshövding och med biträde av lantmätarne i orten jämte länsmän, fjärdingsmän och

[1] Bland Skogskommissioners i Uppland skr. till Kungl. Maj:t (RA).

[2] Slutrelationen inkom till Kungl. Maj:t 1696 $^{15}/_{9}$.

[3] Dessa voro Bengt Oxenstierna, Fabian Wrede, Christoffer Gyllenstierna, Nils Gyldenstolpe och Lars Wallenstedt. — [4] En på kungligt uppdrag den 15 september 1694 upprättad specifikation av lantmätaren Jakob Braun över de personer, som ansågos hava gjort olagliga inkräktningar å bl. a. Erlinghundra häradsallmänning, upptager följande namn: Bengt Oxenstierna, Nils Gyldenstolpe, Carl Gyllenstierna, Magnus Breitholtz, presidenten Gyllenklous arvingar (bland Skogskommissioners i Uppland skr. till Kungl. Maj:t (KA). — Erlinghundra häradsallmänning hade som nämnts ännu hösten 1696 icke hunnit rannsakas av skogskommissionen. — [5] Jfr Förmyndarstyrelsens skr. till landshövdingen i Uppsala 1697 $^{12}/_{5}$ (Uppsala länsstyrelses kansliarkiv, UL, D. 1, n:o 26). — [6] Se härom Kungl. resolution 1694 $^{2}/_{10}$ på lagman Strömfelts memorial, § 6 (Riksregistraturet, RA). Jfr även Kungl. instruktionen för skogskommissarierna i Uppland 1694 $^{14}/_{5}$ § 1 (Holmbäck: Kvarnkommissionerna, s. 204). — [7] Jfr Bergskollegii skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1696 $^{27}/_{11}$ ang. anmärkningar mot den skogsdelning, som skogskommissionen företagit till Dannemora gruvas framtida konservation, m. m.

[8] Riksregistraturet (RA) 1696 $^{27}/_{7}$ fol. 527—31. Jfr Kungl. brev 1696 $^{10}/_{8}$ ang. verkställigheten av skogskommissionernas domar (Uppsala länsstyrelses kansliarkiv, UL, D. 1, n:o 25).

nämndemän. Den 12 maj och den 8 juni 1698 utgingo till landshövdingen kungliga brev med order att skyndsamt låta verkställa skogskommissionernas domar över hela Uppland, i den mån sådan verkställighet icke redan skett. Arbetet härmed tog flera år i anspråk och avslutades först den 21 oktober 1701.[1] Vid denna tidpunkt hade emellertid det stora nordiska kriget redan hunnit omintetgöra alla planer på ett förnyat upptagande av skogskommissionernas verksamhet.

Instruktionen för skogskommissarierna i Uppland har anförts som bevis för påståendet, att kronan slagit under sig menigheternas allmänningar. Redan P. Abrahamsson säger 1726 härom i sin kommentar till landslagen (s. 14): »Så äro ock alla lands-, härads- och sockenallmänningar kronan förbehållna, varom Kungl. Maj:ts instruktion för allmänningskommiss[arierna] av den 14 maj 1694 är att se.» Samma uppfattning går sedermera igen hos senare författare såsom Kreüger[2] och Åström.[3] Ihrfors har däremot i sitt arbete Om häradsallmänningar (s. 190) bl. a. invänt, att ifrågavarande instruktion saknar något direkt uttalande om att allmänningarne voro kronan förbehållna, och har på denna och andra grunder bestridt satsens berättigande. Under sådana omständigheter bör det vara av intresse att taga del av den uppfattning, som eventuellt kan hava gjorts gällande av sådana personer, vilka haft att tillämpa instruktionen i praktiken. Landshövding Harald Strömfelt har sålunda i ett memorial till Kungl. Maj:t den 30 mars 1696[4] i förbigående behandlat frågan om rätten till allmänningarne och har i detta sammanhang även uttalat sig beträffande meningen med skogskommissionernas verksamhet. I detta memorial utgick han från den under 1600-talet gängse uppfattningen,[5] att all ouppodlad jord ursprungligen stått »under konungens disposition och makt» och därför kallats »konungsallmänning». Till stöd härför anfördes Helgeandsholmsbeslutet av år 1282 samt Östgötalagen, enligt vilken meddelades bestämmelser rörande förfarandet, då konung ville allmänning sälja. Denna kungliga rätt hade emellertid under tidernas lopp alltmer försvagats, vilket förklarades därav, att »främmande konungar» — med vilket uttryck förmodligen åsyftades unionskonungarne under medeltiden — överlämnat allmänningarnes disposition åt lagmän och häradshövdingar; och sålunda hade namnen lands- och häradsallmänningar uppkommit. Dock syntes undersåtarne därvid ej hava erhållit större rätt till allmänningarne än *usum fructum* (d. v. s. nyttjanderätt), vilken reglerats genom olika kungliga förordningar. Skogskommissionerna voro emellertid nu sysselsatta med att efter sina instruktioner »redressera under kronan det, som olagligen på allmänningar kan vara tillgripet, så väl som ock terminera vilka trakter ännu för allmänningar hållas bör».[6]

Samma uppfattning delades även av lantmätarne. I ett memorial, daterat den 20 september 1717 och ingivet sannolikt till kammarkollegium den 8 maj 1718, har

[1] Hithörande insteningsprotokoll 1696 $^{26}/_{8}$—1701 $^{21}/_{10}$ förvaras i UL bland Handlingar rörande skogar i Uppsala län 1696—1847. I samma bunt finnes även en förteckning på de uppländska skogskommissionernas domar, ordnade i kronologisk följd, vilka stått till verkställighetskommissionens förfogande. — Se även landshövding Johan Hoghusens relation till Kungl. Maj:t ang. insteningsverket 1698 $^{28}/_{6}$ samt lantmätarnes skr. till landshövdingämbetet i Uppsala 1697—1701, ang. kartläggning, avrösning och skattläggning av allmänningsjorden (allt i Uppsala länsstyrelses kansliarkiv, UL).

[2] J. K. Kreüger: Studier rörande de agrariska förhållandenas utveckling i Sverige (1882), s. 44.

[3] Åström, a. a., s. 66. — [4] Tryckt hos Holmbäck: Kvarnkommissionerna, s. 222.

[5] Jfr J. Stiernhöök: De jure Sveonum et Gothorum vetusto (1672), s. 264—66.

[6] Härmed må jämföras Åströms uttalande (a. a., s. 66). Denne författare säger, att Karl XI:s avsikt med

sålunda lantmätaren JAKOB BRAUN uttalat sig på enahanda sätt. Även denne utgick från Helgeandsholmsbeslutet 1282, genom vilket konungen förklarades hava bekommit bl. a. alla »stora skogar och allmänningar i landet». Att dessa områden småningom kommit att inkräktas genom privatpersoner, särskilt adelsmän, föreföll BRAUN vara mindre underligt i betraktande av att »allmänningarne den tiden intet stode under konungens eller kronans försvar, utan vart härad och dess inbyggare skulle hava omsorg om sin allmänning». Särskilt »under den gustavianska familjens regemente» hade f. ö. »mest hela landet» blivit försålt och donerat till ridderskapet och adeln, vilket hade haft till följd, att de stora godsägarne bland högadeln slagit under sig de skogar och allmänningar, som gränsat till deras säterier, utan att häradsborna vågat opponera sig. Bönderna hade härigenom kommit att lida brist på skog. De hade i Uppland varken haft »timmer till byggnad eller gärdsel till stängning» och hade därför ofta nödgats plikta vid husesynerna, ehuru de rätteligen borde haft tillgång till allmänningarne. Det enda sättet att bereda allmogen tillräckligt skogsfång var sålunda att inkäldra och freda allmänningarne. Detta hade också skett genom skogskommissionernas verksamhet, ehuru denna snart avstannat på grund av den »svåra krigstiden, som är goda sakers fortgång hinderlig, såväl som den stora penningbristen». BRAUN slutar memorialet med en hemställan, att allmänningsrannsakningarne snarast möjligt måtte fortsättas i Uppland, på det att den kunskap, som han förvärvat om allmänningarne i denna landsända, ej måtte med honom bortdö.[1] Denna hemställan kom dock icke att leda till någon påföljd.

4. VÄSTMANLANDS LÄN

Den 20 februari 1691 avgick en skrivelse från bergskollegium till landshövdingen i Västmanlands län, Lars Wallenstedt, vari denne anmodades att träffa anstalt om byskogarnes avvittring från kronoallmänningarne, vilka senare behövde avskiljas för bergverkens behov.[2] Kollegiet förutsatte tydligen i denna skrivelse utan vidare, att 1683 års avvittringsförordning vore tillämplig för ifrågavarande län.[3] Möjligen har landshövdingen i detta stycke haft en motsatt uppfattning, ty någon avvittring kom icke att äga rum. Ej heller ledde en förnyad uppmaning från bergskollegii sida den 13 februari 1692[4] till någon som helst påföljd. I stället kommo allmänningarne i Västmanlands län att behandlas efter i stort sett samma principer, som tidigare praktiserats i Västergötland och Uppland. Initiativet härtill utgick från Kungl. Maj:t.

skogskommissionerna var dels att »göra kronans äganderätt gällande över allmänningarne, dels att bibehålla menigheterna vid nyttjanderätten till desamma och i sammanhang därmed återtaga den okultiverade jord, som av enskilda, särskilt adeln, inkräktats».

[1] Jfr ÅSTRÖM, a. a., s. 65.

[2] Bergskollegii registratur (RA) 1691 $^{20}/_{2}$. — Samtidigt avgingo skrivelser av motsvarande innehåll till landshövdingarne i Örebro, Falun och Gävle. Den förra av dessa senare är tryckt hos M. CARLSON: Bidrag till utredning af den värmländska afvittringsfrågan (1915), s. 96.

[3] 1683 års avvittringsförordning (daterad $^{10}/_{12}$, tryckt hos SCHMEDEMAN) förklaras i ingressen vara tillämplig »på de orter, där stora och vidlyftiga skogar finnas, såsom i Värmland, Gästrikland, Dalarne, Norrland, Finland och *flerstädes*». Ang. tillämpningen av denna förordning, se J. E. ALMQUIST: Det norrländska avvittringsverket (1928), s. 14 ff. — [4] Bergskollegii skr. till landshövding Wallenstedt 1692 $^{13}/_{2}$ (Västmanlands länsstyrelses kansliarkiv, D. 1, n:o 28, UL). Samma brev har också utgått till åtskilliga andra län.

Den 13 februari 1694 befallde Karl XI lantmäteridirektören CARL GRIPENHIELM att personligen undersöka inom Västmanlands län befintliga allmänningars »rätta sträckning och omfång», emedan det vore att befara, att i bergslagen förefunnes större inkräktningar än annorstädes »för skogarnes kostbarhets skull».[1] Till följd härav satte Gripenhielm genast i gång med förberedelser till de kommande rannsakningarne. Bl. a. anmodade han landshövdingämbetet i Västerås genom skrivelse den 17 i samma månad att låta utgå kungörelse om att alla inom länet, vilka hade kunskap om allmänningarnes läge och omfattning, skulle till lantmäterikontoret insända rapporter härom.[2] Och den 27 mars 1694 avlät han en ny skrivelse till landshövdingen med begäran, att allmogen i var socken måtte genom prästerskapets försorg åläggas att i fall av behov gå rannsakningskommissarierna till handa med nödiga upplysningar.[3]

I maj månad påbörjade Gripenhielm tillsammans med assessoren i antikvitetskollegium JONAS WERWING en undersökning av gränsen mellan Kungsörs[4] och Eskilstuna län,[5] vilken tillika utgjorde landskapsskillnad mellan Västmanland och Södermanland. Samtidigt gjordes efterforskningar rörande eventuella allmänningar i trakten. Därefter fortsattes undersökningen rörande landsskillnadslinjen på Kungsörs läns västra gräns gentemot Närke, vilken linje följdes till Arboga å. Nästa månad rannsakade kommissionen gränsskillnaden mellan Norrbo och Snefringe härad. Under augusti höll kommissionen förhör med befolkningen i såväl Kungsör som Skinnskatteberg angående kringliggande allmänningars läge och beskaffenhet. Lantmätaren Jonas Carlsten verkställde i sammanhang härmed vissa mätningar. I början av september återvände kommissarierna till Stockholm. Gripenhielm, som under rannsakningens senare skede vid upprepade tillfällen plågats av illamående, avled få dagar därefter.[6]

Efter Gripenhielms död erhöll efterträdaren, direktören JAN TRANSCHIÖLD, den 1 oktober 1694 kunglig befallning att tillsammans med Werwing fortsätta de påbörjade rannsakningarne i Västmanlands län.[7] Transchiöld hemställde emellertid, huruvida han icke dessförinnan borde uppsätta ett förslag till instruktion, vilket efter Kungl. Maj:ts stadfästelse kunde bliva »ett säkert rättesnöre» för kommissarierna. Denna hemställan beviljades av Karl XI den 28 februari 1695.[8] Sedan direktören inkommit med det utlovade projektet,[9] omarbetades detsamma i samråd med Transchiöld av kammarkollegium[10] och fastställdes slutligen av Kungl. Maj:t den 17 april 1695.[11]

[1] Kungl. brev 1694 $^{13}/_{2}$ (tryckt hos EKSTRAND, s. 169). — [2] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1694 $^{17}/_{2}$.

[3] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1694 $^{27}/_{3}$. — [4] Kungsörs län var detsamma som Åkerbo härad.

[5] Eskilstuna län omfattade nuvarande Öster- och Västerrekarne härad.

[6] J. Werwings relation till Kungl. Maj:t 1694 $^{13}/_{10}$ (införd i Lantmäteristyrelsens expeditionsbok s. d.).

[7] Kungl. brev 1694 $^{1}/_{10}$ (Riksregistraturet, RA, fol. 408—09). Jfr Kungl. brev till statskontoret 1694 $^{23}/_{10}$ (därsammastädes, fol. 791), ang. rese- och underhållsbidrag till kommissarierna i Västmanlands län.

[8] Kungl. brev 1695 $^{28}/_{2}$ (tryckt hos EKSTRAND, s. 182—84).

[9] Kungl. remiss 1695 $^{18}/_{3}$ av Transchiölds memorial och projekt i 10 paragrafer (i Kammararkivets kungliga brevbok 1695, fol. 85—100).

[10] Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (KA) 1695 $^{6}/_{4}$ med bifogat projekt till en rannsakningsmetod för de deputerade till allmänningarnes avtagande i Västmanland. — Kollegiet ställde sig visserligen tvekande till Transchiölds åsikt, att det skulle behövas tvenne kommissioner, en rannsakande och en dömande, men överlämnade denna sak helt åt Kungl. Maj:ts eget godtfinnande.

[11] Under detta datum återfinnes instruktionen bland kungliga breven i lantmäteristyrelsens arkiv. I riksregistraturet (RA) har instruktionen införts under den 18 april 1695. Handlingen är tryckt dels hos EKSTRAND, s. 187, delvis i moderniserad form, efter det i lantmäteristyrelsens arkiv befintliga exemplaret, och dels hos IHRFORS, a. a., s. 685, i enlighet med riksregistraturet.

I själva ingressen ålades Transchiöld och Werwing att undersöka och avtaga »Kungl. Maj:ts skogar, parker och allmänningar», på det att, »när en sådan föregången undersökning är skedd, skogskommissionen, som Kungl. Maj:t vidare dit till avdömandet förordnandes varder, måtte efter den av Kungl. Maj:t för detta utfärdade instruktion, daterad Stockholm den 24 maj 1694, med så mycket mindre tidspillan kunna finna rätta beskaffenheten uti förberörda mål och jämväl med så mycken större säkerhet kunna avdöma, vad som desmedelst bör för olaga inkräktningar anses och hållas». Härav framgår, att den av Transchiöld ledda kommissionen icke enligt Kungl. Maj:ts mening vore att identifiera med en skogskommission i juridisk-teknisk bemärkelse.[1] En dylik kommission omtalas nämligen ävenledes i ingressen, där den fått till uppgift att döma efter de trakter, som den föregående kommissionen undersökt och kartlagt. Denna skogskommission hade att rätta sig efter en särskild instruktion, som uppgives vara daterad den 24 maj 1694. Av allt att döma utgör emellertid siffran 24 en felskrivning istället för 14, och det är sålunda Upplandskommissariernas instruktion, som här åsyftas.[2]

Enligt 1695 års instruktion skulle Transchiöld och Werwing börja sin undersökning å någon ort invid »lands-, härads- eller sockenskillnaden» med ledning av tillgängliga geografiska kartor. Så snart de bestämt lämplig begynnelseort, borde de härom underrätta landshövdingen, som hade att från vederbörande predikstolar låta utgå kungörelse, att en av Kungl. Maj:t förordnad kommission fjorton dagar senare skulle rannsaka över traktens allmänningar. I samband härmed borde invånarne åläggas att å den bestämda dagen komma tillstädes, personligen eller genom ombud, för att gå kommissionen till handa med under edsansvar avgivna upplysningar om »allmänningarnes gamla (be)lägenhet, vidd och forna sträckning». Varje innehavare av »tillstötande och närgränsande hemman» skulle dessutom anmodas att medtaga »alla sina dokumenter, skäl och bevis», medels vilka han trodde sig kunna styrka »sin pretention och innehavande egendom». Försummade någon att ställa sig sistnämnda påbud till efterrättelse, fick han skylla sig själv, om han drabbades av någon »olägenhet» genom kommissionens verksamhet. Å själva sammanträdet skulle kommissarierna med tillhjälp av kronobefallningsmannen, länsmannen »och andra flera vederbörande kronobetjänte» göra sig noga och väl underrättade om »allmänningarnes beskaffenhet, vidd och sträckning» särskilt genom att utfråga »gamla män», som allt sedan sin ungdom bott i trakten (§ 1).

Anledningen till att kommissarierna anbefalldes börja sin undersökning just vid »lands-, härads- eller sockenskillnaden»,[3] framgår icke av instruktionen. Emellertid

[1] Det är således ur denna synpunkt oriktigt att, såsom både Ekstrand och Ihrfors gjort, beteckna ifrågavarande instruktion såsom varande utfärdad för »skogskommissionen i Västmanland». En annan sak är, att Transchiöld sedermera gav sin egen kommission denna benämning, under det att den verkliga skogskommissionen» fick heta »domkommissonen» eller »kommissorialrätten». Att detta dock icke varit Kungl. Maj:ts avsikt från början, framgår emellertid med all tydlighet av instruktionens innehåll.

[2] Någon instruktion för den 24 maj 1694 existerar i varje fall icke. Ej heller hava några förarbeten härtill anträffats i kammarkollegii arkiv. De hänvisningar, som i 1695 års instruktion göras till ifrågavarande instruktion, stämma däremot väl överens med hypotesen, att det är Upplandsinstruktionen, som där avses. Det felaktiga datumet påträffas första gången i Transchiölds ovannämnda projekt.

[3] I instruktionens 6 § påpekas dock, att erfarenheten från andra län visat, att det även kunde finnas allmänningar och parker, »av annan art och lägenhet än sig sträckande och bilöpande med själva lands-, härads- eller sockenskillnadslinjerna».

är det otvivelaktigt, att föreskriften ifråga tillkommit av rättshistoriska skäl. Liksom Västgötalagens additament visat sig innehålla utgångspunkten för allmänningsrannsakningarne i Västergötland, sökte vederbörande genom studiet av Västmannalagen erhålla en ledtråd, vilken man kunde följa vid uppsökandet av de västmanländska allmänningarne. Visserligen saknade den senare lagen någon allmänningsförteckning, men i gengäld omtalades den princip, som från början efter allt att döma legat till grund vid allmänningarnes uppkomst. Det hette nämligen (i VmL II, BB 20), att om en allmänning befanns ligga mellan tvenne hundare (härad), skulle vartdera taga hälften. Av detta stadgande drogo vederbörande den slutsatsen, att allmänningarne i Västmanland i regel måste hava varit belägna på gränsen mellan tvenne härad, och då man antog, att analoga bestämmelser varit gällande för socken och landskap, borde även socken- och landsskillnaden erbjuda lämpliga utgångspunkter, då det gällde att upptäcka jord, som tidigare betraktats såsom allmänning.[1]

Sedan kommissarierna efter förhöret med den kringboende befolkningen fått kunskap om en allmännings ungefärliga läge och sträckning och resultatet blivit vederbörligen protokollerat, skulle den egentliga lantmäteriförrättningen taga sin början. Kommissarierna borde därvid jämte en tillförordnad lantmätare uppgå »själva lands- eller häradsskillnadslinjen», men samtidigt skulle sex andra lantmätare undersöka och kartlägga de bygränser, som löpte vinkelrätt på ömse sidor om sagda linje. Sålunda borde man lätt kunna utröna, huruvida byarnes pretentionslinjer gingo »inpå eller igenom allmänningen intill huvudskillnaden». Och skulle lantmätarne fortsätta arbetet på samma sätt »alla de trakter igenom, som de kommitterade rannsakat samt befunnit vara allmänningar» (§ 3). Med lämpliga mellanrum borde emellertid lantmätarne sammanträda med kommissarierna för att uppvisa de konceptkartor, de redan avtagit. Vid dylika sammanträden ålades kommissarierna att noggrant studera de på kartorna förekommande gränslinjerna samt jämföra dessa med den »huvudlinje», vilken de själva tillsammans med den sjunde lantmätaren avtagit, ävensom med de uppgifter, de kunnat inhämta ur gamla jordeböcker, domböcker, kyrkböcker och andra i ämnet upplysande dokument. Därefter skulle samtliga intressenterna höras, varför kommissionen i detta sammanhang borde föranstalta om »en fullkomlig rannsakning» med partsargumentation samt framförande av vittnesmål och annan erforderlig bevisning. I fall av behov kunde också syn på stället äga rum under medverkan av vederbörande häradsrätt, vilken senare ägde att antingen »gilla eller ogilla» vart »rör, som uppvisas», på det att »skillnaden mellan by och allmänningsskogen medels riktiga fundamenter och skäl må finnas, uttagas och sedan stadgas till viss skillnad uti nu och tillkommande tider emellan Kungl. Maj:ts enskilda och dess undersåtars eller privatorum innehavande skogar och ägor».

[1] Jfr ovanstående med innehållet i lantmätarne Jakob Brauns och Lars Hoffstedts memorial till Kungl. Maj:t den 11 januari 1694 (KA). I detta memorial heter det bl. a.: För eftersökandet av allmänningar är det ej tillräckligt att giva dem det omfång, som förekommande råmärken utvisa, »utan synes oförgripligen kunskapen om allmänningarnes situation böra därnäst hämtas av den gamla lagen, som beskriven blivit, då allmänningarne äro rörlagda vordne; och giver isynnerhet Upplandslagen, Widerbobalken, 20 kap., och kap. 56 (ɔ:20) BB Västmannalagen därom en så utförlig underrättelse, som någonsin fordras kan, ty 1:mo står där, att häradena skola äga halv allmänning vartdera: Det är så mycket sagt, att allmänning ligger en på vardera sidan om häradsströngen, varav följer, att ingen by i stor skog bör betjäna sig av häradsrören, utan allmänning bör stöta där till». o. s. v. — Ang. memorialet i övrigt, se ovan s. 56—57 och 60.

Dock föreskrevs uttryckligen i instruktionen, att kommissarierna icke behövde taga någon större hänsyn till förlikningsinstrument eller dombrev, vilka tillkommit på grundval av tvister mellan privatpersoner »om sådana trakter, som torde hava varit publico tillhöriga» (§ 5). I övrigt hänvisades till § 8 i den för skogskommissionen tidigare utfärdade instruktionen.

Sedan rannsakningen avslutats, skulle rörläggning ske, »så väl omkring själva allmänningen till dess hela begrepp, som de inom (densamma) belägna hemman». Dessa senare skulle dessutom avtagas å geometrisk karta, beskrivas och skattläggas (§ 5). Hela detta förfarande kunde dock endast bliva av provisorisk natur, och av instruktionens 8 § framgår också, att det närmast skulle tjäna till ledning för »den skogskommission, som Kungl. Maj:t däruppå till dessa ärendens avdömande och fullkomliga avslutande i nåder förordnandes varder».

Den 20 juni 1695 sammanträdde Transchiöld »med dess herrar adjungerade», d. v. s. Werwing och de sju lantmätarne,[1] för att till en början verkställa »en ordentlig rannsakning» rörande landsskillnadslinjen mellan å ena sidan Västmanland och å andra sidan Södermanland och Närke. Därvid medverkade häradshövdingar och nämnder från å ömse sidor om gränsen belägna härad, och dessutom voro kronobefallningsmannen och länsmannen i orten m. fl. personer närvarande. Liksom tidigare 1694 var det meningen att först undersöka allmänningarne i Kungsörs län, varför kommissionen tills vidare endast följde landsskillnaden till Arboga å.[2] I protokollet över dessa rannsakningar erhåller kommissionen av obekant anledning benämningen »skogs- och allmänningskommissionen uti Västmanland», vilken benämning, såsom framgår av det ovan sagda, står i direkt strid mot instruktionens anda och innehåll.

Den 27 juli 1695 kunde Transchiöld och Werwing inrapportera till Kungl. Maj:t, att den allmänning, som påträffats i Kungsörs län mellan dess södra gräns och Arboga å, numera vore undersökt och kartlagd. Detsamma var också förhållandet med den uppgångna landsskillnaden mellan Västmanland och Södermanland-Närke.[3] I anledning härav avlät Kungl. Maj:t den 29 i samma månad en skrivelse[4] till vice presidenten i Svea hovrätt Bengt Gyllenanckar, vari denne anbefalldes att tillsammans med ojävig häradshövding och nämnd från Uppland »utan långt uppskov» kontrollera och fastställa den föregående kommissionens arbetsresultat genom »laga dom», på det att »allmänningen sedan till dess rätta begrepp och sträckning må kunna instängd och omrösad bliva och således varda fredad för allt våld samt skogshygge». Samma dag avgick ett kungligt brev till Transchiöld med befallning att bevista den av Gyllenanckar ledda kommissionens sammanträden, »emedan», som det heter i brevet, »I lären kunna giva honom stor upplysning i dessa saker, då I själv haven uppgått bemälta linjer, besiktigat sten från sten samt efter häradshövdingens och nämndens gillande eller ogillande däröver hållit protokoller».[5]

[1] Dessa senare hade tillförsäkrats särskilt traktamente genom Kungl. brev 1695 $^{8}/_{5}$ (tryckt hos Ekstrand, s. 194). Deras namn återfinnas hos V. Ekstrand: Sveriges lantmätare (1901—03), s. 89.

[2] Protokollet för tiden 1695 $^{20}/_{6}$ till $^{9}/_{7}$ samt $^{16}/_{7}$ till $^{24}/_{7}$ finnes bevarat i RA.

[3] 1695 års kommission för undersökning dels rörande gränsen mellan Västmanland å ena sidan samt Södermanland och Närke å den andra, dels rörande allmänningar och skogar i Västmanland. Arkiv (RA), skrivelser till Kungl. Maj:t.

[4] Riksregistraturet (RA) 1695 $^{29}/_{7}$ fol. 707—09.

[5] Kungl. brev 1695 $^{29}/_{7}$ till lantmäteridirektören Transchiöld (tryckt hos Ekstrand, s. 194—95).

Den 11 september 1695 sammanträdde den av Kungl. Maj:t förordnade kommissorialrätten »efter föregången laga publikation till samtliga intressenter» för att »med laga dom avhjälpa de pretenderade landsskillnadslinjer mellan Kungsörs (Västmanland) och Eskilstuna län i Södermanland samt Närke hövdingdöme». Såsom närvarande uppräknas i protokollet[1] ordföranden Gyllenanckar, Transchiöld samt nämnd från Trögds och Åsunda härad i Uppland. Rannsakningen pågick till den 13 november s. å. Vid undersökningen av landsskillnadslinjen mellan Kungsörs och Eskilstuna län, vilken linje fastställdes genom domar den 18 och 23 september samt den 9 november 1695, anmälde sig såsom parter på Kungsörs läns vägnar inspektoren W. Carlheim på grund av fullmakt, utfärdad av landshövdingen i Västmanlands län, ävensom länsmannen Per Jonsson och lantjägaren Lars Falk, samt på Eskilstuna läns vägnar hovfiskalen Nils Gavelius, därtill förordnad av guvernören över livgedinget. I skrivelser till Kungl. Maj:t den 19 och 29 september samt den 10 november 1695[2] avgav Gyllenanckar en vidlyftig relation rörande den honom anförtrodda kommissorialrättens verksamhet. Den första tiden hade domstolen varit sysselsatt med att studera »rannsakningskommissionens» protokoll. Därefter hade parter och vittnen blivit hörda och omkring 150 olika råstenar blivit besiktigade.

Sedan de förut omtalade domarne avkunnats, översändes de omedelbart till konungen för att erhålla hans approbation och gillande, och detta även för det fall, att parterna å ömse sidor förklarat sig nöjda med domen. Svårare var det att fastställa gränserna för »den skogstrakt, vilken såsom en Kungsörs län tillhörande allmänning pretenderas och påstås», men av vederbörande »privatis för byamark possideras och innehaves». Vissa under rättegången åberopade laga kraftvunna domar från åren 1643, 1648 och 1681 syntes nämligen lägga hinder i vägen för de kungliga anspråken. Transchiöld, som under sin tidigare verksamhet i trakten ansett ifrågavarande domar väga fjäderlätt i jämförelse med Kungl. Maj:ts intresse, hade också vid nämnda tillfälle utstakat allmänningen utan hänsyn till de privata intressenternas invändningar. Gyllenanckar ville emellertid ej gå så bryskt till väga, utan beslöt jämlikt den för skogskommissionen givna »domareinstruktionen» att först inhämta Kungl. Maj:ts egen uppfattning i frågan.[3] Av kommissorialrättens dom den 13 november 1695 framgår, att de äldre domarnes rättskraft lämnats orubbad, vilket hade till följd, att allmänningen blev vida mindre, än den Transchiöldska utstakningen gav vid handen. Denna oväntade ståndpunkt motiverades med att »Hans Maj:ts nåd och rättvisa» vore »så stor, att densamma — jämte det dess höga intresse efter ed och domarämbetet iakttages — icke vill något skall publico underläggas, som ej fulltygas det tillhörigt vara». I domen föreskrevs jämväl, att allmänningen skulle avgränsas från de kringliggande byarne med femstenarör, »på det ingen må få tillfälle längre sig utvidga». Efter avkunnandet av denna dom upplöstes ånyo kommissorialrätten.

Den av Transchiöld ledda rannsakningskommissionen hade emellertid efter ett

[1] Protokoll och domar för tiden $^{11}/_{9}$ till $^{13}/_{11}$ 1695 finnas bevarade i RA. — Ang. verkställigheten av kommissorialrättens domar, se t. ex. K. 94, n:o 20 (Lantmäteristyrelsens arkiv).

[2] 1695 års kommissorialrätt ang. landsskillnaden mellan Kungsörs län (i Västmanland) samt Södermanland och Närke. Arkiv (RA), skrivelser till Kungl. Maj:t.

[3] Jfr J. Transchiölds skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1695 $^{29}/_{9}$.

kortare uppehåll under augusti månad fortsatt sin verksamhet den 1 september 1695. Denna gång uppgicks häradsgränsen mellan Kungsörs och Strömsholms län[1] samt mellan Kungsörs län och Skinnskattebergs bergslag.[2] Det visade sig därvid bl. a., att sockenskillnaden mellan Odensvi socken i Kungsörs län och Gunnilbo socken i bergslagen icke var fullkomligt identisk med häradsskillnaden, »så att några hemman, som ligga i Odensvi socken söder om nuvarande sockenskillnad, höra till bergslagen och äro norr om häradsskillnaden belägna».[3] Den 8 april 1696 hade kommissionen även hunnit undersöka landsskillnaden mellan Kungsörs län och Närke från Arboga å till sjön Björken. Samma dag insändes samtliga protokollen över kommissionens verksamhet med tillhöriga dokument och kartor till Kungl. Maj:t.[4] Därefter fortsattes rannsakningen över de allmänningstrakter, som påträffats invid de uppgångna rålinjerna.

I maj 1697 meddelade Transchiöld Kungl. Maj:t, att han numera vore färdig med det honom anbefallda arbetet vid »skogskommissionen i Västmanland», nämligen 1) landsskillnaden mellan Västmanland och Närke från Arboga å till sjön Björken med därinvid liggande allmänning;[5] 2) en igenfunnen häradslinje mellan Kungsörs län och Skinnskattebergs bergslag jämte därutmed löpande allmänning; 3) en geometrisk såväl som geografisk avfattning av Skinnskattebergs, Gunnilbo och Heds socknar med hela traktens igenfunna allmänning;[6] 4) häradslinjen emellan Strömsholms och Kungsörs län samt därinvid belägna »häradstrakter». I samband härmed hemställde Transchiöld, om icke ju förr dess hellre en domare jämte actor causæ kunde förordnas »till bemälta ärendens äntliga avslutande», särskilt med hänsyn till att kringboende åbor redan börjat uthugga och fördärva skogen å de rannsakade allmänningarne. Ännu återstod emellertid Norbergs berslag att undersöka, och Transchiöld förklarade sig nu vara villig att omedelbart påbörja detta arbete. Den 21 juni 1697 biföll Kungl. Maj:t lantmäteridirektörens hemställan[7] och lät samma dag en skrivelse avgå till Svea hovrätt med befallning att inkomma med förslag till lämplig ordförande för kommissorialrätten. Gyllenanckar, som förut använts i denna egenskap, hade nämligen året förut avlidit. Hovrättens val föll på assessoren LARS SVANHALS, vilken förut fungerat såsom ledamot i skogskommissioner såväl i Västergötland som Uppland.[8] Den 6 juli s. å. erhöll Svanhals Kungl. Maj:ts befallning att med uthärads-

[1] Strömsholms län var detsamma som Snefringe härad.

[2] Handlingar rörande skiljelinjen mellan bergslagen och Kungsörs län återfinnas i Lantmäteristyrelsens beskrivningsbok, K. 10.

[3] Transchiölds och Werwings und. relation 1695 $^{9}/_{11}$ (införd i Lantmäteristyrelsens expeditionsbok).

[4] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1696, fol. 59—63. Werving synes vid denna tid hava lämnat kommissionen. Han avled f. ö. redan följande år (1697 $^{25}/_{5}$).

[5] Kommissionen hade därvid varit biträdd av vice häradshövdingen Jonas Boetius Lindebom med nämnd från Fellingsbro härad (Närke) jämte häradsfogden och skogvaktaren i orten. Jfr Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1696, fol. 433 och 668. — I sammanhang med landsskillnadens uppgående mellan Västmanland och Närke undersöktes också (1696 $^{11}/_{5}$—$^{17}/_{10}$) en skogstrakt, som lydde under Finnåkers sätesgård och var belägen inom Fellingsbro socken i Närke, men som förmodades från början hava varit kronoallmänning. Jfr härom Kungl. brev till lantmäteridirektören 1696 $^{17}/_{4}$ samt Lantmäteristyrelsens beskrivningsböcker, Q. 5—6, vilka senare innehålla protokoll över undersökningen jämte tillhörande allegater (allt Lantmäteristyrelsens arkiv).

[6] Såväl protokoll (1696 $^{28}/_{5}$—$^{26}/_{9}$) som allegater och rösebeskrivning över sistnämnda socknar återfinnas i Lantmäteristyrelsens beskrivningsböcker, K. 8—9 och 12.

[7] Kungl. resolution 1697 $^{21}/_{6}$ på lantmäteridirektörens memorial (tryckt hos EKSTRAND, s. 238).

[8] Jfr Svea hovrätts registratur (RA) 1697 $^{23}/_{6}$.

nämnd och i samråd med Transchiöld lagligen döma över ovanbemälta skillnader och allmänningar.[1] Meningen torde sålunda varit, att kommissorialrätten skulle hava enahanda sammansättning som den, vilken tidigare ledts av Gyllenanckar. Redan den 22 i samma månad synes emellertid Kungl. Maj:t kommit på andra tankar beträffande denna fråga, ty nämnda dag förordnades förutom Svanhals ej mindre än fyra nya kommissionsledamöter, nämligen häradshövdingarne Jonas Stiernstolpe, Per Gyllenhöök och Johan Gyllenadler samt vice häradshövdingen Petter von Bysing. Samtidigt ålades Svanhals att mutatis mutandis ställa sig till efterrättelse de instruktioner för skogskommissionen, vilka Karl XI utfärdat (sannolikt avses här närmast Upplandsinstruktionen),[2] ävensom de kungliga resolutioner, som landshövding Strömfelt i egenskap av ordförande för en av Upplandskommissionerna den 24 juli och den 2 oktober 1694 fått mottaga på sina gjorda förfrågningar.[3] »Men där något skulle förekomma», heter det vidare i det kungliga brevet härom, »som i bemälda instruktion och resolutioner så egentligen intet finnes förmält och likväl torde vara nödigt för Vårt därunder verserande intresse skull att iakttagas, så lämna Vi Eder fritt därutinnan att förordna, som I finnen rättvist och försvarligt.»[4]

Kommissorialrättens första sammanträde utsattes till den 23 augusti 1697, då begynnelse skulle ske med landsskillnadslinjens uppgående mellan Västmanland och Närke. Vice häradshövdingen von Bysing hade emellertid insjuknat, varför Svanhals den 15 i samma månad hemställde hos Kungl. Maj:t, huruvida icke borgmästaren i Arboga Johan Petre kunde inträda såsom vikarie, helst som denne enligt 1695 års rannsakningsprotokoll varit tillstädes vid vissa av de tidigare rannsakningarne.[5] Denna hemställan bifölls av Kungl. Maj:t den 17 augusti 1697.[6] Fjorton dagar senare tillsattes på förslag av Svanhals ytterligare en ledamot, nämligen bergmästaren Henrik Johansson Scheffer, med hänsyn till de speciella förhållanden, som rådde i bergslagen.[7]

Sedan kommissorialrätten under slutet av augusti och början av september 1697 varit sysselsatt med landsskillnadslinjens uppgående mellan Västmanland och Närke, övergick domstolen den 13 september s. å. till att undersöka gränsen mellan å ena sidan Kungsörs län och å andra sidan Strömsholms län samt bergslagssocknarne Gunnilbo, Hed och Skinnskatteberg. Själva gränslinjen fastställdes genom dom den 12 oktober 1697,[8] men då det blev fråga om att bestämma de kringliggande allmänningarnes omfattning, insände kommissorialrätten istället till Kungl. Maj:t en underdånig berättelse, över vilken kammarkollegium sedermera den 19 augusti 1698 och den 6 maj 1699 avgav utlåtanden.[9] I denna berättelse framhölls bl. a., att bergslagsskogarne tillhörde Kungl. Maj:t enskilt, vilket alltså vore för mer än en »allmänningsrätt». Härav drog Svanhals den slutsatsen, att 1683

[1] Kungl. brev 1697 $^{6}/_{7}$ (Riksregistraturet, RA, fol. 37).

[2] Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (KA) 1699 $^{6}/_{5}$.

[3] Jfr ovan, s. 59 och 60. — [4] Kungl. brev 1697 $^{22}/_{7}$ (Riksregistraturet, RA, fol. 240—42).

[5] 1697 års kommission ang. gränsskillnaden mellan Västmanland och Närke, m. m. Arkiv (RA), skrivelser till Kungl. Maj:t.

[6] Riksregistraturet (RA) 1697 $^{17}/_{8}$ fol. 463—64. — [7] Kungl. brev 1697 $^{31}/_{8}$ (Riksregistraturet, RA, fol. 703—06).

[8] I kopia bland Jur. o. kam. avskr. (RA), n:o 47. Domen är undertecknad av L. Svanhals, P. Gyllenhöök och J. Petre jämte tolv nämndemän.

[9] Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1698 $^{19}/_{8}$ och 1699 $^{6}/_{5}$.

års avvittringsförordning i detta fall vore tillämplig, och att alltså den honom anförtrodda kommissorialrätten icke borde taga befattning med dessa skogar. Denna åsikt godtogs dock icke av vederbörande myndigheter. Kammarkollegium förklarade sålunda, att kommissorialrätten ägde att jämlikt sin instruktion bestämma de västmanländska allmänningarnes omfång och gränser och därefter omedelbart verkställa omrösning. Detta bekräftades till yttermera visso av Kungl. Maj:t den 17 maj 1699.[1] Svanhals inberättade emellertid genom skrivelse den 6 juni s. å., att omrösningen vållat vissa svårigheter till följd av bristen på tjänliga råstenar, varför han föreslog, att endast platsen för gränsmärkena skulle angivas i domarne, varefter stenarne i sinom tid kunde nedsättas av andra personer.[2] Detta förslag gillades av Kungl. Maj:t den 7 juni 1699.[3]

Under åren 1697—99 hade emellertid den av Transchiöld ledda rannsakningskommissionen fortsatt sin verksamhet i Norbergs bergslag. Redan den 8 oktober 1698 hade lantmäteridirektören meddelat Kungl. Maj:t, att han låtit upprätta tre geografiska kartor över Norbergs, Våla och Färnebo socknar med därunder hörande Västanfors' och Färnebo fjärdingar jämte därstädes belägna allmänningstrakter, så ock över skillnaden mellan Våla socken i Norbergs bergslag och Ramnäs socken i Strömsholms län.[4] Den 24 mars 1699 ansåg Transchiöld, att hela verket numera var »färdigt att levereras till domaren». Såväl geografiska som geometriska kartor hade då upprättats över hela Norbergs bergslag, liksom över gränsen mellan Våla och Ramnäs socknar samt mellan Strömsholms län och Gunnilbo socken, jämte de där utmed löpande allmänningstrakterna.[5] Kort tid därefter avslutade rannsakningskommissionen definitivt sin verksamhet.[6] Transchiöld fick i stället i uppdrag att ansluta sig till den av Svanhals ledda »allmänningskommissionen», så snart gränsen mellan Strömsholms län, Gunnilbo och Våla socknar samt allmänningstrakterna i Norbergs bergslag skulle komma att behandlas av nämnda kommissorialrätt.[7]

Under hösten 1699 var kommissorialrätten sysselsatt med att undersöka allmänningarne i Gunnilbo och Skinnskattebergs socknar.[8] Vad särskilt den senare beträffar,

[1] Kungl. brev till kam.-koll. (Riksregistraturet, RA) 1699 $^{17}/_{5}$ fol. 299—300, samt till Svanhals (därsammastädes, fol. 248—55).

[2] 1697 års kommission ang. gränsskillnaden mellan Västmanland och Närke, m. m. Arkiv (RA), skrivelser till Kungl. Maj:t.

[3] Kungl. resolution 1699 $^{7}/_{6}$ på assessor Svanhals' memorial, § 1. Jfr §§ 2—5 (Riksregistraturet, RA, fol. 141—44).

[4] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1698, fol. 17—20. Jfr Kungl. resolution 1698 $^{26}/_{10}$ på Transchiölds memorial (tryckt hos EKSTRAND, s. 256—57). Se även Lantmäteristyrelsens beskrivningsböcker, K. 6, 11 och 13—16, med protokoll (1697 $^{4}/_{8}$—1698 $^{28}/_{9}$), allegater och rösebeskrivningar.

[5] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1699, fol. 1—3. Jfr Kungl. resolution 1699 $^{27}/_{3}$ på Transchiölds memorial (tryckt hos EKSTRAND, s. 260).

[6] Jfr Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1699 $^{20}/_{4}$ (fol. 11).

[7] Kungl. brev till lantmäteridirektören 1699 $^{7}/_{6}$ (tryckt hos EKSTRAND, s. 263—64).

[8] I Kungl. brev 1699 $^{10}/_{11}$ till landshövdingen i Västerås (Riksregistraturet, RA, fol. 61) meddelas, att kommissorialrätten numera avkunnat domar dels över rätta skillnaden mellan Västmanland och Närke och där intill stötande allmänningsskogar, dels ock över skillnaden mellan Strömsholms län och Gunnilbo socken, Skinnskattebergs bergslag samt Våla socken i Norbergs bergslag. I anledning härav befalldes landshövdingen att låta verkställa dessa domar genom resp. häradshövdingar, häradsfogdar, lantmätare och nämndemän. Den sistnämnda domen, som är daterad den 7 augusti 1699 och undertecknad av L. Svanhals, P. Gyllenhöök och J. Stiernstolpe jämte tolv nämndemän, finnes bevarad i kopia bland Jur. o. kam. avskr. (RA), n:o 47.

hyste domstolens medlemmar olika åsikter. Några av ledamöterna ville sålunda utriva nybyggen och förklara allmänningen för Kungl. Maj:ts och kronans egendom; andra åter påpekade de ödesdigra konsekvenser, detta förfarande skulle medföra för bruksdriften. Slutligen, den 6 oktober s. å., enades man om att underställa frågan Kungl. Maj:ts eget avgörande. Sedan kammarkollegium fått tillfälle att yttra sig i ärendet, resolverade Kungl. Maj:t den 20 mars 1700,[1] att kommissorialrätten borde vid frågans avgörande förstärkas med en assessor från bergskollegium tillika med bergmästaren i orten. Någon dom fick dock i varje fall ej avkunnas, förrän bergskollegium hunnit överlägga, om i närheten anlagda hammarverk och masugnar borde njuta del av berörda allmänningsskog emot rekognitionsavgift. I anledning härav förordnade bergskollegium den 6 april s. å. assessoren Erik Odelstierna till ledamot i kommissorialrätten.[2]

Den kungliga resolutionen kom dock i övrigt ej att medföra någon omedelbar påföljd. Detta framgår bl. a. av en skrivelse från bergskollegium till kammarkollegium den 3 juli 1701,[3] vari meddelades, att kommissorialrätten ej kunnat fortsätta sin verksamhet i Skinnskattebergs socken av den anledningen, att ledamöternas rese- och underhållspenningar ej blivit utbetalda. En bruksförvaltare, vid namn Georg Brandt, hade emellertid erbjudit sig att förskottera medel i och för utbrytning av den s. k. Glifså allmänning i nämnda socken,[4] vilken sedermera borde tillfalla Skila eller Riddarhytte kopparbruk, vars intressen Brandt representerade. Bergskollegium hade livligt tillstyrkt denna åtgärd och anmodade i ovannämnda skrivelse kammarkollegium att ålägga Svanhals att verkställa utbrytningen, så att allmänningen bleve »conserverad» till »kopparverkets förnödenhet». Samtidigt avsände bergskollegium en skrivelse direkt till Svanhals med enahanda begäran. Denne ursäktade sig emellertid i brev till kammarkollegium,[5] att han för tillfället hade ont om tid, då han under pågående sommar jämlikt Kungl. Maj:ts befallning den 10 november 1699 var skyldig att publicera domen över allmänningen invid landsskillnadslinjen mellan Västmanland och Närke.[6] Då saken syntes draga ut på tiden, vände sig bergskollegium den 12 mars 1703 till Kungl. Maj:t med anhållan om föreläggande för kommissorialrätten att nästkommande sommar verkställa den begärda förrättningen. Ärendet föredrogs i justitierevisionen, och redan den 13 i samma månad bifölls bergskollegii hemställan. Till följd härav inställde sig Svanhals, Gyllenhöök och Odelstierna samt dåvarande bergmästaren i orten Adam Henriksson Leijell jämte lantmätare och uthäradsnämnd den 2 augusti 1703 i Skinnskattebergs socken för att på Brandts bekostnad genom dom utbryta Glifså allmänning från privatorum ägor. Ehuru kommissorialrättens

[1] Riksregistraturet (RA) 1700 $^{20}/_{3}$ fol. 380—83. Jfr Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1700 $^{2}/_{3}$.

[2] Bergskollegii registratur (RA) 1700 $^{6}/_{4}$ fol. 502—06. — [3] Bergskollegii registratur (RA) 1701 $^{3}/_{7}$.

[4] Allmänningen hade år 1696 kartlagts av lantmätarne Olof Ulhægius och Johan Hambræus. (Se K. 12, n:o 58—59, i Lantmäteristyrelsens arkiv.)

[5] Brevet är odaterat, men inkom till kammarkollegium 1701 $^{13}/_{7}$ (bland Kammararkivets oordnade skogshandlingar, blått n:r 196).

[6] Ang. detta ärende, se närmare Kam.-koll. skr. till Kungl. Maj:t 1699 $^{14}/_{10}$ samt Riksregistraturet s. å. $^{10}/_{11}$ (allt RA). Ärendet hade dragit ut på tiden, emedan instruktionen i detta fall syntes stå i strid mot indelningsverkets intressen. En mängd torp och nybyggen, som jämlikt skogsordningen och andra föreskrifter borde hava utrivits, hade nämligen å ifrågavarande allmänning redan hunnit bliva indelade åt armén.

medlemmar åtskildes, innan förrättningen hunnit avslutas genom dom, lyckades de dock sedermera ena sig om ett gemensamt votum, vilket jämlikt kungliga brevet den 20 mars 1700 underställdes bergskollegii omprövning. Sedan kollegiet gillat det slut, vartill kommissorialrätten kommit, erhöll Odelstierna bemyndigande att publicera domen vid vederbörande bergs- och häradsting. Av kostnadsskäl ansågs det nämligen onödigt att endast fördenskull sammankalla hela kommissorialrätten på nytt. Domens publicering ägde rum i vederbörlig ordning den 21 maj 1704,[1] och på grundval härav verkställdes mellan den 15 och den 17 augusti s. å. allmänningens avrösning genom lantmätaren Fredrik Bergman jämte två nämndemän i närvaro av bergmästaren Leijell. Den 10 mars 1705 överlät bergskollegium allmänningen åt kopparbruket. Redan den 22 juni 1704 hade emellertid Svanhals avlidit, och därmed var faktiskt skogskommissionens verksamhet i Västmanlands län definitivt avslutad.[2]

5. HEDVIG ELEONORAS LIVGEDING

Kungliga brevet den 25 maj 1696 till landshövdingarne, ang. torps och nybyggens avskaffande på skogar och allmänningar i bergslagerna,[3] hade även utgått till guvernören över änkedrottning Hedvig Eleonoras livgeding,[4] Carl Gyllenstierna. I sin svarsskrivelse den 17 juni s. å.[5] omtalade guvernören, att åtskilliga allmänningsrannsakningar gång efter annan företagits inom livgedinget av vederbörande häradshövdingar,[6] men att »på några ställen» gränserna dock fortfarande voro alltför svävande, för att lämpligen kunna läggas till grund för »Eders Kungl. Maj:ts över allmänningarne tillhörande höga rättighet». I anledning härav föreslog Gyllenstierna, att lagmannen Johan Stierneroos skulle förordnas dels att jämlikt kungliga brevet den 25 maj 1696 verkställa rannsakning om skadliga torp och sågkvarnar å allmänningarne, dels ock att utreda alla ännu lagligen oavgjorda allmänningstvister inom livgedinget. Slutligen framhöll guvernören, hurusom skogarne i livgedinget, vilka i stor utsträckning använts till järnbrukens behov, numera voro så svårt medtagna, att den största sparsamhet för framtiden bleve av nöden. I annat fall skulle varken kronohemmanens eller kungsgårdarnes behov av virke kunna tillfredsställas. Gyllenstiernas förslag bifölls av Karl XI den 20 juni 1696, och det begärda förordnandet för Stierneroos undertecknades samma dag. Dock framhölls från Kungl. Maj:ts sida

[1] Originaldombrevet finnes bevarat i Västmanlands länsstyrelses kansliarkiv (UL), D. 1, n:o 40.

[2] Jfr Georg Brandts odaterade skr. till kam.-koll. (ink. 1702 $^{15}/_{9}$) bland Kammararkivets oordnade skogshandlingar, blått n:r 196; Justitierevisionens skr. till bergskollegium (RA) 1703 $^{13}/_{3}$ och $^{6}/_{11}$ samt 1704 $^{11}/_{3}$; bergmästaren Adam Leijells skr. till bergskollegium 1704 $^{28}/_{11}$ och 1705 $^{25}/_{1}$ (Bergkollegii arkiv, RA, Brev och suppliker 1705 I, fol. 104 ff.); Bergskollegii registratur (RA) 1703 $^{12}/_{3}$ och $^{17}/_{11}$, 1704 $^{17}/_{3}$ och $^{16}/_{6}$ samt 1705 $^{10}/_{3}$; J. P. Almgren: Om rekognitionsskogarne 1681—1806 (mskr. i Bergskollegii arkiv, RA); Åbokommitténs utredning ang. rekognitionsskogarne (1919), s. 146.

[3] Tryckt i Bergsordningar (1736), s. 492.

[4] Livgedinget omfattade Gripsholms och Eskilstuna län i Södermanland, Svartsjö län i Uppland, Strömsholms län i Västmanland samt Vadstena län i Östergötland.

[5] Guvernören över livgedinget Carl Gyllenstiernas skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1696 $^{17}/_{6}$.

[6] Enligt uppgift i Södermanlands länsstyrelses kansliarkiv (UL), E. VI, n:o 1, hade allmänningsskogarne i Daga, Åkers, Selebo samt Öster- och Västerrekarne härad rannsakats av resp. häradshövdingar under februari och maj månader 1691.

nödvändigheten av att allmänningarne först kartlades av lantmätare, innan själva rannsakningarne togo sin början.[1]

Den 7 december 1696 avlät bergskollegium tvenne skrivelser till guvernören, i vilka denne anmodades att snarast möjligt ställa sig kungliga brevet den 25 maj s. å. till efterrättelse, ävensom att verkställa avvittringar jämlikt 1683 års avvittringsförordning. Det senare var desto viktigare, som järnbruken i livgedinget hade behov av skog och därför borde komma i åtnjutande av kronoallmänningarne mot erläggande av rekognitionsavgift, vilket i sin tur medförde, att Hennes Kungl. Maj:t erhölle en viss årlig ränta, och att »skogarne jämväl i görligaste måtto» blevo »befredade och försvarade för alla olaga tillgrepp och inkräktningar».[2] Genom brev den 23 december 1696 underrättade Gyllenstierna kollegiet, hurusom lagman Stierneroos erhållit Kungl. Maj:ts förordnande att företaga vissa allmänningsrannsakningar inom livgedinget, och föreslog i detta sammmanhang, att samme person under nästkommande vår också måtte få i uppdrag att jämte bergmästaren i orten, Knut Jonasson Drefling, samt hovfiskalen Nils Gavelius avvittra kronoallmänningarne från byskogarne. Detta förslag bifölls av kollegiet genom skrivelse till guvernören den 18 januari 1697.[3]

På våren s. å. begynte lagman Stierneroos vidtaga förberedelser i och för verkställande av de åt honom uppdragna allmänningsrannsakningarne. Till en början insände han den 17 mars ett utförligt memorial till guvernören, i vilket han punktvis uppsatt de påminnelser, som vid ifrågavarande förrättning syntes honom lämpligen böra iakttagas. Därvid synes Stierneroos hava utgått ifrån, att i livgedinget samma förfarande skulle tillämpas, som tidigare praktiserats vid skogskommissionen i södra Uppland under lagman Gripenhielms presidium. Sålunda framhöll han, att samma instruktion, som utfärdats för nämnda skogskommission, jämväl borde begagnas i livgedinget »för orternas lika beskaffenhet skull», och att till bisittare i den blivande livgedingskommissionen borde tagas vederbörande häradshövdingar. I likhet med vad som gällt för Upplandskommissarierna, borde även kommissionsledamöterna i livgedinget enligt Stierneroos erhålla särskilt underhåll och resekostnad, så länge förrättningen varade. Slutligen borde de, som skulle representera kronans intressen under rannsakningarne, åläggas att på förhand sätta sig in i hithörande frågor bl. a. genom samtal med den lantmätare, som kartlagt allmänningarne.[4]

Guvernören vågade likväl icke på egen hand utlåta sig över Stierneroos' memorial, utan översände detsamma den 20 i samma månad tillika med egen skrivelse i ämnet till Kungl. Maj:t.[5] Innan frågan hann avgöras därstädes, hade emellertid Karl XI avlidit den 5 april 1697. Det blev sålunda förmyndarregeringen med änkedrottning Hedvig Eleonora i spetsen, som fick taga ståndpunkt till ifrågavarande spörsmål. De av Stierneroos föreslagna åtgärderna bifölls därvid till alla delar. Den 27 april s. å. utfärdades sålunda en instruktion för skogskommissionen i livgedinget, som förutom ingressen utgjorde en ordagrann avskrift av motsvarande instruktion för Upp-

[1] Riksregistraturet (RA) 1696 $^{20}/_{6}$ fol. 200—01.

[2] Bergskollegii skr. till guvernören över livgedinget (KA) 1696 $^{7}/_{12}$.

[3] Bergskollegii skr. till guvernören över livgedinget (KA) 1697 $^{18}/_{1}$.

[4] Lagman Stierneroos skr. 1697 $^{17}/_{3}$ till guvernören återfinnes bland Kammararkivets oordnade livgedingshandlingar.

[5] Guvernören Carl Gyllenstiernas skr. till Kungl. Maj:t (RA) 1697 $^{20}/_{3}$.

lands län.[1] I ingressen uppräknades de personer, som förordnats till ledamöter, nämligen till ordförande lagmannen JOHAN STIERNEROOS samt till bisittare häradshövdingarne JONAS TUNBERG, JONAS STIERNSTOLPE, CARL VON RUDBECK och NILS ÅKERMAN. Samtidigt utgick ett kungligt brev till statskontoret rörande kommissionens underhåll. Stierneroos tillerkändes därvid 5 daler s.m. om dagen, och f.ö. skulle samma regler gälla som de, vilka tidigare tillämpats för skogskommissarierna i Upplands län.

I instruktionens 11 § ålades kommissionen att ju förr dess hellre »i denna sommar taga sin begynnelse» och sedermera påskynda verket »så mycket möjligt och görligt må vara». Stierneroos hade också till följd av denna föreskrift utsatt kommissionens första sammanträde till den 14 juni 1697, då början skulle göras med allmänningarne i Eskilstuna län, varom vederbörande intressenter på vanligt sätt underrättats. Den 2 i samma månad, innan kommissionen alltså ännu hunnit sammanträda, erhöll emellertid ordföranden meddelande från guvernören, hurusom Kungl. Maj:ts önskan vore, att allmänningsrannsakningarne tills vidare inställdes. Anledningen härtill var, att livgedingets ende ordinarie lantmätare, Nils Herling, nödvändigt måste fortsätta med den pågående undersökningen av bytesgodsen och sålunda icke var i tillfälle att å utsatt tid gå skogskommissionen till handa.[2]

Under sommaren 1698 kunde kommissionen äntligen träda i verksamhet.[3] I närvaro av vederbörande intressenter, vilka kallats dels genom särskilda stämningsbrev, dels genom notifikation från predikstolarne, undersöktes till en början Eskilstuna och Gripsholms läns häradsallmänningar med hänsyn till omfattningen. Intressenterna åberopade därvid i stor utsträckning gamla laga kraftvunna domar som stöd för sin påstådda rätt till delar av allmänningsjorden. Under sådana omständigheter ansåg sig Stierneroos tills vidare förhindrad att slutbehandla målen och uppsköt fördenskull förrättningen till påföljande sommar. Samtidigt avlät lagmannen jämlikt instruktionens 8 § en skrivelse till Kungl. Maj:t med begäran om förklaring, huruvida berörda domar, vilka i avskrift bifogades, skulle bliva bestående eller borde efter omständigheterna ändras.[4] Först den 2 maj 1699 avgick Kungl. Maj:ts svar, enligt vilket kommissarierna lämnades fria händer att döma i förevarande mål, »utan att slika domar och resolutioner, som på ingen fast grund stå fotade, skola ligga dem i vägen».[5]

Under hösten 1698 hade Stierneroos haft för avsikt att tillsammans med häradshövdingen Stiernstolpe verkställa en undersökning jämväl av Svartsjö läns allmänning

[1] Instruktionen för skogskommissionen i livgedinget är tryckt hos IHRFORS, a. a., s. 692—96.

[2] Jfr lagman Stierneroos' skr. till guvernören 1697 $^{5}/_{6}$ (bland Kammararkivets oordnade livgedingshandlingar).

[3] Skogskommissionens protokoll och dombok har jag ej lyckats tillrättaskaffa. Sannolikt äro de förkomna, men å andra sidan är det ingalunda uteslutet, att de icke kunna komma i dagen i samband med det slutliga ordnandet av livgedingets arkiv, vilket tills vidare i delvis oordnat skick återfinnes dels i KA, dels ock i RA. Med ledning av myndigheternas olika skrivelser har det dock fullt lyckats att i yttre måtto rekonstruera skogskommissionens verksamhet. Dessutom har en avskrift av kommissionens dom den 20 juni 1699 återfunnits i Svea hovrätts arkiv (RA), besvär och ansökningar i civila mål 1750 $^{29}/_{5}$.

[4] Jfr lagman Stierneroos' skr. till guvernören 1698 $^{27}/_{10}$ (bland Kammararkivets oordnade livgedingshandlingar).

[5] Lagman Stierneroos' odaterade skr., enligt påteckning besvarad 1699 $^{2}/_{5}$, finnes bland 1697 års kommission ang. skogar och allmänningar i livgedinget. Arkiv (RA), skrivelser till Kungl. Maj:t. Jfr Riksregistraturet (RA) 1699 $^{2}/_{5}$ fol. 13—14.

och hade fördenskull utsatt ett sammanträde i Södertälje den 24 oktober s. å. Bland de intressenter, som underrättats om förhållandet, befann sig även landshövdingen, friherre Anders Lindhielm. Denne besvärade sig emellertid över stämningen hos guvernören i livgedinget av den anledningen, att han ej ansåg Stierneroos i egenskap av lagman därsammastädes äga rätt att anställa någon syn utanför livgedingets gränser. Förmodligen delvis till följd av detta besvär[1] gick hela rannsakningen om intet, ehuru Stierneroos vid nämnda tillfälle säkerligen varit i sin goda rätt. Detta framgår nämligen av den skrivelse, som lagmannen den 20 mars 1699 lät avgå till guvernören, och vari han framgångsrikt bemötte landshövdingens angrepp.[2]

Den 12 juni 1699 sammanträdde skogskommissionen på nytt för att i Eskilstuna och Gripsholms län fortsätta den föregående år uppskjutna rannsakningen. Från denna månad är en dom bevarad,[3] med vars tillhjälp man synes kunna sluta sig till förfarandet i allmänhet. Domen berör rätta skillnaden mellan Österrekarne allmänning och Hedensö sätesgård och är utfärdad i Eskilstuna den 20 juni 1699 av Stierneroos och Tunberg. Detta torde visa, att alla ledamöterna i skogskommissionen sällan eller aldrig voro tillstädes på en och samma gång, utan att Stierneroos endast åtföljdes av den häradshövding, inom vars domvärjo ifrågavarande allmänning var belägen.[4] Såsom aktor uppträdde änkedrottningens fiskal, Nils Gavelius, »å Kungl. Maj:ts vägnar kärande». Svarande åter voro flera adelspersoner, däribland friherrinnan Kristina Sparre i egenskap av ägare till Hedensö. I skogskommissionens dom, vilken vid detta tillfälle kallas »resolutio», åberopas det förut omnämnda kungliga brevet den 2 maj 1699. Med stöd av detta brev underkände kommissionen en lagmanssynedom av den 6 juli 1663, emedan synerätten ej efterfrågat den förvärvsgrund, varpå possessoren av Hedensö kunnat fota sin rätt till en söder om Näshultasjön belägen skogstrakt, utan blott utgått från att parternas samfällda påståenden varit riktiga. Genom skogskommissionens dom kom berörda skogstrakt med däri uppförda torp och sågkvarnar att tillfalla Österrekarne häradsallmänning. Torpen och en sågkvarn skulle utrivas, de förra dock endast, såvida de ej höllo det lagstadgade måttet ($^1/_4$ mantal)[5] och dessutom icke voro indelade åt armén.[6]

---

[1] En ännu viktigare orsak var måhända bristen på erforderligt kartmaterial. Jfr nedan.

[2] Lagman Stierneroos' skr. till guvernören 1699 $^{20}/_3$ (bland Kammararkivets oordnade livgedingshandlingar). Enligt guvernörens diarium över utgående skrivelser (därsammastädes) hade landshövding Lindhielms besvär kommunicerats Stierneroos först s. å. $^{15}/_3$.

[3] Svea hovrätts arkiv (RA), besvär och ansökningar i civila mål 1750 $^{29}/_5$.

[4] Jonas Tunberg var häradshövding över Åkers, Daga och Selebo härad i Gripsholms län samt över Öster- och Västerrekarne härad i Eskilstuna län. — Hypotesen vinner i styrka, då man tager i betraktande, att Stierneroos vid den utsatta rannsakningen över Svartsjö läns allmänning (jfr ovan) endast haft för avsikt att medtaga Jonas Stiernstolpe, vilken var häradshövding över Snefringe härad eller Strömsholms län samt över Färentuna härad eller Svartsjö län.

[5] Stierneroos åberopar sig i detta sammanhang på skogsordningens bestämmelser (§ 3) och synes sålunda ej ägt kännedom om att Kungl. Maj:t den 24 juli 1694 genom resolution på lagman Strömfelts memorial, § 3, (jfr ovan, s. 59) sänkt detta minimimått till $^1/_8$ mantal.

[6] Trots skogskommissionens dom erhöll innehavaren av säteriet Hedensö, friherrinnan Kristina Sparre, den 30 mars 1700 och den 11 maj 1709 änkedrottningens tillstånd att under sin livstid få behålla fyra torp, nämligen Boda, Goffarstorp, Heden och Sandvik, vilka genom ovan anförda dom förklarats tillhöra allmänningen. Torpen fingo dock uttryckligen användas endast till säteriets nödtorftiga vedbrand, vilket skulle kontrolleras genom skogvaktaren. (Handlingarne återfinnas i avskrift i Svea hovrätts arkiv, RA, besvär och ansökningar i civila mål 1750 $^{29}/_5$). Genom Kungl. Maj:ts resolution den 12 september 1727 erhöll dåvarande inne-

I sin relation till Kungl. Maj:t den 14 december 1699[1] omtalade Stierneroos, att han den senaste tiden varit sysselsatt med undersökningar av allmänningarne i Gripsholms och Eskilstuna län. Under nästkommande år hoppades han kunna avsluta verket i såväl dessa som Strömsholms och Svartsjö län. Åtskilliga torp hade under årets rannsakningar överförts från frälse till krono. Några utrivningar jämlikt 1664 års skogsordning, § 3, hade dock ej verkställts, dels emedan en mängd torp befunnits vara indelta och sålunda trots sin litenhet måste bliva bestående, dels emedan lantmätaren ännu icke hunnit reva eller skattlägga torpen, varför kommissionen ej kunnat med visshet avgöra, om de över- eller understego det lagstadgade måttet.

Av andra källor[2] framgår till yttermera visso, att skogskommissionen under loppet av år 1699 undersökt och avdömt Öster- och Västerrekarne samt Åkers häradsallmänningar, ävensom Björnlunda sockenallmänning, Axala hed benämnd. Stierneroos hade även påbörjat en undersökning av Daga häradsallmänning, men då lantmätaren Herling på grund av andra göromål ej haft tillfälle att vid rannsakningen gå kommissionen tillhanda, hade detta ärende ej hunnit avslutas.

Den 20 juni 1700 avgick en skrivelse från guvernören Gyllenstierna till lagman Stierneroos.[3] Den senare underrättades däri, att skogskommissionen snarast möjligt borde sammanträda för att avrösa Färentuna härads (= Svartsjö läns) allmänning. Häradsfogden på Svartsjö, Sven Bjugg, hade nämligen den 12 i samma månad inrapporterat, att den kringboende befolkningen vore i färd med att alldeles uthugga nämnda allmänning, och guvernören ansåg för sin del, att ett raskt ingripande från kommissionens sida vore det säkraste medlet att skydda skogen för fortsatt åverkan. Någon svarsskrivelse från Stierneroos i detta sammanhang är icke känd, men säkert är, att guvernörens anmodan icke medförde önskad påföljd så tillvida, som skogskommissionen icke kom att företaga någon avrösning av Färentuna häradsallmänning. Grunden härtill är sannolikt att finna i den omständigheten, att lantmätaren ännu ej hunnit avtaga berörda allmänningstrakt å karta.[4]

Det var emellertid ej endast guvernören, som krävde ett återupptagande av skogskommissionens verksamhet. Bergskollegium var sålunda om möjligt ännu mer intresserat av saken, därtill föranledt av de sörmländska brukspatronernas ofta förnyade ansökningar om skogstilldelning mot rekognitionsavgift.[5] Gång efter annan begärde kollegiet underrättelse av guvernören, hur långt skogskommissionens arbete avancerat,

---

havaren av Hedensö, majoren Knut Kurcks änka Anna Berner († 1748), samma livstidsförmån på enahanda villkor. (Se härom Södermanlands länsstyrelses kansliarkiv, UL, E. VI, n:o 1.) — Enligt Geografiskt-statistiskt handlexikon öfver Sverige, utarbetat av C. M. Rosenberg (1882), Bd 1, s. 673, tillhöra ovan angivna fyra torp, vartdera upptaget till $^1/_{16}$ mantal, fortfarande Hedensö.

[1] 1697 års kommission ang. skogar och allmänningar i livgedinget. Arkiv (RA), skrivelser till Kungl. Maj:t.

[2] Se t. ex. Kungl. brev 1700 $^{13}/_2$ till guvernören över livgedinget (KA) samt ett odaterat memorial av lagman Stierneroos, vilket inkom till guvernörsämbetet 1708 $^{20}/_6$ (bland Kammararkivets oordnade livgedingshandlingar). — Jfr Södermanlands länsstyrelses kansliarkiv (UL), E. VI, n:o 1.

[3] Guvernörens över livgedinget registratur (KA) 1700 $^{20}/_6$.

[4] Jfr Bergskollegii skr. till guvernören över livgedinget (KA) 1706 $^{29}/_5$. Härav torde framgå, att geometriska kartor tills vidare endast upprättats över Öster- och Västerrekarne samt Åkers och Daga häradsallmänningar. Samtliga dessa kartor, vilka guvernören s. å. insänt till bergskollegium, förvaras numera i RA (bunt a, n:is 1—4).

[5] Redan 1691 hade bergskollegium för bergmästaren Knut Jonasson Drefling framhållit nödvändigheten av att allmänningar tilldelades »åtskilliga bruk i Södermanland». Jfr Bergskollegii registratur (RA) 1691 $^{20}/_2$.

samt huruvida de redan avrösade allmänningarne lämpligen kunde anslås åt bruken.[1] Guvernören infordrade till följd härav vid olika tillfällen utlåtande i ämnet från lagman Stierneroos.[2] Denne framhöll därvid med skärpa, att skogarne i livgedinget voro mycket små och dessutom »alldeles uthuggna» med undantag av de fåtaliga parker, som »till kronans enskilda nytta inkrönta äro». Om allmänningarne sålunda, som kollegiet ifrågasatt, skulle helt eller delvis tilldelas bruken, ansåg Stierneroos, att varje möjlighet saknades att ens hålla »kronans till en stor del förfallna avradshemman» vid makt.[3] Bergskollegium litade dock icke fullt på Stierneroos' uppgifter i detta sammanhang och uppdrog fördenskull åt bergmästaren i orten att i närvaro av ortsmyndigheterna och represententer för allmogen noggrant undersöka, huruvida de olika trakterna i livgedinget kunde tåla vid en mindre skogstilldelning åt bruken.[4] Det bebådade sammanträdet ägde också rum i juli månad 1707, men varken häradshövdingen eller lantmätaren hade vid tillfället infunnit sig. Som dessa personers närvaro var särskilt önskvärd med hänsyn till förhållandet, att det här närmast gällde att bedöma kronoallmänningarnes och byskogarnes tillstånd, blev undersökningens resultat av ringa värde.[5] Kollegiet anhöll därför hos guvernören den 24 oktober s. å., att denne under nästa sommar skulle utlysa ett nytt sammanträde, »så att, sedan för allmogen och landet av allmänningarne så mycket är avtaget och förbehållet, som till dess nödtorft prövas oundgängligen nödigt, det övriga, om något överskjuta och därifrån mistas kan, må kunna anslås de bergsbruk mot årlig avgift, som sådant högst betarva».

Detta uttalande från bergskollegii sida är av stort intresse, emedan det tydligt utvisar den gräns, som i praktiken drogs mellan kronans och häradenas rätt till allmänningarne eller — för att tala med tidens språk — mellan *dominium directum* och *dominium utile.* Skogsordningarne hade föreskrivit, att menigheterna skulle få nyttja allmänningarne endast till husbehov, men omnämnde icke vem, som ägde att tillvarataga överskottet av skogarnes avkastning. Under envåldstiden betraktades det som självfallet, att detta överskott tillhörde kronan, och som en följd härav upplätos till bruk och bergverk sådana delar av allmänningarne, vilka prövades icke vara oundgängligen nödvändiga för menigheternas behov.[6] Om ett dylikt upplåtande icke kom att äga rum i livgedinget, berodde detta enbart på den omständigheten, att något överskott därstädes icke stod att upptäcka, såvida man icke helt ville utöda skogarne. Visserligen hölls den 14 juli 1708 det av bergskollegium begärda sammanträdet vid Åkers styckebruk i och för undersökning av skogarnes tillstånd i Selebo, Åkers och Daga härad, men av allt att döma ledde detta endast till att riktigheten av Stierneroos' tidigare lämnade uppgifter ytterligare bekräftades.

---

[1] Jfr Bergskollegii skr. till guvernören över livgedinget (KA) 1697 $^{17}/_{11}$, 1701 $^{6}/_{10}$, 1706 $^{29}/_{5}$, 1707 $^{24}/_{10}$ och 1708 $^{16}/_{12}$.

[2] Se t. ex. Guvernörens över livgedinget skr. till bergskollegium (RA) 1701 $^{26}/_{10}$.

[3] Ett av Stierneroos' utlåtanden är refererat i Bergskollegii skr. till guvernören över livgedinget (KA) 1707 $^{24}/_{10}$. Ett annat odaterat sådant, enligt påteckning inkommet till guvernörsämbetet 1708 $^{20}/_{6}$, har anträffats bland Kammararkivets oordnade livgedingshandlingar.

[4] Jfr Bergskollegii registratur (RA) 1703 $^{15}/_{10}$ och 1706 $^{10}/_{2}$. Bergmästaren fick i uppdrag att »invigilera allmogens och landets förnödenhet».

[5] Jfr Bergskollegii skr. till guvernören över livgedinget (KA) 1707 $^{24}/_{10}$.

[6] Jfr Holmbäck: Om äganderätten till häradsallmänningar, s. 7—8.

Enligt en senare källa[1] lära också invånarne i Gripsholms län vid nämnda tillfälle hava »högligen klagat» över skogsbristen.

Den 4 augusti 1709 hölls ett liknande sammanträde i Vadstena län närmast för att utröna, huruvida Carlströms bruk kunde tilldelas någon skog från den närbelägna Aska häradsallmänning.[2] Även denna undersökning gav vid handen, att något överskott utöver »landets tarv till de skoglösa hemmanens vidmakthållande» icke i detta fall var att påräkna. Då bergskollegium först upptog frågan om Aska häradsallmänning till behandling, hade denna myndighet genom skrivelse till guvernören den 16 december 1708 anhållit, att allmänningen skulle snarast möjligt bliva geometrice avtagen och »strax därpå av vederbörande häradsrätt genom laga dom skild från privatorum ägor».[3] Detta torde utvisa, hurusom man numera på högre ort ansåg, att skogskommissionen i livgedinget upphört att finnas till. I själva verket hade denna kommission icke varit verksam alltsedan 1699 års utgång. Anledningen härtill anges i lagman Stierneroos' odaterade memorial från sommaren 1708[4] vara »salig lantmätaren Herlings trägna uppvaktning med bytesgodsens avmätande» och hans »sedermera påkommande långliga sjukdom med dödlig avgång samt dess successoris, nuvarande lantmätaren Sylvii dagliga ockupationer med berörda bytesgods avtagande och skattläggande».[5] I allmänhet hade som bekant bristen på lantmätare visat sig utgöra det förnämsta hindret för allmänningsrannsakningarnes snabba genomförande, och enligt Stierneroos' egen utsago var det tydligen samma brist, som inom kort tvungit skogskommissionen i livgedinget att för alltid avbryta sin verksamhet.

[1] Kommission till Södermanland för undersökning av brukens kolbehov, tillsatt genom kungl. brev till krigskollegium 1764 $^{2}/_{5}$. Protokoll (KA).

[2] Jfr Guvernörens över livgedinget skr. till bergskollegium (RA) 1709 $^{3}/_{2}$ och $^{15}/_{9}$.

[3] Bergskollegii skr. till guvernören över livgedinget (KA) 1708 $^{16}/_{12}$.

[4] Bland Kammararkivets oordnade livgedingshandlingar.

[5] Ordinarie lantmätaren i livgedinget Nils Herling avled 1703 och efterträddes nästföljande år av Nils Sylvius († 1713). Jfr EKSTRAND: Svenska landtmätare (1901—1903).

REAKTIONEN MOT SKOGSKOMMISSIONERNA OCH DERAS BETYDELSE FÖR DEN SENARE RÄTTSUTVECKLINGEN

GENOM skogskommissionernas verksamhet hade en mängd adelsfamiljer förlorat ej obetydliga delar av sina jordbesittningar, vilka antingen utrivits eller skattlagts för kronans räkning. Från denna synpunkt sett får skogskommissionernas verksamhet betraktas som en parallell i mindre skala till den stora reduktionen, vilken samtidigt pågick, och kan således även sägas ingå som ett led i enväldets strävan att bryta adelns ekonomiska och politiska maktställning. Visserligen är det sant, att även byarne, särskilt i Svealand, slagit under sig allmänningsjord, men dessa intagor voro fåtaliga i jämförelse med de adliga inkräktningarne och fingo dessutom ej sällan kvarstå, enär urminnes hävd i dessa fall vanligen lättare kunde påvisas. I olikhet mot den stora reduktionen avstannade allmänningsrannsakningarne i stort sett redan vid Karl XI:s död eller kort tid därefter. Det är likväl föga sannolikt, att denna för adeln förmånliga utveckling kunnat fortfara, såvida icke det stora nordiska kriget kommit emellan. Varje försök från enskilda adelsmäns sida att erhålla någon ändring i skogskommissionernas domar, avvisades emellertid med bestämdhet. Såsom exempel må anföras en besvärsskrift från presidenten i kanslikollegium, kungliga rådet greve Nils Gyldenstolpe, varigenom denne sökte återfå några lägenheter, som tillförene hört under hans sätesgård Ledinge i Knivsta socken (Uppland), men som av skogskommissionen 1694 dömts under kronan. Karl XII förklarade emellertid den 28 januari 1707, att han »så långt efteråt» icke kunde »tillåta någon ändring med skogskommissionernas fällda domar, emedan allt därvid lagligen är blivit procederat och alla haft tillfälle inför samma skogskommissioner att bibringa deras skäl, innan domarne äro blevne fällda, vilka högtsalig Hans Kungl. Maj:t Vår högtärade herr fader sedermera haver konfirmerat och låtit som en lag lägga ad acta, varefter alla tvistigheter skulle skiljas, som framdeles kunna uppkomma om de i uti bemälta domar inbegripna ägor».[1] Även en allmän framställning i samma syfte av senaten den 27 oktober 1710 rönte samma öde.[2] I konungens svarsskrivelse den 3 februari 1711 heter det nämligen angående bl. a. skogskommissionerna: »Så påminne Vi Oss ej annat, än att däruti tillfyllest äro förordningar gjorda, som äro av sådan beskaffenhet, att de intet kunna rubbas.»[3]

[1] Riksregistraturet (konungens, RA) 1707 $^{28}/_{1}$ fol. 201—02. Jfr Kam.-koll. und. utl. (RA) 1706 $^{14}/_{7}$.

[2] Kungl. senatens brev till Kungl. Maj:t 1710 $^{27}/_{10}$ är tryckt i Historiska handlingar, D. 5 (1866), s. 108 ff. — Jfr Senatens protokoll 1710 $^{25}/_{10}$ och $^{27}/_{10}$ (i hithörande delar tryckta hos HOLMBÄCK: Kvarnkommissionerna, s. 347).

[3] Historiska handlingar, D. 7 (1877), s. 39 ff.

Sedan enväldet vid frihetstidens början förbytts i ständervälde, var det att förmoda, att ridderskapets och adelns önskan att erhålla förnyad prövning av allmänningsrannsakningarne lättare skulle vinna gehör. Så blev också fallet. Den 28 maj 1719 inlämnade nämnda stånd vid riksdagen ett allmänt besvär över bl. a. skogskommissionernas domar. Genom kungliga resolutionen den 8 januari 1723, § 2, tillätos klagandena att »på vederbörlig ort» få inkomma med vad de hade att andraga mot dessa kommissioner, dock med det förbehållet, att indelningsverket ej i något fall finge rubbas.[1] Denna tillåtelse torde dock ej under den närmaste tiden därefter hava begagnats i någon större utsträckning. Åtminstone frestas man till detta antagande, då man finner, att först elva år därefter förfrågan inkommit till Kungl. Maj:t angående spörsmålet, vad som menades med uttrycket »vederbörlig ort» i resolutionen. Kungl. Maj:t remitterade ärendet till riksens ständer, som den 29 november 1734 avgåvo utlåtande i ämnet. På grundval härav resolverade Kungl. Maj:t den 20 februari 1735,[2] att när någon ville besvära sig över en skogskommissions dom rörande »de kronoallmänningar, som uti bergslagen äro belägna eller eljest bergverket tillhöriga», ålåg det den klagande att vända sig till bergskollegium, men i annat fall till vederbörande hovrätt, vilka myndigheter, sedan kammarkollegium lämnats tillfälle att yttra sig i saken, hade att kommunicera ärendet med landshövdingen i orten,[3] vilken i sin tur skulle förordna lämplig person till kronoombud i målet. Först därefter borde saken remitteras till vederbörande häradsrätt, som, för att parterna skulle kunna få åtnjuta »beneficia instantiarum», erhöll befogenhet att upptaga och lagligen efter omständigheterna slutligt avgöra målet utan hinder av vederbörande skogskommissions tidigare fällda utslag.

Dessa bestämmelser synas emellertid icke hava blivit efterlevda på sådant sätt, som statsmakterna åsyftat och 1735 års kungliga brev gav vid handen. Av kungliga brevet till hovrätterna och landshövdingarne den 7 mars 1746[4] framgår nämligen, att underrätterna upphävt skogskommissioners domar, utan att »de steg därvid blivit iakttagna, som till bevakande av Vår och kronans rätt tjäna kunnat». På det att »kronan vid slika tillfällen icke må råka i mistning, av vad som densamma rätteligen tillkommer», hade Kungl. Maj:t beslutat anbefalla landshövdingarne, att »så snart hädanefter sådana tvister om återvinning av skog från kronans förklarade allmänningar, vilka Vi lämnat dem av adeln frihet att utföra, som kunna visa sig genom berörda skogskommissions domar vara för när skett, bliva anställda, någon fullmäktig av landshövdingen förordnas må, som kronans rätt därvid bevakar». För den händelse inom länet ej funnes att tillgå »någon så beprövad person, som till samma syssla nog skicklig anses kunde», skulle det åligga vederbörande hovrätt att efter landshövdingens anmälan härom utse lämplig person till kronoombud. I varje fall hade landshövdingen att, när en sådan återvinningstalan uppstod, genast underrätta kammarkollegium därom, på det att denna myndighet måtte hinna inkomma

[1] 1723 års kungl. resolution är tryckt hos HOLMBÄCK: Kvarnkommissionerna, s. 352. Innehållet förnyades genom kungl. resolution på ridderskapets och adelns riksdagsbesvär 1731 $^{12}/_{7}$ § 15 (tryckt hos STIERNMAN).

[2] Kungl. brev 1735 $^{20}/_{2}$ till bergskollegium (tryckt i Bergsordningar, s. 811). Samma skrivelse har även utgått till rikets hovrätter. Jfr Ny lagsamling utg. af J. H. BACKMAN, H. 1, s. 252.

[3] Ang. tillämpningen av denna föreskrift, se t. ex. Svea hovrätts registratur (RA) 1750 $^{29}/_{5}$.

[4] Tryckt hos JUSLEEN.

med tillgängliga upplysningar »och kronofullmäktigen såväl därav som vad vid landskontoret är att inhämta få den underrättelse, som i saken nödig prövas». Om kronan förlorade målet vid underrätterna, borde f. ö. kronoombudet ej låta sig nöja därmed, »utan antingen genom vad eller ock missnöjesförklarande fullfölja saken till hovrätten», i vilken instans advokatfiskalen komme att företräda kronans intressen. Tappades saken jämväl i hovrätt, stod det advokatfiskalen fritt »att genom revisions sökande underställa densamma Vårt eget närmare skärskådande». Om underrättens dom befanns vara »kronan till förfång», borde dessutom landshövdingen delgiva kammarkollegium förhållandet för att lämna denna myndighet tillfälle att inkomma med kompletterande upplysningar. Så snart målet avgjorts i andra instans, skulle lagmansrätten ofördröjligen till landshövdingen insända sin avkunnade dom, ävensom alla i målet inkomna originalhandlingar, vilka landshövdingen sedermera jämte eget utlåtande hade att tillställa hovrätten, »på det advokatfiskalen må därav kunna göra sig tidigt underrättad, om vad som till berörda mål hörer». 1746 års kungliga brev undergick efter några års förlopp en mindre förändring så till vida, att det lämnades åt landshövdingens avgörande, huruvida kronoombudet borde fullfölja saken vid högre domstol, på det att »landets invånare» ej skulle onödigtvis bliva tvungna att genomlöpa alla instanser för »att försvara en egendom, som dem med rätta torde tillhöra».[1]

Dittills hade endast »ridderskapet och adeln med flera ståndspersoner» haft rätt att överklaga skogskommissionernas domar.[2] Samma rätt utsträcktes emellertid den 29 november 1756 till att omfatta jämväl jordägare i allmänhet, »vilka verkligen haft skog under skatterättighet, förrän den genom skogskommissionens utslag blivit dem frändömd».[3] Genom en kunglig kungörelse den 18 juni 1782[4] bestämdes slutligen en fatalietid av tre år från kungörelsens datum, efter vilken ingen skulle hava befogenhet att vidare föra talan mot skogskommissionernas domar. Såsom motiv angavs, att kronan ville »någon gång vinna säkerhet om sina skogar och allmänningar». Att denna resolution även skulle hava lagt hinder i vägen för vederbörande att i laga ordning hos Kungl. Maj:t erhålla resning i hithörande mål, torde dock vara mindre sannolikt.[5]

Det återstår slutligen att med några ord beröra den allmänna betydelsen av skogskommissionernas verksamhet i förhållande till den senare rättsutvecklingen. Det viktigaste resultatet av denna verksamhet är måhända, att konungamakten därigenom lyckades förverkliga sitt gamla önskemål från Johan III:s tid att rubricera menig-

[1] Kungl. brev 1752 $^{27}/_{5}$ (tryckt hos JUSLEEN).

[2] Jfr Kungl. resolution på ridderskapets och adelns besvär 1731, § 15 (tryckt hos MODÉE).

[3] Kungl. resolution på allmogens besvär 1756, § 2 (tryckt hos MODÉE).

[4] Tryckt bl. a. i BACKMANS lagsamling, H. 1, s. 252. Jfr Kungl. förklaring 1786 $^{8}/_{11}$ (tryckt därsammastädes).

[5] Detta spörsmål blev aktuellt i högsta domstolen under år 1798, då översten greve Claës Ericsson Sparre sökte erhålla resning i skogskommissionens i Älvsborgs län dom den 15 juli 1693. Sparre förklarade, att han ej förut känt till 1693 års dom och sålunda ej kunnat på sätt och inom tid, som 1782 års kungl. kungörelse föreskrev, söka återvinning. Professor M. Calonius avstyrkte i högsta domstolen Sparres resningsansökan bl. a. på den grund, att den medgivna 3-års fristen efter 1782 utgått. Jfr M. CALONII Svenska arbeten, D. 3 (1836), s. 85. I utslaget (se Justitierevisionens registratur, RA, 1799 $^{21}/_{1}$), vari ansökningen avslogs, kom dock detta skäl ej uttryckligen till synes. Jfr f. ö. Högsta domstolens protokoll (RA) 1798 $^{11}/_{12}$, $^{12}/_{12}$ och $^{14}/_{12}$ samt 1799 $^{7}/_{1}$.

heternas allmänningar såsom »kronoskogar», till vilka kronan ansågs äga dominium directum. I samband härmed befriades allmänningarne från en mängd olaga inkräktningar, som tillkommit under en tid, då menigheterna ej haft förmåga att skydda sin egendom. Denna senare omständighet blev av viss betydelse särskilt med hänsyn till förhållandet, att åtskilliga sockenallmänningar med statsmakternas samtycke redan under 1700-talets förra hälft kommo att uppdelas mellan intressenterna efter hemmantalet.[1] Genom denna efterlåtenhet uppgav kronan sina anspråk på dessa allmänningar. Förfarandet sammanhänger kanske i någon mån med den reaktion, som under frihetstiden i allmänhet kom att riktas gentemot enväldets åtgärder, men bottnade framför allt i nationalekonomiska skäl. Däremot ville statsmakterna under hela 1700-talet icke medgiva någon delning av häradsallmänningarne, ehuru dessa av skogskommissionerna och andra samtida myndigheter städse jämställts med sockenallmänningarne. Vid såväl 1731 som 1734 års riksdag gjordes emellertid från adelns och allmogens sida ansökningar härom.[2] Till grund för de kungliga resolutionerna i ämnet lades vid båda riksdagarne bl. a. ett bergskollegii memorial av den 10 juni 1731. I detta synnerligen viktiga aktstycke[3] utgick kollegiet ifrån, att allmänningarne »i forna tider blivit lämnade landet, häradet eller någon socken till deras tarv och godo, såsom till mulbete, fiskande, gärdsel, timmer och vedbrand». Ett dylikt överlämnande innebar dock icke, att allmänningarne finge »fördärvas och förödas», vilket enligt kollegiet framginge av 6 § i 1664 års skogsordning. Kronan hade av ålder haft att tillgodonjuta $^1/_3$ av allmänningsavraden jämlikt 4 kap. Tingmålabalken, landslagen, men detta hade sedermera ändrats, så att kronan numera till följd av 1, 2, 3 och 6 §§ i 1647 och 1664 årens skogsordningar var berättigad att uppbära all dylik ränta och avgäld.[4] Detta förhållande ansåg bergskollegium giva »vid handen, att både lands-, härads- och sockenallmänningar äro en *kronans tillhörighet*, som under publik uppsikt bör vårdas, men *dominium utile* eller *nyttjanderätten*[5] är landet, häradet och socknarne, som man redan förmält, upplåtet på sådant sätt, att likmätigt det 29 kap. BB, LL, samt kungl. skogsordningarne ingen må vider laga plikt å annans allmänning fika och fara i skog eller vatten, med mindre han haver lov och lego för sig; varandes även en viss metod föreskriven, huru slika lands-, härads- och sockenallmänningar böra nyttjas och till deras rätta usus sparas och befredas».[6]

I kungliga resolutionen på allmogens allmänna besvär 1734, § 25,[7] kommer förebilden lättast till synes. Det heter däri bl. a.: »Alldenstund till följd av Kungl. Maj:ts nådiga

[1] Till stånd härtill lämnades genom kungl. resolutioner på ridderskapets och adelns riksdagsbesvär 1731, § 15, och 1735, § 10, ävensom på allmogens riksdagsbesvär 1731, § 28, och 1734, § 26, samt framför allt genom kungl. förklaringen över 1734 års skogsordning 1739 $^5/_4$ § 12. (Samtliga stadganden äro tryckta hos Modée.)

[2] Jfr Ridderskapets och adelns riksdagsbesvär 1731, § 5, och 1734, § 7 (tryckta i resp. adelsprotokoll, s. 611 och 603) samt Allmogens riksdagsbesvär (RA) 1731, § 10, och 1734 (res. § 25).

[3] Avskrift bland Utskottsakter (RA) 1734, vol. 18. Även i Bergskollegii registratur (RA) 1731 $^{10}/_6$. Jfr Kammar-, ekonomi- och kommers- samt bergsdeputationens till skogsordningens överseende förordnade deputerade protokoll (RA) 1734 $^{30}/_8$; ävensom Bergskollegii och kammarkollegii gemensamma utlåtande 1734 $^{21}/_8$ ang. häradsallmänningarnes delning (Utskottsakter, RA, 1734, vol. 16).

[4] Jfr P. Abrahamssons kommentar till landslagen (1726), s. 582—83. — [5] Kurs. av förf.

[6] Detta memorial intogs sedermera så godt som ordagrant i bergs- samt kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens utlåtande vid 1731 års riksdag, vilken deputation gjorde bergskollegii i memorialet uttryckta åsikter till sina. Detta deputationsutlåtande har Ihrfors, a. a., s. 209, i hithörande delar avtryckt dock utan angivande av dess proveniens.

[7] Tryckt hos Modée.

förordningar allmänningarne äro en kronans tillhörighet,[1] som under allmän uppsikt böra vårdas, men nyttjanderätten där utav undersåtarne på sådant sätt upplåten, att de till deras rätta behov måge befredas och sparas . . . .; ty finner Kungl. Maj:t . . . . betänkligt att i nåder samtycka till allmogens underdåniga ansökning, att häradsallmänningarne måge delas hemmanåborna emellan.» Vid sidan härav anfördes dock även nationalekonomiska skäl, såsom att Kungl. Maj:t genom den föreslagna delningen måste avstå från »all disposition» över allmänningarne »och således icke kunde vara i stånd att hjälpa landet i gemen eller hava utväg till kyrkors, hospitalers, prästgårdars, boställens och andra nödvändiga publika byggnaders underhållande uppå skoglösa orter; som ock för allmogen samt andra, vilka äga liten eller alls ingen skog, icke mera någon tillgång skulle vara att bliva hulpna och understödda med nödigt byggnadstimmer vid påkommande olyckshändelser av vådeld».[2] Denna dispositionsrätt ansågs tydligen utgöra en ingalunda oviktig beståndsdel av kronans dominium directum över häradsallmänningarne.[3]

Vad landsallmänningarne angår, gjordes aldrig någon ansökan om att få en uppdelning av dem till stånd, varav torde kunna slutas, att dessa under 1700-talet utan någon som helst gensägelse betraktats såsom kronans egendom. Den härskande uppfattningen kommer på ett eklatant sätt till uttryck i ett kammarkollegii utlåtande till Kungl. Maj:t den 30 juni 1777.[4] Över lands- och häradsallmänningar, heter det däri bl. a., »har Kungl. Maj:t och kronan alltid ägt och ostridigt äger *dominium directum* eller *verklig äganderätt* . . . ,varemot menigheten därtill endast haft *dominium utile* eller *nyttjanderätt* efter däråt erhållet nådigt tillstånd;[5] vilken nyttjanderätt likväl enligt kungl. förklaringen över 1734 års skogsordning av den 5 april 1739, § 6, icke varit så absolut förbehållen ett visst län eller härad, att icke Kungl. Maj:t ägt rättighet förunna andra skoglösa härader eller socknar, varest allmänningar ej finnas, hjälp och understöd, emot betalning, av sådana allmänningar».

Först under förra hälften av 1800-talet framträdde en förändrad mening hos de maktägande. I kungliga brevet den 16 mars 1824,[6] vars innehåll godtagits även av riksens ständer,[7] sökte man till en början bestämma de olika rättigheter med avseende å lands- och häradsallmänningar, vilka tillkommo å ena sidan kronan, å andra sidan intressenterna. Därvid konstaterades att »nyttjanderätten» till dessa allmänningar »tillhört intressenterna» med »förbehåll för kronan av bärande träd och masteträd, av ränta för däråt gjorda uppodlingar och intagor, ävensom av dessa allmänningars be-

[1] Då Holmbäck: Om äganderätten till häradsallmänningar, s. 8, säger, att »detta uttryck härrör från kammarkollegium», är uttalandet tydligen icke fullt riktigt, ehuru kammarkollegium givetvis i princip intog samma ståndpunkt.

[2] Frågan om häradsallmänningarnes delning har även under senare hälften av 1700-talet förevarit vid åtskilliga riksdagar. Se härom Ihrfors, a. a., s. 290—91.

[3] Jfr Chr. König: Lärdoms-öfning, Tom. 2 (1745), s. 72—77, och P. Piscator: Theses de natura prædiorum in Sveo-Gothia (Upsala 1741), s. 21—22.

[4] Tryckt hos Ihrfors, a. a., s. 707—09. — Jfr Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1777 $^{16}/_{10}$, vari Kungl. Maj:t biföll kammarkollegii ovan anförda utlåtande till alla delar »i anseende till de *av Eder andragna välgrundade skäl*». — [5] Kurs. av förf.

[6] Publicerat genom Kam.-koll. cirkulär till samtliga landshövdingar 1824 $^{14}/_{4}$ och tryckt bl. a. i Svensk lagsamling, utg. av G. R. Lilienberg, D. 2 (1875), s. 521.

[7] Jfr Riksens ständers skr. 1817—18, n:o 184, ang. kronoskogarnes användande, samt 1823, n:o 444, ang. kronoskogarne och allmänningarne i riket. Se även Kungl. Maj:ts proposition, n:o 22, till 1823 års riksdag (allt i riksdagstrycket).

gagnande till vissa allmänna behov». På grundval av dessa premisser drog lagstiftaren sedan den oväntade slutsatsen, att ifrågavarande allmänningar »således böra såsom *landets och häradets tillhörighet* anses»,[1] vilket förhållande bl. a. medförde, att något laga hinder icke mötte för allmänningarnes delning mellan socknar eller enskilda hemmansägare.[2]

Denna omkastning av det dittills rådande betraktelsesättet kan teoretiskt[3] knappast förklaras på annat sätt, än att vederbörande numera övergivit den gamla svenska uppfattningen av dominium directum såsom ett uttryck för verklig äganderätt och i stället anslutit sig till den redan av NEHRMAN (1729) framställda teorien om en delad äganderätt till allmänningarne.[4] Enligt denna från utländsk doktrin direkt hämtade teori skulle dominium utile betyda, »ej allenast nyttan utan ock en del av äganderätten». Under sådana omständigheter kunde dominium directum endast omfatta återstående delen av samma äganderätt. Från denna synpunkt sett var det icke orimligt att beteckna häradsallmänningen såsom en häradets tillhörighet, ty häradet ägde ostridigt dominium utile till samma allmänning. Ej heller innebar detta något underkännande av kronans samtidiga äganderätt, men denna ansågs vara av annan art än den förra, ett dominium directum. Genom 1824 års kungliga brev kan emellertid kronan sägas hava eventuellt avstått från denna sistnämnda rätt, vilket hade till följd, att vid delningen av allmänningen intressenterna erhöllo full äganderätt till de dem var för sig tilldelade lotterna. Såsom ett slags vederlag för att kronan avstod från sin rätt till allmänningsjorden föreskrevs emellertid, att alla lotter — med undantag endast för dem, som tillföllo kungsgårdar och boställen — skulle skattläggas, och detta oberoende av stamfastighetens jordnatur.[5] Till följd av detta stadgande hava landsallmänningarne fullständigt försvunnit, och häradsallmänningarnes antal har i väsentlig grad reducerats.[6]

[1] Kurs. av förf.

[2] Vissa kronoallmänningar jämställdes i 1824 års brev med lands- och häradsallmänningar.

[3] En helt annan sak är, att slutresultatet — allmänningarnes delning — tillkommit på grundval av rent nationalekonomiska skäl.

[4] Jfr D. NEHRMAN: Inledning til then swenska jurisprudentiam civilem (1729), s. 102 och 121. — Härmed har jag dock ingalunda påstått, att det varit Nehrmans inflytande, som åstadkommit denna förändring i det allmänna betraktelsesättet. Under sådana omständigheter hade förändringen säkerligen inträffat långt tidigare. I själva verket kunna vi här med största sannolikhet inregistrera en ny reception av tysk rätt. Den naturrättsligt färgade »allgemeines Landrecht für die preussischen Staaten» av år 1794 stadgar nämligen i ämnet följande: »Das Eigentum einer Sache ist geteilt, wenn die darunter begriffenen verschiedenen Rechte verschiedenen Personen zukommen. Wer nur die Proprietät der Sache ohne das Nutzungsrecht hat, wird Eigner genannt. Wer Miteigner der Proprietät ist und zugleich das Nutzungsrecht hat, dem wird ein nutzbares Eigentum der Sache beigelegt.» (Theil I, Tit. 8, §§ 16, 19—20.) Om den ena ägaren avstod från sin rätt, tillföll denna ipso jure den andra. (Jfr Theil I, Tit. 18. § 2.) Samma ståndpunkt intog även Österrikes »allgemeines bürgerliches Gesetzbuch» av år 1811. I § 357 heter det exempelvis: »Kommt aber einem nur ein Recht auf die Substanz der Sache, dem anderen dagegen nebst einem Rechte auf die Substanz das ausschliessende Recht auf derselben Nutzung zu, dann ist das Eigentumsrecht geteilt und für beide unvollständig.» — Jfr f. ö. A. HERNBERGH: De juridibus dominium plenum comitantibus (Upsala 1785) och L. J. F. HÖPFNER: Theoretisch-practischer Commentar über die Heineccischen Institutionen, 8. Aufl. von A. D. Weber (1818), s. 286—92.

[5] Jfr HOLMBÄCK: Om äganderätten till häradsallmänningar, s. 9, som därvid påpekar, att det här icke kunde vara fråga om endast en ökning av den allmänna grundskatten, ty i så fall borde frälsejorden hava kommit att intaga en särställning.

[6] Jfr IHRFORS, a. a., s. 349—52; samt G. THULIN: Historisk utveckling af den svenska skifteslagstiftningen med särskildt afseende å frågan om delningsgrund vid skifte (1911), s. 200.

I 1824 års kungliga brev stadgades vidare, att kronoparker och sådana kronoallmänningar, som i avseende på dispositionsrätten voro med dem likställda, skulle under vissa förutsättningar till större delen genom delning och försäljning till skatte å offentlig auktion »bringas under enskild äganderätt». Det har beräknats, att kronan till följd av detta stadgande avhänt sig $^2/_3$ av de dåvarande kronoparkerna.[1]

I och med utfärdandet av 1824 års kungliga brev hava statsmakterna visat ifrån sig de förmåner, som Karl XI velat förskaffa kronan genom de av honom auktoriserade skogskommissionerna. Redan efter några årtionden fann man dock, att kronan genom detta förfaringssätt gjort en dålig affär, och man sökte därför genom bestämmelser i 1866 års skogsordning åtminstone rädda vad som ännu återstod av oskiftade kronoparker och häradsallmänningar. Under tiden hade emellertid åsikten, att häradsallmänning helt ägdes av häradet, hunnit växa sig fast, och detta så mycket lättare, som teorien om den delade äganderätten blivit bortglömd, då den icke längre var föremål för någon praktisk tillämpning.[2] Den härskande uppfattningen utgick helt enkelt från ordalagen i 1824 års brev, där det hette, att häradsallmänning var häradets tillhörighet. I 1866 års skogsordning (§ 6) omtalas också såsom enda delägare i häradsallmänning »de, som i häradet bygga och bo efter deras oförmedlade hemmantal», och ordagrant samma bestämmelser återfinnas i den ännu gällande skogsordningen av år 1894. Därmed hava de sista spåren försvunnit av den utveckling, som nådde sin höjdpunkt i samband med skogskommissionernas verksamhet, och som åsyftade att lägga allmänningarne i södra och mellersta Sverige under »Kungl. Maj:ts höga rätt och intresse».[3]

[1] Jfr L. G. Linde: Sveriges finansrätt (1887), s. 173.

[2] Härtill bidrog också inverkan från doktrinen, vilken, i den mån den tillhörde den s. k. historiska skolan, helt utdömde ifrågavarande teori. Jfr F. Schrevelius: Lärobok i civilrätt, D. 2 (1847), s. 18—20.

[3] Det bör dock ej fördöljas, att kammarkollegium ännu vid 1900-talets början konsekvent intog den ståndpunkten, att äganderätten till häradsallmänningarne fortfarande tillkom kronan, ehuru dispositionsrätten utövades av häradsborna. Detta motiverades därmed, att den genom 1824 års kungliga brev givna möjligheten att genom allmännings delning få nyttjanderätten förvandlad till äganderätt hade upphört genom 1866 års kungliga förordning, och att alltså kronan till de ännu oskiftade häradsallmänningarne bibehållit sin urgamla äganderätt. Dessa skäl synas dock icke varit tillräckligt övertygande för att åstadkomma en förändring av den allmänna rättsuppfattningen i ämnet. (Jfr Ihrfors, a. a., s. 433 ff.)

Riksmarskalken Axel Banérs lista över kronoparker (1634).

Senare avskrift bland 1684 års skogskommissions i Skaraborgs län handlingar (KA), jämförd med en samtida avskrift bland bilagorna till ridderskapets och adelns riksdagsprotokoll 1638 (Riddarhusarkivet).

EFFTERSKREFFNE H. M:TZ MIN ALDERNÅDIGSTE UTKÅRADE DROTNINGZ FRIJ PARKER ÄHRE VTI WESTERGIÖTLANDH; OCH BEHÖFWES TILL HWAR PARK SÅ MÅNGE HEIDERIJDARE SOM FÖLLIER:

Billingen i Walla häradt är 2 mijll lång och en mijl bredh; der till will behöffwas	Heiderijdare	3
Kinneskogen i Kinne häradt ähr 2 mill långh och 2 mijl bredh, till hwilcken behöfwes	Heiderijdare	4
Klyfftemoon i Wassbo häradt och Kinne h[äradt] är 1 mill långh och en mill bredh, till hwillken behöfwes	Heiderijdare	2
Stöpen i Kåkindz häradt ähr 2 mill långh och en mill bredh; der till behöffwes	Heiderijdare	2
Hökensåhs i Wartoffta häradt är 3 mill långh och 1 mill bredh; der will behöffwas	Heiderijdare	2
Rösslingen i Wassbo häradt ähr 2 mill långh och 1 mill bredh; der will behöffwas	Heiderijdare	2
Tijwägen ähr 6 mill långh och en mill breedh; der will behöffwas	Heiderijdare	2
Hammarskogen i bem:te häradt är 1 mill långh och $^1/_2$ mill breedh; der will behöffwas	Heiderijdare	1
Mysseberghi Wilska häradt är 1 mill långh och $^1/_2$ mill bred; der will behöfwas	Heiderijdare	1
Gryteskogh i Skåningz häradt ähr 1 mill långh och $^1/_2$ mil bredh; dher will behöfwas	Heiderijdare	1
Edzweden i Gässene, Kålingz och Laske häradt ähr 2 mill lång och 2 mill bred; der till will behöfwas	Heiderijdare	4
Odzskogen i Ååss häradt ähr 1 mill långh och breedh; der will behöfwas	Heiderijdare	1
Tinnella och Borisskogh i Redwegz häradt är en mill långh och bred hwardera; der till will behöfwas	Heiderijdare	1
Wätthult i Gässene häradt, $^1/_2$ mill långh och bredh; dher will behöfwas	Heiderijdare	1
Ryia och Lärckieskogh, Barne häradt, ähr en mill långh och $^1/_2$ mill bred; der will behöffwas	Heiderijdare	1
Hunebergh i Wähne häradt och Åssa h[äradt] ähr en mill långh och bred; der will behöffwas	Heiderijdare	2
Hallebergh i förb:te häradt $^1/_2$ mill långh och bredh; der will behöfwas	Heiderijdare	1
Ryren i Wähna häradt på grensen; der behöffwes	Heiderijdare	1
Alefiäll i Ahle häradt, 2 mill långh och 1 mill bred; der will behöffwas	Heiderijdare	1

Lehna och Alingzåhs skogh i Kålingz härадt är 2 mill långh och 1 mill bredh; der will behöfwas	Heiderijdare	2
Ballebygdz skogh i Ballebygds häradt är 3 mill långh och bredh; der will behöffwas	Heiderijdare	2
Sundzhagen i Aske häradt, ½ mill långh och bredh; der till will behöffwas	Heiderijdare	1
Vthi Kindz häradt på grenssen hehöffwes	Heiderijdare	3
Vthi Marks häradt på grenssen behöffwes	Heiderijdare	3
Oppå Daahl behöfwes	Heiderijdare	2
	S:a	46

VTHI SMÅLANDH ÄRO EFFTERSKREFFNE FRIJ PARKER:

Oppå een mill runt omkringh Jönkiöpingh slott må ingen jaga eller skiuta vthan till H. M:tz drotningens behoff allena; och will der behöffwes	Heiderijdare	3
Opå en mill runt omkringh Callmars slott må och ingen jaga eller skiuta vthan till H. M:tz behoff; och will der behöffwes	Heiderijdare	2
Såssom ock opå en mill när Cronebergh slott må eij eller ingen annan ähn H. Maij:tz skyttar skiuta; och will der behöfwas	Heiderijdare	2
	S:a	7

Axell Baner
m. p.

Bilaga 2.

Den andra skogskommissionens i Skaraborgs län identifiering av allmänningarne i västgötalagens förteckning.

Bilaga till riksrådet greve Axel Stålarms brev till Kungl. Maj:t den 25 september 1690 (bland Skogskommissionens i Skaraborgs län skrivelser till Kungl. Maj:t 1689—90, RA).

TRANSUMPT AFF WÄSTGÖTE LAGENS ADDITAMENT, ALLMENNINGZ SKOGARNE ANNGÅENDE UTHI SKARABORGZ LÄHN.

1) Rön, förmeenes wara Rönnestijgen i Wassboo härad; menn påstås wara een skogh i Ellfzborgz lähn, som kallas Rönneskogh, hwarom förwachtas landzhöfdingens wellb. h. Eldstiernas förklaringh.
2) Östwider är Lilla Tijweden.
3) Sunderwider är Stoore Tijweden.
4) Rochehilldi i Barnehärad kallas Hillen.
5) Eedzwider eller Eedzweden, förlängst innkällrad, belägen i Willska och Laska härader.
6) Allemyr i Skåningz häradh.
7) Allemar, Allmaren ibland Kinneskogar.
8) Grythi i Skåningz och Willske härad.

9) Ormeskoghär i Wassboo h[ära]d.
10) Graanbröth kallas Bröthen i Wassboo härad.
11) Klittemoor är Klijfftemohn i Walla härad.
12) Sweämoor eller Hökens åås i Wartoffta härad.
13) Risslingi eller Russlingen i Wassboo härad.
14) Langaskede i Skånings härad.
15) Affsäwalldär kallas nu Wallen i Walla härad.
16) Nordfahlä i Gudhems härad, som nu kallas Ekornewallen.
17) Sunderfalä } Fahlebygden.
18) Österfahlä }
19) Lärikijnskoghär i Barnehärad.
20) Furubac . . .

VTHOM ADDITAMENTET.

1) Kinneskogar.
2) Billingen } i
3) Stöpen }
4) Hammarskogen.
5) Furubacken i Skånings härad.
6) Rollken i Wista härad.

ALLMÄNNINGZBÄRGH.

1) Hunne- } större dehlen i Elfzborgz lähn.
2) Hallebärgh }
3) Myrsubiärgh eller Myssebärgh i Gudhems och Willska härad.
4) Borgunda- }
5) Dahla- }
6) Leena- } bärgh i Gudhems och Wartofta härader.
7) Hwarboa- }
8) Geruma- }

RÅGÅNG, ADMINISTRATIV GRÄNS OCH RIKSGRÄNS

DERAS UTMÄRKANDE OCH FASTSTÄLLELSE MED SÄRSKILD HÄNSYN TILL LANTMÄTARNES VERKSAMHET

INNEHÅLLSÖVERSIKT

Sid.

I. Rågångar
1. Under senare delen av landslagens tid 3
2. Efter tillkomsten av 1734 års lag 12

II. Administrativa gränser 21

III. Riksgränsen 32

Bilaga 39

FÖRKORTNINGAR

EKSTRAND = Samlingar i landtmäteri. Första samlingen. Instruktioner och bref 1628—99, utg. af [*V. Ekstrand*]. Sthlm 1901.

JUSLEEN = Samling af Kongl. Maj:ts bref, hwilka på inkomna förfrågningar om lagens rätta förstånd eller eljest i sådana mål, som rättegången röra, utfärdade blifwit til och med 1759, utg. af *Johan Jusleen*. D. 1—2. Sthlm 1751—61.

MODÉE = Utdrag utur alla ifrån den 7 decemb. 1718 utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer, som riksens styrsel samt inwärtes hushållning och författningar i gemen, jämwäl ock Stockholms stad i synnerhet, angå. D. 1—15 (till 1794 års slut). Sthlm 1742—1829. Delvis utg. af *R. G. Modée*.

MODEER = Samling af kongl. förordningar, resolutioner, bref och andra stadgar rörande landtmäteriet och landsculturen i almänhet samt the theraf fölljande förmoner och rättigheter, utg. af *Adolph Modeer*. Calmar 1765.

RA = Riksarkivet, Stockholm.

SCHMEDEMAN = Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner ifrån åhr 1528 in til 1701, angående justitiæ- och executions-ährender, utg. af *J. Schmedeman*. Sthlm 1706.

STYFFE = Samling af instructioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finnland, utg. af *C. G. Styffe*. Sthlm 1856.

UB = Uppsala universitetsbibliotek.

UL = Uppsala landsarkiv.

I. RÅGÅNGAR[1]

1. UNDER SENARE DELEN AV LANDSLAGENS TID

DE UNDER 1600-TALET gällande allmänna reglerna rörande gränsbestämning återfinnas i Kristoffers landslag, närmare bestämt i Byggningabalkens 26 kapitel, 4—5 §§. Här stadgades bl. a., att för den händelse två byar tvistade med varandra om »bolstada skäl» d. v. s. om rågångens rätta sträckning, skulle byamännen å ömse sidor bestämma en viss dag, å vilken de skulle hålla *ägandesyn* och därvid söka komma överens i godo. Kunde de då icke åsämjas, fingo byamännen infinna sig å tinget för att där tillsammans välja *häradssyn*, som skulle bestå av tolv personer. Hälften skulle utses av vardera parten. Denna synenämnd fick i uppdrag att utforska »vilkendera sannare haver», och därefter å häradstinget framlägga resultatet av sin utredning. Missnöjd part hade sedermera rätt att vädja under nästa landsting mot häradssynens utsago, varvid han hade att erlägga tre mark i vadepenning och synenämnden samtidigt tolv mark. Sedan en på landstinget utsedd *landssyn* i målet fällt sitt utlåtande, hade ingen rätt att vädja mot detta, utan skulle »det gillt vara, som hon (landssynen) gör». Vid omröstning inom synenämnd fordrades enighet mellan minst sju synemän. Syneförrättningarne skulle för att vara giltiga förrättas mellan Valborgsmässodagen och Alla helgons dag.

Dessa ålderdomliga regler undergingo, ehuru de icke formellt upphävdes, likväl under tidernas lopp varjehanda förändringar till sitt innehåll. Detta berodde delvis på domstolsorganisationens omvandling.[2] Vad den första instansen angår, sönderföll sålunda under 1600-talet det processuella förfarandet vid rågångstvister i två avdelningar, nämligen dels förfarandet på tinget och dels inför synerätten, vilken senare domstol i praxis småningom kom att ersätta landslagens synenämnd. Det

[1] I denna framställning betyder uttrycket *råjång* endast gräns mellan byar eller mellan olika skifteslag. — För såvidt särskild hänvisning till annat källmaterial ej skett, är kapitlet om rågångar utarbetat på grundval av min 1923 utgivna avhandling: Det processuella förfarandet vid ägotvist.

[2] Se härom närmare min ovan anf. avhandling, s. 46 ff.

förstnämnda förfarandet kännetecknades av att käranden inställde sig å häradstinget och anhöll om syn. Enligt landslagen skulle visserligen parterna tidigare hava förrättat ägandesyn sinsemellan, men denna föreskrift synes i praxis under ifrågavarande period endast undantagsvis hava iakttagits. Ännu vid 1600-talets början hade det varit vanligt, att en begäran om syn vid häradstinget utan vidare beviljats av domhavanden, men detta tillmötesgående medförde småningom missbruk. Under 1630-talet klagades från alla håll över »de oändliga syneträtor», som härigenom blevo en följd. Det hände nämligen ofta, att personer utan minsta anledning satte i gång med rågångstvister endast i avsikt att därmed skada någon vederdeloman bland grannarne; och detta uppsåt lyckades understundom alltför väl i sådana fall, där tingsrätten utan vidare på en parts blotta begäran beviljade syn. En allmän känsla av rättsosäkerhet vann därför allt mer insteg hos den jordägande befolkningen. För att i någon mån råda bot på missförhållandet uttalade myndigheterna vid upprepade tillfällen, att lagläsaren icke finge understå sig att tillåta syn vid rågångstvist, »förrän till syn lagligen dömt är». Dessförinnan skulle nämligen tingsrätten omständligt pröva den rättsgrund, käranden anförde såsom skäl för sin talan, samt även undersöka, huruvida han kunde bevisligen styrka sina uppgifter, »vilket allt» noggrant skulle »annoteras och förtecknas». När detta var vederbörligen utrönt, borde även motparten höras såsom svarande i målet, om han var vid rätten tillstädes. Domaren borde därvid särskilt utforska, om svaranden hade urminnes hävd å tvisteparken, vilken rättsgrund ännu vid 1600-talets midt ansågs gälla framför rå och rör i bevisavseende. I detta liksom i andra fall, då svaranden bevisligen »med brev, sigill eller lagliga vittnen» kunde styrka »rätt laga fång», var domaren under samma tid skyldig att avslå kärandens begäran om syn. Under alla omständigheter borde domaren sin plikt likmätigt på tjänligt sätt söka avråda parterna att begagna sig av häradssyn genom att föreställa dem den stora kostnad och tidspillan, som en dylik extraordinär process i allmänhet förde med sig, och i stället söka förmå dem till förlikning. Om svaranden icke var tillstädes, då käranden inför rätten begärde syn, men domaren fann, att svarandens närvaro var önskvärd med hänsyn till de skäl, som käranden framlagt, underrättades den senare om att stämning skulle utfärdas till nästa ting, vilken på vanligt sätt[1] skulle delgivas motparten. Lät svaranden icke avhöra sig vid detta och icke heller, efter förnyade stämningar, vid därpå följande två ting,[2] tillerkändes käranden tvisteparken genom tredskodom, svaranden dock obetaget att inom natt och år[3] ånyo upptaga målet vid samma domstol genom rättsmedlet återvinning. Kommo däremot båda parterna inför rätta med eller utan stämnings anlitande, och fann domstolen efter verkställd prövning av svarandens invändning kärandens skäl vara sannolika, dömde tingsrätten till syn och utsatte samtidigt viss tid och plats för synerättens sammanträde. Den med denna dom missnöjde hade rätt att genom vad överklaga domen å lagmanstinget. Domen betraktades nämligen som ett slutligt utslag, varigenom häradstinget definitivt skilde sig från målet. Av samma skäl skulle ny stämning efter tingsförfarandet uttagas till häradssynerätten. Ett ytterligare bevis för synerättens självständiga karaktär gentemot tingsrätten innebär förhållan-

[1] Se härom P. Abrahamssons kommentar till landslagen (1726), s. 606 ff.
[2] Först 1692 blev stämningen vid underrätt peremtorisk. (Se härom Schmedeman, s. 1320).
[3] Tidsbestämningen undergick förändring 1695. (Se härom Schmedeman, s. 1416.)

det, att tredskodom med ty åtföljande rätt till återvinning ansågs kunna ådömas jämväl vid synerätt. Detta är f. ö. så mycket mera anmärkningsvärt, som i själva tredskodomens natur låg, att den måste ådömas vid »första förhandlingen i målet eller därmed likställt rättegångstillfälle».[1]

Enligt landslagen hade som nämnt parterna rätt att å tinget utse de tolv personer, som skulle utgöra häradssyn. Vid början av 1600-talet begynte emellertid tingsnämnden att flerstädes övertaga synenämndens funktion. Övergången markerades i protokollen genom angivandet, att parterna förenat sig om att utse tingsnämndens ledamöter till synemän i förevarande mål. Betecknande är också, att det s. k. Karl IX:s lagförslag, vilket tillkommit under 1600-talets första decennium, icke omnämner någon parternas valrätt. Vid tvist mellan tvenne byar om rå och rör skulle i stället »häradshövdingen, konungens fogde och tolv män av nämnden leta, vilkendera sannare haver». Förslaget innebar tydligen på denna punkt ett uttryck för gällande, om ock ej fullt genomförd praxis.[2] Trots motstånd från myndigheterna, som ansågo, att syneförfarandet i hithörande del var »strävandes emot lagen»,[3] kunde rättsutvecklingen i denna riktning på längden icke hejdas. Ehuru praxis i vissa landsändar givetvis stadgade sig mindre hastigt än i andra, överlämnade parterna under 1600-talets senare hälft i allt större utsträckning åt tingsnämnden att verkställa syneförrättningar vid rågångstvist. Parternas valrätt uppehölls emellertid principiellt, åtminstone att döma av ordalydelsen i dåtida handlingar. Sålunda är det icke sällan man påträffar protokoll från senare delen av 1600-talet, enligt vilka häradshövding och tingsnämnd, som voro ute på syneförrättning, uttryckligen angåvo sig vara »för rätta därtill lagligen kallade».[4]

Sedan häradssynerätten i närvaro av samtliga parter å utsatt dag sammanträdt å tvisteparken, inleddes förfarandet vanligen med parternas argumentation, varvid bevisning framlades å ömse sidor i form av vittnesmål och skriftliga bevis. Därefter vidtog den egentliga syneförrättningen, varvid domstolens ledamöter ingående granskade de olika parternas pretentionslinjer å marken. Sedan parterna förklarat sig ej hava något vidare att tillägga i målet, sammanträdde synerätten till enskild överläggning. Själva synedomen avkunnades »på stället», d. v. s. vanligen i någon allmän byggnad (sockenstuga o. dl.), som var belägen i närheten av tvisteparken. Inom åtta dagar därefter hade missnöjd part rätt att efter vad inställa sig på lagmanstinget och begära *lagmanssyn*. Ärendet avgjordes av tinget, som i vederbörlig ordning dömde till syn. Denna dom kunde genom vad överklagas i hovrätt.

För lagmanssynerätt[5] gällde i allmänhet samma regler som för häradssynerätt. Sålunda skulle alla parter och intressenter särskilt instämmas till lagmanssyn. Endast vad sammansättningen beträffar, företedde lagmanssynerätten vissa egenheter.

[1] B. SJÖSTRÖM: Om tredskodom (1916), s. 8.

[2] Jfr Vendels sockens dombok 1615—1645 (utg. 1925 av NILS EDLING), Inledning, s. 40.

[3] Jfr Göta hovrätts skr. till Kungl. Maj:t 1638 $^{10}/_{11}$ (i Palmskiöldska saml. n:r 122, UB); C. J. WAHLBERG: Åtgärder för lagförbättring 1633—1665 (1878), s. 11; K. TIGERSTEDT: Handlingar rörande Finlands historia kring medlet af 17:de århundradet (1849—50), s. 501.

[4] Exempel hos J. E. ALMQUIST, a. a., s. 119.

[5] Lagmanssynerätten eller lagmanssynen var en avläggare av landslagens landssyn. Namnförändringen genomfördes i samband med synenämndens omvandling till synerätt. Se härom närmare J. E. ALMQUIST, a. a., s. 117.

Enligt ett uttalande av 1643 års lagkommission hade lagmannen rätt att »efter lag själv söka och välja synemän, de bästa i lagsagu sina, därom parterna åsämjas».[1] I praxis tillgick däremot valet vanligen på så sätt, att synenämnden bildades av ojäviga nämndemän, tillhörande ett eller flera härad inom lagmansdömet. Genom 1684 års kungliga brev[2] anbefalldes lagmannen att personligen vara närvarande vid syneförrättningarne. Åtnöjdes part icke med lagmanssynerättens dom i huvudsaken, fick han ej överklaga densamma i hovrätt, men kunde han i stället hos konungen ansöka om *riddaresyn*. Var det åter fråga om något nullitetsfel, kunde detta genom besvär bringas under hovrättens prövning. Hovrätten brukade i så fall vanligen remittera målet »till en extraordinarie oväldig domare», åt vilken uppdrogs att efter verkställd rannsakning å ort och ställe avdöma saken i den försumlige domarens ställe. Denna senare process innebar endast en fortsättning av det ursprungliga målet, som alltjämt ansågs vara anhängigt i underrätten, ehuru domhavanden var en annan än den ordinarie. För den händelse att lagmansrätt av någon anledning avgjort en rågångstvist utan att döma till syn, vilket förhållande under 1600-talet räknades såsom nullitetsfel,[3] och målet därefter appellerats under hovrätt,[4] kunde emellertid ett särskilt förfarande förekomma. Genom hovrättens »resolution» remitterades nämligen målet till lagmanssyn eller, om syn ej heller hållits i första instans, stundom till häradssyn, antingen i syfte att där slutligen avgöras eller för att efter verkställd syneförrättning ånyo dragas under hovrättens prövning.

Riddaresynerätten, som utgjorde högsta instans i rågångstvister, var en avläggare av den tidigare enligt sedvanerätt på räfstetinget förordnade landssynen,[5] men tillsattes på 1600-talet för varje särskilt fall av konungen i rådet eller (efter 1670) i justitierevisionen. Delvis på grund av domstolens extraordinarie karaktär funnos före 1734 års lag inga bestämda regler för dess verksamhet. Ordföranden var dock i allmänhet ett riksråd och såsom bisittare fungerade landshövdingar, hovrättsassessorer, häradshövdingar eller borgmästare vanligen till ett antal av högst tolv personer. Dessutom tjänstgjorde vid domstolens sammanträden en särskild uthäradsnämnd, bestående av edsvurna ojäviga nämndemän. Riddaresynerättens verksamhetsformer skilde sig från de nedre instantiernas huvudsakligen därigenom, att någon särskild stämning icke var av nöden, att partsargumentationen delvis fördes genom skriftväxling enligt det system, som samtidigt tillämpades vid de ordinarie överrätterna, samt att ledamöterna vid domens avkunnande, vilket vanligen skedde inomhus, demonstrativt hade hattarne på sig, därmed antydande, att de dömde i konungens ställe.

Under större delen av 1600-talet hade lantmätarne intet att skaffa med rågångstvister. Visserligen skulle de redan jämlikt 1633 års instruktion skattlägga och å karta avtaga den svenska jorden samt därvid bl. a. »med särskild färg anteckna vad råmärken och byskillnader, som uti åker och ängar infalla», men om de exempelvis påträffade ett gränsmärke i skog, skulle de sig därom »intet bekymra».[6] Småningom ålades dock

[1] WAHLBERG, a. a., s. 71.
[2] Tryckt hos SCHMEDEMAN, s. 880. Påbudet gällde även häradshövding.
[3] S. BERGENDAL: Bidrag till de svenska rättsmedlens historia (1916), s. 93 och 100.
[4] Det var nämligen endast från lagmanssynerätt, som vad icke tilläts till hovrätt.
[5] Se härom närmare J. E. ALMQUIST, a. a., s. 66 ff.
[6] Kammarkollegii fullmakt för lantmätarne 1633 $^{19}/_{6}$ (tryckt hos STYFFE, s. 251).

lantmätarne att jämväl anteckna råmärken i skogar och utmarker,[1] men allt fortfarande var den allmänna kartläggningen det huvudsakliga motivet. Vid rågångstvisterna däremot bestämde domare och nämnd i regel gränsens rätta sträckning utan medverkan av någon tekniskt sakkunnig person. Till sin ledning hade synerätten i första hand att tillämpa de föreskrifter landslagen meddelade i 27 kapitlet Byggningabalken, men vid sidan härav hade i praxis utvecklat sig vissa bestämda regler, vilka småningom kodifierades och spredos i avskrifter under benämningen: O m l a g a r å å o c h t h e s s p r o f f. Redan under förra hälften av 1600-talet hade dessa förmodligen sedvanerättsligt utvecklade bestämmelser vunnit en sådan allmängiltighet,[2] att juris professoren i Uppsala JOHANNES LOCCENIUS fann sig föranlåten att utgiva dem genom trycket i sitt bekanta arbete »Synopsis juris», vilket utkom i trenne upplagor åren 1648, 1653 och 1673. Ännu 1730 avtrycktes de ånyo i I. ARNELLS flitigt begagnade kommentar till stadslagen (s. 405—07). Även dessa regler ansågos emellertid vara alltför kortfattade. För att fylla det redan under senare hälften av 1600-talet ökade behovet av mera detaljerade anvisningar i ämnet utgav en lagläsare i Uppland vid namn PEDER NILSSON RAAM år 1670 en s. k. Ö r t u g a d e e l o b o o k, vari även ingick »en lijten tractat om staff och råå och thes beskaffenhet».

Det gemensamma för alla dessa regler om gränsmärken är, att de samtliga tillkommit utan någon som helst medverkan från lantmätarnes sida. Under sådana omständigheter är det mindre underligt, att de metoder, som under 1600-talet tillämpades vid synerätternas bestämmande av rågångens rätta sträckning, ofta voro synnerligen primitiva. Resultatet blev också därefter. De folkliga domstolarne voro emellertid sedan gammalt vana vid att reda sig utan lantmätare och hade f. ö. föga förtroende för dessas sakkunskap. Därtill bidrog nog också, att lantmätarne i brist på dugligt folk ofta måste låta sig representeras av okunniga lärpojkar,[3] vilkas ej sällan förekommande misstag knappast voro ägnade att förhöja tilliten för lantmäterikonsten. Någon legal skyldighet att anlita lantmätare vid rågångstvisters behandling förefanns ej heller. Den förnämsta anledningen härtill var dock närmast den, att de fåtaliga lantmätarnes krafter under 1600-talet helt togos i anspråk av andra i myndigheternas ögon viktigare ämbetsgöromål, nämligen kartläggningar, jordrevningar och skattläggningar. I 1688 års instruktion framhölls dock, att ingen lantmätare kunde förbjudas att på lediga stunder gå privatpersoner till handa mot lämplig ersättning på det villkor, att han samtidigt ej försummade sin plikt i Kungl. Maj:ts tjänst. Men å andra sidan hade ingen, »vem han vara må» rätt att tvinga lantmätaren mot hans vilja att förrätta någon extraordinarie tjänst utöver vad som ålåg honom enligt instruktionen.

[1] Jfr Kammarkollegii instruktioner för lantmätarne 1643 $^{20}/_{4}$ p. 6, och 1688 $^{19}/_{5}$ p. 8 (tryckta hos STYFFE, s. 263 och 276).

[2] Härtill bidrog i viss mån juris professor BENEDICTUS OLAI CRUSIUS' åtgärd att införliva bestämmelserna med sina i Uppsala hösten 1630 hållna föreläsningar över landslagen (utgivna av mig 1927 under titeln: Vår äldsta kommentar till landslagen).

[3] I de flesta lantmäteriinstruktionerna före 1734 års lag omtalas också, att man förnummit »ett stort missbruk vara inritat hos lantmätarne, som för det och i stället att de själva borde driva ett godt, troget och nyttigt arbete, bruka lärpojkar, som färdas av och an byar och gårdar emellan och utan något förstånd samt med största oaktsamhet ägorna avmäta». Ett praktiskt fall omnämnes i Västmanlands länsstyrelses kansliarkiv E. XIX: 1 (UL) vid exekution av en riddaresynedom 1687.

Den enda utomstående myndighet, som redan på ett tidigt stadium synes hava insett betydelsen av lantmäteriets medverkan vid rågångstvisterna, var Svea hovrätt. De resolutioner, genom vilka hovrätten föranstaltade om dylika måls upptagande vid lagmanssynerätt, innehöllo redan under 1660-talet ej sällan en uppmaning åt lagmannen att vid synen betjäna sig av »en edsvuren lantmätare».[1] Även enskilda parter, särskilt då dessa utgjordes av förmögna frälsemän, brukade stundom efter tillkomsten av 1688 års lantmäteriinstruktion inkomma med ansökan till direktören över lantmäteriet att vid rågångstvist erhålla biträde av en »kapabel lantmätare».[2] År 1694 förekom det t. o. m., att ordföranden i en riddaresynerätt, som skulle avdöma en rågångstvist mellan Risinge och Södergårds byar i Hökhuvuds socken (Uppland) hos lantmäteridirektören anhöll, att en lantmätare skulle förordnas till domstolens biträde vid syneförrättningen. På ordförandens förslag utsågs härtill lantmätaren Jakob Braun. Det är därvid betecknande, att förordnandet gavs under uttrycklig förutsättning, att Braun ej vore upptagen av några andra viktigare sysslor och alltså kunde »utan något särdeles eftersättande av Kungl. Maj:ts tjänst» inställa sig vid ifrågavarande syneförrättning.[3]

Varken lantmätarne ute i orterna eller deras energiske chef, direktören Carl Gripenhielm, voro emellertid nöjda med att domstolarne i regel underläto att begagna sig av deras sakkunskap vid rågångsbestämningar. Lantmätarne funno ett dylikt åsidosättande vara en förolämpning mot hela deras kår och klagade vid upprepade tillfällen hos direktören över förhållandet, »att angelägna jordasyner, delningar, rågångar och mera slikt ofta företagas och avgöras, utan att kronans edsvurna lantmätare få därav kommunikation eller bliva därtill kallade». I anledning av dessa klagomål anhöll Gripenhielm den 24 mars 1693 hos Karl XI om utfärdandet av en kungl. resolution och förklaring, att lantmätarne borde vara tillstädes bl. a. vid alla rågångstvister och jordasyner och därvid jämlikt »deras ämbetsplikt tillika med häradshövdingarne och nämnden» bidraga till »många dispyters och trätors hämmande», vilka »ofta igenom det ringesta för(bi)seende uti slika förrättningar kunna förorsakas».[4] I sin svarsskrivelse den 22 maj 1693 fann emellertid Karl XI direktörens begäran vara »alltför generelt ställd», eftersom konungen icke kunde tro, att det alltid vid slika förrättningar vore fråga om »Kungl. Maj:ts höga rätt». På denna punkt erfordrades alltså ytterligare utredning. Dock ansåg sig konungen redan nu böra resolvera, att när tvisten rörde endast privatpersoner och således ej hade »någon gemenskap med Kungl. Maj:ts höga rätt och intresse», skulle »såväl jordasyner och delningar som rågångar och mera slikt efter vanligheten förr och domarens godtfinnande kunna förrättas utan lantmätarens närvaro, när de privata själva så vilja och sinsemellan äro till freds med det, som antingen häradshövdingen eller lagmannen och nämnden i det fallet göra». Om man skulle ålägga lantmätarne »att bevista alla syner, rågångar och jorddelningar», fortsatte konungen, skulle detta i alltför hög grad medföra ökade kostnader för parterna och skulle dessutom »hindra lantmätarne i deras publika sysslor». Bytesrannsakningar

[1] Se t. ex. Svea hovrätts dombok (RA) 1667 $^{3}/_{4}$, 1669 $^{7}/_{4}$ och 1671 $^{31}/_{5}$. Jfr hovrättens protokoll 1670 $^{23}/_{3}$.

[2] Se t. ex. Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1692 $^{17}/_{10}$, 1693 $^{9}/_{10}$ och 1704 $^{17}/_{5}$.

[3] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1694 $^{6}/_{9}$ (fol. 232).

[4] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1693, fol. 107.

och jordrevningar å militiehemman togo nämligen vid denna tid enligt konungens uppfattning lantmätarnes hela arbetstid i anspråk.[1]

Kungl. Maj:ts erinran om behovet av ytterligare utredning föranledde Gripenhielm att den 4 juli 1693 ånyo ingiva ett underdånigt memorial i ämnet,[2] vilket memorial den 13 i samma månad remitterades till kammarkollegium i och för utlåtande. Den 27 oktober 1694 återsände kollegiet till Kungl. Maj:t lantmäteridirektörens memorial tillika med ett vidlyftigt betänkande häröver. Handlingarne upplästes i rådkammaren den 2 november s. å. Av memorialets innehåll framgick, hurusom Gripenhielm trots konungens avvisande hållning alltjämt förmenade, att »vid alla angelägna jordatvisters besiktigande en förståndig lantmätare alltid» borde vara »tillstädes». Denna ståndpunkt motiverades synnerligen ingående. Först och främst ansåg direktören, att så godt som alla rågångstvister hade något samband med Kungl. Maj:ts höga rätt och intresse, så till vida som tvisteparken i regel på något ställe gränsade till Kungl. Maj:t under varjehanda titlar tillhörig jord, såsom kronohemman, allmänningar, kronoskogar och parker m. m. Om nu lantmätare vid sådana tvisters avgörande var tillstädes, medförde detta den fördelen, att även gränserna för den Kungl. Maj:t tillhöriga jorden kartlades till undvikande av framtida tvister. Vid sådana tillfällen kunde f. ö. lämpligen också undersökas, om dylik jord under tidernas lopp till följd av inkräktningar blivit förminskad. En kartläggning av tvisteparker i allmänhet borde slutligen föranleda ett hämmande av de mångfaldiga jordatvister, med vilka domstolarne f. n. betungades. Lantmätarnes åsidosättande vid rågångstvister var dessutom så mycket mindre konsekvent, som Kungl. Maj:t genom resolution den 20 september 1690[3] befallt, att geometriska kartor skulle upprättas över alla byar och hemman och särskilt över kronoägor. Detta kunde nämligen icke ske, förrän alla rågångar blivit besiktigade uti vederbörande intressenters närvaro. Om en dylik besiktning försiggick i samband med privat rågångstvist, kunde ingen därav taga sig anledning att beskylla lantmätaren för att eftersätta Kungl. Maj:ts tjänst, då han därvid tvärtom handlade i överensstämmelse med Kungl. Maj:ts vilja och uttryckliga befallning. — Slutligen anförde direktören, att själva beskaffenheten av lantmäteritjänsten syntes förpliktiga lantmätaren till att medverka vid gränsbestämningar, »eftersom han isynnerhet till en justerare i slika saker förordnad är».

Kammarkollegium visade emellertid i sitt betänkande föga förståelse för Gripenhielms argumentation. Att lantmätare skulle vara tillstädes vid alla rågångstvister, även om de voro av ringa betydelse, fann kollegiet ej endast obehövligt, utan även skadligt, »alldenstund Eders Kungl. Maj:ts importante och angelägna sysslor därigenom skulle komma att studsa». Därtill kom, att bönderna själva voro vana vid »att slätta och jämka sådant sinsemellan» för att undvika onödiga kostnader. Och f. ö. borde det tillkomma häradshövdingarne att avgöra, »vad de utan lantmätarnes tillhjälp kunna förrätta». Men, fortsatte kollegiet, »att lantmätarne vid angelägna jordatvister, isynnerhet dem, som röra Eders Kungl. Maj:ts rättighet och höga intresse, intet skola sig infinna, haver aldrig varit vår mening, som vi ej heller någonsin därtill utlåtit, utan förmoda, det lärer landshövdingarne var på sin ort noga vigilera, att här-

[1] Kungl. resolution 1693 $^{22}/_{5}$ på lantmäteridirektörens memorial, p. 2 (tryckt hos EKSTRAND, s. 157—59).
[2] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1693, fol. 342.
[3] Tryckt hos EKSTRAND, s. 108—110.

vid intet bliver försummat». Gripenhielms memorial kom ej heller att föranleda någon ytterligare åtgärd från Kungl. Maj:ts sida. Handlingarne lades ad acta, och 1693 års kungliga resolution blev tills vidare normgivande för utvecklingen.

Gripenhielms intresse för rågångsväsendet med vad därtill hörde tog sig vid denna tid även uttryck på annat sätt, ehuru hans ansträngningar att vinna myndigheterna för sina synpunkter ej heller i detta fall kröntes med någon omedelbar framgång. Den 10 mars 1691 insände sålunda lantmäteridirektören till lagkommissionen en vidlyftig utredning om rå och rörs beskaffenhet i 23 punkter, vilken utredning tydligen var ämnad att läggas till grund för den pågående lagstiftningen i ämnet.[1] År 1693 fick emellertid Gripenhielm av en händelse veta, att utredningen förkommit, varför han den 6 juli 1693 tillställde lagkommissionen avskrift därav jämte en skrivelse, i vilken han »i ödmjukhet» anhöll, att kommissionen »täcktes höggunstigt upptaga samt vid tillfälle ihågkomma» hans utredning.[2] 1695 års förslag till jordabalk, som i det 12 kapitlet behandlar reglerna »Om råå och röör eller tiäldro samt andra bohlstada skiäl byar emellan»[3] synes dock hava föga påverkats av den Gripenhielmska utredningen. Denna saknar dock ej sitt intresse såsom utgörande det första kända försöket från lantmäterihåll att sammanföra de i praktiken tillämpade reglerna om hur gränsmärken borde vara beskaffade. Då enligt 1688 års instruktion nya råmärken ej fingo anbringas utan lantmätarens medverkan,[4] bör givetvis Gripenhielms utredning om märkenas beskaffenhet vara av större värde för kännedomen om praxis vid denna tid, än de mer eller mindre föråldrade bestämmelser, som legat till grund för lagkommissionens olika förslag i ämnet.

I syfte att hämma utbredandet av de »otaliga jordaträtor», som florerade under 1600-talet, hemställde Gripenhielm genom skrivelse den 1 juli 1693 till Kungl. Maj:t,[5] om icke några åtgärder kunde vidtagas mot det skadliga missbruket, som ej sällan förekom på landsbygden, att rubba eller förstöra lagliga gränsmärken. Lantmäteridirektören hade nämligen trott sig finna, att dylika ogärningar ofta förövades av personer, som vare sig de voro »därtill köpta eller lockade» eller gjorde det »för sin egen nytta skull», ej ansågo det vara synd eller brott, ehuru det såsom sådant beskrives såväl i »Guds lag, 5 Mose bok, 27 kap., 17 vers»[6], som ock i »Sveriges landslag, BB 27 kap.»[7] Fördenskull föreslog direktören, att Kungl. Maj:t skulle låta utfärda »ett offentligt förbudsplakat», i vilket f. ö. straffet borde sättas högre och svårare, än uti berörda kapitel i landslagen. Detta plakat kunde sedermera »några gånger om året» uppläsas från alla predikstolar å landsbygden, »i synnerhet vid tingspredikningarne», på det att »ingen någon okunnighet i detta mål vidare må kunna förebära». Lantmäteridirektörens skrivelse remitterades av Kungl. Maj:t till lagkommissionen. Den 20

[1] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1691, fol. 113. Jfr W. SJÖGREN: Förarbetena till 1734 års lag, D. 1, s. 344. — Utredningen är nedan, s. 38—40, tryckt såsom bilaga.

[2] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1693, fol. 353.

[3] SJÖGREN: Förarbetena, D. 4, s. 210 ff.

[4] Se härom närmare nedan, s. 12.

[5] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1693, fol. 338.

[6] Detta stadgande lyder som följer: »Förbannad vare den, som flyttar sin nästas råmärke. Och allt folket skall säga amen.»

[7] Hithörande bestämmelse har följande lydelse: »Var som utan laga domar river rå och bortkastar; varder han tillvunnen med vittnen och häradsnämnd, böte 40 mark till treskiftes. River han och inflyttar rör å annans bolstad; varder tillvunnen som sagt är, böte 40 mark och hete tjuv och vare aldrig tingsgill eller vittnesgill.»

mars 1694 behandlades ärendet därstädes i närvaro av Gripenhielm, som nu ytterligare utvecklade sina synpunkter. Ordföranden, greve Nils Gyldenstolpe, var delvis av motsatt mening och ansåg, att det i lagen stadgade straffet var tillräckligt högt, nämligen 40 marks böter och därtill öknamnet tjuv, »varandes böterna svåra nog för de fattiga, och det andra (öknamnet) för de rika ett hårt straff». Däremot enades man om att ett förslag till kungligt plakat skulle uppsättas, vilket sedermera under förutsättning av vederbörlig bekräftelse skulle uppläsas »vid vart ting». Detta plakat skulle dock endast iterera landslagens gällande föreskrifter i ämnet, ehuru med följande förtydligande tillägg: Den, som ej förmår betala böterna, plikte med kroppen. Detta beslut upprevs emellertid redan två dagar därefter. Assessoren L. Hyltén, som bemyndigats författa förslaget, visade sig nämligen vid föredragningen den 22 mars s. å. i princip intaga samma ståndpunkt, som Gripenhielm tidigare förfäktat. Efter en livlig diskussion avgick Hyltén med segern, och hans förslag till kungligt plakat godkändes i huvudsak. Det insändes sedermera till Kungl. Maj:t den 20 april 1694.[1] Kungl. Maj:t lät dock vid saken bero, och något plakat kom icke att utfärdas i ämnet.

År 1712 föreslogs inom lagkommissionen, att lantmäteriförrättning borde föregå rågångstvists behandling vid laga domstol. Kommissionen intog emellertid härtill den ståndpunkten, att en dylik förrättning var »alldeles orimlig», eftersom ägandesyn fanns föreskriven i lagen. Ehuru frågan för denna gång förföll, upptogs den åter i samband med tillkomsten av 1725 års lantmäteriinstruktion.[2] Enligt denna instruktion, som i viss mån formulerats med hänsyn till lantmätarnes önskemål,[3] medgåvos grannarne att under lantmätarens medverkan vid rågångsutstakning sinsemellan träffa förlikning, vilken skulle upptagas i ett protokoll, som i sin tur kunde företes inför rätta och av tingsrätten verificeras och stadfästas. Vid tvist borde båda sidornas pretentionslinjer noga angivas på karta samt deras skäl och råmärken beskrivas (p. 9).

Rörande utmärkandet av rågång å marken, saknades i äldre tid legala föreskrifter härom. Landslagen (BB 27: 3) stadgade i detta hänseende endast, att rå och rör byar emellan fingo utsättas allenast efter föregången stämning å alla vederbörande intressenter och därefter utverkat tillstånd å tinget. Här åsyftades tydligen det fall, att rågrannarne voro ense, och att någon tvist om gränsens rätta sträckning således ej förelåg. Man har av detta stadgande dragit den slutsatsen, att själva verkställigheten eller utsättandet av rå och rör enligt landslagen tillkommit parterna själva utan kontroll av någon myndighet.[4] Detta primitiva rättsförhållande hade dock småningom undergått förändring så till vida, att rörläggningen under 1600-talet verkställdes av nämndemän i närvaro av intressenterna, varjämte åtminstone i viktigare fall även kronoombud brukade komma tillstädes. Först genom 1688 års instruktion

[1] SJÖGREN: Förarbetena, D. 2, s. 12—15 och 19. Jfr 1695 års förslag till jordabalk, kap. 13: »Om dens straff, som råå och rör rubbar, opprijwer eller på annat inflyttiar», §§ 2—5, vilka likaledes författats av assessor HYLTÉN.

[2] Tryckt bl. a. hos MODEER och MODÉE.

[3] Av kammar- och ekonomideputationens betänkande vid 1723 års riksdag (Utskottsakter 1723, n:o 31) framgår, att förslaget till instruktionen ursprungligen utarbetats av dåvarande direktören över lantmäteriet JAKOB NORDENCREUTZ.

[4] Lagberedningens förslag till jordabalk, D. 3 (1909), s. 118.

förordnades, att jämväl lantmätare borde vara närvarande. I § 15 heter det nämligen härom: »När några nya rågångar skola utmärkas samt råmärken, rör och visare uppsättas . . ., så bör ordinarie kronans lantmätare därvid tillstädes vara och vederbörande efter all möjlighet troligen däruti underrätta.»[1] Denna föreskrift kompletterades den 10 maj 1696 genom ett kungligt brev till hovrätterna,[2] i vilket meddelades omständliga regler angående förfarandet vid rörläggningar. Såsom ett komplement till dessa regler kan i viss mån betraktas lantmäteridirektörens generella reglemente av den 17 maj 1698,[3] som i p. 4 lämnar upplysning om vad som bör observeras »vid exekverande av domar på rågångar och skillnader». Först vid slutet av perioden, nämligen 1730, utkom av trycket en utförlig handbok i ämnet, vilken utarbetats efter rent lantmäeritekniska grunder. Författaren till detta arbete, vilket bär titeln: Geodæsia Suecana eller Örtugadelobok, var lantmätare i Södermanland och hette Erik Nilsson Agner.[4]

2. EFTER TILLKOMSTEN AV 1734 ÅRS LAG

Jordabalkens 14 kapitel i 1734 års lag inledes med följande stadgande: »Tvista jordägare om ägor och bolstada skäl, då må de sig förena om viss dag och ägande syn hålla.» För så vidt sådan icke förut hållits genom parternas egen försorg, inträdde underrättens gamla befogenhet att förordna om ägandesyn, vilken befogenhet sålunda går igen även i 1734 års lag. Lagkommissionen hade ursprungligen velat slopa bestämmelsen i fråga, förmodligen på den grund, att landslagens motsvarande bestämmelse som förut antydts endast sällan tillämpades i praxis, men Svea hovrätt gjorde sig 1695 till tolk för uppfattningen, att stadgandet om ägandesyn borde bibehållas i lagen. Såsom motiv anfördes, att »erfarenheten har visat, att genom ägomannasyn många tvister grannarne emellan i bästa mått och utan allt besvär såväl för domstolar som parterna själva, vilka eljest i långlig och kostsam process kunnat tillsätta all deras egendom, äro slättade och avgjorda».[5] Från Österbotten gjordes samtidigt gällande, att ägandesyn oberoende av tvist borde hållas mellan rågrannarne en eller flera gånger om året, »eftersom råstenarne ofta utan människors förvållande av björnar i skogen förskingras, sammaledes av träns vindfälle röras kunna». Detta senare uttalande gav första uppslaget till stadgandet i 12 kap. 7 § Jordabalken.[6] Hovrättens

[1] Samma bestämmelse återfinnes i 1725 års lantmäteriinstruktion, § 16 (tryckt bl. a. hos Modée och Modeer).

[2] Tryckt bl. a. hos Schmedeman och Modeer. — [3] Tryckt hos Ekstrand, s. 250.

[4] Arbetet utgavs genom trycket först tre år efter författarens död.

[5] Sjögren: Förarbetena, D. 7, s. 272. Jfr Kammarkollegii ovan refererade betänkande av den 27 oktober 1694. Hovrätten åsyftade förmodligen med uttrycket »ägomannasyn» endast jordägarnes privata överenskommelser och förlikningar rörande rågångarne.

[6] Detta stadgande lyder som följer: »Grannar skola rågång sin å alla sidor uppgå åtminstone vart tredje år, att den till sina skiljemärken alltid riktig hålles.» Jfr F. Schrevelius: Lärobok i Sveriges allmänna nu gällande civilrätt, D. 2 (1857), s. 110, där på tal om detta stadgande säges: »Det är just ett sådant rågrannarnes uppgående av rågången, som i 14: 1 JB betecknas med benämningen ägandesyn». Se vidare Kungl. brev 1745 $^{22}/_{4}$ (Jusleen, s. 146) samt Kungl. förordning 1749 $^{1}/_{3}$ (Modée, D. 4, s. 2854). Ang. tillämpning av stadgandet i 12 kap. 7 § JB, se L. F. Rääf: Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergötland, D. 3 (1861), s. 357. — Det i texten anförda citatet är hämtat från Sjögren: Förarbetena, D. 7, s. 105.

framställning i ämnet ledde ävenledes till önskad påföljd, så att en särskild bestämmelse om ägandesyn insattes i 1697 års förslag. Bestämmelsens formulering ändrades sedermera i 1713 års förslag. Efter en kortfattad redogörelse för rågångstvistens förlopp heter det därstädes: »Havin dock först ägandesyn», varvid i marginalen finnes bifogad en upplysning, att detta stadgande insatts »för metodens skull» och emedan det »i lagen förr aktat är». Först i 1723 års förslag möter ungefär samma formulering, som sedan kom att bliva gällande lag. Stadgandet om ägandesyn är i detta sammanhang av intresse, emedan det tillkommit såsom ett slags protest mot de mera moderna strävandena att få detta ålderdomliga institut ersatt med obligatorisk lantmäteriförrättning. Att stadgandet om ägandesyn i trots härav kom att inflyta i 1734 års lag är f. ö. så mycket egendomligare, som redan dessförinnan fanns en legal bestämmelse, som praktiskt taget borde hava gjort berörda stadgande obehövligt, nämligen den förut omtalade p. 9 i 1725 års lantmäteriinstruktion. Det skulle också visa sig, att 1734 års lag på denna punkt ej förmådde hejda rättsutvecklingen. Trots att stadgandet om ägandesyn ej formellt upphävdes, avtog tillämpningen allt mer under 1700-talets lopp, och vid slutet av århundradet befinnes endast någon enstaka gång, att tingsrätten vid rågångstvist hänvisat parter till »sämjesyn».[1]

Den under 1600-talet förekommande speciella domstolsorganisationen för tvister »om ägor och bolstada skäl», undergick en viss förändring genom tillkomsten av 1734 års lag. Den fiktion, som låg däri, att tingsrätten och häradssynerätten, resp. lagmanssynerätten, betraktades såsom tvenne var för sig självständiga domstolar, ehuru utvecklingen ledt därhän, att de hade enahanda sammansättning, kunde sålunda icke på längden upprätthållas. Visserligen kvarstodo ännu vissa reminiscenser från 1600-talsrätten i 1734 års lag, men i det stora hela gav lagen uttryck för en ny uppfattning av syneförfarandets innebörd och väsen. Synen ansågs icke längre — åtminstone ej i de lägre instanserna — vara ett rättegångssätt, som med nödvändighet förutsatte speciella domstolar, utan i stället såsom en förrättning, varigenom den ordinarie domstolen förskaffade sig upplysning i målet. Endast om tvisten ej kunde avgöras på annat sätt, skulle enligt lag tingsrätten döma till härads- resp. lagmanssyn, vilken i så fall skulle förrättas av domstolen själv. I överensstämmelse med äldre rätt skulle emellertid synedomen avsägas å tvisteplatsen i stället för å den vanliga tingsplatsen.[2] Detta sammanhängde tvivelsutan också med förhållandet, att syneförrättningen allt fortfarande ansågs vara slutstenen i den utredning, som målet måste genomgå, innan detsamma kunde avdömas, varför något nytt sammanträde å tingsstället icke syntes vara av nöden. Redan vid början av 1800-talet blev det likväl vanligt, att rätten, om båda parterna förenade sig i en anhållan härom, efter avslutad syneförrättning uppsköt målet att ånyo förekomma å tingsplatsen. Ett dylikt förfarande, som uppenbarligen stod i strid mot gällande lag, hade ursprungligen tillkommit i avsikt att skapa möjlighet för parterna att efter syneförrättningen förebringa ytterligare bevisning. Senare fann även domhavanden samma förfarande med sin fördel förenligt, då han härigenom slapp ifrån besväret att avfatta synedomen på

[1] Se t. ex. M. CALONIUS: Svenska arbeten, utg. av A. J. Arwidsson, D. 1 (1833), s. 259. — Enligt framställningen hos J. C. LINDBLAD: Läran om bevisning inför rätta enligt Sveriges lag (1842), s. 221, synes lantmäteriförrättningen dåmera i praxis helt kommit att ersätta ägandesynen.

[2] Härom heter det i 24 kap. 8 § RB: »När laga syn i jordatvist å landet hållen är, skall dom däröver avsägas, där synt blivit.» Jfr 14 kap. 1 § JB samt 12 kap. 7 § RB.

stället. Som allmän regel kan sägas, att praxis under senare hälften av 1800-talet på denna punkt försatt lagens stadgande ur bruk.

Ett av de moment, som karakteriserade 1600-talets synerätt, var som nämnt, att rågångstvist vid denna domstol anhängiggjordes genom särskild stämning. 1734 års lag nämner intet härom. Den äldre doktrinen har utan vidare antagit, att en sådan stämning allt fortfarande erfordrades vid målets utställande till syn. Detta antagande är emellertid icke riktigt, såsom en senare undersökning av praxis för tiden närmast efter tillkomsten av 1734 års lag givit vid handen.[1]

Ett annat utmärkande drag för synerätten under 1600-talet var, att tredskodom därstädes kunde avgivas vid första rättegångstillfället. Även i detta avseende har 1734 års lag medfört en förändring. Genom 12 kap. 7 § Rättegångsbalken stadgades i stället, att om någon av parterna ej kom tillstädes vid häradssyn å den därför utsatta dagen, skulle domaren uppskjuta syneförrättningen till ett senare tillfälle, »evad laga förfall framtes eller ej». Uteblev däremot någon part vid detta senare tillfälle utan att visa laga förfall, försiggick synen utan hinder därav, varefter dom avkunnades »efter som skälen där prövas kunna». Detta stadgande, som före 1850 även gällde vid lagmanssyn, tillkom förslagsvis i lagkommissionen först under loppet av år 1734. De äldre förslagen till rättegångsbalk hade nämligen bibehållit tredskoförfarandet vid härads- och lagmanssyn.

I äldre tid kunde vidare tingsrättens dom till syn överklagas genom vad, vilket sammanhängde därmed, att rätten genom denna dom ansågs slutligt lämna målet ifrån sig. Då denna möjlighet genom 1734 års lag försvann, utgör detta ett ytterligare stöd för åsikten, att lagstiftaren i häradssyn endast sett en förrättning, företagen av ordinarie domstol. Frågan stod dock fortfarande öppen, huruvida en missnöjd part genom särskilt besvär kunde överklaga ett måls utställande till syn. Härom hava olika meningar yppats inom doktrinen. J. C. Lindblad[2] ansåg sålunda under hänvisning till 16 kap. 6 § Rättegångsbalken, att en part icke kunde förvägras en dylik rätt, medan R. A. Wrede[3] däremot fann att, ehuru lagen i 14 kap. 1 § Jordabalken begagnade uttrycket »döma», rättens beslut om syn ej var någon dom i egentlig bemärkelse och alltså »icke heller underkastat ändringssökande genom rättsmedel». En närmare undersökning på denna punkt utvisar emellertid, att Lindblads uppfattning överensstämde med rättspraxis.[4] Den legala grunden var dock efter 1901 att söka i 16 kap. 12 § Rättegångsbalken.[5]

I anslutning till landslagens bestämmelser hade 1734 års lag stadgat, att alla syner skulle »hållas emellan Valborgs och Allhelgonadag». Endast för den händelse, att antingen vägarnes beskaffenhet förorsakade, att rätten nämnda tid ej kunde förfoga sig till tvisteparken eller samtliga parter därom åsämjdes, fick annan tid tagas i anspråk, under förutsättning att marken då var bar. Detta stadgande mötte emellertid

[1] Se härom närmare J. E. Almquist, a. a., s. 154.

[2] Läran om bevisning inför rätta enligt Sveriges lag (1842), s. 221. — Jfr E. Trygger: Kommentar till lag om ändring i vissa delar av rättegångsbalken d. 14 juni 1901, s. 64.

[3] Grunddragen af bevisrätten enligt gällande lag (1894), s. 52. — Jfr G. Broomé: Allmänna civilprocessen enligt svensk gällande rätt (1890), s. 209.

[4] Se härom närmare J. E. Almquist, a. a., s. 156.

[5] Detta stadgande har följande lydelse: »Menar part, att genom beslut, som av underrätt meddelats, målet onödigt uppehålles, äge han mot det beslut föra särskild talan.»

snart opposition hos allmogen, som ansåg, att synerna under den lagstadgade tiden voro till hinder för skördearbetet. I anledning härav utfärdades den 13 januari 1757 en kunglig förklaring i ämnet av följande innehåll: »Ehuruväl lagen uti 14 kap. 2 § Jordabalken stadgar, det syn bör hållas emellan Valborgs och Allhelgonadag, men om orten är så oläglig, att man på den årstiden dit ej komma kan, eller då parterna därom på alla sidor åsämjas, må syn ske på annan årstid, när bar mark är, så haver dock Kungl. Maj:t i anseende till förekomna skäl uppå riksens ständers underdåniga tillstyrkande i nåder funnit godt ovannämnda lagrum i så måtto förklara, att syner och ägodelningar hädanefter, utan avseende därpå om parterna därom åsämjas eller ej, må förrättas alla tider på året, allenast marken därtill tjänlig finnes». Denna förändring kan också i viss mån sägas innebära ett led i samtidens strävan att inpassa synen såsom ett moment i rättegången.

Enligt 1734 års lag hade missnöjd part rätt att inom åtta dagar vädja mot häradsrättens utslag »under lagman», som i fall av rågångstvist brukade utställa saken till laga syn enligt samma regler, för vilka förut redogjorts i fråga om häradssyn. Mot lagmans synedom tilläts däremot icke något vad, men fick parten i stället inom tre månader efter domens avkunnande hos konungen ansöka om riddaresyn, varvid dock vederbörande var skyldig att ställa borgen för eventuell kostnad och skada. Ansökningen behandlades före 1789 i justitierevisionen, och Kungl. Maj:ts resolution i ärendet undertecknades sedermera av konungen i rådkammaren. Efter 1789 prövades ansökningen i högsta domstolen. Om riddaresyn beviljades, vilket i regel hände, om alla formföreskrifter ordentligt iakttagits, utsåg och förordnade Kungl. Maj:t ordförande och ledamöter i synerätten. Till skillnad från härads- och lagmanssynen var nämligen riddaresynerätten allt fortfarande en specialdomstol. Såsom ordförande fungerade till en början alltid ett riksråd, men efter 1741 anlitades stundom även landshövdingar för dylika uppdrag.[1] Efter riksrådsvärdighetens avskaffande utsågos till ordförande i riddaresynerätten företrädesvis personer tillhörande rangklassen »rikets herrar». Särskilt omkring år 1800 förekommo f. ö. såsom ordförande personer, som innehade rikets högsta värdigheter. Riksdrots, statsråd och justitiekansler omväxlade här med presidenterna i rikets hovrätter. Vad bisittarne beträffar, skulle de enligt lagen bestå av fyra lagfarna och ojäviga män. De hava omväxlande utgjorts av landshövdingar, justitieråd, revisionssekreterare, protokollssekreterare, hovrättsråd, hovrättsassessorer, juris professorer, lagmän, häradshövdingar, borgmästare m. fl. Häradsnämnden, som ansågs vara en del av riddaresynerätten, skulle helst tagas från härad, vilka saknade samband med tvisten. De nämndemän, som hade fungerat vid härads- eller lagmansrätten i samma mål, betraktades nämligen såsom jäviga.

På den av ordföranden utsatta tiden och orten (= tvisteplatsen) inställde sig parterna inför riddaresynerätten. Domstolsförfarandet inleddes med skriftväxling, varvid sökanden ingav sin libell och svaranden därefter sin exceptio, allt med iakttagande av de i 14 kap. Rättegångsbalken omförmälda bestämmelserna. Vid riddaresynerätten fick således endast en skrift inlämnas från vardera sidan, om saken ej var av särdeles stor vikt. Efter skriftväxlingen följde vanligen muntlig rättegång mellan parterna, men sedan dessa förklarat sig icke hava något vidare att tillägga i målet,

[1] Jfr 1741 års kungliga förklaring (Modée, D. 3, s. 1777).

bestämde ordföranden tiden för själva syneförrättningen. Denna, som företogs av hela riddaresynerätten i närvaro av parterna, brukade taga minst en dag i anspråk, varefter domen vanligen omedelbart avkunnades i något hus invid tvisteplatsen. Även under ifrågavarande period hade riddaresynerättens ledamöter vid detta tillfälle hattarne på sig såsom ett uttryck för konungens höghet.

Genom 1849 års kungliga förordning avskaffades såväl lagmans- som riddaresynerätten. Som en följd härav tilläts från och med 1850 missnöjd part att överklaga häradsrättens dom i hovrätt jämväl vid rågångstvist. Om hovrätten i sådant fall fann ny syn nödig, vilket alltid borde ske, så snart på grund av intyg eller eljest riktigheten av häradsrättens iakttagelse med skäl syntes vara ifrågasatt, skulle jämlikt 14 kap. 3 § Jordabalken — enligt den lydelse lagrummet erhållit genom 1849 års kungliga förordning — synen hållas icke av hovrätten utan genom en synenämnd, bestående av en ledamot i hovrätten med biträde av två underdomare i orten. De utsända personerna fingo ej döma å hovrättens vägnar, utan endast avfatta sin iakttagelse i ett syneinstrument, som sedermera skulle ingivas till hovrätten. Synenämndens iakttagelse betraktades nämligen såsom vore den gjord av hovrätten själv. Någon motbevisning gentemot syneinstrumentets riktighet fick m. a. o. ej förekomma vid hovrättens behandling av målet. Ehuru synenämndens huvudsakliga funktion var att förrätta syn på stället, medgavs nämnden dock rätt att i sammanhang därmed upptaga vittnesbevis. Varje självständig prövning var å andra sidan helt undandragen den delegerade hovrättssynen. Den fick ej ens avgöra, huruvida vittnesjäv förelåg.

Överklagades målet hos Kungl. Maj:t, och högsta domstolen prövade ytterligare syn nödig, skulle densamma förrättas av en synenämnd, bestående av en ledamot i högsta domstolen likaledes med biträde av två underdomare. I övrigt gällde om detta rättegångsförfarande i tillämpliga delar vad som förut anförts beträffande den delegerade hovrättssynen.

Om hovrätten eller högsta domstolen ansåg syn böra företagas och sådan befanns icke förut hava förrättats av vederbörande underrätt, kunde enligt lagen ett särskilt förfarande tillämpas, nämligen att återförvisa målet till underrätten i och för syns verkställande. I detta fall kom underrätten i sin tur att fungera närmast i egenskap av synenämnd, eftersom målet omedelbart efter syneförrättningen ånyo skulle upptagas i den högre instansen till slutlig prövning.

I praxis kom 1849 års kungliga förordning i stort sett att spela rollen av en lag på papperet. Detta berodde delvis på den nedgörande kritik, som redan från första stund mötte densamma bl. a. från den äldre lagberedningens sida. Kritiken var speciellt riktad mot den delegerade hovrättssynen, som förklarades vara principiellt olämplig, enär lagberedningen ansåg »varje sak för vinnande av kännedom, varom syn vore av nöden, kunna bäst bedömas av dem, som själva syneförrättningen övervarit». Dessa synpunkter upprepades och utvecklades än ytterligare av den år 1875 tillsatta nya lagberedningen. Under sådana förhållanden underläto överrätterna att tillämpa det nya stadgandet i 14 kap. 3 § Jordabalken och begagnade sig i stället av den möjlighet till återförvisning av målet, som i allmänhet medgavs för det fall, att ett mål ej befanns vara vederbörligen utredt. Ett uttalande av nya lagberedningen år 1889 visar också, att nyssnämnda förfaringssätt då ansetts såsom gällande rätt jämväl vid rågångs-

tvister. I motiven till beredningens förslag till lag ang. bevisning inför rätta heter det nämligen: »Det torde knappt behöva anmärkas, att det i varje fall står såväl överrätt som konungen öppet att i sammanhang med beslut om syn återförvisa målet till underrätt och sålunda bringa saken i hela dess vidd under dess prövning.» Genom detta uttalande uppdrogos också riktlinjerna för den kommande utvecklingen. Om underrätten på grundval av den nya utredningen i målet ej fann något skäl, som föranledde ändring av det slutliga utslaget, stod det i varje fall den missnöjda parten fritt att på nytt överklaga detsamma. Hovrätten hade under sådana omständigheter att taga hänsyn jämväl till det nya material, som tillkommit genom underrättens förnyade utredning, och torde i de flesta fall med stöd härav hava kunnat avgöra målet, utan att något ytterligare syneförfarande behöft äga rum. Intet hindrade heller, att hovrätten från början påfordrade nytt upptagande vid underrätten av bevismaterial utan att återförvisa själva målet. Motsvarande bestämmelser gällde i tillämpliga delar även för högsta domstolen.

Genom 1926 års lag om delning av jord å landet, vilken lag trädt i kraft den 1 januari 1928, har domstolsorganisationen ånyo undergått en genomgripande omvandling, för såvidt rågångstvisterna angår. I stället för häradsrätten har nämligen ägodelningsrätten inträdt som exklusivt forum för dessa tvister. Ägodelningsrätten, vars jurisdiktionsområde sammanfaller med domsagan, består av en ägodelningsdomare — i regel häradshövdingen — såsom ordförande samt tre för sex år i sänder särskilt utsedda ägodelningsnämndemän. Rågångstvister anhängiggöras antingen genom besvär eller genom vanlig stämning, beroende på huruvida förrättningen skett i sammanhang med laga skifte eller ej. Talan mot ägodelningsrättens beslut skall fullföljas hos konungen, alltså med förbigående av hovrättsinstansen. Besvärshandlingarne skola efter vederbörlig kommunikation med motparten genom ägodelningsdomarens försorg insändas till nedre justitierevisionen.

De kortfattade bestämmelserna i 1725 års lantmäteriinstruktion rörande lantmätarnes eventuella medverkan vid bestämmande av rågång voro icke ägnade att på längden tillfredsställa lantmäterimyndigheten. Det från 1600-talet ärvda kravet på obligatoriskt förordnande av lantmätare såsom biträde vid samtliga rågångstvister i alla instanser hade sålunda icke blivit förverkligat. År 1743 utgick från lantmäterikontoret ett förslag, som bl. a. gick ut på att häradssyn ej borde företagas, förrän karta i vederbörlig ordning upprättats över tvisteparken.[1] Sedan förslaget behandlats av olika myndigheter, enade man sig slutligen om följande kompromiss, vilken kom att ingå som § 3 i Kungl. Maj:ts förordning den 1 mars 1749 ang. lantmätare och deras förrättningar:[2] »Ytterligare finna Vi nödigt vara, att innan någon häradssyn över tvistiga ägor och rågångar byar emellan företages, bör lantmätaren avmäta tvistelinjerna och däröver upprätta behörig karta, så framt icke bägge parterna åstunda eller häradshövdingen ljusligen finna kan, det häradssyn utan en sådan förut skedd avmätning, kan försiggå.» I sin slutliga formulering kom alltså bestämmelsen att föga skilja sig från den praxis, som tidigare varit gällande.

I 1766 års förnyade lantmäteriförordning, § 17, och i 1783 års förordning om lant-

[1] Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1743 $^{16}/_{3}$ (fol. 2).

[2] Tryckt bl. a. hos Modée och Modeer.

mäteriet i riket tillkommo utförligare föreskrifter rörande lantmätarens medverkan vid rågångstvist. Om lantmätaren sålunda ej kunde åstadkomma förlikning mellan rågrannarne, stadgades i sistnämnda förordnings 62 §[1], att han i närvaro av dessa skulle uppgå och avmäta pretentionslinjerna å ömse sidor. Kopia av karta över tvisteplatsen jämte utdrag av det vid förrättningen förda protokollet skulle därefter skyndsamt tillställas de tvistande, som sedan vid domstol hade att vidare utveckla sina olika ståndpunkter. Förutsättning härför var dock, att käranden instämde rågrannarne redan till nästföljande ting. Underlåtelse härutinnan medförde nämligen för käranden talans förlust. För den händelse målet anhängiggjordes vid domstol, var lantmätaren dessutom pliktig att i god tid till rätten inkomma med särskilt yttrande över tvistens beskaffenhet. Om däremot parterna i godo förenade sig om det tvistiga, borde lantmätaren upphugga och med laggiltiga rå och rör utmärka den överenskomna skillnadslinjen, varefter karta och beskrivning skulle i och för fastställelse ingivas till rätten. Lantmätaren var i samband härmed skyldig att en månad före det ting, då kartan och beskrivningen skulle fastställas, låta kungöra från predikstolen i vederbörande socken detta förhållande jämte underrättelsen, att den, vilken hade något att påminna i saken, skulle å första tingsdagen infinna sig vid rätten. Om vid ärendets handläggning inför rätta ingen kom tillstädes eller i övrigt intet laga hinder mötte, borde kartan och den uppgångna skillnaden med sina rösen och andra märken genast fastställas av domstolen.

Under 1800-talets lopp gick utvecklingen därhän, att frågan om rågångsbestämningen ur legislativ synpunkt i första rummet kom att sammankopplas med skiftesväsendet. En av förutsättningarne för skiftets verkställande var ju som bekant, att gränserna kring skifteslagets ägor voro ostridiga. Denna princip hade i viss mån framträdt redan under storskiftets tid. Så föreskrevs i 1762 års förnyade stadga om storskiftsdelning, § 11, att, då byar tvistade om någon del av åker och äng, med skifte borde anstå, tills saken bleve lagligen avgjord, så framt byamännen ej funno den tvistiga delen vara så ringa, att skiftet i allt det övriga ändå kunde äga rum. Förvärvades sedermera något ytterligare område genom rågångstvistens avgörande, kunde detta i så fall fördelas mellan byamännen vid ett senare tillfälle. Var däremot tvisteparken belägen i skog eller utmark, förordnades genom 1762 års stadga uttryckligen, att en dylik brist ej fick hindra ifrågavarande byar »att var för sig lägga sina inägor i storskiften». Då enskiftet sedermera vid 1800-talets början i vissa landsdelar kom att ersätta storskiftet, tillämpades med avseende å rågångarne huvudsakligen gällande bestämmelser i 1783 års lantmäteriförordning. Först genom 1827 års skiftesstadga införlivades föreskrifterna om rågångsbestämningen definitivt med skifteslagstiftningen, ehuru det samtidigt framhölls, att samma regler även kunde komma till användning utan sammanhang med skifte. Anledningen till åtgärden var givetvis den, att man alltmer kommit till insikt om rågångsfrågans eminenta betydelse såsom en nödvändig förutsättning för laga skifte. Denna princip skärptes än ytterligare i 1866 års skiftesstadga, i det att vederbörande domstol här uttryckligen ålades före fastställelse tillse, att skiftet var »lagligen beskaffat», d. v. s. bland annat, att rågångs-

[1] Detta stadgande utgör endast ett närmare utvecklande av samma principer, som tidigare kommit till uttryck i 1762 års förordning, varför en redogörelse för de tidigare bestämmelserna här ej synes vara av nöden.

frågan verkligen blivit handlagd enligt stadgans föreskrifter.[1] En annan sak är, att myndigheterna i praxis ofta underläto att till alla delar ställa sig denna viktiga regel till efterrättelse.[2]

Föreskrifterna om rågångsbestämningen i 1827 och 1866 årens skiftesstadgor (kap. 5) voro i sak överensstämmande, från år 1832 även i formellt hänseende.[3] De båda författningarne skilde mellan tre olika fall,[4] vilka kunde förekomma såväl vid skifte som utan samband därmed. 1) Var rågång förut icke fastställd, skulle lantmätaren på övligt sätt uppgå skiljelinjerna, avfatta alla godkända eller stridiga skiljemärken å karta samt i protokoll upptaga de skäl, som å ömse sidor kunde anföras av tvistande parter. Sedan lantmätaren vidare sökt bilägga tvisten genom förlikning och detta misslyckats, borde han inom 14 dagar, räknat från sista sammanträdesdagen, utlämna kartan jämte protokollet över förrättningen till de tvistande. Därefter ankom det på parterna att instämma saken inför rätta, utan att därvid någon viss tid för talans anhängiggörande fanns föreskriven. Vid stämning var det tillräckligt, att en av rågrannarne uppträdde såsom kärande, ty saken prövades likväl med hänsyn till samtliga delägare. 2) Var däremot rågången fastställd eller eljest behörigen bestämd, men osäkerhet rådde beträffande dess rätta sträckning, skulle lantmätaren söka uppgå rågången efter de märken, som redan förut voro stadfästa eller å ömse sidor godkändes. Sedan skulle lantmätaren utlämna protokollet över förrättningen jämte karta till rågrannarne. Klandrades icke förrättningen inom viss tid, skulle lantmätaren ingiva nyssnämnda handlingar till rätten, som hade att teckna bevis därå, att rågångsutstakningen vunnit laga kraft. 3) Det tredje fallet slutligen berörde förfarandet, då rågrannarne förenat sig om förut icke fastställd eller eljest icke behörigen bestämd rågång. Lantmätaren skulle då ingiva förlikningsinstrumentet till vederbörande domstol, som hade att intaga detsamma i sitt protokoll till framtida säkerhet. Någon inskränkning i fråga om parternas rätt att förena sig om vilken sträckning som helst fanns ej föreskriven.

1926 års lag om delning av jord å landet har i stort sett upptagit skiftesstadgornas bestämmelser rörande rågång, men har dessutom bifogat flera viktiga regler. Då det numera anses vara av största vikt, att vitsord kan tillkomma de vid fastställt skifte följda rågångarne, och detta mål ej kan med säkerhet uppnås utan att fullständig rågångsförrättning vid varje skifte anställes, har lagen i 7 kap. uttryckligen stadgat, att för bestämmande av rågångarne kring sk fteslagets ägor skall sammanträde hållas med rågrannarne å ömse sidor. Har därvid kungörelse och kallelse försiggått i vederbörlig ordning, skall förrättningen verkställas utan hinder av sakägares utevaro. 1926 års lag har också utsträckt den rätt till förening, som lantmätaren enligt skiftesstadgorna hade att söka åvägabringa mellan rågrannarne rörande rågångens rätta sträckning. En dylik förening får sålunda numera ske jämväl med avseende å fastställd eller eljest behörigen bestämd rågång — i detta fall dock endast inom ett område, som begränsas av de å kartan utmärkta olika rågångssträckningarne.

[1] Skifteslagstiftningskommitténs betänkande (1911), s. 212.

[2] Lagberedningens förslag till jordabalk, D. 3 (1909), s. 123.

[3] Ang. innebörden av 1832 års lagändring se Skifteslagstiftningskommissionens betänkande (1918), s. 228—29.

[4] Se härom närmare E. J. Schütz: Om skifte af jord i Sverige (1890), s. 193—200, där även olika prejudikat i ämnet finnas anförda.

»Sedan rågången blivit slutligen bestämd», heter det vidare i den nya jorddelningslagen, »skall lantmätaren å marken utmärka samma rågång på tydligt och varaktigt sätt». Samtidigt upphävdes det gamla stadgandet i 13 kap. 1 § Jordabalken, att det uteslutande ankom på häradshövdingen med några av nämnden att »bolstada rå upptaga eller nedersätta». Sannolikt hade dock detta stadgande kommit helt ur bruk redan till följd av 1766 års lantmäteriförordning, som uttryckligen givit lantmätarne tillstånd att utmärka ägogränser med rå och rör.[1]

Beträffande råmärkens beskaffenhet och den metod, som borde följas vid deras nedsättande, hade 1734 års lag meddelat särskilda bestämmelser i Jordabalkens 12 kap. 1—2 §§. Dessa skäligen kortfattade föreskrifter,[2] vilka med tiden blivit alltmer onöjaktiga på grund av deras ålderdomliga karaktär, upphörde emellertid att gälla först från och med den 1 januari 1921. I deras ställe har trädt en på grundval av lantmäteristyrelsens förslag utarbetad s. k. mätningsförordning av den 17 december 1920 (S. F. S. n:o 850), vars sjätte kapitel innehåller fullt moderna regler »om utstakning och utmärkande av ägogräns».

[1] Jfr Schütz, a. a., s. 50, samt Lagberedningens förslag till jordabalk, D. 3 (1909), s. 119.

[2] De hade följande lydelse:

»1 §. Rå och rör byar emellan skola läggas med fem stenar, fyra utan och en hjärtesten midt uti; den bör vara halvannan aln ovan jord och en aln i jord, de andra tre kvarter, alla med sten under och kring skolade. De böra ock vara mer än mansbörda och med sina kanter visa strecket, dädan rågången kommer och dit han gå skall. Ej må rågång skjuta in på hjärtestenen genom öppen gavel utan på dess kant över en av de stenar, som utom ligga, dädan stavleden kommer. Under hjärtestenen lägges en stadig häll, däri hugges samma väderstreck, som hjärtestenen visar, antingen leden går rätt fram eller i knä. Finnes ej häll, då må stenbro i stället läggas, som rätta leden visar. Är marken sidländ, då lägges stenhäll på lave av trä. Sättes rör på berg, varde väderstrecket däri hugget.

2 §. Stöta flera byars ägor samman och stanna på ett rör, varde hjärtestenen med sina kanter därefter rättad, så att var kant svarar emot sin bolstad. Vid vart femstenarör bör en utliggare sättas strax därhos, där leden går ut, och högst tio alnar därifrån, och därefter visare eller ledare till nästa femstenarör; var visare ej längre från annan, än rop dem emellan höres.»

II. ADMINISTRATIVA GRÄNSER[1]

I ÄLDRE TID befattade sig lagstiftarne med administrativa gränser endast i den mån de ansågos kunna bliva föremål för privat tvist mellan olika menigheter. Landslagen upptog för sin del endast ett stadgande rörande dylika gränser, nämligen för den händelse att tvist uppstått rörande härads- eller landsallmänningars rätta omfattning. En sådan tvist skulle avgöras av synenämnd, som hämtats från andra härad resp. landskap än dem, mellan vilka tvisten rådde. Samma regel kom dock i praxis att analogivis tillämpas även för det fall, att rågångstvist uppstått mellan tvenne byar, som voro belägna inom olika tingslag. I och med att synenämnden småningom utvecklades till synerätt, ansågos emellertid landslagens bestämmelser i ämnet vara alltför knapphändiga för att tjäna vederbörande till någon verklig ledning. Bl. a. saknades legala föreskrifter om vem som hade att utse såväl domare som synenämnd. Under 1600-talet sökte man därför i praxis utforma nya regler, som skulle ersätta de gamla. Om ett tingslag bestod av flera härad, vilka tvistade om gränsen, mötte detta förhållande ingen svårighet ur rättstillämpningens synpunkt, ty den ordinarie tingsrätten ansågs i detta fall vara behörigt forum på samma sätt som vid vanliga rågångstvister inom tingslaget.[2] Detsamma gällde även beträffande sockengränser samt vid tvist om gräns mellan stad och landsbygd. Först då den omtvistade gränsen sammanföll med tingslagets gräns, blev forumfrågan problematisk. Till en början försökte man lösa spörsmålet genom att låta båda de i saken intresserade tingsrätterna sammanträda i avsikt att få till stånd en gemensam överenskommelse om gränsens sträckning. Även om tingsrätterna lyckades ena sig härom, var det dock därmed icke sagt, att parterna — särskilt om privat rågångstvist samtidigt förelåg — ville åtnöjas med en dylik dom. Den missnöjde parten fick därför rätt att överklaga densamma hos lagmannen.[3] Om däremot tingsrätterna i nyssnämnda fall icke kunde träffa någon överenskommelse, vilket torde hava varit vanligast förekommande, anmäldes förhållandet hos lagmannen, landshövdingen eller hovrätten, vilka myndigheter var för sig brukade medverka vid anskaffandet av en opartisk domare, som med uthäradsnämnd fick i uppdrag att avgöra tvisten. Uthäradssynerättens dom kunde överklagas genom vad till lagmansrätt.

Om den omtvistade gränsen sammanföll med landskaps- eller länsgräns, förfor man i tillämpliga delar på enahanda sätt, i det att lagmännen på ömse sidor om gränsen fingo söka träffa förlikning i tvisten. Mot slutet av 1600-talet blev det emellertid

[1] Nedanstående redogörelse är, för så vidt särskild hänvisning till annat källmaterial ej skett, utarbetad på grundval av min avhandling: Det processuella förfarandet vid ägotvist (1923).

[2] Själva synerätten måste dock bestå av opartisk uthäradsnämnd.

[3] SJÖGREN: Förarbetena, D. 7, s. 226. Jfr Ölme härads dombok 1629—50, utg. av A. E. LÖF 1921, s. 54.

brukligt, att saken anmäldes hos Kungl. Maj:t, som i mån av behov tillsatte en kommissorialrätt med uppdrag att fastställa gränsen. Såsom ordförande fungerade därvid vanligen en häradshövding eller hovrättsassessor och såsom bisittare tolv ojäviga nämndemän. Åtminstone efter 1688 var det regel, att tvenne lantmätare, en från vartdera länet, förordnades dels att kartlägga den tvistiga delen av gränsen med utsättande av de olika pretentionslinjerna, dels att närvara vid kommissorialrättens förhandlingar egenskap av sakkunniga.[1] Ännu på 1720-talet var dock praxis rörande kommissorialrätters tillsättande i dylika fall icke fullt bestämd, vilket framgår av den behandling, som kom gränstvisten mellan Stora Kopparbergs län och Hälsingland (Gävleborgs län) till del. Landshövdingen i det förra länet, friherre P. Danckwardt, hade nämligen hos Kungl. Maj:t anmält, hurusom »från långliga tider tillbaka» stridigheter och våldshandlingar förekommit mellan invånarne å ömse sidor om länsgränsen gentemot Hälsingland. I anledning härav förordnade Kungl. Maj:t den 19 juli 1726, att lagmännen å bägge sidor skulle med vederbörande lantmätare och uthäradsnämnder rannsaka och avdöma ifrågavarande landsskillnad samt därefter låta utmärka densamma med laga rå och rör. Landshövdingen i Gävle, friherre Magnus Palmqvist, gjorde emellertid i skrivelse till Kungl. Maj:t den 15 juli 1727 gällande sina tvivel om att de båda lagmännen i förening skulle kunna uppnå något resultat. Det vore därför bättre, ansåg landshövdingen, att genast överlämna uppdraget åt en opartisk lagman. Häradshövdingarne i orten borde vid rannsakningen representera landskapen, »eftersom av några enfaldiga på skogarne intill gränsen boende torpare och finnar icke lärer kunna fordras, att de för hela landet och dess gränser i slikt fall skola kunna tala och svara». Palmqvists förslag remitterades till kammar- och bergskollegium, vilka myndigheter den 5 december s. å. i ett gemensamt utlåtande tillstyrkte detsamma. Den 15 mars 1728 bifölls förslaget jämväl av Kungl. Maj:t, som härigenom kom att underkänna sitt tidigare avgörande i ärendet.[2]

Först genom 1734 års lag fick praxis en fast grund att bygga på. I 14 kap. 5 § Jordabalken heter det som följer: »Är tvist härader emellan, söke de hovrätten om uthärads domare och nämnd. Är den emellan län eller landskap, give befallningshavande det konungen tillkänna, som förordnar den däröver döma må.» Liksom tidigare i motsvarande fall gällt, kom detta stadgande att reglera ej endast verkliga privata gränstvister mellan härad, landskap eller län, utan även rågångstvister mellan fastigheter, belägna inom olika jurisdiktions- eller förvaltningsområden.

Vad själva huvudfallet beträffar, är därom ej mycket att säga. Visserligen hade gränstvister mellan olika menigheter i äldre tid ofta förekommit, men efter tillkomsten av 1734 års lag blevo de alltmera sällsynta. Anledningen härtill var, att fallet med nödvändighet förutsatte tillvaron av allmänningar å ömse sidor om den omtvistade gränsen. Under andra omständigheter kunde nämligen verklig gränstvist mellan menigheterna såsom sådana näppeligen uppkomma. Genom allmänningsjordens

[1] Se t. ex. Kommissorialrättens protokoll och handlingar (RA) rör. gränsen 1) mellan Stora Kopparbergs län samt Närke-Värmland, tillsatt 1692 $^{28}/_{11}$; 2) mellan Torstuna härad i Västmanland samt Hagunda och Lagunda härad i Uppland, tillsatt 1693 $^{10}/_{7}$; 3) mellan Västmanlands, Närke-Värmlands och Stora Kopparbergs län, tillsatt 1694 $^{17}/_{3}$; 4) mellan Torsåkers socken i Gästrikland och Husby socken i Stora Kopparbergs län, tillsatt 1694 $^{24}/_{11}$.

[2] Rågångshandlingar ang. gränser mellan län (Topographica, RA).

gradvisa minskning under 1700- och 1800-talen reducerades fallets förekomst i praktiken hastigt nog till ett minimum.

Det andra fallet eller rågångstvist mellan fastigheter, belägna inom olika jurisdiktions- eller förvaltningsområden, blev i stället så mycket livskraftigare. Om vid dylik tvist rätten fann, att rågången sammanföll med tingslagets gräns, brukade rätten ex officio förklara sig obehörig att upptaga målet till prövning. För käranden återstod då intet annat, om han ville fullfölja sin talan, än att hos vederbörande hovrätt göra anhållan om uthärads domare och nämnd, vilka såsom särskild synerätt närmast hade att uppgå häradsgränsen.[1]

Om tvist förelåg mellan fastigheter, belägna jämväl inom olika län,[2] ägde ett analogt förfaringssätt rum, förutom att synerätten vid sådan händelse förordnades av Kungl. Maj:t på begäran av vederbörande befallningshavande. Även i annat avseende fanns emellertid en formell skillnad. Den särskilda synerätt, som fått i uppdrag att uppgå häradsgräns, brukade nämligen i regel erhålla bemyndigande att upptaga och avdöma jämväl rågångstvisterna mellan de enskilda fastigheternas ägare, under det att länegränsesynerättens dom i allmänhet endast avsåg att reglera själva länsskillnaden. Denna inskränkning i länegränsesynerättens befogenhet framgår uttryckligen i de kungliga brev, genom vilka samma synerätt för varje fall konstituerades. Rågångstvisten hänvisades samtidigt till vederbörande häradsrätt, sedan forumfrågan bestämts genom länegränsesynerättens utslag. Om emellertid länsgränsen på samma gång ostridigt utgjorde bygräns, blev genom länsgränsens fastställelse också all fråga om rågångens sträckning byarne emellan avgjord. Någon hänvisning att utföra rågångstvisten vid vederbörande häradsrätt var därför under angivna förutsättning så mycket mera överflödig, som var och en nogsamt visste, att häradsrätten ej kunde göra annat än förklara den av länegränsesynerätten fastställda länsgränsen såsom rätt rågång mellan de tvistande byalagen. För att i dylik rättegång vinna rättelse måste den tappande parten tydligen överklaga länegränsesynerättens utslag, innan det hunnit vinna laga kraft. Nu anförda synpunkter hava otaliga gånger gjorts gällande av missnöjda parter i hithörande mål. Myndigheterna hava visat sig ömsom avvisande, ömsom tillmötesgående. Någon fast praxis saknas i varje fall under hela 1700-talet. Följande rättsfall äro ägnade att belysa frågan ur olika synpunkter.

En länegränsesynerätt hade den 20 augusti 1760 fastställt länsgränsen mellan Tavastehus' och Björneborgs län på sådant sätt, att tvisteparken förklarats ligga inom det senare länet, varefter de enskilda rättsägarne anbefallts att vid vederbörande häradsrätt inom samma län anhängiggöra dem emellan förevarande rågångstvist. I trots härav anmälde rättsägarne missnöje med länegränsesynerättens utslag, vilket de ansågo vara avgörande även för rågångstvisten dem emellan, enär länsgränsen samtidigt utgjorde bygräns. Länegränsesynerätten förklarade då vidare, att det kungliga brev, varigenom domstolen konstituerats, icke gav anledning till antagande,

[1] Se L. TENGWALL: Twistemåls lagfarenheten (1802), s. 334, och F. SCHREVELIUS: Lärobok i civilprocess (1853), s. 74.

[2] Samma regler gällde även för det fall, att fastigheterna voro belägna inom olika landskap ehuru inom samma län, ett förhållande, som särskilt i Norrland ej sällan förekom. Kommissorialrätten gick då av naturliga skäl ej under namn av länegränsesynerätt, utan kallades istället landsskillnadskommission, uthäradssynerätt m. m. dylikt.

att någon ändring kunde sökas i det nu avkunnade utslaget, varför rätten ej ansåg sig kunna lämna bifall till dylik ansökan, såvida icke »K. Bfhde skulle finna sig äga skäl därom hos Kungl. Maj:t i underdånighet något anmäla, vilket dock jäml kt 30 kap. 9 § Rättegångsbalken skulle ske inom fyra månader».[1] — En annan länegränsesynerätt, som den 16 september 1761 förordnats att fastställa samma länsgräns, ehuru på en annan sträcka därav, fastställde emellertid genom utslag den 24 september 1764 en viss rågång såsom »riktigt läns- och byaråparterna emellan», emedan det vid målets utredning befunnits, att länsgränsen jämväl utgjorde bygräns mellan de tvistande byalagen. Då parterna därvid förklarade sig ämna söka ändring i länegränsesynerättens utslag, underrättades de om att den missnöjde ägde att jämlikt 25 kap. 10 § Rättegångsbalken inom 90 dagar hos Kungl. Maj:t i underdånighet söka riddaresyn, varom krono- och länsfullmäktige hade att hos K. Bfhde göra anmälan.[2]

Ett tredje rättsfall visar, att även Kungl. Maj:t kände sig tveksam rörande frågan om riddaresynerättens användbarhet i dylika fall. En länegränsesynerätt hade i juli 1753 fastställt gränsen mellan Västmanlands län och Gästrikland, varigenom en skogstrakt, som tidigare ansetts höra till Nora allmänning och socken, förklarats ligga inom det senare landskapet. Sala silververk, som i denna skogstrakt såg »sin endaste tillgång på storvirke och timmer till verkets oundgängliga behov», ansökte fördenskull om ändring i utslaget genom riddaresyn. Ansökan avslogs emellertid av Kungl. Maj:t den 18 juni 1755 dels på grund av formella skäl, dels emedan det icke visats, »att någon rättighet till nyttjande av Nora allmänning blivit frändömd Sala silververk». Tvärtom fann Kungl. Maj:t, att länegränsesynerätten »förklarat vars och ens urgamla hävder och skattlagda ägor vara deras rätta ägare och innehavare förbehållna». Silververket lät sig dock ej nöja härmed, utan ingav en ny ansökan i ämnet till Kungl. Maj:t. Häri anfördes, att länegränsesynerätten ej i sitt utslag uttalat något direkt om nyttjanderätten till ifrågavarande skogstrakt, varför silververket numera måste sväva i ovisshet om, huruvida densamma »under namn av Nora allmänning eller annan kronans enskilda egendom komma kan och följaktligen vara Sala bergslag tillhörig». Det skulle sålunda kunna tänkas, att länegränsesynerättens utslag medförde »den eftertänkliga verkan, att angränsande jordägare i Gästrikland hade därav anledning att få med deras ägor gå till den således utsatta skillnaden länen emellan». Kungl. Maj:t lät sig denna gång påverkas av de anförda skälen och beviljade ansökan om riddaresyn den 3 juni 1756.[3]

De olika förfaringssätt, som vederbörande tillämpat under loppet av några få år, framkallade emellertid behovet av legala föreskrifter i ämnet. Lagkommissionens yttrande inhämtades, och på grundval härav utfärdade Kungl. Maj:t den 15 juli 1766 ett cirkulär »angående varest ändring må sökas uti en länegränsesynerätts dom rörande ägoskillnad emellan byar, vilka äro uti särskilda län belägna» (årstrycket).

[1] Länegränsesynerättens protokoll och dom 1760 $^{20}/_{8}$ (RA). — RB 30:9 var i hithörande delar av följande lydelse: »I de saker, som i Svea hovrätt dömda äro, skola parterna ställa sig hos konungen in före klockan tolv två månader därefter; från Göta hovrätt tre månader; ifrån hovrätten i Finland fyra månader: var månad till trettio dagar räknad och ej den dag, då domen föll. Faller den tid å helgdag, gånge därom, som i 25 kap. 23 § sagt är.» Synerätten jämställde sig här tydligen i instansavseende med hovrätt.

[2] Ang. detta rättsfall se närmare Skifteslagstiftningskommissionens betänkande 1918, s. 398—404.

[3] Rågångshandlingar ang. gränser mellan län (Topographica, RA). Jfr Justitierevisionens registratur (RA) 1756 $^{3}/_{6}$.

Kungl. Maj:t fann däri till en början utredt, att en länegränsesynerätt närmast vore att jämställa med lagmanssynerätt, varav följde, att ordinarie rättsmedel ej heller mot den förstnämnda synerättens dom fick användas, utan borde principiellt en missnöjd part rätteligen söka riddaresyn. »Dock likväl», fortsatte Kungl. Maj:t, »alldenstund det ofta förefaller, att av de privata parter, som tvista om ägoskillnad byar emellan, å ena sidan påstås, att läneskillnaden bör vara grund till ägoskillnad dem emellan, och å andra sidan åter, att den byns ägor sträcka sig över länsgränsen m. m., och det för dessa parter vore icke allenast en stor last och kostnad att söka riddaresyn, utan ock de kunde taga sig anledning till klagan däröver, att dem ej vore efterlåtet först begära häradssyn, som haver den minsta kostnad med sig, och att de således icke njuta alla de förmåner och den rättegång, som lagen i dessa fall föreskriver; fördenskull finner Kungl. Maj:t i nåder godt, att länegränsesynerätt endast har att befatta sig med tvisten om skillnaden länen emellan, varvid dock alla de, som med sina ägor stöta till samma länsgräns, böra höras och om själva läneskillnaden giva all möjlig upplysning, jämte dem, som av Kungl. Maj:ts befallningshavande i bägge länen varda förordnade att därvid vara tillstädes, och varöver synerätten sedan sin dom avsäger. Och då länegränseskillnaden således blivit avgjord, böra de tvister, som byar emellan antingen förut uppkommit eller sig då yppa kunde, förvisas till vederbörande häradsrätter att därmed efter lag förfara, så framt parterna själva, sedan läneskillnaden blivit fastställd, icke sig emellan annorledes åsämjas.»

Betydelsen av 1766 års cirkulär synes hava varit skäligen ringa. Av innehållet framgår, att det närmast formulerats med hänsyn till parternas intressen, för att byalagen icke, blott till följd av att deras rågång ansågs sammanfalla med en länsgräns, skulle förlora möjligheten att liksom vid övriga rågångstvister kunna få sin sak prövad i trenne instanser. Men samtidigt hade Kungl. Maj:t visat sig alldeles oförstående för det egentliga problemet, nämligen hur det skulle förfaras, för den händelse att länsgränsen på samma gång ostridigt utgjorde bygräns. Följden härav blev också, att tvekan och ovisshet allt fortfarande gjorde sig gällande hos myndigheterna. Följande rättsfall äro belysande för den ståndpunkt, praxis i detta hänseende intog efter tillkomsten av 1766 års cirkulär.

En länegränsesynerätt hade den 5 november 1783 fastställt gränsen mellan Kronobergs och Blekinge län. Den 14 januari 1784 anmälde K. Bfhde i det förra länet, att genom denna fastställelse vissa enskilda rättsägare förlorat ej mindre än 569 tunnland jord, vilka förklarats tillhöra Blekinge län. Under vanliga omständigheter kunde väl tänkas, att ifrågavarande rättsägare genom urminnes hävd förvärvat jord på andra sidan om länsgränsen, varför länegränsesynerättens utslag ej med nödvändighet behövde inverka på frågan om den privata jordäganderätten, men i detta fall hade länsgränsen tidigare varit riksgräns, varav följde, »att den gräns, som för länen utstakas, även bliver en naturlig skillnad mellan byägorna i bägge länen . . ., och förty kunna dessa olyckliga gränsbor aldrig få (be)gagna lagens stadgande uti 12 kap. 5 § Jordabalken, om de än med de uppenbaraste skäl förmådde visa, det deras byavälde borde sig sträcka efter de av dem uppgivna märken». I anledning härav anhöll K. Bfhde i underdånighet om riddaresyn, och detta så mycket hellre, som länegränsesynerättens utslag syntes vila på tvivelaktig rättsgrund. Ansökan behandlades den 11 april 1785 i justitierevisionen och avslogs sedermera av Kungl. Maj:t den 26 i

samma månad med stöd av den princip, som kommit till uttryck i 1766 års cirkulär.[1]

Några år senare blev emellertid utgången en annan i ett liknande mål. Vid 1787 års vinterting med Folkare härad hade flera olika bya'ag i Folkärna socken instämt Bårs jordägare i Möklinta socken med yrkande att få rågången mellan deras ägor lagligen fastställd. Häradsrätten förklarade emellertid den 3 november s. å., att, då denna rågångstvist rörde skillnaden mellan Västmanlands och Stora Kopparbergs län, tvisten till följd av stadgandet i 14 kap. 5 § Jordabalken borde anmä as för K. Bfhde i sistnämnda län. Sedan dylik anmälan skett samt K. Bfhde hunnit inkomma med ansökan till Kungl. Maj:t, förordnades en länegränsesynerätt, inför vilken såväl kronoombud från båda länen som vederbörande parter hade att komma tillstädes. Länegränsesynerätten fastställde länsgränsen i enlighet med svarandenas pretentionslinje genom utslag den 24 september 1790. Utslaget hade vid detta tillfälle endast avseende vid länsgränsen, vilket tydligt framgår av protokollet, vari bl. a. 1766 års cirkulär uttryckligen åberopas till stöd härför. Kärandena hemställde emellertid till K. Bfhde, att denne måtte å deras vägnar hos konungen begära riddaresyn, då detta syntes dem vara den enda utvägen att få någon ändring till stånd. Genom länegränsesynerättens utslag hade nämligen enligt kärandenas uppfattning tvisteparken faktiskt blivit tilldelad motparten, enär länsgränsen samtidigt utgjorde bygräns parterna emellan. K. Bfhde framförde kärandenas anhållan till Kungl. Maj:t, som den 14 februari 1792, sedan på förfrågan sökandena förklarat sig villiga att ställa nödig borgen för eventuell kostnad och skada, förordnade, att riddaresyn skulle anställas för att pröva länegränsesynerättens utslag. Vid riddaresynen kommo liksom förut de enskilda parterna tillstädes vid sidan av länens befullmäktigade. Riddaresynerätten, genom vars dom den 27 september 1792 länegränsesynerättens utslag delvis ändrades till förmån för sökandenas anspråk, ansåg sig därvid ej vara bunden av 1766 års cirkulär, utan fastställde en viss rågång såsom varande skillnad »mellan Västmanlands och Stora Kopparbergs län samt de nu tvistande socknar och byar».[2]

Även efter 1792 synes utvecklingen gått i samma riktning. I anledning av en gränstvist mellan Bråbo härad i Linköpings län, kärande, och Stora Malms socken i Nyköpings län, svarande, dömde en länegränsesynerätt den 4 augusti 1796. Som käranden på privaträttsliga grunder icke heller i detta fall åtnöjdes med länegränsesynerättens utslag, ehuru detsamma endast avsett länsgränsens sträckning, ingick käranden genom K. Bfhde i Linköping till konungen med en begäran om riddaresyn, under motivering att häradet genom berörda utslag »förlorat flera hundrade tunnland skog av dess pretenderade allmänning». Ärendet behandlades i högsta domstolen den 19 september 1797 och den 2 juli 1798. En av domstolens ledamöter, nämligen den bekante professor Matthias Calonius, anförde därvid, att enligt hans mening 1766 års cirkulär syntes »klarligen utvisa», att »emot länegränsesynerättens domar riddaresyn hos konungen ej kan eller bör sökas». Vid »sådan beskaffenhet», heter det vidare i högsta domstolens protokoll, »och då professoren icke heller hade sig bekant, att sedan

[1] Rågångshandlingar ang. gränser mellan län (Topographica, RA). Jfr Justitierevisionens protokoll 1785 $^{11}/_{4}$ och registratur s. å. $^{26}/_{4}$ (RA).

[2] Kopparbergs och Västmanlands länsstyrelsers kansliarkiv (UL) E. XIX, n:o 1; Justitierevisionens protokoll 1791 $^{3}/_{5}$ och 1792 $^{16}/_{1}$ samt registratur 1791 $^{9}/_{5}$ och 1792 $^{14}/_{2}$ (allt RA).

nya lagen utkom, härmed någonsin annorlunda förhållits, eller att något exempel därå finnes, att emot länegränsesynerätts dom riddaresyn beviljad blivit, vågade professoren fördenskull nu icke tillstyrka en nyhet, vartill varken författningarne eller något rättegångsbruk gåve anledning». Ovanberörda riddaresynerätts dom av den 27 september 1792 utvisar emellertid, att Calonius vid detta tillfälle brustit i kunskap om dittills förekommande praxis.[1] Även i förevarande fall tillsattes också sedermera den 13 mars 1799 en riddaresynerätt, som den 14 augusti 1801 avkunnade dom i målet.[2]

Av de sist anförda rättsfallen framgår bl. a., att ett fastställande av länsgränsens sträckning under vissa förutsättningar ansetts vara utslagsgivande jämväl för den privata gränstvisten mellan de enskilda parterna, varför bestämmelsen i 1766 års cirkulär, att den privata tvisten efter länegränsesynerättens utslag skulle förvisas till vederbörande häradsrätt, faktiskt blivit åsidosatt.

1734 års lag hade icke medfört någon förändring i länegränsesynerättens sammansättning och verksamhetsformer. Ordföranden var dock numera i regel lagman, och uthäradsnämnden hämtades stundom från bägge ifrågavarande länen.[3] Under senare delen av frihetstiden erhöll emellertid länegränsesynerätten på initiativ av riksens ständer vid tvenne tillfällen en sammansättning, som betydligt avvek från den gängse. Som dessa fall samtidigt utgöra belysande exempel på ständernas strävan vid denna tid att göra rättskipningen beroende av den andra statsmakten, är en närmare redogörelse för åtminstone ett av dessa fall här på sin plats, helst som en dylik redogörelse hittills saknats inom litteraturen.

Den 15 december 1757 hade Kungl. Maj:t befallt lagmannen Carl de Brenner att nästkommande sommar på vederbörligt sätt syna gränsskillnaden mellan Västerbottens län och Ångermanland, som då (före 1762) räknades till Gävleborgs län. Den 28 april 1758 meddelade emellertid de Brenner Kungl. Maj:t, att de tvistiga skiljelinjerna, vilka »sträckte sig 20 mil genom myrar, ödemarker, kärr, sjöar och moras», ännu ej hunnit kartläggas av lantmätarne. I anledning härav avgick den 3 maj s. å. kungliga brev till vederbörande landshövdingar med befallning att låta påskynda ifrågavarande lantmäteriarbeten. Det visade sig då, att Kungl. Maj:t redan tidigare, nämligen den 19 juli 1756, underrättat landshövdingarne, att samma tvist jämlikt »riksens ständers godtfinnande» skulle avdömas av vissa ståndsdeputerade från båda länen, över vilkas utslag besvär endast finge anföras hos riksdagen. På tillfrågan förklarade emellertid Kungl. Maj:t den 21 mars 1759, att 1756 års order skulle gå i verkställighet, men däremot lagman de Brenners förordnande »tills vidare upphöra och vila». Närmare föreskrifter rörande de deputerades verksamhet meddelades dock först genom kungliga brevet den 7 september 1762. »Råskillnadsdeputationen» skulle bestå av åtta medlemmar, två av varje stånd. Medlemmarne förordnades av Kungl.

[1] Calonius började sin tjänstgöring i högsta domstolen först den 22 juli 1793, vilket möjligen kan innebära en förklaring till hans bristande kunskap.

[2] M. Calonius: Svenska arbeten, D. 2, s. 263, och D. 3, s. 1. Högsta domstolens protokoll (RA) 1798 $^{2}/_{7}$ utvisar, att Calonius vid detta tillfälle var ensam om sin åsikt. Övriga tillstädesvarande medlemmar av högsta domstolen tillstyrkte nämligen bifall till ansökningen om riddaresyn. Se även Riddaresynerättens dom (mellan olika län, RA) 1801 $^{14}/_{8}$.

[3] Se t. ex. Länegränsesynerättens utslag 1744 $^{19}/_{5}$ mellan Dalsland och Bohuslän (Topographica, RA).

Maj:t på förslag av riksens ständer. Vid laga förfall för medlemmarne fick deputationen rätt att under vissa förutsättningar komplettera sig själv. Deputationens uppgift angavs »förnämligast» vara att »lagligen avgöra» den tvistiga delen av gränslinjen mellan Västerbottens och Västernorrlands län.[1] Tvister mellan kronohemman, vilkas rågångar hade samband med länsgränsen, kunde dock samtidigt avdömas, »om det bekvämligen och utan uppehåll i huvudförrättningen ske kan». Skulle däremot bland de vid länsgränsen tvistande byamännen finnas enskilda jordägare, vare sig skatte- eller frälsemän, borde deputationen söka förmå dem till förlikning, men, om detta ej läte sig göra, lämna »tvisten dem emellan till utförande efter allmän lag». Förut laga kraftvunna domar ålades deputationen att respektera. Vid överläggning till dom skulle omröstning ske ståndsvis, och om därvid rösterna befunnos lika till antalet för och emot, skulle ärendet till alla delar underställas riksens ständers eget avgörande vid nästpåföljande riksdag.

Den 13 juni 1763 sammanträdde råskillnadsdeputationen i Levars gästgivargård, Nordmalings socken, för att påbörja sin verksamhet under ordförandeskap av överstelöjtnanten Erland Lagerbohm. Vid tillfället uteblevo ej mindre än tre medlemmar av deputationen, intressenterna kommo ej heller fulltaligt tillstädes och dessutom saknades kartor och andra handlingar, som voro nödvändiga i och för tvistens bedömande. Deputationen måste därför inskränka sig till att anställa kompletteringsval i enlighet med instruktionens föreskrifter samt anmoda vederbörande landshövdingar att till nästa rättegångstillfälle inkomma med felande bevismaterial. Då deputationen den 7 juni 1764 ånyo sammanträdde, denna gång i Bäcks by, Umeå socken, hade karta över den tvistiga gränslinjen upprättats av lantmätarne Olof Clausén och Erik Walanger, vilka även fingo i uppdrag att gå rätten till handa med upplysningar. Deputationen var dock ej heller vid detta tillfälle domför, utan måste kompletteras med nya medlemmar. Några dagar senare sammanträdde domstolen i Långeds by, Nordmalings socken, där »förlikningsdom» avkunnades mellan Mullsjö byamän i sistnämnda socken och Hössjö byamän i Umeå socken, vilkas gemensamma rågång sammanföll med länsgränsen. Den 14 juli 1764 avsades uppskovsdom i huvudförrättningen till den 7 januari 1765 på den grund, att nya handlingar måste införskaffas. Nämnda dag sammanträdde domstolen ånyo. Sedan nödiga kompletteringsval anställts och de nya medlemmarne hunnit infinna sig, var deputationen äntligen den 15 i samma månad färdig med att upptaga läneskillnadstvisten i dess helhet till slutligt avgörande. Det visade sig då, att halva antalet röster avgåvos för den ångermanländska pretentionslinjen, under det att den andra hälften vitsordade den ståndpunkt, som intogs av representanterna för Västerbottens län. I enlighet med instruktionens föreskrift måste därför ärendet underställas riksens ständers prövning, dock med undantag för den redan fastställda mindre delen av länsgränsen, som samtidigt utgjorde rågång mellan Mullsjö och Hössjö byar. Ständerna upptogo sedermera ärendet på 1765—66 årens riksdag och prövade med ledning av de insända handlingarne rättvist att fastställa den ångermanländska pretentionslinjen såsom gräns mellan Västernorrlands och Västerbottens län. Genom kungliga brevet den 17 september 1766 erhöll kammarkollegium i uppdrag att genom lantmätare låta utmärka den sålunda fastställda länsgränsen

[1] Ångermanland hade samma år kommit att tillhöra det senare länet.

med lagliga gränsmärken.[1] Ungefär samtidigt var den andra råskillnadsdeputationen under ordförandeskap av dåvarande kaptenen H. J. Roos sysselsatt med att fastställa gränsen mellan Västerbottens och Österbottens län.[2] — Dessa försök från ständernas sida att konstruera nya former för gränstvisters avgörande ledde icke till något varaktigt resultat. Redan vid 1765—66 årens riksdag såg man sig nödsakad att återvända till den gamla ordningen.[3]

Under senare tid, sedan lagmans- och riddaresynerätterna genom 1849 års lagstiftning blivit avskaffade, kom tolkningen av stadgandet i 14 kap. 5 § Jordabalken att undergå en väsentlig förändring. Rågångstvister mellan fastigheter, som voro belägna inom olika jurisdiktions- resp. förvaltningsområden, ansågos plötsligt i praktiken icke höra hemma under nämnda lagrum. Föreskrifterna i 14 kap. 5 § Jordabalken hade från början tillämpats analogivis på detta speciella fall, endast och allenast för att man på ett tillfredsställande sätt skulle kunna lösa forumfrågan genom att utse en extraordinarie domstol. Sedan olämpligheten i detta förfaringssätt påvisats av såväl lagkommittén (1826) som äldre lagberedningen (1849), började Kungl. Maj:t småningom konsekvent avslå alla ansökningar om tillsättande av en länegränsesynerätt, om det visade sig, att denna endast skulle hava till uppgift att lösa forumfrågan vid rågångstvist. Motiveringen för avslaget var så godt som alltid densamma: »Vid föredragning härav har Kungl. Maj:t, enär uti ärendet icke är förhanden tvist av sådan beskaffenhet, som avses i 14 kap. 5 § Jordabalken och kungliga brevet den 15 juli 1766, funnit ifrågavarande anhållan icke till någon Kungl. Maj:ts åtgärd föranleda.»[4] Enahanda princip började ungefär samtidigt tillämpas i hovrätten för det fall, att den omtvistade rågången sammanföll med tingslagets gräns inom ett och samma län.[5] Praxis måste därför söka sig nya vägar. Den närmast till hands liggande forumregeln, som f. ö. anvisats av såväl lagkommittén som skifteslagstiftningskommissionen, kan lämpligen uttryckas på följande sätt: Rågångstvist skall, så vidt ej annorlunda finnes stadgat, anhängiggöras vid den domstol, inom vars jurisdiktionsområde svarandens fastighet är belägen. Skulle denna fastighet höra till mer än en domsaga, bör tvisten slitas, där huvudgården eller, om sådan ej finnes, där med hänsyn till hemmantalet största delen av fastigheten är belägen.[6] Regeln utgår från den ståndpunkten, att avgörandet av frågan om en administrativ gräns numera icke på något sätt kan vara av betydelse för bestämmandet av fastighetsgränserna, och att därför tvister rörande dessa böra lösas oberoende härav — låt vara, att det i samband med dylika tvister ofta blir nödigt

[1] Justitierevisionens registratur (RA) 1756 $^{19}/_{7}$ och 1759 $^{21}/_{3}$; Riksdagstidningar 1756, s. 6 och 130, 1760—62, s. 465, samt 1765—66, s. 620; Utskottsakter 1765—66 (RA), n:o 80 a och 139; Inrikes civilexpeditionens registratur (RA) 1766 $^{17}/_{9}$.

[2] Protokoll omfattande tiden 1763 $^{10}/_{12}$—1764 $^{22}/_{12}$ finnes bland Utskottsakter 1765—66 (RA) n:o 80 a.

[3] Det misslyckade försöket bör ses i sammanhang med ett samtidigt förekommande experiment, nämligen att vid storskiftet i Finland tillsätta »riksens ständers egna tillförordnade ekonomideputationer», vilka enligt 1762 års kungliga förordning ägde att genom förening bilägga och förlika tvistigheter om rår och ägoskillnader socknar, byar och hemman emellan. Ej heller detta experiment kom att överleva nästföljande riksdag. Jfr E. J. Schütz: Om skifte af jord i Sverige (1890), s. 102—04.

[4] Se t. ex. Justitiedepartementets handlingar och registratur (RA) 1892 $^{30}/_{9}$, 1894 $^{23}/_{2}$ och 1898 $^{25}/_{11}$. — Förändringen i praxis har icke observerats av den samtida doktrinen. Jfr J. Ask: De allmänna underrätternas inbördes behörighet i tvistemål (1896), s. 80—82.

[5] Se t. ex. N. J. A. 1897, s. 277, och 1913, s. 424.

[6] Jfr Förslag till lag om delning av jord å landet m. m. (1918), s. 432, och E. Kallenberg: Svensk civilprocessrätt (1918), s. 483.

att klargöra var den administrativa gränsen går fram, särskilt när denna anses sammanfalla med fastighetsgränserna. 1926 års lag om delning av jord å landet har på denna punkt i stort sett ej medfört annan förändring, än att häradsrätten såsom forum ersatts av ägodelningsrätten. Såsom en naturlig följd av utvecklingen har dock 1766 års cirkulär rörande länegränsesynerätt samtidigt blivit upphävt.

Rörande det fall, att rågångstvist yppas mellan »borgare och bolby, som till stadsmark gränsar», finnes emellertid allt fortfarande ett särskilt stadgande, vilket innebär ett undantag från huvudregeln. Jämlikt 10 kap. 19 § Rättegångsbalken skall nämligen dylik tvist under alla omständigheter avgöras av häradsrätt. Grunden till detta stadgande, som varit gällande alltsedan 1736, synes förnämligast vara att söka i historiska skäl. Rågångstvister hade alltifrån nyare tidens början i första instans handlagts av synerätt under presidium av häradshövding eller hans ställföreträdare, varvid parterna haft rätt att utse halv nämnd vardera. Om ena parten utgjorts av stad eller dess invånare, hade detta icke medfört någon förändring i synerättens sammansättning. Redan från slutet av 1500-talet finnes exempel på att borgmästare och råd överenskommit med motparten, att den ordinarie häradsnämnden för visst fall skulle utgöra jämväl synenämnd. Någon synerätt i ordets egentliga bemärkelse fanns av naturliga skäl helt enkelt ej att tillgå inom stad. Då häradssynerätten i 1734 års lag uppgick i den ordinarie häradsrätten, föll det av sig självt, att den senare rätten övertog den förras samtliga funktioner, och detta desto hellre, som häradsrätten vid denna tid besatt vida större erfarenhet än rådstuvurätten, då det gällde att uppsöka gränsmärken av rårs och rörs beskaffenhet. Denna erfarenhet sammanhängde givetvis med nämndeinstitutionen, sådan densamma utvecklats inom landsrätten.[1]

I det föregående har omtalats, hurusom vid fastställelse av administrativa gränser åtminstone efter 1688 lantmätarnes verksamhet tagits i anspråk dels för att kartlägga den omtvistade gränslinjen, dels för att gå domstolen till handa med nödiga upplysningar. Under 1800-talet, i samband med laga skiftets genomförande, kom emellertid denna verksamhet att än ytterligare utsträckas i analogi med vad som gällde vid vanliga rågångstvister. Följande tvenne rättsfall äro därvid belysande.

Sedan kommissionslantmätaren A. R. Bäckström, vilken efter vederbörligt förordnande förrättade laga skifte inom Lillherrdals sockens större skifteslag jämlikt föreskrift i 47 § i 1866 års skiftesstadga uti Lillherrdals kyrka kungjort, att karta över utstakning av länsgränsen mellan Lillherrdals socken i Jämtlands län å ena, samt Hamre kapell i Gävleborgs län, ävensom Orsa, Mora och Älvdalens socknar i Kopparbergs län å andra sidan, komme att utlämnas viss dag med föreskrift, att den, som ej åtnöjdes med förrättningen, ägde klandra densamma inom två månader genom stämning till vederbörlig domstol, anhöllo vissa intressenter, under förmälan att de hade för avsikt att klandra förrättningen och under hänvisning till 14 kap. 5 § Jordabalken, hos K. Bfhde i Jämtlands län, att deras klander måtte givas Kungl. Maj:t tillkänna för förordnande av den däröver döma skulle. K. Bfhde överlämnade framställningen till Kungl. Maj:t, som efter hörande av Svea hovrätt den 26 oktober 1883 förordnade häradshövdingen A. J. Roman att med ojävig nämnd i egenskap av länegränsesynerätt

[1] Se t. ex. Städers akter, Söderköping (RA) Häradssyneprotokoll 1589 $^{28}/_{9}$; Ölme härads dombok 1629—50, utg. av A. E. Löf 1921, s. 170; Häradssynerättens dom uti en ägotvist emellan Arboga stad och Goby byamän (tryckt 1753); Skifteslagstiftningskommissionens betänkande 1918, s. 406—09.

upptaga och pröva klander mot ifrågavarande förrättning, såvidt den avsåge uppgående och utstakande av länsgräns. — Samme häradshövding fick den 30 december 1884 ett liknande förordnande, även denna gång i anledning av kommissionslantmätaren Bäckströms laga skiftesförrättning inom Lillherrdals socken.[1] Lantmätaren kan i dessa fall sägas hava representerat ett slags underinstans under länegränsesynerätten. Den senares uppgift inskränkte sig nämligen vid laga skifte till antingen att upptaga och pröva klander mot lantmäteriförrättningen eller att å den ingivna kartan teckna bevis, att länsgränsutstakningen vunnit laga kraft.

Vad slutligen rörläggningen av administrativa gränser beträffar, verkställdes denna under tiden närmast före 1688 av den dömande myndigheten själv eller genom någon av häradsrätterna i orten i varje fall utan anlitande av lantmätare.[2] Genom 1688 års lantmäteriinstruktion skedde emellertid därutinnan en förändring. I p. 15 stadgas nämligen härom: »När några nya rågångar skola utmärkas samt råmärken, rör och visare uppsättas, det vare sig emellan landskaper, härader och socknar, frihetsmilar, allmänningar eller vad ägor det eljest vara kan, så bör ordinarie kronans lantmätare därvid tillstädes vara och vederbörande efter all möjlighet troligen däruti underrätta.» Rörläggningsprotokollen äro också, såvidt de angå utmärkande av administrativa gränser, efter denna tid så godt som undantagslöst undertecknade av lantmätare.[3] 1734 års lag (JB 13: 1) stadgade emellertid angående »bolstada rå», såsom tidigare omtalats, att ingen finge upptaga eller nedsätta dylika gränsmärken utom häradshövdingen med några av nämnden. I analogi härmed var det vid midten av 1700-talet ej ovanligt, att länegränsesynerättens ordförande med tvenne nämndemän från vartdera länet i närvaro av länens fullmäktige, jordägare, kronofogdar och lantmätare själv förrättade verkställigheten av synerättsdomen. I sammanhang härmed upprättades ett »råbrev» i två exemplar, vilka undertecknades av ordföranden och tillställdes länens fullmäktige.[4] Sedan lantmätarne under senare hälften av 1700-talet lagligen återfått sin gamla uppgift att verkställa rörläggningar mellan byar, dröjde det heller ej länge, förrän samma rättighet kommo dem till del även med avseende å administrativa gränser.[5]

[1] Rättsfallen äro utförligt refererade i Skifteslagstiftningskommissionens betänkande (1918), s. 416—17.

[2] Se t. ex. verkställandet av länegränsesynerättens utslag 1674 $^{23}/_{9}$ rörande gränsen mellan Dalsland och Värmland. Rörläggningsprotokollet, som är daterat 1686 $^{14}/_{5}$, finnes i Örebro länsstyrelses kansliarkiv (UL) E. XIX, n:o 1.

[3] Se t. ex. rörläggningsprotokoll 1696 $^{18}/_{5}$, som avser utmärkande av gränsen mellan Närke-Värmlands, Västmanlands och Stora Kopparbergs län och är undertecknat av ordinarie lantmätaren i Närke och Värmland Gabriel Thoring (Örebro länsstyrelses kansliarkiv, UL, E. XIX, n:o 1).

[4] Se t. ex. rörläggning av gränsen mellan Södermanlands och Östergötlands län den 2 och 3 oktober 1754 på grundval av länegränsesynerättens dom 1752 $^{18}/_{6}$ (Topographica, RA). Ordförande var lagmannen frih. Johan Funck, som ensam undertecknade råbrevet. Närvarande voro bl. a. lantmätarne Carl Jakob Wallberg (Östergötlands län) och Mårten Johan Rivell (Södermanlands län).

[5] Se t. ex. Kungl. brev 1766 $^{17}/_{9}$ (Lantmäteristyrelsens arkiv), ang. uppgående av den tidigare fastställda gränsen mellan Västernorrlands och Västerbottens län.

III. RIKSGRÄNSEN

DEN NUVARANDE riksgränsen har huvudsakligen tillkommit på grundval av tre olika traktater: 1) den bohuslänska gränsen mot Norge, fastställd den 26 oktober 1661, 2) den övriga gränsen mot Norge, fastställd $\frac{21 \text{ september}}{2 \text{ oktober}}$ 1751 samt 3) gränsen mot Finland, fastställd den 17 september 1809 och den 20 november 1810. Den första gränstraktaten, nämligen den av år 1661, är i detta sammanhang av mindre intresse,[1] dels emedan den endast berör en ringa del av riksgränsen, och dels emedan inga lantmätare uppräknas bland de gränskommissarier, vilka enligt den kungliga fullmakten hade att rannsaka, besiktiga och examinera ifrågavarande gränsmärken »i berg, dalar och sjöar».[2] Så mycket mera betydelsefull är i stället 1751 års gränstraktat, varför en närmare redogörelse för densammas förutsättningar och verkställelse här torde vara på sin plats.[3]

Före 1751 gällde för större delen av den svensk-norska gränsen ingen annan bestämmelse, än att Kölen eller vattendelaren skulle skilja de båda rikena åt. Kölen bildar emellertid icke en kontinuerlig och fast sluten bergskedja, utan grenar ofta ut sig eller förlorar sig i vidsträckta högplatåer. I anledning härav är det förklarligt, att osäkerhet redan tidigt uppstått på ett flertal punkter om vad som vore svenskt område och vad som tillhörde Norge. Beslut om en ordentlig uppdelning fattades dock först i 1720 års fredstraktat,[4] men då den däri gjorda överenskommelsen icke ledde till något resultat, upprepades kravet ånyo i 1734 års svensk-danska alliansfördrag.[5] På grundval härav och särskilt med hänsyn till de stridigheter, som uppstått mellan de båda rikenas undersåtar på gränsen invid Värmland och Dalsland, förordnade Kungl. Maj:t den 21 juli 1735 generalmajoren Gustaf Fredrik von Rosen att såsom svensk gränskommissarie deltaga i reglerandet av gränsen mellan Sverige och Norge Sedan därpå danska regeringen den 3 november 1736 förklarat sig åstunda en fullständig gräns-

[1] Ang. senare uppröjningar av den bohuslänska gränsen, se nedan s. 35.

[2] 1661 års gränstraktat är tryckt hos C. SANDGREN: Recueil des traités, conventions et autres actes diplomatiques de la Suède (Stockholm 1910), s. 599—600. Själva gränskartan, som finnes i RA, är upprättad av lantmätaren Kettil Classon Felterus.

[3] Nedanstående redogörelse är, för så vidt särskild hänvisning till annat källmaterial ej skett, utarbetad på grundval av följande arbeten: NILS ENEWALD: Sverige och Finnmarken (Ak. avh. Lund 1920), s. 217 ff.; Historiska översikter, författade av B. BOËTHIUS och ingående i den av honom utgivna åttonde delen av Sverges traktater med främmande magter (Stockholm 1915—1922), s. 621 ff.; En av R. MALMGREN på offentligt uppdrag verkställd och 1915 $^{10}/_{2}$ slutförd utredning ang. riksgränsen mellan Sverige och Norge (mskr. i Justitiedepartementet).

[4] 1720 års svensk-danska fredstraktat, § 14 (tryckt utom i årstrycket i Utdrag af de emellan Swerige och utrikes magter sedan 1718 slutna alliance-tractater och afhandlingar, Stockholm 1761).

[5] 1734 års alliansfördrag, art. 21 (tryckt i Sverges traktater med främmande magter, D. 8, Stockholm 1915—22, s. 198).

reglering, biföll man å svenska sidan detta Danmarks yrkande, ehuru man tidigare närmast tänkt sig blott ett avgörande av redan uppkomna tvister. Instruktion utfärdades i enlighet härmed för ordinarie ingenjören och lantmätaren i Värmland Lorentz Gillberg den 13 juni 1737. Denne inställde sig också tillika med danska lantmätare vid gränsen för att påbörja arbetet medelst kartläggning, men i trots härav kom arbetet ej i gång. Den 27 februari 1738 utfärdade Kungl. Maj:t en ny instruktion[1] för von Rosen, men till följd av dennes sjuklighet förordnades den 30 mars s. å. generalmajoren och landshövdingen Bengt Ribbing att i hans ställe såsom kommissarie leda förhandlingarne. Den 18 april s. å. sammanträffade Ribbing i Svinesund med de danska kommissarierna. Det överenskoms därvid till en början, att gränsen mellan Bohuslän och Akershus län skulle anses definitivt fastställd genom 1661 års traktat och förrättningen alltså begynna först med Dalslands gräns emot Norge. Där påbörjades den 22 juli 1738 gränsens uppmätning och kartläggning genom en sekreterare och tvenne lantmätare från vartdera riket. Från svensk sida förordnades sekreteraren Erik Norberg samt lantmätarne Lars Lindgren och Kilian Ratkind.[2] Gränskommissarierna å båda sidor, vilka naturligen utövade ledningen av denna förrättning, ehuru de ej direkt deltogo däri, sammanträdde medan denna pågick ej ytterligare med varandra. Ribbing entledigades f. ö. redan den 3 december 1739 på egen begäran från uppdraget och efterträddes då av landshövdingen i Göteborg generalmajoren Lorentz Kristoffer Stobée, vilken sedermera den 26 juni 1747 följdes av översten Johan Mauritz Klinckowström. Till ledning för mätningsarbetet, som försvårades genom den ägoblandning, vilken i dessa öde trakter uppstått till följd av egenmäktiga ockupationer av båda rikenas undersåtar, anställdes under åren 1739—40 undersökningar om riksgränsens gamla sträckning dels genom de lokala domstolarnes medverkan,[3] dels vid förrättningsmännens egna förhör med allmogen i orten. I Lappmarken bestämdes dock utan vidare, att gränsen skulle dragas efter »fjällryggen», detta, emedan de nomadiserande lapparne av ålder skattat till båda rikena, och f. ö. någon hävd till jorden i detta fall ej ansågs kunna åberopas. Sedan arbetet i huvudsakliga delar avslutats 1748, upprättade gränskommissionernas sekreterare och lantmätare gemensamt ett »gränseföreningsprojekt», som var avsett att läggas till grund vid gränsens slutliga fastställande genom kommissarierna. Det visade sig därvid, att enighet kunde uppnås beträffande Dalslands gräns, men däremot ej beträffande Värmlands, Dalarnes, Härjedalens, Jämtlands och Lapplands gränser. Resultatet blev därför i stort sett tills vidare konstaterandet av en västlig svensk och en östlig dansk pretentionslinje, vilka inneslöto de omstridda gränstrakterna. Efter dessa förberedande förhandlingar sammanträdde den 4 april 1749 de båda kommissarierna i Strömstad för att bringa uppgörelse till stånd och därefter utarbeta gränstraktaten. Från svensk sida infann sig översten J. M. Klinckowström, och som danskt ombud fungerade översten Joh. Mangelsen. Till följd av den svenske kommissariens undfallenhet lyckades danskarne på många punkter driva sin vilja igenom. Rättvisligen bör dock nämnas, att skulden

[1] Tryckt i Sverges traktater, D. 8, s. 621—24.

[2] Den förre förordnades redan 1738 $^{27}/_{2}$, och särskilda instruktioner utfärdades för honom i egenskap av premieringenjör. Dessa finnas tryckta i Sverges traktater, D. 8, s. 624—28.

[3] Se t. ex. Protokoll över häradsrätternas undersökningar 1739 i Älvdals, Frykdals, Nordmarks och Jösse härader rörande riksgränsens sträckning (i Örebro länsstyrelses kansliarkiv, UL, E. XIX, n:o 1).

härför i ännu högre grad drabbar den svenska regeringen, som hela tiden intog en vacklande ståndpunkt. Belysande för frågan är den kungliga instruktion, som utfärdades den 30 oktober 1749 för Klinckowström. Han ålades däri, att då skäl och billighet kunde anföras till försvar för motpartens ståndpunkt, med all foglighet giva efter, enär Kungl. Maj:t med hänsyn till vänskapen med Danmark icke ville räkna så noga med ett eller annat stycke, som utan landets alltför stora avsaknad lämpligen kunde avstås. NILS ENEWALD, som 1920 i sin akademiska avhandling om Sverige och Finnmarken närmare undersökt förhållandet, karakteriserar för sin del 1751 års gränstraktat som en ren »kapitulation» från svensk sida. »Den svenska staten», säger han vidare, »uppgav nu i ett slag anspråk, för vilka den kämpat genom ett par århundraden.» Anledningen var regeringens hemliga fruktan för en dansk krigsförklaring, och falska rykten, vilka uppdöko allt emellanåt, rörande omfattande rustningar i Norge, bidrogo än ytterligare till att uppjaga sinnena. Danmarks representant i Strömstad uppträdde däremot med en beundransvärd fasthet och uppmanade gång efter annan sin regering att orygglig vidhålla de krav, som gjorts. Då alla möjligheter, som stodo till buds för uppnående av drägligare villkor, blivit försökta från svensk sida med negativt resultat, kunde man äntligen skrida till gränstraktatens utfärdande, vilket skedde den $\frac{21 \text{ september}}{2 \text{ oktober}}$ 1751.[1] De årslånga förhandlingarne hade därmed funnit sin avslutning. Till den egentliga traktaten fogades tvenne kodiciller. I den första avhandlades flyttlapparnes rättigheter och skyldigheter, i den andra funnos bestämmelser om riksgränsens »redresserande, uthuggande och rörläggande».[2] Bl. a. märkes, att gränslinjen skulle uthuggas till 16 alnars bredd, hälften å vardera sidan, varigenom gränsen ansåges bliva desto säkrare och rösena så mycket synbarare. Gränsläggningen skulle taga sin början 1752 och sedan fortsättas så, att den komme att avslutas inom loppet av sju år. Som ledare fungerade Klinckowström och Mangelsen. Själva arbetet skulle liksom förut utföras av en sekreterare och två lantmätare från vartdera riket. Från svensk sida utsågos till sekreterare vid verkställighetskommissionen Carl Gustaf Friedenreich och till lantmätare NILS MARELIUS och KILIAN RATKIND. Den senare efterträddes 1761 av lantmätaren (sedermera överdirektören vid lantmäterikontoret) ERIC (af) WETTERSTEDT.[3] Den föreslagna tiden av sju år visade sig ej räcka till. Först 1766 var nämligen gränsläggningen avslutad. Arbetet resulterade bl. a. i ej mindre än 27 olika kartor, upptagande skilda delar av gränsen.[4] Sedan denna blivit uppgången,

[1] 1751 års gränstraktat är tryckt i Sverges traktater, D. 8, s. 586—97.

[2] Tryckt i Sverges traktater, D. 8, s. 609—19.

[3] Redan den 8 maj 1758 hade W. förordnats till vikarie för Ratkind. — Ang. utstakningen av norska gränsen berättar V. EKSTRAND i Svenska landtmätare 1628—1900, s. LI, följande: »Detta arbete frestade hälsan i högsta grad, då de (förrättningsmännen) hela sommaren vistades på fjällen utan bostad och ofta ej ens kunde uppnå de uppslagna tälten till natten. Wetterstedt sjuknade också 1765 i Torne och blev ej frisk förrän på hösten s. å., då utarbetena slutat. På sommaren hade dock Marelius medhunnit utstaka och rörlägga 25 mil av gränsen, så att till 1766 endast återstod 15 mil. Men på hösten var det Marelii tur att bli sjuk, så att han måste stanna kvar tre månader på nybygget Beldowouma, till dess nedresan kunde ske på vinterföre. På våren 1766 var han ej så återställd, att han vågade sig upp till gränsen, varför han begärde dimission, och Wetterstedt blev premieringenjör sista året.»

[4] Kartorna förvaras i RA. De äro i faksimile utgivna av CARL HALLENDORFF (Sverges traktater med främmande magter jemte andra dithörande handlingar. Gränskartor 1752—1766 och 1810. Stockholm 1917). De uppgifter, som lämnas rörande samma kartor hos SVEN LÖNBORG: Sveriges karta (1903), s. 166, äro delvis icke med riktigheten överensstämmande.

utarbetade lantmätaren Marelius över densamma en geografisk karta i mindre skala jämte en beskrivning, vilka handlingar tillika med de under mätningen gjorda breddobservationerna finnas införda i Vetenskapsakademiens handlingar för åren 1771—72.[1]

Enligt 1751 års traktat skulle riksgränsen vart tionde år uppgås, rösen efterses och gatan rensas från uppvuxen skog. Denna föreskrift ändrades dock genom en kunglig resolution i sammansatt statsråd den 22 oktober 1845[2] så till vida, att gränsröjning och eftersyn m. m. skulle äga rum längs Kristiania och Trondhjems stift vart 15:e år och längs den norr därom belägna gränsen blott vart 25:e år. I 1661 års traktat hade icke förekommit några bestämmelser vare sig om sättet för rörläggningen eller om regelbundet besiktigande av rös och gränsgator. Vid 1793 års röjning av Dalslandsgränsen anmärktes emellertid, att gränsen mellan Bohuslän och Norge icke vore synbar, och att den sannolikt ej efter 1661 någonsin blivit uppgången. I anledning härav resolverade Kungl. Maj:t 1804, att ehuru denna del av riksgränsen ej hade någon grund i 1751 års traktat, det likväl borde stå vederbörande landshövdingar å ömse sidor om gränsen fritt att träffa överenskommelse om gränsröjning. En dylik kom också till stånd 1817 och har sedermera regelbundet anbefallts ända till Idefjorden.

1751 års traktat föreskrev, att gränsröjningen skulle verkställas av »ömse sidors allmoge», och om därvid å rösen konstaterades brister, skulle häradshövdingen och fogden »conjunctim» ombesörja deras iståndsättande (Cod. 2, art. 27). Till en början skedde röjningen länsvis första gången 1768 under tillsyn av länsmän, men därefter av lantmätare.[3] Till den röjning, som försiggick 1817—19 beordrades emellertid tre svenska och tre norska officerare[4], varvid riksgränsen uppdelades i tre delar, en omfattande gränsen från Idefjorden till Dalarnes nordspets, en annan gränsen invid Härjedalen och Jämtland och en tredje Lapplandsgränsen. Varje gränsdel skulle uppgås av en svensk och en norsk officer. Då Lapplandsgränsen röjdes 1896, uppdelades den i sin ordning på två sträckor, den ena från rös n:o 204 till n:o 240 i Västerbottens län, den andra från sistnämnda rös till finska gränsen.

Vad den privaträttsliga innebörden i 1751 års gränstraktat angår, förklarades i art. 2 uttryckligen »alla pretentioner av vad namn de vara må, som någotdera riket eller dess undersåtar förment sig äga in över denna gräns, alldeles upphävda och dödade». Till yttermera visso föreskrevs i art. 7, att, om någon understod sig att rubba något riksrös, han skulle »till skräck och sky för andra illasinnade på det ställe, varest gärningen är gjord, upphängas». Gränsen mellan rikena skulle alltså på samma gång vara gräns mellan fastigheterna å ömse sidor om densamma. Då rågångstvister under sådana omständigheter måste sammanfalla med en tvist om riksgränsens rätta sträckning, kunde det tyckas, som om tillsättandet av en extra ordinär och internationell domstol borde i äldre tid hava ansetts vara enda medlet för att få en rättelse till stånd.[5]

---

[1] Jfr av NILS MARELIUS författade »Anmärckningar wid 1755 åhrs gräntse-charta emillan Swerige och Norrige» (tryckta hos M. CARLSON: Bidrag till utredning af den värmländska afvittringsfrågan, 1915, s. 154—63).

[2] Statsrådsprotokoll (civildepartementet) 1845 $^{22}/_{10}$ i RA.

[3] Jfr Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1768 $^{8}/_{3}$ och $^{17}/_{6}$; Kungl. brev till landshövdingen i Västerbottens län 1781 $^{21}/_{5}$ ang. upprensande av riksgränsen mot Norge samt Kungl. brev till överdirektören vid lantmäteriet 1804 $^{20}/_{8}$, att lantmätarne i Kopparbergs län, som förrättade gränsröjningen mot Norge, skulle erhålla 1 riksdaler banko i dagligt traktamente samt skjuts efter tre hästar (allt Lantmäteristyrelsens arkiv).

[4] Se Kungl. cirkulär 1817 $^{20}/_{5}$ till åtskilliga landshövdingar (RA).

[5] Jfr J. A. FLINTBERG: Lagfarenhets-bibliothek, D. 4 (1801), s. 194—95.

En dylik metod borde ej heller hava mött några större svårigheter att genomföra, särskilt i betraktande av den långa tidsperiod, under vilken de båda rikena voro förenade under en gemensam monark. Kungl. Maj:t intog emellertid under unionstiden, då frågan f. ö. först synes hava blivit aktuell, en rakt motsatt ståndpunkt, vilket torde framgå av följande rättsfall.

Ett flertal hemmansägare i Skee socken i Vätte härad hade beklagat sig inför K. Bfhde i Göteborgs och Bohuslän över den förlust de lidit genom riksgränsens uppgående åren 1834—35. Enligt klagandenas påståenden hade nämligen riksgränsen i detta sammanhang blivit flyttad omkring 1000 alnar längre in på deras ägor, än vad den efter gammal hävd skulle hava sträckt sig. Landshövdingen överlämnade ärendet till Kungl. Maj:t, som efter hörande av den norska regeringen och i överensstämmelse med dess hemställan den 4 maj 1838 i sammansatt statsråd resolverade, »att då svensk eller norsk undersåte äger att under full äganderätt besitta den honom på andra sidan om riksgränsen tillhörande mark, mot det han för dessa ägor underkastar sig det rikets lagar och författningar, varest marken belägen är,[1] sådan enskild äganderätt icke kunde komma i strid med den en gång bestämda riksgränsen, i följd varav Kungl. Maj:t icke fann skäl att i anledning av ovanberörda hemmansägares gjorda framställning göra någon förändring uti den år 1835 av vederbörande uppgångna riksgräns.»[2] Detta prejudikat blev avgörande för myndigheternas rättsuppfattning i dylika frågor jämväl under senare tid. Under direkt åberopande av 1838 års resolution förklarade sålunda civildepartementet 1865 i anledning av en ny svensk-norsk äganderättstvist vid Idefjorden, att en dylik tvist mellan hemman å ömse sidor om riksgränsen »endast hörde under domstols prövning» och alltså »icke vidkomme frågan om riksgränsens rätta sträckning». Denna uppfattning stadfästes till yttermera visso av Kungl. Maj:t i sammansatt statsråd den 27 oktober s. å.[3] Då riksgränsen ansågs vara en gång för alla fastställd genom 1661 och 1751 årens traktater, mötte heller ingen svårighet att bestämma forumregeln för privata gränstvister mellan svenska och norska undersåtar. Dylik tvist skulle helt enkelt instämmas vid den domstol, inom vars jurisdiktionsområde den omtvistade jorden vore belägen, vare sig denna med hänsyn till riksgränsen befanns ligga å svenskt eller norskt territorium.[4]

På grund av de tid efter annan företagna gränsröjningarne kan det väl tänkas, att en förskjutning ej sällan inträffat på marken i fråga om riksgränsens sträckning. Vid prövning av dylika spörsmål måste bestämmelserna i vederbörande gränstraktat jämte tillhörande handlingar och kartor allt fortfarande vara utslagsgivande. Om nu gränsen en längre tid varit felaktigt utmärkt på marken, kan detta förhållande komma att medföra vissa konsekvenser i privaträttsligt hänseende. Det kan exempelvis

[1] Jfr Kungl. kungörelse 1829 $^{3}/_{10}$ (årstrycket). — Först genom Kungl. förordningen 1868 $^{4}/_{6}$ fick norsk undersåte rätt att på vissa villkor utan särskilt tillstånd besitta fast egendom i Sverige. Denna förordning har dock sedermera upphävts genom en lag 1906 $^{27}/_{4}$, vilken, ehuru den ej gäller retroaktivt, stadgar, att norska undersåtar skola i omförmälda hänseende anses lika med andra främmande undersåtar. Se numera Lag 1916 $^{30}/_{5}$ om vissa inskränkningar i rätten att förvärva fast egendom, vilken lag bl. a. är tillämplig å utländska medborgare.

[2] Statsrådsprotokoll (kammarexpeditionen) 1838 $^{4}/_{5}$ i RA. Jfr Norsk Retstidende 1873, s. 778.

[3] Statsrådsprotokoll (civildepartementet) 1865 $^{27}/_{10}$ i RA.

[4] Jfr Norsk Retstidende 1873, s. 773—84.

tänkas, att avvittring under tiden skett på den svenska sidan med utgångspunkt i den felaktiga riksgränsen. Situationen blir då den, att man vid avvittringen antingen medtagit jord, som faktiskt varit belägen å den norska sidan, eller underlåtit att beräkna mark, som rätteligen bort tillkomma svenska jordägare. I båda fallen måste rättelse ske vid en eventuell gränskorrigering.

Vid 1751 års gränsbestämning mellan Sverige och Norge hade gränslinjen med avsikt som regel dragits med hänsyn till de enskilda byarnes å marken fastställda rågångar. I den fredstraktat, som den 17 september 1809 i Fredrikshamn ingicks mellan Sverige och Ryssland,[1] bestämdes åter, att gränsen mellan dessa båda riken i stort sett skulle följa Muonio och Torne älvar. Avsikten härmed var tydligen att i görligaste mån få en naturlig gräns till stånd. Denna bestämmelse medförde emellertid privaträttsligt sett stor olägenhet så till vida, som byarne vid dessa älvar ej sällan hade sina ägor förlagda på ömse sidor om vattendragen. För att reglera detta förhållande förebådades i 1810 års gränstraktat (art. 2)[2] tillsättandet av en särskild gränskommission, vilken skulle få till uppgift att förrätta ägoutbyten mellan de båda rikenas undersåtar. En dylik gränskommission kom också till stånd under sommaren 1821. Enligt den instruktion, som den 17 januari s. å. utfärdats[3] gemensamt av Sveriges och Rysslands »befullmäktigade och fullmyndiga kommissarier»,[4] skulle kommissionen bestå av en styresman och åtta »driftiga och uti ägodelning kunniga lantmätare» från vartdera riket. Själva gränsområdet, som var beläget inom Norrbottens och Uleåborgs län, uppdelades till en början i tre skifteslag, nämligen 1) Neder-Torneå och Carl Gustafs socknar, 2) Över-Torneå moderförsamling med de därunder lydande två kapellen Hietaniemy och Payala eller Turtula samt 3) Muonioniska och Enontäkis lappmarksförsamlingar. Styresmännen hade huvudsakligen till uppgift att övervaka arbetet, fastställa plan för detsamma samt i samband härmed utfärda formulär till ägobeskrivningar, graderingslängder och delningsinstrument. Om privata ägotvister uppstode i samband med gränsregleringen, skulle dessa enligt instruktionen underställas de båda rikenas kommissarier för att av dem prövas och slutligt avdömas. Från svensk sida förordnades till styresman lantmätaren Olof Lund, som emellertid hade svårt att komma till rätta med sina underordnade.[5] Allt som oftast utbröto därför stridigheter mellan Lund och de övriga lantmätarne.[6] Lantmäterikontoret, som genom täta rapporter hölls underkunnig om gränsarbetets fortgång, måste slutligen giva Lund tillåtelse att avskeda vissa av sina biträden. Trots dessa stridigheter fullbordades arbetet under loppet av tre år, inom vilken tid från början föreskrivits,

[1] Delvis tryckt hos Sandgren, a. a., s. 959—60.

[2] Tryckt hos Sandgren, a. a., s. 962. — Jfr 1821 års konvention med Ryssland, art. 2, tryckt i Sverges och Norges traktater med främmande magter, D. 1 (1896), s. 204—06.

[3] Tryckt i Sverges och Norges traktater, D. 1, s. 209—16.

[4] Såsom sådana fungerade översten m. m. Gustaf Peyron och landshövdingen över Vasa län Herman Wärnhjelm.

[5] Bland dessa märkas följande personer, samtliga lantmätare i Norrbottens län: Erik Hollström, Erik Strömbäck, Johan Bergdahl, Johan Jonas Wibell, Olof Fredrik Pihlfeldt, Hans Vilhelm Hackzell, Jonas Sivertsson Lundberg m. fl.

[6] Se härom Lantmäteristyrelsens expeditionsbok 1821 $^{23}/_{8}$, $^{11}/_{10}$ och $^{27}/_{10}$, 1822 $^{6}/_{5}$, $^{3}/_{6}$, $^{27}/_{6}$, $^{28}/_{8}$ och $^{26}/_{9}$ samt 1823 $^{23}/_{5}$ och $^{1}/_{10}$.

att ifrågavarande ägoutbyten skulie vara verkställda. Sedan de båda rikenas kommissarier prövat och avdömt de under dem hänskjutna ägotvisterna, fastställde de slutligen resultatet av gränskommissionens arbeten genom en högtidlig deklaration i Torneå den 26 september 1823.[1] Därigenom kom den svensk-finska riksgränsen att även privaträttsligt sett principiellt utgöra gräns emellan de båda rikenas undersåtar.

[1] Tryckt i Sverges och Norges traktater, D. 1, s. 217—18.

Bilaga.

Utdrag ur lantmäteristyrelsens expeditionsbok den 10 mars 1691.

Till Kongl. Laag-commisionen.

Om råå och röör.

1. Alle bye samt andre större och mindre jordsfördeelningar och ägor äga med råå och röö wara omlagde etc.
2. Alle sådane wichtige råå och skillnadsmärken måste wara af steen, och i synnerheet hård grååsteen häldre än sandsteen och andre löse steenarter, som igenom tijden samt luftens och wädrets mångehanda förändringar märkeligen kunna blifwa afnötte, spielkade och på många flere sätt ifrån sin rätta skapnad förändrade.
3. Måste sådane steenar eller rååmärcken wara af den stoorleek och tyngd, att den störste ibland dem af 5 menniskior icke rubbas och kullkastas kunna i synnerheet wijd store hufwudråå; och det i synnerheet för dee orsakerna skull, att onge och wahnartige menniskior icke så lätteligen, som här till dags ofta skiedt är, må kunda omkasta och förändra sådane råmärcken, hwilket icke så beqwemligen lärer låta giöra sig, när stenarna äre så swåre, att så många wittnesmän behöfwes wara tillstädes att fullända sådant argt företagande.
4. Synes och det wara den säkraste grund och foot till slijke rååsteenar, att dee altijd komma till att stå uti en stadig forma och underskolning, som uti berg och hällor måste giöras med sprängiande eller brännande och uppå jorden eller marcken med underskohlande eller murande af stadig och oföränderlig gråsteen; och det i så måtto, att underskohlningen eller murningen blir just passat effter råsteenens underste skapnad och kanter, så att om densamma på något sätt blefwe rubbat, kunde man endå förmedelst denna grunden lätteligen see, huruledes han stått hafwer eller wijdare uprättas bör. Will man ännu läggia kohl, stött tegelsteen eller andra känneteckn der hoos effter förrige plägeseder, kan det och lätteligen skee, oansedt det icke kan hafwa någon serdeles nödwändig nytta wed sig.
5. Allestädes, som möijeligit är, måste man sökia att sättia råmärcken på berg eller annan hård och wällpröfwat grund men aldrig uti lösa mässar eller dyyachtig grund uppå lafwar, eij helldre under wattnet uti siögar, strömmar eller bäckar för dess owarachtigheet skull.

Näst desse föregående general påminnelsser föllier wijdare om råå och röörs ägenskaper och om deras inrättande och läggiande såsom:

6. Hwar som stora jordfaste och orörlige steenar uti rågångar finnas belägne och der till dugelige pröfwas, må och dee samma alment wara laglige rååmärcken, allenast dee blifwa ofwantill med sine rätte leedestreck uthhuggne och med säkre leedestenar på sijdorne försedde.
7. Alle wijsare, dee, ware sig emällan hwad hufwud råå dee hälst kunna, slifwa af enahande stoorleek och egenskap neml. att dee intet af 3 man rubbas kunna. Sådane böra alle hafwa en räät rygg åfwanpå, som wijsar råågångens sträckning, med en utledare på begge sijdor om sig; och skola alle desse, som förebemält är, wara underskohlade.
8. Där gamble gilltige röör finnas, som eij twistas om, kunna dee äfwenwäl blifwa ståendes orubbade tillijka med dee nya.
9. Alle lands- och lähneråå upmuras af hård gråsteen till 4 alnars högd, fyrkantige doch smale upåth såsom pyramider. Mitt uti samme upmurning ställes en lång steen, heel platt ofwanpå, 1 aln öfwer murningen, uti hwilke lineer uthuggas, som wijsa huru gräntzerna gå. Ifrån samma uthuggne lineer lägges utleedare-steenar 3 alnar ifrån hwarandra, som wijdare utwijsa gräntzesträckningarna, neml. wijd landsskilnader 6 på hwar sijda som det behöfwes; och skole alle sådane leedesteenar wara så store och swåre, att dee af 2 personer icke må kunna röras eller rubbas. Anlangande skapnaden, så böra dee hafwa en hwass rygg åfwantill, hwar med den ena wijsar på den andra, samt wara wähl underskohlade med stadig gråsteens grund, när dett är giörligit, och kan hafwa så höga medelsteenar, att dee räckia igenom heela pyramiden eller uppmurningen och hafwa sin grund på berg eller andra fötter. Äro samme steenar eij till hands, måste endå samma medelsteen, som öfwerst i muuren inmuras, wara 2 alnar lång och 1 aln bred och tiock åfwantill. Item, der sådana råmärcken komma att stå uppå släta berg, behöfwes inga leedesteenar, utan i det stället huggas 4 alnar långa leedestreck uti sielfwa berget en twärhand breda och tre finger djupa.
10. Häradernas rååmärcken eller sådane lands-fördeelningar, som härads rätt äga, blifwa på samma sätt upprättade som föregående, men allenast 3 alnars hög upmurning samt 5 utledare på sijdorne, som skillnaderna utwijsa.
11. Sochne råå kunde och på sådant sätt upmuras allenast med 2 alnars hög muur samt 4 leedesteenar på sijdorna. Men der dät för swårt och kåstsamt synes, kan i dät stället en 2 alnar höög gråsteen upreesas med stadig underskohlning heel platt åfwantill, uti hwilken gräntzestrecken uthuggas och 4 leedesteenar på sijdorna utläggias, som sagt är.
12. Alle härads- och sochne-allmenningar röörläggias på samma sätt som sochnarna, allenast med 3 utleedare på sijdorna.
13. Bohlbyars och bergs-bruuks ägor omskränckias med rååsteenar av $1^1/_2$ alns högd med 2 utleedare.
14. På samma sätt röörläggias alle afgiärdade byar, skattlaggde torp samt skattlaggde qwarnar, som jord äga, effter deras hanck och stöör.
15. Utjordar, urfiällar och andre utägor röörläggias med en hjertesteen af 1 alns högd så tung, att den af 3 personer icke kan rubbas, samt en utleedare på hwar sijda.

16. Tompteröör kunna bestå allenast af en stoor steen uti hwart hörn, 6 qvarteer höög och så tung, att den af 4 man icke rubbas kan; och må ingen utom samme hörne råå byggia eller den samma till hörnesteen under sine huus bruuka.
17. Alle åkermåhl samt ängsteegar skillias med 2 steenar af $^1/_2$ alns högd uti hwart hörn, som på hwar annan wijsa.
18. Der skog och fiskewattn wijd by deelas, blifwa dee skillde med 3 steenar, en hiertesteen så swår, att den af 4 man icke kan röras, samt 2 utleedare, en på hwar sijda.
19. När siöö, sund, kiärr eller måsse giör ägoskillnad, böra ägorna mötas mitt uti, det och råsteenar uti stränderna och laggen på ändarna af ägorna uthwijsa skole, som förebemält är. Finnes holmar uti siö och måssar, wari som förmält är uti Bygn.B., LL., 26 cap.
20. Uthi älfwer, strömmer och åar, bäckiar eller oföränderlige ränniller råder då dermoot gräntzande ägor mitt uthi så långt, som dee der mötas. Ligger holma uthi åå, ström eller bäck, och rätta största wattloppet går på en sijda, men lijten rännill på andra sijdan, wari då samma lag; och äge den holma, som han närmast ligger, rännillen oachtat. Men flyter strömmen med lijka stora grenar på begge sijdor om holmen, äge då halfwa holmen hwardera. Doch måste alt sådant med hufwudröör wijd ändarna på tillbörligit sätt och wijs blifwa befästat. NB.
21. När ringare ägoskillnader stöta till dee, som förnähmare äre, uthmärckias dee på samme ställen med sådane råå och skillnadsmärcken, som förbemält är. Samma lag wari och, när ägor lagligen gåå öfwer andre allmenne rååskillnader, doch densamme skillnaden orubbat; såsom och när ägor af lijka ägenskaper sammanstöta, måste dee med hufwudråår uthmärckias.
22. Stöta några af förenemde gräntzor intill konungens parcker, allmenningar och enskylle frijkallade ägor, gånge då lands-, härads- och sochneskillnader lijka fullt sin gång, som förbemält är; men alle andre ägor stadne i sådant fall på dee ställen, der konungen hafwer låtit samma frijkallade ägor uthmärckia.
23. Uthi alla krokar och på lineer, der andra röör tillsammansstöta, böra hufwudröör wara; men i rätta lineer och så när, som man med wissa teckn det giörligen skillia kan, sättias wijsare, neml., der landmohnen så tillsäijer, 300, 400 eller 500 alnar ifrån hwar annan, såsom dommare det nödigt och nyttigt pröfwa. Men dee närmaste wijsare ifrån hufwud röören läggias 100 alnar ifrån samma hufwudråå.

Jnlewererat i kongl:e lagcommissionen den 10 martij a:o 1691.

NB: Wid desse 2:ne föregående 19 och 20 puncter måste tagas i acht, att på dee ställen, der konungs ådra wara bör, måste en tridiedeel mitt uti lemnas öpet; och då råde der tillgräntzande ägor, hwar om den tridiung, som dem närmast är.

Stockholm 1928. P. A. Norstedt & Söner